

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

TÓTH ERZSÉBET

MONGOL–TIBETI NYELVI KÖLCSÖNHATÁSOK

2008

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Vezetője:
PROF. DR. BAŃCZEROWSKI JANUSZ
egyetemi tanár

Mongol Nyelvészeti Program
Vezetője:
DR. BIRTALAN ÁGNES
habil. egyetemi docens

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

TÓTH ERZSÉBET

MONGOL–TIBETI NYELVI KÖLCSÖNHATÁSOK

Témavezető: DR. SÁRKÖZI ALICE, kandidátus

A bíráló bizottság

Elnöke: PROF. DR. FODOR SÁNDOR, egyetemi tanár

Titkára: DR. SZILÁGYI ZSOLT, PhD

Tagja: DR. PORCIÓ TIBOR, PhD

Póttagja: DR. BALCHIG KATUU, akadémiai doktor

Hivatalosan felkért bírálók:

PROF. DR. KARA GYÖRGY, akadémikus

DR. FEHÉR JUDIT, kandidátus

2008

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	iii
1. Bevezetés	1
2. A mongol–tibeti kapcsolatok történeti háttere	2
2.1. A mongol–tibeti politikai kapcsolatok áttekintése	2
2.1.1. A mongol kor előtt	2
2.1.2. A mongol birodalom idején (12–14. sz.)	3
2.1.3. A mongol széttagotság idején (15–17. sz.)	4
2.1.4. A mandzsu uralom idején (18–20. sz.)	4
2.2. A buddhizmus elterjedése Mongóliában	5
2.2.1. A legkorábbi hatások	5
2.2.2. A mongolok első megtérése	6
2.2.3. A második megtérés	7
2.3. A mongóliai buddhizmus történetének tibeti nyelvű forrásai és kutatásuk	8
2.3.1. A buddhizmus mongóliai elterjedésére vonatkozó tibeti nyelvű irodalom kutatásának története	8
2.3.2. A tibeti nyelvű vallástörténeti források	10
3. A mongol–tibeti kapcsolatok nyelvi vonatkozásai	13
3.1. A mongol nyelv hatása a tibetire	15
3.2. A tibeti nyelv hatása a mongolra	34
3.2.1. A mongol egyházi nyelv szókincse	38
3.2.1.1. Ujgurból átvett szavak	38
3.2.1.2. Tibeti buddhista kölcsönzők	39
3.2.2. A tibeti nyelv jelentősége a mongol egyházi életben	137
3.2.3. A mongol köznyelv tibeti elemei	138
3.2.3.1. A tibeti névadási hagyományok átvétele	138
3.2.3.2. Tibeti szavak a mongol köznyelvben	139
3.2.3.3. A tibeti egyházi nyelv szavai a mongol köznyelvben	180
4. Összegzés	188
5. Bibliográfia	189
6. Függelék	201

Köszönetnyilvánítás

Köszönet tanáraimnak, munkatársaimnak, családomnak és barátaimnak,
hogy mindvégig kitartottak mellettem és segítették munkámat.

1. Bevezetés

A buddhizmus történetének új szakasza kezdődött, amikor a mongol nemzetségek uralta területeken elterjedt Buddha tanítása. A több évszázad alatt, több hullámban lezajlott folyamat során egyre erősödött Mongólia buddhizmus iránti elkötelezettsége, és ebben fontos szerepet játszottak az egyes tibeti rendek (pl. *sa-skya-pa*, *kar-ma-pa*), az utóbbi több mint 300 évben pedig főképp a *dge-lugs-pa* rend. A tibeti és mongol szerzetesek, kolostorok közti szoros kapcsolat a buddhizmus egyetemes története szempontjából is egyedülálló eredményeket hozott a vallásos kultúra minden területén. Mérföldkövet jelentett a tibeti buddhista kánon lefordítása mongolra, s az, hogy éppen a tibeti gyűjteményeket vették alapul, egyértelműen jelzi, hogy Buddha tanai döntő mértékben a tibeti nyelv közvetítésével jutottak Mongóliába.

Kialakítva a megfelelő buddhista terminológiát, a mongol nyelv is bekerült a buddhizmus szent nyelveinek sorába. A mongol tudós-szerzetesek nagy mennyiségű és magas színvonalú vallásos irodalmat hoztak létre minden tudományágban.

Emellett megmaradt az a törekvés is, hogy a nagy tisztelettel övezett tibeti nyelven is maradandó művek szülessenek. Nem ritka, hogy a mongol szerzetesek, akik hosszú évtizedeken keresztül tibeti kolostor-egyetemen végezték tanulmányaikat és magas képzettséget szereztek, műveiket tibetiül írták.

A szellemi gyarapodás kölcsönös: a mongol buddhizmus gazdagodott a tibetiből lefordított könyvek által, és viszont: a mongol szerzők tibeti nyelven megírt összes művei a tibeti vallásos irodalomnak is javára váltak.

Kutatásom tárgya a Mongólia és Tibet közötti ilyen módon létrejött különleges kapcsolat vizsgálata két különböző szempontból: egyrészt a buddhizmus mongóliai elterjedésének áttekintése, melyhez kiváló forrásul szolgál a 17–19. század folyamán íródott nagyszámú tibeti nyelvű vallástörténeti mű, másrészt annak tanulmányozása, hogy a vallási-egyházi, illetve világi kapcsolatok milyen hatást gyakoroltak a két nyelvre, különösképpen azok szókészletére.

Az értekezés szerkezeti felépítése követi a téma kettősségét:

- a buddhizmus mongóliai történetének áttekintését a főbb vallástörténeti művek ismertetése követi (2. fejezet);
- a mongol–tibeti kapcsolatok nyelvi vonatkozásainak vizsgálata magában foglalja a szókészlet változásának, a mongol, illetve tibeti kölcsönszóknek a tanulmányozását, valamint a tibeti nyelvnek a mongol egyházi életben betöltött szerepének bemutatását (3. fejezet).

2. A mongol–tibeti kapcsolatok történeti háttere

2.1. A mongol–tibeti politikai kapcsolatok áttekintése

2.1.1. A mongol kor előtt

A mongolok és tibetiek közötti kapcsolatot egészen a 7. századig lehet visszavezetni, a tibeti királyság, a tibeti birodalom virágkoráig. Srong-btsan-sgam-po (629–650), a tibeti állam megalapítója arra törekedett, hogy uralmát északkelet felé is kiterjessze. Seregeivel meghódította a kínai határvidéken élő – a feltételezések szerint tibetivel rokon – kiang törzset, majd távolabb, a Kuku-nor vidékén uralma alá vonta a tuyü hunokat (tibeti forrásokban *a-zha*) is, akiket mongol nyelvet beszélő nemzetiségnek tartanak. Később Mang-srong-mang-btsan király (650–676) meg-megújuló harcok során megerősítette hatalmát ezen a vidéken. Khri-srong-lde-btsan (755–797) is folytatta a terjeszkedő politikát, kihasználva a Kínában kitört belháborút (An Lu-san felkelés), immár szövetségben a tuyü hunokkal elfoglalta a nyugat-kínai Kanszu tartományt, sőt még a kínai fővárost, Csangant is. A Kuku-nor környéke és az attól délre fekvő terület Kelet-Tibet Amdo tartománya lett, mely az évszázadok során számos alkalommal diplomáciai és vallási szempontból egyaránt fontos szerepet játszott köszönhetően annak, hogy mint kínai–mongol–tibeti határterület több nemzetiség – köztük mongol és tibeti – együttélésének helyszíne.¹

Tibetben az államalapítással egy időben megkezdődött a világi hatalom és a vallás összefonódása. Ettől az időtől kezdődően szinte lehetetlen szétválasztani a politikát a vallástól, s ez érvényes Tibet kapcsolataira is – legyen szó a mongolokról, a kínaiakról vagy később a mandzsukról. Amint Srong-btsan-sgam-po megteremtette az erős központi hatalmat és megkezdte a birodalom kiépítését, egyrészt saját tibeti írást készíttetett, másrészt a birodalomhoz csatolt különféle törzsek, törzsszövetségek egységesítésére és a bont követő riválisok háttérbe szorítására felvette a buddhizmust, s ezzel kiérdemelte a „tankirály” (*chos-rgyal*) titulust. Khri-srong-lde-btsan, a 2. tankirály államvallássá emelte a buddhizmust (775), ezáltal Buddha tanításának – addigi történetéhez képest – sajátos és egyedülálló szerepe lett. A szerzetesek ellátásáról Ral-pa-can, a 3. tankirály törvényben gondoskodott, s ez gyökeresen megváltoztatta a tibeti szerzetesek életét és társadalmi rangját egyaránt.

A virágkornak 836-ban a Glang-dar-ma megölésével kezdődő bön-restauráció vetett véget, az ő meggyilkolása (842) pedig megpecsételte a tibeti állam sorsát. Az uralkodó család Nyugat-Tibetbe települt át, Tibet kis hercegségekre esett szét. Mindez együtt járt a buddhizmus üldöztetésével, véget ért a „korábbi megtérés” (*snga-dar*): a királyi támogató nélkül maradt szerzetesek a peremvidékeken – többnyire Nyugat-Tibetben, illetve Amdóban – kerestek menedéket.

---

¹ L. Beckwith 1987b; Ekval 1977; Francke 1981.

A központi hatalom megszűnésével Tibet nagyhatalmi szerepe véget ért, a korábban meghódított Tarim-medence tibeti telepeseit legyőzték a kínaiak, majd 866-ban végleg kiszorították őket az ujgurok, akik ugyanebben az évben felvették a buddhizmust. A keletre menekült tibetiek ily módon buddhizmust pártoló környezetbe kerültek, hiszen Kínában 846-ban véget ért a buddhizmus néhány éven át tartó, rendkívül erőteljes üldözése.

A 10. század vége felé kezdett „újra pislákolni a tan parazsa” a nyugati és a keleti peremvidékeken („felső” és „alsó” megtérés – *stod-’dul*, ill. *smad-’dul*). A buddhizmus új felvirágzását („későbbi megtérés” – *phyi-dar*) befolyásos nemesek segítették elő. A buddhizmust pártoló egyes hercegségek területén kolostorok épültek, melyekhez az ellátásukat biztosító kolostori birtok is tartozott, ezáltal szervesen beépültek a feudális rendbe. Egy-mástól függetlenül különféle irányzatokat képviselő mestereket hívtak meg Indiából; ez lett a csírája a sokféle, „új tantrákat követő”, azaz *gsar-ma-pa* rend kialakulásának. Az új irányzatok összegegyeztetetetlenek voltak a korábbi megtérés „régii tantrákat követő”, azaz *rnying-ma-pa* rendnek a tanításaival, amelynek hívei a buddhizmus üldöztetése következtében nyugaton és keleten elszórtan éltek. Az új kolostorok fokozatosan megerősödtek, egyre nagyobb szerepre tettek szert a világi életben is. Továbbra is megmaradt a széttagoltság, de a 13. század elejétől egyes dinasztiai hegemoniát tudtak szerezni a többi hercegség felett. Ebben a tekintélyuralmi korszakban – mely egészen a 17. század közepéig, a teokratikus állam megteremtéséig tartott – a tibeti buddhista rendek meghatározó szerepet tölthettek be, a hatalom részeseivé váltak, s a világi hatalommal való szoros kapcsolat a szervezett egyházak létrejöttét eredményezte.

2.1.2. A mongol birodalom idején (12–14. sz.)

Az 1206-ban nagyánná választott Dzsingisz kán (1189–1227) seregei 1207-ben jelentek meg Tibet földjén, az egymással rivalizáló családok és rendek ellenállás nélkül behódoltak, s egymással vetélkedtek a mongolok kegyeinek elnyeréséért. Ez időben a *sa-skya-pa* rend a legtekintélyesebb, legerősebb rendek egyike, vállalkozott a mongol hódoltság ügyeinek rendezésére.

Sa-skya pandita és ’Phags-pa láma a mongol birodalom vezetőivel már korábban jó kapcsolatot épített ki, s a *sa-skya-pa* rend a Kína felett uralkodó Yüan-dinasztia idején (1280–1368) ezt tovább erősítette. Így lehetővé vált számukra, hogy a többi, egymással rivalizáló tibeti rend és család ellenében hegemoniájukat megteremtsék és hosszú időn át megőrizzék (1249–1354).²

A mongol uralom Tibet fölött a Yüan-dinasztia idején alakult ki végleges formájában. Tibetet 13 kerületre osztották, melyek egyben katonai és adófizetési körzetek is voltak. A kolostorok apátjainak ellenőrzésére magas rangú tisztviselőket neveztek ki.

A Yüan-dinasztia gyengülésével párhuzamosan csökkent a támogatás, ez a *sa-skya-pa* rend hatalmának a gyengüléséhez, majd megszűnéséhez vezetett, ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy egy másik rend váltsa fel a világi és egyházi uralomban: 1358–1481 között a

² L. Beckwith 1987a; Francke 1981; Schuh 1976.

Phag-mo-gru család és rend, azt követően pedig a *kar-ma-pa* rend pártolásával a Ring-spung család (1481–1566), majd a Gtsang királyság tekintélyuralma (1566–1642).

2.1.3. A mongol széttagoltság idején (15–17. sz.)

A rivalizáló tibeti hercegségek és az általuk támogatott buddhista rendek hatalmi harcaiban időről időre idegen segítséget kerestek és találtak a mongol nemzetségek között, akik szintén folyamatosan hadakoztak egymással, miután a Yüan-dinasztia bukása következtében meggyengült a központi hatalom és a mongol birodalom részekre esett szét.

A 15. századtól kezdve egy új rend került előtérbe, a *dge-lugs-pa*. Először vallási téren tett szert egyre nagyobb befolyásra: sorra épültek kolostorai Tibet minden tartományában, majd egy kimagasló szerzetesnek köszönhetően a rend nagy hatalmú támogatóra talált: 1578-ban Bsod-nams-rgya-mtsho (1543–1588) a tümet-mongol Altan kánnal (1543–1583) szoros és mindkét fél számára hosszú távon is előnyös kapcsolatot épített ki. A *dge-lugs-pa* rend később megszerezte más, szintén a buddhizmust pártoló mongol nemzetségek támogatását is, például a hosút-mongolokét, akik 1640-ben Güsüri kán vezetésével megsemmisítették a Kelet-Tibetben kibontakozó bön szervezkedést, majd a következő években Közép-Tibetben is tönkrevették a *dge-lugs-pák* ellenfeleit. A támogatók ott is maradtak Tibetben az 5. dalai láma, Ngag-dbang Blo-bzang-rgya-mtsho (1617–1682) támaszaként.

A „Nagy Ötödik” a hosút-mongolok támogatását arra is felhasználta a későbbi évek során, hogy több ízben megpróbáljon betörni Bhutánba – 15 éven át sikertelenül.

1642-re a „vörösüveges” (*nying-ma-pa*, *bka'-rgyud-pa*) rendek és a velük összefonódó nemesi családok a peremterületekre (mai Ladak, Szikkim, Bhután, Nepál) szorultak vissza. Az elmenekült nemesek birtokait az 5. dalai lámához hű családok kapták, lecserelődött a nemesség, az 1950-ig hatalmon lévő uralkodóosztály nemesi ekkor alapozták meg családjuk jövőjét.

Kiváló politikus is volt, annak érdekében, hogy jó kapcsolatokat építsen ki az újonnan hatalomra került mandzsu Qing-dinasztiával, Pekingbe is ellátogatott.

Előrelátóan még életében gondoskodott az utódlásról, Sangs-rgyas-rgya-mtsho-t (1653–1705) régensnek nevezte ki. Ezzel kezdetét vette a régensség intézménye, a dalai lámák kiskorúsága idejére érvényes uralkodás. A dalai láma halála után Sangs-rgyas-rgya-mtsho jobbnak látta ezt 15 évig eltitkolni, a megtalált új inkarnációt egy távoli vidéki kolostorban tartották.

2.1.4. A mandzsu uralom idején (18–20. sz.)

Új korszak kezdődött, amikor a mandzsuk meghódították Kínát és megalapították a Qing-dinasztiát (1644–1911). Azonnal hozzáfogtak a birodalomépítéshez, fennhatóságukat kiterjesztették Tibetre és fokozatosan egész Mongóliára (1691-től) is.³

³ L. Elverskog 2005; Grupper 1984; Rockhill 1910; Rupen 1957.

A tibetiek számára ez a korszak belviszályokkal volt terhes: a kegyvesztett nemeseik nem voltak képesek belenyugodni sorsukba, szervezkedtek, különféle mongol fejedelmeket nyertek meg ügyüknek és lázadásokat szítottak. A hosút-mongol csapatok bevonultak Tibetbe, hogy rendet teremtsenek, a zúrvarban megölték Sangs-rgyas-rgya-mtsho-t, a 6. dalai lámát pedig elhurcolták, és a helyére kijelöltek egy másikat. A lázongók ellenük a dzsungár-mongolokat hívták be, akik miután teljesítették küldetésüket, ott maradtak Lhá-szában. Ellenük kínai felmentő csapatok érkeztek, akik szintén alapos munkát végeztek és ők ugyan távoztak, de a mandzsu kínai császár helytartóját otthagyták. Az ambanátus korának kezdete, az 1722-es év egyben a kínai függőség kezdő évének tekinthető. Amikor a kínai csapatok távoztak, újra kitört a belháború, ismét kínai közbeavatkozásra volt szükség, akik csak 1757-ben tudtak végleg leszámolni a dzsungárokkal.

A környező területeken két birodalom kezdett terjeszkedni: a brit és az orosz. A veszéyeket azonban csak néhányan vették komolyan, köztük Thub-bstan-rgya-mtsho, a Nagy Tizenharmadik dalai láma (1876–1933), aki igyekezett megszilárdítani a dalai lámák időközben meggyengült hatalmát. Sikertelenül próbálta meggyőzni a tibeti nemességet a fenyegető veszélyek súlyosságáról, még azt a kedvező lehetőséget sem tudták kihasználni a függetlenség megszerzésére, amit a mandzsu dinasztia 1911-ben bekövetkezett bukása kínált.

1720-tól 1904-ig a kínai császárság helytartója csak szimbolikusan jelezte a kínaiak hatalmát, a szomszédos két nagy birodalom előretörése azonban megváltoztatta ezt a helyzetet, Tibet stratégiai szerepet kapott. A mandzsu császár emiatt szorosabb kapcsolatra törekedett, a dalai lámát megfosztotta minden tisztségétől, Tibetet vazallusállamnak nyilvánította.⁴

2.2. A buddhizmus elterjedése Mongóliában

2.2.1. A legkorábbi hatások

A mongol történeti források hagyományosan két megtérést tartanak számon, nem említik azt a meghatározó korábbi hatást, amit az ujugrok gyakoroltak rájuk, s aminek nyomait magán viseli a mongol buddhizmus szakszókincse.⁵

Kínai krónikák tanúsága szerint a türkök ismerték a buddhizmust és a Kína felől érkező szerzetesek számára kolostort is építettek. Bukásuk után a szintén török nyelvű ujugrok kerültek hatalomra (745–840), nagy terület felett uralkodtak, központi székhelyük az Orhon folyó partján fekvő Karabalgasun volt. Önálló írással és irodalommal rendelkeztek. Felvették a manicheizmust, majd a 9. században – miután a kirgizek elől menekülve letele-

---

⁴ A történeti áttekintés forrásai: Hamar 2004; Hoffmann 2001; Lőrincz 1977; Shakabpa 2000; Terjék 2004; Vásáry 2003; további tanulmányok: Grupper 1984; Lattimore 1940; Müller 2006a; 2006b; Petech 1950; 1990; Reid 2002; Rerih 1958; 1959; Richardson 1999d.

⁵ L. Natsagdorj 1968; Pürewjaw 1978; Sagaster 2006b; 2006c; Serruys 1963; 1966; Vladimircov 1919; a mongol krónikákról: Bawden 1955; 1957; Chiodo 1996; 2006; Tserendorj 2003.

pedtek a Tarim-medencében, kiüzve onnan a tibetieket – új államot alapítottak és áttértek a buddhizmusra.

Buddhista műveket fordítottak ujgurra, ennek során nagy számban kerültek nyelvükbe szanszkrit eredetű szavak és kifejezések, melyek közül sok később a mongol buddhista szókinszbe is beépült.⁶

2.2.2. A mongolok első megtérése

A mongol történeti munkák az 1247-es évet tekintik első megtérésük kezdetének, amikor a nagy tekintélynek örvendő Sa-skya pandita, Kun-dga' rgyal-mtshan (1182–1251) Ögödej nagykán fiához, Gödenhez látogatott, hogy a tibeti nemzetségek megbízásának eleget téve rendezze a mongolokkal való kapcsolatot. Göden megerősítette a mongol fennhatóságot (adófizetési kötelezettséggel) és Sa-skya panditával létrehozta az ún. „császár-pápa” viszonyt (*yon-mchod*). Ezzel Tibetet a *sa-skya-pa* rend fennhatósága alá helyezte, Sa-skya pandita a mongol kán megbízottja (*daruyaci*) lett, a Sa-skya kolostor pedig Tibet szellemi és politikai központja.

Miután Göden kán és Sa-skya pandita egyazon évben, 1251-ben meghalt, a „császár-pápa” viszonyt Kubiláj kán (1241–1294) 'Phags-pa lámával ('Phags-pa Phagsz-pa bla-ma, Blo-gros rgyal-mtshan, 1235–1280), Sa-skya pandita unokaöccsével újította meg. Kubiláj 1260-ban nagykánvá választották, Észak-Kínát már ekkor uralta, a következő 20 év alatt hatalmát egész Kínára kiterjesztette és megalapította a Yüan-dinasztiát (1280–1368).

'Phags-pa láma Kubiláj megbízásából új írást – a *'phags-pa* írást, más néven pecsétírást (mongol elnevezése *dörbeljin*, „négyzög-írás”) – készített a császári udvar számára, melyet a hivatalos iratokban használtak, de szélesebb körben nem terjedt el. Kubiláj 'Phags-pa lámát megerősítette Tibetben betöltött hatalmában, Tibet „alkirályának” nevezte ki, emellett kitüntette a *tisri* („császári tanár”) címmel, s ezzel magával egyenrangúnak ismerte el. Kubiláj a világi, 'Phags-pa láma az egyházi hatalmat gyakorolta.

Más rendek is pártfogóra találtak a mongol kánok körében. a *kar-ma-pa* rendi *Karma baksi* tevékenységének köszönhetően Mönge nagykán (1251–1259) áttért a buddhizmusra. A szerzetes később Kubiláj nagykán is meghívta udvarába, de ő nem tett eleget a meghívásnak, emiatt sikeres térítőmunkája megakadt, sőt a *kar-ma-pa* rend el is vesztette befolyását.

A 13. század végétől megkezdődött a buddhista művek lefordítása mongolra, megindult a mongol vallásos irodalom megteremtése. Két jelentős fordító neve maradt fenn; *Chos-kyi-'od-zer* és *Gshen-rab-sen-ge*, akik a fordítások mellett maguk is alkottak vallásos verseket, történeteket.

A buddhizmus azonban csak a nagykáni udvarban volt meghatározó, a pásztorok között és a birodalom távoli részeiben nem volt hatása. Így, amikor a Yüan-dinasztia megbukott Kínában, a hazájukba visszatérő mongolok között ismét az ősi sámánhit terjedt el.⁷

⁶ L. Gabain 1961; Sinor 1969.

⁷ L. Jagchid 1971.

2.2.3. A második megtérés

A Yüan-dinasztia bukását követően, a nagy mongol birodalom szétesésének nyomán bekövetkezett széttagoltsággal egyidőben Tibetben a buddhizmus megújulása ment végbe, Tsong-ka-pa (1357–1419) szerzetes, aki nagy tudása és sikeres tanítói tevékenysége révén sok tanítványt gyűjtött maga köré, megreformálta az egyház szervezeti felépítését és a Dga'-ldan kolostor felépítésével 1409-ben létrehozta a *dge-lugs-pa*, azaz „erényelvű” rendet. Eredetileg *bka'-gdams-pa gsar-ma*, vagyis „új kádampa” rendnek nevezte annak hangsúlyozásaként, hogy a szigorúbb szerzetesi fegyelmet követő *bka'-gdams-pa* rend hagyományainak folytatója kíván lenni.

A rend először vallási téren tett szert egyre nagyobb befolyásra: kolostorok épültek sok-sok szerzetessel Tibet közeli és távoli tartományaiiban, majd egy kimagasló szerzetesnek köszönhetően a rend nagy hatalmú támogatóra talált. A *dge-lugs-pa* rend tevékenységének eredményeként a halha Abatáj kán (1554–1586) a lamaizmusra tért. A rend Bsod-nams-rgya-mtsho (1543–1588) vezetésével a tümet-mongol Altan kán pártfogását is megnyerte, népét a lamaizmusra térítette. A kán törvényben kötelezte alattvalóit a buddhizmus követésére (1578), s a következő évben felépíttette az első buddhista kolostort Hüh hot-ban (a mai Huhot), majd megkezdődött a tibeti szent iratok lefordítása mongolra. Ezzel kezdet vette a mongolok második megtérése.⁸

Altan kán (1507–1582) számára előnyös volt a buddhizmus felvétele, ez a háttér a nagykánság és azzal együtt a központi hatalom megszerzését célzó terveiben ellensúlyozta a származása miatt fennálló akadályokat (nem volt dzsingiszida). A kapcsolat a *dge-lugs-pa* rend tekintélyét is növelte. A sikeres térítő tevékenység jutalmaként Bsod-nams-rgya-mtsho a kántól a „dalai láma” címet kapta, ő pedig a mongolok nagykánjának ismerte el Altant. Ennek alapján a dalai lámát *Phags-pa* láma újjászületésének tekintették, Altan kán pedig mint Kubiláj reinkarnációja igényt tarthatott a mongol nagykáni címre. A kapcsolatot tartósnak és hosszú távra szólónak tervezték, ezt az is mutatja, hogy később éppen Altan kán unokájában ismerték fel a dalai láma következő újjászületését.

A halha-mongol területen is virágzásnak indult a buddhizmus, 1586-ban központi helyen, az Orhon partján alapították meg az Erdeni Dzü kolostort, amely az 1930-as évek vallásüldözése során bekövetkezett lerombolásáig Mongólia legnagyobb kolostora volt.

A sorra épülő kolostorokban a mongol szerzetesek száma ugrásszerűen megnőtt, vonzerőt jelentett az is, hogy felmentést kaptak a katonáskodás és a feudális terhek alól.

A *dge-lugs-pa* rend más, tibeti buddhizmusra áttért mongol nemzetségek körében egyre növekvő befolyásra tett szert. A csahar Ligdan kán (1604–1634) templomokat építtetett, tibeti lámákat hívott meg és közreműködésükkel lefordíttatta a *Kandzsúrt* (1628–1629), mely kéziratot formában maradt fenn. Ennek egyetlen, arany festékkel írott példányát „Arany Kandzsúr”-nak (*Altan Ganjuur*) nevezik.⁹

A sárgasüveges rend kölcsönösen előnyös kapcsolatokat épített a hosút-mongolokkal is, akiknek támogatásával megerősödött a dalai láma (a „Nagy Ötödik”, Ngag-dbang Blo-

⁸ L. Heissig 1953–1954; Kämpfe 1976; Kollmar-Paulenz 2001.

⁹ L. Bischoff 1968; Heissig 1961; 1962; 1979; Rinchen 2007b; Ruegg 1973; Serruys 1980.

bzang-rgya-mtsho – 1617–1682) hatalma, egyetlen kézbe került mind a világi, mind az egyházi hatalom, létrejött a tibeti teokratikus állam (1642).

A buddhizmus tekintélye egyre nőtt a mongolok között, szükségessé vált az egyházi intézményrendszer kialakítása. Első vallási vezetőjük – egyben a dalai láma és a pancsen láma mellett a lamaizmus harmadik legmagasabb méltósága – Abahaj kán unokája, a tüsetü kán fia, Öndör Gegen Dzanabadar lett (1639). Beiktatását a dalai láma is elismerte. Öndör Gegent a híres tibeti *jo-nang-pa* rendi történetíró, Tāranātha (másik neve Kun-dga'-snying-po; 1575–1653) újjászületéseként ismerték el, és nyolc inkarnációt ért meg.¹⁰

A mandzsu uralom alatt a lamaizmus államvallás lett a mongol nemzetségek körében. A 18. század végétől a 20. század elejéig mandzsu támogatással csaknem ezer nagy kolostor és mintegy kétezer szentély épült fel.¹¹ A mongol buddhista egyház a mandzsu udvar támogatását élvezte, a császár rendeletet adott ki, hogy – miként Tibetben is – minden családból egy fiú vonuljon kolostorba.

A buddhizmust támogató Kangxi császár (1662–1723) utasítására 1718–1720 között felülvizsgálták a *Kandzsúr* korábbi fordítását, elvégezték a szükséges javításokat, majd elkészítve a nyomódúcokat kinyomtatták. A nagy szabású fordítói munka Kien-lung császár (1735–1796) uralkodása idején folytatódott. Többnyelvű lexikonokat, szótárakat készítettek, amelyek jelentősen segítették a fordítást, végül elkészült a *Tandzsúr* mongol és a teljes kánon mandzsu fordítása, s a pekingi nyomdában fadúcos technikával kinyomtatták a kánonokat a mongol és a mandzsu fordítások mellett az eredeti tibeti nyelven is.¹²

A mandzsu dinasztia bukása után (1911) Urgában kikiáltották a független, teokratikus mongol államot és vezetőjének beiktatták a mongol buddhista egyház vezetőjét a bogdogegent.¹³ 1924-ben bekövetkezett halála után szovjet segítséggel létrehozták a Mongol Népköztársaságot. Két évvel később a kommunista párt eltörölte a mongol főpapi intézményt. Az 1932–1937 között véghezvitt vallásüldözés hatalmas mértékű pusztítást okozott.

Az 1990-es évek óta, a rendszerváltást követően a buddhizmus újjáéledt Mongóliában, amiről a szerzetesek növekvő száma is tanúskodik.

2.3. A mongóliai buddhizmus történetének tibeti nyelvű forrásai és kutatásuk

2.3.1. A buddhizmus mongóliai elterjedésére vonatkozó tibeti nyelvű irodalom kutatásának története

A tibeti nyelvű irodalomban nagy számban található olyan művek, amelyek a mongol buddhizmus történetével foglalkoznak. Ezek számos műfajt képviselnek. Az átfogó vallástörténetek (*chos-'byung*) mellett gazdag információforrást jelentenek az évkönyvek (*lo-*

¹⁰ L. Bawden 1961.

¹¹ L. Teleki 2005.

¹² L. Heissig 1952; 1954a; 1954b; 1955; 1959; 1972; Kara 2000; Laufer 1907; 1927; Ligeti 1942.

¹³ L. Szilágyi 2001; 2002; 2005.

rgyus), kiemelkedő lámák életrajzai és önéletrajzai (*rnam-thar*), helyi krónikák, kolostor-történetek, időrendi táblázatok, stb. Ezekről többek között Lokesh Chandra két kiadványa (*Eminent Tibetan Polymaths of Mongolia* és a három kötetes *Materials for a History of Tibetan Literature*¹⁴), S. Bira akadémikus tanulmánya (*Монгольская тибетоязычная историческая литература (XVII–XIX)* [angol fordításban: *Mongolian Historical Literature of the XVII–XIX Centuries Written in Tibetan*]¹⁵), valamint A. I. Vosztrikov (*Тибетская историческая литература* [angol fordításban: *Tibetan Historical Literature*])¹⁶ munkája nyújt alapvető és átfogó tájékoztatást.

A mongol vallástörténet tibeti nyelvű forrásainak feldolgozása a 19. század végén kezdődött meg, amikor G. Huth kiadta Gu-shrī Tshe-'phel *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i chos ji-ltar byung-ba'i tshul bshad-pa* „Rgyal-ba'i bstan-pa rin-po-che gsal-bar byed-pa'i sgron-me”¹⁷ [A magasztos tanítás elterjedése Nagy Mongólia földjén, azaz „A tan becses kincsét megvilágító lámpás”] című művének szövegét és annak német fordítását.¹⁸ Huth munkájának jelentőségét a mai szakemberek több mint 100 év múltán is elismerik, természetesen a hiányosságairól és tévedéseiről¹⁹ sem feledkeznek meg, de egy minden szempontból üttörő munka esetén a hibák Huth érdemeit nem csökkentik.²⁰

Csaknem száz évvel később valósult meg a következő nagyszabású vállalkozás: Piotr Klafkowski nevéhez fűződik, aki Dam-chos-rgya-mtsho Dharmatāla *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i chos ji-ltar dar-ba'i tshul gsal-bar brjod-pa* „Pad-ma dkar-po'i phreng-ba” [A tan virágzása Nagy Mongólia földjén, azaz „A fehér lótuszfűzér”] című könyvének angol fordítását jelentette meg 1987-ben egy 560 oldalas kötetben előszóval, függelékkel, jegyzetekkel, táblázatokkal, mutatóval, annotált tematikus bibliográfiával kiegészítve.²¹

A két fordítás megjelenése között eltelt időszakban is jelentős kutatómunka folyt: számos tudós kutatta ezt a tibeti–mongol közös témakört, kiemelendő közülük S. Bira professzor, aki évtizedek óta folyamatosan figyelme középpontjában tartja a mongol vallástörténetre vonatkozó tibeti nyelvű irodalmat. A már említett összefoglaló könyve mellett²² fontosak tanulmányai, melyeket többek között Blo-bzang-rta-dbyangs és Zaya-panḍita Blo-bzang-'phrin-las műveiről jelentetett meg²³. Pubaev professzor a '*Phags-yul*, *Rgya-nag-chen-po*, *Bod dang Sog-yul-du dam-pa'i chos byung-tshul*: „*Dpag-bsam ljon-bzang*” *zhes bya-ba*. [A magasztos tan elterjedése Indiában, Nagy Kínában, Tibetben és Mongóliában, azaz „A kívánságokat teljesítő csodafa”] című műről 1981-ben kiadott monográfiája

¹⁴ Lokesh Chandra 1961; 1963.

¹⁵ Bira 1960; angol fordításban: 1970.

¹⁶ Vosztrikov 1962; angol fordításban: 1970.

¹⁷ Rövid címei: *Hor-chos-'byung*, *Tshe-'phel-chos-'byung*.

¹⁸ Huth 1892; 1896.

¹⁹ Huth félreértette a kolofont, így tévesen nevezte meg Jigs-med Nam-mkha'-t a mű szerzőjeként. A hibát elsőként A. I. Vosztrikov vette észre, tőle függetlenül G. M. Roerich is felfigyelt a tévedésre és a kolofonban foglaltak alapján megállapította, hogy a szerző Gu-shrī Dka'-bcu Tshe-'phel. A kolofon teljes, pontos fordítását Ligeti Lajos közölte a mű új kiadásának előszavában (Ligeti 1981, pp. 1–11.)

²⁰ Számos cikk sürgeti egy új, jobb, a szükséges filológiai apparátussal ellátott fordítás elkészítését, de erre eddig még senki nem vállalkozott.

²¹ Klafkowski 1987.

²² L. 15. lj.

²³ Bira 1964; 1979. További jelentős tanulmányai: Bira 1984; 2001a–j; 2002

mérföldkönek tekinthető, 300 oldalas könyve többféle szempontból elemzi Sum-pa-mkhan-po művét.²⁴

2.3.2. A tibeti nyelvű vallástörténeti források

Gu-shrī Dka’-bcu Tshe’-phel: *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa’i chos ji-ltar byung-ba’i tshul bshad-pa* „*Rgyal-ba’i bstan-pa rin-po-che gsal-bar byed-pa’i sgron-me*” [A magasztos tanítás elterjedése Nagy-Mongólia földjén, azaz „A tan becses kincsét megvilágító lámpás”]

Bár Gu-shri Dka’-bcu Tshe’-phel²⁵ 1819-ben készült munkája az egyik legismertebb „*Hor chos-’byung*”, azaz „mongol vallástörténet”, magáról a szerzőről alig maradtak fenn adatok és más művéről sincs említés. Egy nagy tekintélyű, magas rangú mester, ’Jigs-med-nam-mkha’ ösztönzésére látott munkához, akinek az életrajza megtalálható a könyv végén. A kolofon szerint mongol volt (vagy nagyon jól tudott mongolul), mert ’Jigs-med-nam-mkha’ arra buzdította, hogy művét mongolul is írja meg vagy fordítsa le.

Az 1819-ben készült munka 162 lap terjedelmű, két részből áll. A bevezető versek után az 1. fejezet (30 lap) röviden leírja a buddhizmus elterjedését Indiában, Tibetben, Kínában és Mongóliában. A 2. fejezet 1. része (30 lap) bemutatja a tan Mongóliába jutását, a mongol szerzetesek és kolostorok kapcsolatát a tibeti rendekkel (elsősorban a *sa-skya-pa* és a *kar-ma-pa* renddel), a 2. rész (102 lap) témája a *dge-lugs-pa* rend alapítása, kapcsolata Mongóliával, a dalai lámák és más magas rangú szerzetesek nagyságának méltatása. A mű felépítése a hagyománynak megfelelő, a fejezetek terjedelmének aránya azt mutatja, hogy a hangsúly a vallás mongóliai korszakán van.

Dam-chos-rgya-mtsho Dharma-tā-la: *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa’i chos ji-ltar dar-ba’i tshul gsal-bar brjod-pa* „*Pad-ma dkar-po’i phreng-ba*” [A tan virágzása Nagy-Mongólia földjén, azaz „A fehér lótuszfüzér”]

Dam-chos-rgya-mtsho életéről és tevékenységéről szintén keveset lehet tudni, Belső-Mongóliában élt, feltehetően a Bairin vidéken. Gyakran járt Pekingbe bátyjához, aki magas tisztséget töltött be és kiválóan tudott kínaiul és mandzsulul is.

1889-ben írott műve a másik közismert és nagy tekintélynek örvendő „*Hor chos-’byung*”. Terjedelme 264 lap. Szerkezete követi a hagyományt: 1. rész: Buddha tanításának története Indiában, elterjedése Kínában, Tibetben (18 lap); 2. rész: a tan virágzása Mongóliában, 3 alfejezete: 1. Mongólia általános bemutatása (8 lap), 2. a mongol és a kínai uralkodók leszármazási története (50 lap), 3. a buddhizmus elterjedése Mongóliában, kapcsolat a *sa-skya-pa* és a *kar-ma-pa* (25 lap), valamint a *dge-lugs-pa* renddel (163 lap).

²⁴ Pubaev 1981; további munkák a témakörben az utóbbi évekből: Demchigmaa 2002, Burnee–Enkhtur 2004.

²⁵ További nevei: ’Jigs-med-rig-pa’i-rdo-rje, Blo-bzang-tshe’-phel.

Az alábbi általános vallástörténeti vallástörténeti művek egy-egy hosszabb-rövidebb fejezetet szentelnek a buddhizmus mongóliai történetének.

Sum-pa-mkhan-po Ye-shes-dpal-'byor: *'Phags-yul, Rgya-nag-chen-po, Bod dang Sog-yul-du dam-pa'i chos byung-tshul: „Dpag-bsam ljon-bzang”*

[A magasztos tan elterjedése Indiában, Nagy Kínában, Tibetben és Mongóliában, azaz „A kívánságokat teljesítő csodafa”]

Sum-pa-mkhan-po (1704–1788) Amdóban, a Kuku-nor környékén élt. Jelentős életművel rendelkező apát lévén életéről és munkásságáról bőséges anyag áll rendelkezésre. A buddhizmus mongóliai történetével 1748-ban írott 316 lapos vallástörténeti művének utolsó fejezete foglalkozik (24 lap). Későbbi történeti munkák alapvető forrásként kezelik nagy tekintélyű munkáját, melynek egyik fő erénye az a törekvés, hogy felhasználjon minden elérhető forrást és kellő kritikával kezelje az azokban foglaltakat. A mű a vallástörténetek évszázadok során kikristályosodott szerkezetét követi: a világmindenség létrejötte és szerkezete, lakói, a buddhák megjelenése a jelenlegi világkorszakban, Śākyamuni buddha e világra érkezése és tevékenysége, tanításai, tanainak elterjedése halála után, virágzása majd háttérbe szorulása Indiában, elterjedése Indián kívül: Belső-Ázsiában, Délkelet-Ázsiában, Kínában, Tibetben és Mongóliában. Másik fontos történeti alkotása a *Mtsho-sngon-gyi lo-rgyus* [A Kuku-nor vidék évkönyve], mely 1786-ban készült (120 lap).

Thu'-bkwan Blo-bzang Chos-kyi-nyi-ma: *Grub-mtha' thams-cad-kyi khungs dang 'dod-tshul legs-bshad „Shel-gyi me-log”*

[A filozófiai iskolák történetének bemutatása, azaz „A kristálytükör”]

A kiemelkedő életművel rendelkező amdói apát (1737–1802) élete utolsó évében fejezte be művét, melyben a filozófiai irányzatok történetét ismerteti, minden tibeti rendnek egy-egy fejezetet szentelve. Külön foglalkozik Mongóliával az utolsó (12.) 22 lap terjedelmű fejezetben, amelyet önálló műként is kiadtak.

Blo-bzang-rta-dbyangs (Rta-mgrin): *'Dzam-gling byang-phyogs Chen-po Hor-gyi rgyal-khams-kyi rtogs-pa brjod-pa'i bstan-bcos chen-po dpyod-ldan mgu-byed „Ngo-mtshar gser-gyi deb-ther”*

[A Dzszambu-szigettől északra fekvő Nagy Mongol birodalom történetének ismertetése, azaz „A csodás aranykönyv”]

Rta-mgrin (1867–1937), a 20. század első felének utolsó nagy formátumú történetírója 1931-ben fejezte be fenti művét (301 lap + 38 lap függelék), melyben az egyes mongol nemzetségek történetének leírása mellett a szomszédos népekre is figyelmet fordít. Vallástörténeti szempontból is rendkívül értékes forrás.

Lcang-skya Rol-pa'i-rdo-rje: *Dag-yig „Mkhas-pa'i 'byung-gnas” / Merged yarqui-yin oron*

[„A bölcsek forrása” című szótár]

A Lcang-skya Rol-pa'i-rdo-rje (1717–1786) szerkesztésében 1741–1742-ben készült munka alapvetően nem történeti mű, hanem – modern kiadásban 1400 oldal terjedelmű – tibeti–mongol kétnyelvű buddhista terminológiai szótár, de mintegy 100 oldalas bevezetője – szintén kétnyelvű – dióhéjban vallástörténetet is tartalmaz, melynek szerkezete követi a hagyományokat. A dicsőítő versek (12 o.) után következik Buddha élete (10 oldal), tanításának története Indiában (6 o.), Kínában (5 o.), Tibetben (14 o.), végül a buddhizmus Mongóliába kerülése (20 oldal). Külön értéket képvisel a bevezetést záró nyelvészeti–nyelvtörténeti tanulmány, mely a szent iratok tibetire és mongolra fordításának történetéről, nehézségeiről, a mongol buddhista szakszókincs megújításáról számol be.

3. A mongol–tibeti kapcsolatok nyelvi vonatkozásai

A mongol–tibeti kapcsolatoknak az érintett nyelvekben megmutatózó hatása több területen is lehetőséget nyújt a kutatásra.

Hangtani tárgyú kérdésekkel foglalkozik többek között Bethlenfalvy Géza²⁶ tanulmánya, melyet a tibeti szavak halha nyelvbeli kiejtésének szentel, vagy Klaus Sagaster elemzése, mely az Elisabetta Chiodo gondozásában közzétett kéziratos *Erdeni-yin tobči* mongol történeti mű tibeti jegyzeteivel foglalkozik.²⁷ A hangtani kutatások eredményeit a nyelvtudomány más területein is fel lehet használni, ezt példázza Róna-Tas András munkája, melyben a mongour nyelv tibeti kölcsönszavainak vizsgálatára támaszkodva a tibeti nyelv történetére vonatkozó következtetéseket fogalmaz meg.²⁸

A mondattani vizsgálódást az teszi indokolttá, hogy a nagy fordítási korszakokban viszonylag rövid idő alatt nagy mennyiségű szöveget fordítottak tibetiről mongolra a tibeti és mongol szerzetesekből álló fordító csoportok, aminek következtében a mongol mondatok magukon viselik a tibeti mondatépítés sajátosságait (ahogyan korábban a tibeti fordításokra is rányomta bélyegét a szanszkrit forrásnyelv).

Kutatásaim tárgyául a mongol (halha) és a tibeti nyelv szókészletét választottam azzal a céllal, hogy átfogó képet tudjak kialakítani a mongol–tibeti kapcsolatok nyomán bekövetkezett szókészleti változásokról: a tibeti nyelv mongol, illetve a mongol nyelv tibeti elemeiről.

A téma tanulmányozásához a források több típusától is jó eredményekre lehet számítani, rendelkezésre állnak egyrészt szótárak: a közismert, általános szótárak, amelyekben a szócikkekben feltüntetik, ha az adott szó más nyelvből származik, illetve egy-egy szakterület terminológiáját feldolgozó szójegyzékek; másrészt az írott nyelvi és élőnyelvi kutatások során gyűjtött adatokat ismertető tanulmányok.

Kutatásaimat hosszú távra terveztem és a továbbiakban is folytatni kívánom. Értekezésem az első szakasz munkálatait összegzi, mely során mindkét nyelv esetében a közismert szótárakat vettem alapul, hogy a belőlük nyert adatok segítségével kölcsönszó-gyűjteményt állítsak össze a további munka kiindulópontjaként.

A szavakat témakörökre csoportosítottam, ennek alapján jól kibontakozik, hogy szókincsükön keresztül a két nyelv/nép milyen szellemi és anyagi javakkal tudta egymást gazdagítani.

Nem kerültek be a szójegyzékekbe azok a szavak, amelyekre vonatkozóan nem sikerült a feldolgozott szótárakban elegendő adatot találni. Kimaradtak a mongol listából a szanszkrit szavak, ha kétséges a tibeti közvetítés (pl. a tibetiben nem használják). Ezeket nem töröltem a kutatási anyagból, megtalálhatók a Függelékben, hogy esetleges további kutatáshoz rendelkezésre álljanak.

²⁶ L. Bethlenfalvy 1970.

²⁷ L. Sagaster 1996; Chiodo 1996.

²⁸ L. Róna-Tas 1966. Erről a műről a 3.2. fejezetben bővebben is szó lesz.

A tibeti, illetve mongol szójegyzékben szereplő szócikkek felépítését egy-egy példán keresztül mutatom be:

mongol a tibetiben:

no-yon – *noñ*: **KGy** p. 290: úr; *rég* nemesúr, herceg; parancsnok; <sakk, kártya> király; klm: *noyan* || **BL** Ø; **Das** p. 744: *no-yon*: in Mong. = *dpon-po* chief, lord; *no-yon hu-thug-thu* a Mongol chief saint, or incarnate lama; **Gold** p. 644: *no-yon*: noble, lord; **Jäd** Ø; **Tshe** p. 1529: *no-yon*: (Sog) *dpon-po*; **TTT**: *no-yon*: chief, lord

tibeti a mongolban:

бархан – *par-khang*: **TTT**: 1. print shop/ block storage place, 2. press, printing house/ office || klm: *barqan, barqang*; **Baw** p. 46: *бархан*: xylographic printery (*Tib.* par-khang); **KGy** p. 53: *бархан(ц)*: (kolostori) nyomda, kl. barqang < *tib* par-khang; **Süx** p. 35: *бархан*: tib: par khang, klm: barqan: “барын байшин”; Модон бараар ном бичиг дармаллах хэвлэлийн газар.

A szócikk a célnyelvi **címszóval** kezdődik, a gondolatjel mögött forrásnyelvi **megfelelője** áll, ezt követi a forrásnyelv alapvető szótárából származó jelentés, a függőleges vonások után találjuk a célnyelvi adatokat a vizsgált szótárak alapján (mongol esetén ezt megelőzi a klasszikus mongol alak). A **szótárak neve** rövidítve szerepel²⁹, az ott talált **címszó** után következnek a jelentések.³⁰

Figyelemre méltó a szógyűjtemények kialakítása során észlelt sajátos eset: két ízben ugyanazzal a szóval találkozunk a másiktól származó kölcsönszövekként (ezek egyik listába sem kerültek be:³¹

1. a tibetiben:

shid – *uuð*: **KGy** p. 707: *növ* mogyoró (Corylus); klm: *sid* || **BL** № 197: *šid* (*Pol. D.*, 28, p. 55): hazel-nut (Corzulus heterophylla and mandshurica). From **MONGOL** *šit* (Chinese *čön-tse*, Manchu *sisi*). [...] In the *Hua i yi yü*, a curious word for “hazel-nut” is noted as *pe-tog*, which I have not seen elsewhere; [...]

a mongolban:

шид – *šid*: **TTT**: fruit from a tree || klm: *šid*; **Baw** p. 594: *uuð mod*: Hazel; **KGy** p. 707: *uuð*²: *növ* mogyoró (Corylus); *uuð mod*: mogyorófa, mogyoróbokor; klm: *sid*; **Süx** p. 223: *uuð I*: **ТІВ**: shid, klm: šid: Шивэр модонд ургах жимс, самраас том бөгөөд бөөрөнхий хатуу хальстай, хальсыг хуулж цөмөөг иднэ. *шид мод* (царсны төрлийн жижиг мод, шивэр мод ч гэдэг), *шид мөөг* (шивэр модтой газарт ургадаг шар өнгийн жижиг мөөг).

2. a tibetiben

ag-lig – *agzu*: **KGy** p. 7: vörösfenyő kérgéből kinőtt dudor; klm: *ayli* || **BL** № 193: *ag-lig* (or *šii wa*: [* Jäschke writes this word *lba*. The combination of the letters *lb* is very close to *w*] *Pol. D.*, 29, p. 41): From **MONGOL** *agli*, Manchu *ageli* (Chinese *ša pao*), excrescences or knots on the stems of trees, from which is made a decoction for treating the backs of animals galled by riding; [...]

²⁹ A szótárak, szójegyzékek rövidítéseinek feloldása: Baw = Bawden 1997; BL = Laufer 1916; KGy = Kara 1998; Kow = Kowalewski 1844–1849; Mgon = Mgon-po-dbang-rgyal 1988; Less = Lessing 1960; RTA-M = Róna-Tas 1966; Süx = Süxbaatar 1997; TTT = Pellegrini 2006; Tshe = Tshe-tan-zhabs-drung – Krang-dbyi-sun 1985.

³⁰ A leírásban látható kiemelések megegyeznek a szócikkekben alkalmazottakkal.

³¹ Ezekben a példákban nem a teljes szócikkek szerepelnek.

a mongolban

агли – *ag-lig*: TTT: med. tree || klm: *agli*; **Вав** Ø; **KGy** p. 7: *агли*: vörösfenyő kérgéből kinőtt dudor; klm: *ayli*; **Süx** p. 13: *агли*: ТИБ: ag lig, klm: *agli*: Харгай модны дурснаас ургасан ур, ардын эмнэлэгт дотрын өвчинийг анагаахад хэрэглэх ба бас малын дайранд тавьж эмчилдэг.

Három kifejezés esetén azonos jelentéstartalommal saját szavuk mellett a másik nyelvből átvett szót is használják.³²

1. a tibetiben:

sku-bde-rigs – *xüðp*: **KGy** p. 623: *állat* pézsmaszarvas (Moschus moschiferus); klm: *küderi* || **BL** № 185: *sku bde rigs* (pronounced *ku-de-ri*): species of musk (Moschus sifanicus). From Mongol *kuäri*. The Tibetanized form of writing is notable; the genuine Tibetan word is *g-la-ba*; [...]

a mongolban:

ларз – *gla-rtsi*: TTT: musk || klm: *larji*; **Вав** p. 203: *ларз*: musk (*Tib.* gla-rtsi); [...]

2. a tibetiben:

U-ru-su – *opoc*: orosz; klm: *oros* || **BL** № 202: *'O-ro-su, 'O-lo-su, 'U-ru-su*: from Mongol *Oros, Urus*, Russia. [...]

a mongolban:

Жасэр – *Rgya-ser*: TTT: Russia || klm: *Ĵaser*; **Вав** p. 155: *Жасэр*: Russia (*hist.*) (*Tib.* rgya-ser); **KGy** Ø; **Süx** p. 102: *Жасэр*: k [sic!]; rgya ser, klm: *jaser*: “шар хятад”, орос; Чи тэгэхэд буруу номтой жасэрийн бузар эм домоор буяндаа цөв оруул гэдэг чинь юу билээ (Б.Р.)

3. a tibetiben:

Beg-tse – *Бэгз*: **KGy** Ø, **Less** Ø, Berger–Bartholomew 1995, p. 244: *Begtse*: (M: *Begze*, *Jamsaran*): *Begtse* is the protector of Mongolia. [...] In Tibet he is worshiped as one of the Eight *Dharmapala*, or Guardian of the Law, the god of war, as well as the protector of the Gelugpa [...]; klm: *Begje* || **BL** № 199: *beg-tse*: a hidden shirt of mail; name of the God of War. Probably from Mongol *begder* (Kovalevski, p. 1125), “cotte de mailles cachées;” but on the following page, Kovalevski gives *begji* side by side with *begder*, and *begji* doubtless transcribes Tibetan *beg-tse*. Cf. Persian *bagtar*, *Djag. baktär* (“armor”); [...]

a mongolban:

Жамсран – *Lcam-sring*: TTT: *Lcam-sring* – *Beg-tse*: (one of 8 *chos skyong*), brother & sister, cousins || klm: *Jamsarin*; **Вав** p. 154: *Жамсран*: *Jamsrang* (Buddhist protective deity) (*Tib.* lCam-sring, *Beg-tse*); [...]

3.1. A mongol nyelv hatása a tibetire

A tibeti nyelvre alapvetően jellemző, hogy kevés kölcsönszót használ. Szívesebben alkalmaznak tükörfordítást vagy maguk alkotnak új szavakat saját szókészletükből az újonnan megismert tárgyakra, fogalmakra az idegen szó jelentéstartalma alapján. Ez lehet az oka

³² Feltehetően vannak eltérések a saját szó, illetve a kölcsönszó használatában (pl. más földrajzi területen, esetleg nyelvjárásban vagy akár más korban, eltérő szövegösszefüggésben fordulnak elő).

annak, hogy Berthold Laufer forrásként felhasznált művében³³ mindössze 328 található. Ezek nyelvenként a következőképpen oszlanak meg:

Nyelvek	Szám
Indiai	108
Perzsa	34
Arab	14
Ujgur	7
Török	10
Mongol	30
Mandzsú	2
Kínai (105)	
régí	28
modern	77
Portugál, indiai angol, angol, orosz	18
Összesen	328

A lista arról tanúskodik, hogy a tanulmányban szereplő összes kölcsönszó kb. harmada indiai, másik harmada kínai (többnyire modern), s a harmadik harmadon osztozik az összes többi nyelv.

Laufer művén kívül azokat az általánosan használt tibeti szótárakat vizsgáltam, amelyek feltüntetik a kölcsönszók eredetét: Das (1908, digitális változat: 2005), Goldstein (1978), Jäschke (1881) szótárán kívül az 1985-ben kiadott nagy tibeti–tibeti–kínai szótár, a Tshe-tan-zhabs-drung–Krang-dbyi-sun és munkatársaik által szerkesztett *Bod-rgya tshig-mdzod chen-mo* és egy digitális szótárgyűjtemény, a Pellegrini vezetésével 2006-ban összeállított *The Tibetan to English Translation Tool*, mely egymástól elkülönítetten magában foglal egy sor szótárt, többek között a következőket: Rangjung Yeshe: *Tibetan–English Dharma Dictionary*, Jeffrey Hopkins: *Tibetan–Sanskrit–English Dictionary*, továbbá Dan Martin, Jim Valby és mások szójegyzékeit. A mongol szavak jelentését Kara György *Mongol–magyar szótára* alapján tüntettem fel.

Összesen 78 szót sikerült fellelni, közülük azonban nyolcraól nem sikerült elegendő adatot találni arról, hogy valóban mongol eredetűek lennének.

Szófajok tekintetében valamennyi névszó, egy tulajdonnév található köztük a sok esetben országnévként is használatos nemzetiség vagy népcsoport megnevezéseken kívül.

³³ Laufer 1916. Laufer az előszóban leírja, hogy eredeti célja a kínai kölcsönszavak összegyűjtése volt. A mongol eredetű szavak kapcsán pedig megállapítja, hogy nem lehet minden esetben eldönteni, hogy melyik az átadó és melyik az átvevő nyelv.

A forrásokban talált mongol kölcsönszók témakörök szerinti megoszlása arról tanúsít, hogy a legtöbb kölcsönszó a társadalmi hierarchia (az egyházat is beleértve) és az államigazgatás fogalmait, illetve a mongol népcsoportokat jelöli. Jelentős számban vannak a köznapi tárgyak és állatok–növények nevei.

Témakörök	Szám
Mongol népcsoportok neve	8
Más nemzetiségek, országok elnevezése	2
Állatok	9
Növények	4
Egyházi rangok	9
Buddhista kifejezések	2
Világi méltóságnevek, rangok	10
Közigazgatás	7
Katonai tárgyak	3
Használati tárgyak, ruházat, táplálkozás	9
Orvosi kifejezés	1
Egyéb	6
Összesen	70

Mongol népcsoportok neve

A felsoroltak a legnagyobb népcsoportot jelölő *khal-kha* és az általános *mong-gol* mellett nyugati- és déli-mongol – összesen 8 – nemzetiség és nyelv megnevezését ölelik fel.

khal-kha, hal-ha – *xaxx*: KGy p. 549: halha <a legnagyobb mongóliai népcsoport és nyelve>; klm: *qalq-a* || BL Ø; Das p. 143: *Khal-kha*: the native name of Mongolia Proper, the country of Jenghis-khan, the Tartar conqueror *Khul-kha kha-ral* [sic!; az átírásban *Khal-kha khu-ral*] *bla-brang*, lit. “the sacred enclosure of Khal-kha”; the name applied to Urga in Northern Mongolia, where the incarnation of the Taranath Lama resides. The latter is sometimes styled *Khal-kha Rje-btsun dam-pa* the venerable holy one of Khal-kha; **Gold** Ø; **JäD** p. 40: *khal-kha*: n. of a Mongol tribe, Khal-ka; **Tshe** p. 3067: *Hal-ha*: (Sog) Mong-gol Khal-kha’i yul; **TTT**: *khal kha*: native name of Mongolia proper

cha-har – *uaxap*: KGy p. 657: csahar <belső-mongol népcsoport és nyelve>; klm: *čaqar* || BL Ø; Das p. 404: *Cha-har*: n. of a Mongol tribe; **Gold** p. 377: *Cha-har*: Mongol tribe; **JäD** p. 152: *Cha-har*: Chakhar, a Mongol tribe *Sch.*; **Tshe** Ø; **TTT**: *cha-har*: a Mongol tribe

'Jun-'gar, Jun-gar, O-rog-jug-'gar, O-rod Jun-gar – *3γγυzap*: **KGy**: *földr* Dzsungária; klm: *Ĵegün yar* || **BL** Ø; **Das** p. 460: **'Jun-'gar**: a tribe of Eleuth Mongols who invaded Tibet and destroyed monasteries *circa* 1645 (*Loñ. 'a* 12); p. 1352: **o-rog-jug-'gar**: the Jungar srad of Mongolia (*Loñ. 'a*, 16); **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 876: **Jun-gar**: (Sog) Sog-po O-rod-kyi sde-tsho bzhi'i ya-gyal zhid; p. 3143: **O-rod Jun-gar**: (Sog) O-rod tsho-pa bzhi'i nang-gses-kyi Jun-gar; **TTT**: **'jun-'gar**: Eleuth Mongols

thu-med – *myṃd*: **KGy** p. 468: *tümed* v *tümit* <belső-mongóliai népcsoportok neve>; klm: *tümed* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1162: **Thu-med**: 1. (Sog) Sog-po O-rod tsho bzhi'i ya-gyal zhid; **TTT** Ø

thor-khod, thor-god – *mopzyud*: **KGy** p. 446: *torgüt* <nyugat-mongol népcsoport és ojrát nyelvjárása>; klm: *torzyd* || **BL** Ø; **Das** p. 595: **Thor-khod, Thor-god**: n. of a Mongol tribe. *Thor-god spyi-khang*: n. of quarters in the monastery of Tashi-lhunpo where monks coming from *Thor-god* generally reside. *mkhas-pa'i dbang-po Thor-god Shes-rab-sbyin-pa* (*Loñ. 15*): the most learned *Shes-rab-sbyin-pa* of *Thor-god* &c.; **Gold** Ø; **JäD** p. 239: **thor-khod, thor-god**: a Mongol tribe; **Tshe** p. 1198: **Thor-god**: Sog-po O-rod tsho bzhi'i ya-gyal zhid; **TTT**: **thor khod**: a Mongol tribe

mong-gol – *monzox*: **KGy** p. 255: *mongol*; klm: *mongyol* || **BL** Ø; **Das** p. 975: **Mong-gol**: a Mongolian, form sometimes occurring, but in Tib. usually *sog-po*, **Gold** p. 849: **Mong-gol**: Mongols, Mongolia; **JäD** p. 419: **Mong-gol**: a Mongol *Tib. sog-po*; **Tshe** p. 2122: **Mong-gol**: (Sog) Sog po; **TTT**: **Mong-gol**: Mongolian, Mongolia, a Mongol³⁴

ho-shod – *xouyyd*: **KGy** p. 594: *hosüt* <ojrát népcsoport>; klm: *qošud* <*qosiyud* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3070: **Ho-shod**: (Sog) Mong-gol tsho bzhi'i ya-gyal zhid *o-rod-la* ltos; **TTT** Ø

o-rod – *oaṃd*: **KGy** p. 353: *ölöt* <nyugat-mongol népcsoport>; klm: *ögeled* || **BL** Ø;³⁵ **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3143: **O-rod**: Sog-po'i os-lod zer-ba'i spyi-ming-ste | nang-gses-la Ho-shod | Jun-gar | Thor-god | Thu-med-bcas tsho-pa bzhi yod | Mtsho-sngon dang Zhin-cang-phyogs-kyi 'brog-pa Bod-skad-du mdor-bdsud-te Stod-Sog zer-ba de-nyid yin; **TTT** Ø³⁶

Más nemzetiségek, országok elnevezése

Az alábbi 2 kölcsönszó közül az *U-ru-su* a mai tibetiben általánosan használt, míg az *E-ned-keg* csak a beszélők szűkebb körében.

³⁴ A *mong-gol* mellett a *sog* és a *hor* szavak is használatosak 'mongol, Mongólia' jelentésben (az utóbbi főként összetételekben), de a történelem során változó jelentéskörrel. Vö. **Gold** p. 1177: *Sog*: 2. Mongolia, Mongolian; **Sog-skad**: Mongolian language; **Sog-po**: Mongols, Mongolian; **Sog-yul**: Mongolia stb.; p. 1219: **Hor**: Mongolians, Turks, Uighurs, northern nomads; **Tshe** p. 2960–2961: **Sog-skad**: Sog-rigs-kyi skad; **Sog-po**: 1. Mong-gol-gyi mi-rigs ...; 2. snga-rabs-su Bod-kyi nub-phyogs yul-gru-nams-kyi spyi-ming ...; **Sog-yul**: Hor-gyi lung-pa; p. 3071–3072: **Hor**: dus snga-phyi mi-'dra-bar ngos-'dzin-tshul tha-dad-pa byung-ste | T'a-dben rgyal-rabs-yan-chad-la phal-cher Yu-gur rigs-la zer-zhing | T'a-dben-gyi dus-su Mong-gol rigs-la zer | de-tshun-chad-du skabs-'gar 'A-zha-ste Thu-yu-hun rigs-la zer | deng-sang Bod Byang-thang-du sdod-pa'i 'brog-pa dang | Mtsho-sngon zhing-chen-gyi byang-shar-khul-du sdod-pa'i Hor rigs-la'ang zer; **Hor-yig**: Sog-po'i yi-ge.

³⁵ Laufer listája a mongol népcsoportok nevét nem tartalmazza.

³⁶ A két utolsó nemzetiségnevet csak **Tshe** tartalmazza.

U-ru-su – opoc orosz; klm: orosz || **BL** № 202: **'O-ro-su, 'O-lo-su, 'U-ru-su**: from Mongol *Oros, Urus*, Russia. *'O-ro-su sram*: Russian (Siberian) sable. *Orosu* means also a “foreigner” in Central Asia. “Olosu Amban,” appellation of Przewalski (Rockhill, *Land of the Lamas*, p. 163). In *dPag bsam ljon bzai* (p. 74), Russia is enumerated among the prosperous “barbarous border-countries” (*mt'a ak'ob-pa*) along with Tokhara, Persia, Turushka, Sog-po (Sogd) and Ho-t'on (Khotan). The *Pol. D.* mentions the *'O-ro-sui ra-ba* (“hotel of the Russian Mission in Peking”) and the *'O-ro-sui yi-gei grva* (“Russian School in Peking;” see J. Dudgeon, *Chinese Recorder*, Vol. IV, 1871, p. 37). A real Tibetan designation for Russia is *rgya ser* (“yellow country”), in accordance with the Tibetan color-scheme system referring to the surrounding countries (*rgya ser, rgya nag*). Originally, however, the term *rgya ser* in general denoted the regions to the north of Tibet, particularly Sartagol (Schieffner, *Mélanges asiatiques*, Vol. I, p. 426, where some data on Russia are extracted from the Geography of the Jambudvīpa written by Sum-pa mk'an-po in 1717; in this work *rgya ser* is identified with the empire of the 'O-ru-su). Hence it occurs that Sartagol is styled also 'O-ro-swo by aJigs-med nam-mk'a (Huth's translation, pp. 23, 28). In the Geography of the Minčul Chutuktu (Vasilyev's translation, p. 93), Russia is likewise styled *rgya ser*. In eastern Tibet, a popular designation for Russia is Hor-sog or Hor-ro-sog (*French Dict.*, p. 222), composed of the well-known tribal names Hor and Sog, to which the name 'O-ro-su is wittily adapted; **Das** Ø; **Gold** p. 1233: **U-ru-su**: Russia; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **U-ru-su**: Russia³⁷

E-ned-keg – энэтхэг: **KGy** p. 733: indiai, hindusztáni, hindu; *Энэтхэг улс орон*: India; *rég Endkeg, Xindkeg*; klm: **Eneðkeg** || **BL** № 201: **Änütükäk**: the Mongol designation for India, being a transcription of Chinese *Yin-tu kuo* (*In-du kwok). According to Rockhill (*J.R.A.S.*, 1891, p. 132), this word is frequently used by Tibetans who have travelled in Mongolia or China; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT** Ø³⁸

Állatok

A vizsgált szótárakban 9 mongol eredetű, állatokkal kapcsolatos szó szerepel: 8 állatnév és 1 csoportnév.

sku-bde-rigs – хyдp: **KGy** p. 623: *állat* pézsmaszarvas (*Moschus moschiferus*); klm: **küderi** || **BL** № 185: **sku bde rigs** (pronounced *ku-de-ri*): species of musk (*Moschus sifanicus*). From Mongol *kuäri*. The Tibetanized form of writing is notable; the genuine Tibetan word is *g-la-ba*; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **sku bde rigs**: A mammal. See Sandberg, Tibet 298. A borrowing from Mongol *kuderi*, meaning ‘musk’ (*gla ba* is the usual Tibetan word). Beyer, CT Lang. 139. = *gla ba*. LW 496

³⁷ **JäD** és **Das** az *U-ru-su* szót nem tartalmazza, Oroszország jelentéssel *Rgya-ser* található. **Tshe** p. 539: *Rgya-ser* meghatározása *U-ru-su*, de ilyen címszó nincs. Vö. **Rgya-ser**: **Das** p. 307: *Rgya-ser-pa*: a Russian; **JäD** p. 106: *Rgya-ser*: Russia; **Gold** Ø.

³⁸ Csak Laufer listájában szerepel, a vizsgált tibeti szótárakban nem található.

- tu-la** – *myлаᠠᠭ*: **KGy** p. 463: *állat* nyúl (Lepus); klm: *taulai* || **BL** № 191: **tu-la**: Lepus tolai (Kuku-nor region, Mongolia, and Transbaikalia). From Mongol *taolai, tulai*. Pallas (*l.c.*, p. 149) adds a “Tangutan” word *rangwo*; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **tu-la**: A mammal. See Sandberg, Tibet 300. LW 497.
- bu-gu** – *буга*: **KGy** p. 72: *állat* szarvas (Cervus); klm: *buyu* || **BL** № 186: **bu-gu** (Amdo): a species of stag (Cervus eustephanus). From Mongol *bugu* (Manchu *puku*); according to Pallas (*Zoographia Rosso-Asiatica*, p. 216), Cervus elaphus; see also F. Justi, *Les noms d’animaux en kurde*, p. 19; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **bu-gu**: a kind of stag, LW 496
- sbu-la-kha** – *бүлээн*: **KGy** p. 74: coboly; klm: *buly-a, bulyan* || **BL** № 189: **sbu-la-k’a**: sable. From Mongol *bulaga, bulagan*. According to Pallas (*l.c.*, p. 83) and Jäschke, *Mustela zibellina*; according to G. Sandberg (*Tibet and the Tibetans*, p. 294), *Putorius auriventer*; **Das** p. 936: **sbu-la-kha**: 2. the sable, *Mustela sibirica* (Jä.); **Gold** Ø; **JäD** p. 404: **sbu-la-kha**: *Ts.* = *bka-blon-sram* sable, *mustela zibellina*; **Tshe** Ø; **TTT**: **sbu-la-kha**: sable; a mammal. See Sandberg, Tibet 293; LW 497
- ’dzeg-ran** – *зэргэн*: **KGy** p. 222: *állat* gazella (*Procopra gutturosa*); klm: *jegeren* || **BL** № 187: **qdzeg-ran**: a species of antelope (*Procopra subgutturosa*). From Mongol *dsägärän, dsärän*. This word has been adopted into Russian зерень, fem. зерена. It is the *huan yañ* of the Chinese (*Capra flava* of Du Halde; see Pallas, *l.c.*, p. 251); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **’dzeg-ran**: A mammal. See Sandberg, Tibet 298, a kind of antelope. LW 496.
- rdza-ra, za-ra, rdza-bra, za-bra** – *зараан*: **KGy** p. 197: *állat* sün(disznó) (Erinaceum); klm: *jaray-a, jariy-a* || **BL** № 188: **rdza-ra (za-ra)**: a species of hedgehog (*Erinaceus amurensis*, occurring in the Kükünör region). From Mongol *dsarāga, dsarā*. The Tibetan word for “hedgehog” is *rgañ*; **rdza-bra (za-bra)**: another species of Erinaceus (Central Tibet). In all probability, this is only another way of writing the same Mongol word, with reference to Tibetan *bra* (“marmot”); **Das** p. 1057: **rdza-bra**: in *C.* is a species of *lagomys*, a small tailless rodent; **Gold** Ø; **JäD** p. 467: *dza-brá, C.* **dzab-ra**, *W.* **zab-ra** a mole-like animal; **Tshe** p. 2350: **rdza-bra, rdza-ra**: *rdza-gseb-tu* *sdod-pa’i bra-ba’am a-bra*; **TTT**: **rdza-ra, rdza-bra**: A mammal. See Sandberg, Tibet 295. a kind of hedgehog. LW 496. a kind of rat that lives in ditches. Waddell in *Indian Antiquary* 25 (1896) 106; species of *bra-ba*, species of *Lagomys*, small tailless rodent
- ’o-god-no** – *озомно*: **KGy** p. 318: *állat* pocok, mezei egér (*Ochotona daurica*, *O. hyperboorea*); klm: *oyotona* || **BL** № 190: **o-god-no (wo-g’ö-no)**: *Lagomys ogotona* (occurs in Tsaidam and Amdo). From Mongol *ogotona* (*Lepus ogotona*, see Pallas, *l.c.*, p. 151); * [* Kovalevski’s identification with the striped squirrel (*Tamias striatus*) is not correct.] Manchu *oxotono* (according to Sacharov, *Lepus dauricus* and *alpinus*); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **’o-god-no**: A mammal. See Sandberg, Tibet 300. LW 497.
- su-rug, so-hrug** – *сүрүг*: **KGy** p. 403: nyáj, ménes, falka, csapat; klm: *sürüig* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2924: **su-rug**: 2. (Sog) *khyu’am phyugs-kyi tshogs-*

pa; p. 2960: *so-hrug*: 1. Sog-skad so-rug-gi sgra-'gyur-ba, phygus 'brog-ru-ba; **TTT**: Mongolian: herd
ha-li'u – *халуун*: **KGy** p. 547: *állat* vidra (Lutra lutra); klm: *qaliyun* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3061: *ha-li'u*: (Sog) sram-lpags-kyi ming; **TTT** Ø

Növények

Az alábbi 4 növénynév közül kettőt csak Laufer listája tartalmaz. Ezek közül a *ya-shel 'bru dmar* teljes mongol megfelelője és a klasszikus mongol alak sem ismeretes.

na-ra-su – *нэрсэн*: **KGy** p. 311: *növ* áfonya (Vaccinium), *хар нэрсэн*: fekete áfonya (V. myrtillos), *хөх нэрсэн*: kék áfonya (V. uliginosum); klm: *neresün* || **BL** № 195: *na-ra-su* (*Pol. D., ibid.*): a wild blue berry, the *golubitsa* of the Russians (Vaccinium uliginosum). From Mongol *narasu*. The Chinese equivalent is *tsao li-tse* (Manchu *duksi*); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *na-ra-su*: wild blueberry. LW 497.

ya-shel 'bru dmar – vö. *яшил*: **KGy** p. 758: *növ* benge (Rhamnus); klm: [?] || **BL** № 196: *ya-šel qbru dmar* (*Pol. D., ibid.*): a species of wild cherry (?). From Mongol *yašil* (Kovalevski: Rhamnus frangula). The Chinese equivalent is *hün yün* (Manchu *fafaxa fafusa*; according to Sacharov, the fruit of a tree, looking like a peach pressed flat, red of color, and of acid flavor); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT** Ø

had – vö: *хэдмэн*: **KGy** p. 634: *ritk* körte; klm: *kedmen*; *хадан*: **KGy** p. 540: *növ* ribiszke(faj: Ribes altissimum); klm: *qad* || **BL** № 194: *had* (*Pol. D., 28, p. 57*): a species of wild pear or crabapple (Pyrus betulæfolia). From Mongol *khat* (Kovalevski: name of a fruit). The Chinese equivalent, according to *Pol. D.*, is *tu-li*, which appears to be identical with the *tu-li* discussed by Bretschneider (*Bot. Sin.*, pt. II, p. 304). The Manchu equivalent is *eikte*; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *had*: wild pear or crabapple. LW 497.

i-man-shing – *ямаа бор*: **Less** p. 409: *imaγan boro*: a kind of tree with black bark and round leaves (Ch. shan-huai); Sophora Japonica (frequent in North China); klm: *imaγan* || **BL** № 192: *i-man šin* (*Pol. D., 29, p. 26*): a kind of Sophora (Chinese *šan huai*). From Mongol *iman* (*boro*); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT** Ø³⁹

Egyházi rangok

A forrásokban 9 egyházi méltóság megnevezése található, köztük a két legmagasabb tibeti méltóság neve mongol–tibeti vegyes kifejezés.

gu-shi, gu-shrī – *гүүш*; **KGy** p. 120: *rég* güsi <szerezetestedős világi címe>. < gui ši < kin guo' shi' 'országos tanítómester'>; klm: *güüsi, güsi* || **BL**: № 289: [Modern Chinese] *gu ši, gu šrī, ko ši, ko šrī* (in the *Hua i yi yü*: *gui šrī*): state precetor, royal teacher; a

³⁹ A Laufer listájában található kifejezés tibeti alakját a vizsgált szótárak alapján nem sikerült azonosítani.

title conferred on the Buddhist clergy. From *kuo ši*. Mongol *guši*. The writing *šrī* seems to have been prompted by adaptation to Sanskrit *çrī*. In the Sino-Tibetan inscription of 1341 (*T'oung Pao*, 1908, plate 28, line 2) we find the form *gui šrī*. In the *Hua i yi yü* we meet also *é'en šri* as transcription of *é'an ši* ("master of contemplation"); **Das** p. 220: **Gu-šrī**: said to be a corrupt form of the Chinese title of *Kauçiri*, which is conferred on Buddhist monks and religious men, but it is evidently the corruption of the Sanskrit title of *gau-çrī*, the lord of religion or *guna-çrī*: in Tibetan *yon-tan-dpal*, the blessed, learned or talented one. In Mongolian *Kau-çri* signifies a *Pandit* or a learned man; **Gold** Ø; **JäD**: Ø; **Tshe** p. 356: **gu-shi**: (Sog) 1. mkhas-pa dang | lo-tšä-ba; **gu-shi-han**: (Sog) 1) mkhas-pa'i dbang-po-ste | sngar Sog-po'i go-thob cig; **gu-shrī**: 1. (Rgya) go-thob-kyi ming zhig; **TTT**: **gu-shrī**: Chinese title for monks and laymen⁴⁰

tā-la'i bla-ma – *далай лам*: **KGy** p. 133: a dalai láma; klm: *dalai lama, dalai blam-a* || **BL** № 180: *tālai (talai) bla-ma*: Dalai Lama, the Lama of the sea (who is as big as the sea). Mongol *dalai* ("sea"), translating Tibetan *rgya-mts'o*. See Watters, *Essays*, p. 370; Mayers, *Chinese Government*, p. 113.; **Das** p. 513: **Tā-le bla-ma**: the name by which the Grand Lama of Lhasa is known in Mongolia and China. His Tibetan designation is *Rgyal-ba Rin-po-che* which seems to be sounded throughout Tibet as "*Gye-wa Rimpoche*." The Mongol term, really spelt as Dalai Lama, signifies "ocean lama"; **Gold** p. 472: *ta-la'i bla-ma, tā-la'i bla-ma*: Dalai Lama; **JäD** p. 203: *ta-la'i bla-ma*: (*ta-lai Mong.* ocean, sea), the Dalai Lama, v. *Huc*. II., 155. *Köpp*. II., 120.; **Tshe** p. 1023: **tā-la'i**: (Sog) rgya-mtsho; **tā-la'i bla-ma**: don-du rgya-mtsho bla-ma zhes bya-zhing | tā-la'i zhes pa ni Sog-skad yin-pa de Bod-skad-du rgya-mtsho'i don-du 'jug-ming rgyal-rabs-kyi hrin-tsung khri lo brgyad-par | Mtsho-sngon-gyi Sog-po Al-than rgyal-pos Bod-kyi Dge-lugs-pa'i bla-ma Bsod-nams-rgya-mtshor che-bstod-kyi mtshan gsol-ba zhig yin-zhing | rjes-su Dge-'dun-grub dang | Dge-'dun-rgya-mtsho so-sor yang tā-la'i bla-ma'i sku-phreng dang-po dang | gnyis-pa'i mtshan de gsol-zhing | Ching Hrun-kri'i khri lo bcu-par Blo-bzang-rgya-mtshor tā-la'i bla-ma sku-phreng lnga-pa zhes bya-ba'i cho-lo btsal-nas da-bar rim-byon sku-phreng bcu-bzhi byung yod; **TTT**: *ta-la'i bla-ma*: Dalai Lama

no-mon-han – *номын хаан*; klm: *nom-un qayan* || **BL** Ø; **Das** p. 744: **nom**: ... The Mongol *Nom-un Khan*, answering to the Tib. *chos-kyi rgyal-po* king of the doctrine, and often transliterated in Tib. as *no-mun-han*, occurs as the designation of the head of one of the Ling monasteries of Lhasa, who is held to be an incarnation of a Mongol saint. The Abbé Huc refers to this personage as the *Nomenkhan*; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1529: **no-mon-han**: (Sog) sngar Sog-skad-kyi go-ming; **TTT**: M. rank/ title

no-yon hu-thug-thu – *ноён хутагту*; klm: *noyan qutuqtu* || **BL** Ø; **Das** p. 744: **no-yon hu-thug-thu**: a Mongol chief saint, or incarnate lama; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1529: **no-yon hu-thug-thu**: (Sog) Sog-skad-kyi go-ming zhig; **TTT**: **no-yon hu-thug-thu**: Mongol chief saint

⁴⁰ A források alapján feltételezhető, hogy a kínai eredetű szó mongol közvetítéssel került a tibeti nyelvbe.

nom-chi-thu – vö. **номч**: **KGy** p. 292: az írásokban jártas, tudós ember, írástudó; könyvbúvár, *tréf* rossz könyvmoly; *rég/vall* buddhista írástudó/ tudós, *rég* törvénytisztelő; klm: **nomči** || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1530: **nom-chi-thu**: (Sog) Sog-lugs-kyi go-sa'i ming zhig; **TTT**: M. rank/ title

pa-shi, pakshi, pag-shi – **ᠪᠠᠰᠢ**: **KGy** p. 42: tanító, tanár; tanítómester, mester, < *ujg* baxši < *kín* boshi; klm: **baysi** || **BL** № 157: **pag-ši**: [Uigur] (not *pa-ši*, as written by Jäschke), a teacher. Chandra Das (p. 777) has justly combined this word with Mongol *bakši*. The “Tibetan Lama of the Karma-pa sect who visited China to preach Buddhism,” cited by him, is he so-called karma Bakši (1204–83), whose life has been narrated by aJigs-med nam-mk’a (Huth’s translation, p. 136). As observed by O. Kovalevski (*Mongol Chrestomathy*, in Russian, Vol. I, p. 350; Vol. II, p. 247), the Mongol word has the meaning “teacher,” and is synonymous with Sanskrit *guru* and *ācārya*. In *T’oung Pao*, 1914 (p. 411), I have given some indications on the word, disconnecting it from Sanskrit *bhikshu*, and stating that, according to the Tibetan source above cited, it is derived from the language of the Hor; that is, the Uigur. Indeed, W. Radloff (in Grünwedel, *Bericht über arch. Arbeiten in Idikutschari*, pp. 193, 194; and *Wört. d. Türk-Dialecte*, Vol. IV, col. 1445) read the word in the sense of “Buddhist scholar” in an Uigur inscription from Turfan, written on a wooden pillar (see also F. W. K. Müller, *Uigurica*, pp. 47, 49é and *Zwei Pfahlinschriften*, *A.P.A.W.*, 1915). The word, accordingly, was familiar to the Uigur language; and the Tibetan tradition regarding the Uigur origin of the word, as far as Tibetan literature is concerned, may well be correct. This being the case, there is every reason to assume also that the Mongols received the word, like many others, from the Uigur, and that the Manchu in their turn adopted it from the Mongols (Manchu *bakši*, *bakši*, “teacher, sage, scholar, one who knows books, master of any profession,” according to Sacharov; but Manchu *fakši*, “artist, artisan, clever,” in all probability, is an independent, indigenous word). The question now arises, What is the origin of the Uigur word? P. P. Schmidt (*Essay of a Mandarin Grammar*, in Russian, p. 50, Vladivostok, 1915) has proposed to derive the word *bakši* from Chinese *po ši* (“a wide-read scholar, professor”), and this appears to me a happy solution of the problem; *po* was anciently *bak, and is still *pok* in Cantonese and Hakka (Korean *pak*, Annamese *bak*). Only it seems to me that the Uigur transcription *ši* would rather go back to Chinese *ši* (**š’i*) than to *ši* (**j’i*) (compare Pelliot, *T’oung Pao*, 1911, p. 668); the analogous case of *fa-ši* (**fap-š’i*) presumably may have exerted some influence on the shaping of *bak-ši*. The Chinese terms given by Watters (*Essays*, p. 371) are merely modern transcriptions of the Mongol word *bakši*; but in the *Yüan ši* we meet a transcription *pa-ha-ši* (*baḡši*) (Pelliot, *Journal asiatique*, 1913, mars-avril, p. 456). It is well known that our word has had many vicissitudes and re-interpretations in various languages. Its fate is ably expounded by H. Yule (*Hobson-Jobson*, p. 184). The derivation from Sanskrit *bhikshu* (still repeated by Vladimircov, *Turkish Elements in the Mongol Language*, in Russian, *Zap.*, Vol. XX, 1911, p. 12; and by J. Németh, *Z.D.M.G.*, 1912, p. 553) must definitely be abandoned. This conclusion was based on the observation that, according to a passage in the *Ain-i Akbari* (translation of H. S. Jarrett, Vol. III, p. 212), the religious of the Bud-

dhist order are named *bakhši* by the learned among the Persians and Arabs; but this recent text can only prove that in the India of the Moguls an adjustment or confusion between *bhishu* and *bakši* had taken effect. In Central Asia, *bakši* never had the Buddhistic significance “religious mendicant” (*bhikshu*), for which notion specific terms are in use; first of all, it is applied to persons able to read and write, and hence it passed into the sense of a clerk (in Comanian *bacsi*, “scribe, secretary”). It remains an open question whether *bakši*, denoting a surgeon among the Moguls, a bard in western Turkistan, and a medicine-man among the Sart, is actually the same word as that under consideration. The Sart word is perhaps connected with or assimilated to the Turkish stem *bag*, “charm, sorcery” (*Z. Gombocz, Bulg.-türk. Lehnwörter*, p. 39). *Bakši* as a military office (“Master of the Horse”) under the Mohammedan emporors of India, and the Anglo-Indian *buxee* (“paymaster”), are independent words, to be dissociated from the Uigur-Chinese term; **Das** p. 777: *pa-shi*: prob. (*pa-ka-shi*) a Tibetan lama of the Karmapa sect who visited China to preach Buddhism. In Mongolian *pag-shi* or *bakshi* = a teacher; **Gold** Ø; **Jād** p. 322: *pa-shi*: *Sch.* a teacher; *Lex.*: n. of a Tibetan priest that went to China; **Tshe** p. 1607: *pakshi*: (Sog) 1. Bod-kyi bla-ma Rgya-nag-tu phyin-te chos bshad-nas thob-pa’i go-ming zhi-g ste | dge-rgan-nam slob-dpon; 2. btsun-pa dang bla-ma; *pag-shi*: 2. Sog-skad pakshi’i sgra’i zur-chag; **TTT**: *pa-shi*: Karmapa lama who preached in China; a teacher

paṅ-chen er-te-ni – *ᠯᠠᠩᠭᠡᠨᠡᠷᠲᠡᠨᠢ*: **KGy** p. 735: kincs; drágakő < *ujg* < *szogd* < *ind* ratna; klm: *erdeni* (*rég* erdini *is*) || **BL** № 181: *paṅ-č’en’ er-te-ni* (instead of the Tibetan form *paṅ č’en rin-po-č’e*; see, for instance, Huth, *B.M.*, Vol. II, p. 317), title of the hierarch of bKra-šis lhun-po. Mongol *ārdāni*, precious object, precious stone. As *paṅ* is abbreviated for Sanskrit *paṇḍita*, and as *č’en* (“great”) is Tibetan, words from three languages are welded in this compound. It is known also in Chinese (Watters, *Essays*, p. 370; Mayers, *l. c.*, p. 115); **Das** p. 781: *Paṅ-chen Ir-ti-ni*: the title by which the Panchen or Tashi Lama is known in Mongolia; **Gold** p. 669: *Paṅ-chen Er-te-ni*: Panchen erdini (Panchen Lama); **Jād** Ø; **Tshe** p. 1613: *Paṅ-chen Er-te-ni*: (Sog) Bod-kyi Dge-lugs sprul-sku zhi-gi mtshan-te | paṅ zhes-pa ni legs-sbyar-gyi skad yin-zhing | paṅḍi-ta’i bsdus-ming yin | Bod-skad-du mkhas-pa’i don-du ’jug er-te-ni zhes-pa ni Sog-skad yin-zhing | Bod-skad-du rin-po-che’i don-du ’jug de ni rab-byung bcu-gnyis-pa’i chu-sbrul lor paṅ-chen sku-phreng lnga-pa Blo-bzang-ye-shes-la Manydzu gong-mas che-bstod-kyi mtshan gsol-ba zhi-g yin-pas | de-nas bzung sku-phreng rim-byon-la paṅ-chen er-te-ni zhes ’bod | paṅ-chen sku-phreng dang-po Mkhas-grub-dge-legs-dpal-bzang-nas da-bar sku-phreng bcu byon | de-dag-gi gdan-sa ni Gtsang Bkra-shis-lhun-po yin; **TTT**: *paṅ-chen ir-ti-ni*: title of panchen in Mongolia⁴¹
er-te-ni – *ᠯᠠᠩᠭᠡᠨᠡᠷᠲᠡᠨᠢ*: **KGy** p. 735: kincs; drágakő < *ujg* < *szogd* < *ind* ratna; klm: *erdeni* (*rég* erdini *is*) || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** p. 1233: *Er-te-ni*: 1. rin-po-che; 2. title of the Panchen Lama of Tibet; **Jād** Ø; **Tshe** p. 3142–3143: *Er-te-ni*: (Sog) 1. rin-po-che-ste Sog-po’i go-ming zhi-g yin-zhing spyi-lo 1713 lor Man-ju’i gong-ma Bde-skyid rgyal-pos Pan-chen sku-phreng lnga-pa Blo-bzang-ye-shes-la er-te-ni zhes-pa’i go-sa

⁴¹ A tibeti szóhasználatban a tibeti *paṅ-chen rin-po-che* titulus az általánosan elterjedt.

bstsal-ba de-nas bzung Pan-chen rim-byon Er-te-ni'i che-ming ldan-par gyur; 2. gser-tham; **TTT**: *er-te-ni*: Mongol title of Panchen Lama, rin-po-che
bog-to, pog-to – *ᠪᠣᠭᠲᠤ*: **KGy** p. 60: szent, felséges; felség; klm: *bogda* || **BL** № 182: *bog-to, pog-to*: holy, venerable, divine, lord. From Mongol *bogda*, first used in the title of Chinggis Khan (Huth, *B.M.*, Vol. II, pp. 16, 18). The Mongol title *khān* (*khagān*) is usually translated into Tibetan as *rgyal-po*. E. Blochet's derivation of the Mongol word from Persian *bokhta* (*J.R.A.S.*, 1915, p. 308) is not convincing to me, [* There is a strange misconception on his part with respect to Mongol phonetics; he transcribes the word *bokhta*, and thinks that *kh* represents an aspirated guttural. Mongol writing, as is well known, has no signs for expressing aspiration, and the sound in question is a spirant.] any more than W. Schott's etymology based on Sanskrit *bhakta* (*A.Be.A.W.*, 1877, p. 5). I see no reason why *bogdo* should not be simply a Mongol word; **Das** p. 786: *pog-ta*: (Mong.) = *rje* sir, lord; p. 878: *bog-to*: Tib. rendering of Mongol term for a prince or chief; = *rje* lord or sir (*Loñ.* 'a, 10); *ser-can bog-to* the yellow turban worn by the lay people of Tibet; **Gold** Ø; **Jād** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *bog-to*: Mongolian for prince or chief, lord, sir
hu-thug-thu, ho-thog-tu – *xutagt*: **KGy** p. 619: szent, szentséges; kutuktu, föpap; klm: *qutuγtu* || **BL** Ø; **Das** p. 1328: *hu-thug-thu*: Mongolian equiv. for 'phags-pa the venerable, the most holy; **Gold** p. 1217: *hu-thug-thu, ho-thog-thu*: title of high Lamas (Mongolian); **Jād** Ø; **Tshe** p. 3070: *ho-thog-thu*: (Sog) *hu-thug-thu-la'ang zer* | 'phags-pa-ste bla-chen-gyi go-ming | 'di ni Manydzu gong-mas Bod dang Sog-po'i sprul-pa'i sku chen-po-la gnang-ba'i go-sa zhiḡ yin | go-sa 'di-dag thob-pa'i sprul-pa'i sku-tshang-ma Manydzu'i krung dbyang-gi las-khungy khyad-par-can-gyi deb-la 'khod yod, Bod-kyi ho-thog-thu chen-po kha-shas-kyis sa-gnas srid-gzhung-gi srid-dzin yang byas chog; **TTT**: *hu-thug-thu*: venerable, most holy

Buddhista kifejezések

A buddhizmussal kapcsolatban a források mindössze az alábbi 2 szót tartják mongol kölcsönszónak.

nom – *nom*: **KGy** p. 291: könyv; tanítás, tan; a <buddhai> Törvény; tudomány, tudás < *ujg* < *szogd* < *gör*; klm: *nom* || **BL** Ø; **Das** p. 744: *nom*: *nom* is the equivalent in Mongol for *chos* the Buddhist doctrine, and is sometimes incorrectly written in Tibetan as *no-mo*. The Mongol *Nom-un Khan*, answering to the Tib. *chos-kyi rgyal-po* king of the doctrine, and often transliterated in Tib. as *no-mun-han*, occurs as the designation of the head of one of the Ling monasteries of Lhasa, who is held to be an incarnation of a Mongol saint. The Abbé Huc refers to this personage as the *Nomenkhan*. Like *chos* in Tibetan, the word *nom* in Mongol also = a religious book; **Gold** Ø; **Jād** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *nom, no-mo*: *chos* for Mongols; Mongolian for dharma; *no-mon-han, no-mun-han*: M. rank/ title, M. king of the doctrine⁴²

⁴² A szótárak hangsúlyozottan mongol szóként kezelik, többnyire mongol tárgyú szövegekben fordul elő.

Beg-tse – *Бэзэ*: **KGy** Ø, **Less** Ø, Berger–Bartholomew 1995, p. 244: Begtse: (M: Begze, Jamsaran): Begtse is the protector of Mongolia. [...] In Tibet he is worshiped as one of the Eight *Dharmapala*, or Guardian of the Law, the god of war, as well as the protector of the Gelugpa [...]; klm: Begje || **BL** № 199: **beg-tse**: a hidden shirt of mail; name of the God of War. Probably from Mongol *begder* (Kovalevski, p. 1125), “cotte de mailles cachées;” but on the following page, Kovalevski gives *begji* side by side with *begder*, and *begji* doubtless transcribes Tibetan *beg-tse*. Cf. Persian *bagtar*, Djag. *bäktär* (“armor”); **Das** p. 876: **Beg-tse**: 1. n. of a goddess who when propitiated protects her devotees; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: **Beg-tse**: ‘coat of mail’, deriving from Mongol *begder*, acc. to Beyer, CT Lang. 141; Lcam-sring, one of the eight chos-skyongs; a goddess who protects devotees, hidden shirt of mail; a deity

Világi méltóságnevek, rangok

Az itt felsorolt 10 titulus közül kettőt a források eltérően ítélnek meg, 1 szó esetén kínai, illetve mongol, 1 szónál ujjur, illetve mongol eredetet jelölnek meg.

kha-thun – *xaman*: **KGy** p 565: *tiszt* asszony, úrnő, hölgy; *tört* nagyasszony; fejedelem-asszony, király|nő/-né, császár|nő/né; *tréf* dáma; klm: *qatun* || **BL** № 177: **k’a-t’un**: princess, in connection with a female name (Schlagintweit, *Könige von Tibet*, p. 867; Marx, *J.A.S.B.*, Vol. LX, 1891, p. 128). From Mongol *khatun* (Orkon Inscriptions *katur*, Turkish *katin*); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT** Ø

khu-thu-chi – *xomov*?: **KGy** p. 592: házörző, *хоточ нохой*: házörző kutya; klm: qotači || **BL** Ø; **Das** p. 144: **Khu-thu-chi**: the title of a Mongolian nobleman: *sogs-po’i khu-thu-chi’i chas thob* obtained the robe of a Mongolian Chief; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 229: **khu-thu-chi**: (Sog) g.yog-po; **TTT**: **khu-thu-chi**: title of a Mongolian nobleman

tha’i-dzi, **tha’i-ji** – *maüz*: **KGy** p. 419: *rég* esászári herceg, trónörökös, herceg. < *kin* tai’zi*; klm: *tayiji*; *maüz*: **KGy** p. 419: *rég* herceg; nemes < *kin* tai’zi*; klm: *tayiji* || **BL** № 299: **t’ai rje**: [Modern Chinese] (*French Dict.*, “title of a provincial governor”). Seemingly modelled after *t’ai ši*; *rje* (“lord”), of course, is a Tibetan word; **Das** p. 575: (Mongolian) the title by which the descendants of Jenghis Khan the great Tartar conqueror are known. According to Mongol law the fact of one’s bearing the title of *Thahj-dsi* exempts one from taxation; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1152: **tha’i-ji**: (Sog) sngar Sog-po’i go-sa’i ming zhi; **TTT**: **tha’i-dzi**: title of descendants of Jenghis khan⁴³

da-ra-kha-che – *dapza*: **KGy** p. 139: főnök, vezető, igazgató, elnök, <*vmilyen* testület> feje, *rossz/biz* feles; klm: *daruya* || **BL** № 158: **dar-k’a-é’**: [Uigur] (thus transcribed in the Sino-Tibetan inscription of 1341, published by Chavannes in *T’oung Pao*, 1908, p. 418, and plate 28, line 4), *dar-rgan*, empowered with authority, official (see

⁴³ BL kínai, Das és Tshe mongol eredetűnek tekinti a szót.

- above). The interlinear Mongol translation of the *Li-šii gur k'ang* renders the former expression by *darkači*, the latter by *darkan*. In the Orkhon inscriptions, *tarkan* (Djagatai and Osmanli *tarchan*) appears as the designation of a dignity. A. von Le Coq (*Turfan*, p. 91) says that *dōroya* or *dāroya* (compare Persian *dārogā*) has in Turfan the meaning “mayor,” but that in the western part of Turkistan, from Kuča to Kašgar, it is the title of the lower Turkish officials (soldier of policeman) in the Yamen. Compare, further, Djagatai *darga* (“chief, officer”); and Mongol, Djagatai, and Osmanli *daruga* (see also Chavannes, *T'oung Pao*, 1904, p. 389). Our word appears in two official Tibetan documents of 1724 and 1729 as *rda-ro-k'a*, transcribed *ta-ro-kha* (Georgi, *Alphabetum Tibetanum*, pp. 652, 660), again written *da-ro-ga* (p. 653), and explained as “Tartarorum, idem ac Ciu-phon (*bču dpon*) Tibetensium.” For further information see Yule, *Hobson-Jobson*, p. 297; J. Fryer, *Account of East India*, Vol. III, p. 23 (Hakluyt Soc., 1915); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1236: *da-ra-kha-che*: (Sog) dbang-che-ba; **TTT** Ø⁴⁴
- dar-han, dar-rgan, dar-rgan-byin** – *ᠳᠠᠷᠬᠠᠨ*: **KGy** p. 140: szent és sérthetetlen; védett, védelem alatt álló; *rég* adótól mentesített, szabad <személy>; klm: *darqan* || **BL** Ø; **Das** p. 622: a Mongol word signifying a man who is exempt from the duty of furnishing labour, &c., to the State, and also from supplying ponies, &c., to those who travel under official authority; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1250: *dar-rgan*: (Sog) dmangs-kyi gzhung-la byas-rjes bzhag-nas thob-pa'i go-sa zhiḡ; p. 1253: *dar-han*: (Sog) go-sa che-gras shiḡ; p. 1250: *dar-rgan-byin*: (Sog) dbang-cha chen-po; **TTT**: *dar han*: person exempt from work; *dar-rgan-byin*: Mongolian loan word. Blan 311.3
- no-yon** – *ᠨᠣᠶ᠋ᠨ*: **KGy** p. 290: úr; *rég* nemesúr, herceg; parancsnok; <sakk, kártya> király; klm: *noyan* || **BL** Ø; **Das** p. 744: *no-yon*: in Mong. = *dpon-po* chief, lord; *no-yon hu-thug-thu* a Mongol chief saint, or incarnate lama; **Gold** p. 644: *no-yon*: noble, lord; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1529: *no-yon*: (Sog) dpon-po; **TTT**: *no-yon*: chief, lord
- pā-thur** – *ᠫᠠᠮᠠᠮ*: **KGy** p. 40: hős, vitéz, bátor; klm: *bayatur* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p.1606: *pā-thur*: (Sog) sba-dur yang zer | g.yul 'gyed-pa'i mi-sna dpa'rtsal-can; **TTT** Ø
- sbo-khwa-chi** – *ᠰᠪᠤᠬᠠᠸᠠ* ? : **KGy** p. 81: futár, sport staféta, *ᠰᠪᠤᠬᠠᠸᠠ ᠮᠥᠮᠥ*: futár|vonat, -kocsi, *ᠰᠪᠤᠬᠠᠸᠠ ᠰᠤᠭᠣᠳᠠᠨ*: gyorsposta. klm: *buukiy-a* || **BL** Ø; **Das** p. 938: *sbo-khwa-chi*: (Mongol term) an ambassador, envoy; *rgyal-po khri-pa'i zhabs-phyi dang sbo-khwa-chi sogs mgo-mi* the leading men, such as the orderlies of the reigning king and the ambassadors (*D. Shel. 10*); **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *sbo-khwa-chi*: ambassador, envoy, leading men
- han** – *ᠬᠠᠨ*: **KGy** p. 535: császár, kán, kagán; felség; klm: *qayan* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** p. 1215: *han*: Khan; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3064: *han*: (Sog) rgyal-po | no-mon-han | d'a-han; **TTT**: Mongolian king/ khan
- a-chi-thu, a-chi-tho** – *ᠠᠴᠢᠲᠤ* – *ᠠᠴᠢᠲᠤ*: **KGy** p. 36: szivesség, szolgálat, jótett, jótétemény; hála; klm: *ači* < *hači*; *ačum*: **KGy** p. 37: jószágos, jótévő, jótékony; klm: *ači-tu* || **BL** Ø; **Das** p. 1342: *a-chi-thu*: n. of the Regent of Tibet during the time that Gshad-sgra was

⁴⁴ BL az uigur eredetű kölcsönszavak közé sorolja, Tshe mongol eredetet jelöl. A többi szótárban nem található.

prime minister of Tibet (*Yig. k. 12*); **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3117: *a-chi-thu, a-chi-tho*: (Sog) drin-can-te Hor-gyi go-sa'i ming-zur; **TTT**: *a-chi-thu*: regent of Tibet when gshad sgra was prime minister

Közigazgatás

A csoport 7 szava a Tibetben is bevezetett közigazgatási rendszer alapvető szakkifejezései.

'jam-mo – vö. *zam*: **KGy** p. 194: út, útvonal; klm: *jam* [*opmoon* **KGy** p. 359: rég lovas-posta-szolgálat; lovasposta-állomás; örtő <innen a szibériai oroszban úrtón>, posta-távolság <kb 30 km>; klm: *örtege(n)* || **BL** № 176: *q-jam-mo, q-ja-mo* (*Pol. D.*, 19, p. 46), *rta-zam*, post-station; *rta-zam-pa*, courier, express, estafet. The element *jam, zam* is derived from Uigur and Mongol *jam* (*dyam, yam*), post-stage, post-horses (Radloff, *Wörterbuch der Türk-Dialecte*, Vol. II, col. 298); *rta* (“horse”) is Tibetan. The Tibetan compound certainly does not mean “horse-bridge,” as asserted by Chandra **Das**. It is more likely that the Tibetan term hails straight from Mongol rather than from Uigur, as it was the Mongol rulers who introduced the relay service into Tibet. Moreover, under the Mongols, Tibet was divided into twenty-seven *jam* (“departments”), a chief officer (*jam dpon*) being appointed in each. I do not share the opinion of E. Blochet (*Djami El-Tévarikh*, Vol. II, p. 311) that is the Uigur-Mongol word is based on Chinese *yi-ma* (“post-horse”). See particularly Pelliot, *Journal Asiatique*, 1913, mars-avril, p. 458; **Das** p. 454: **'jam-mo**: post-stage; **Gold** Ø; **JäD** p. 174: **'jam-mo**: post-stage *Sch.*; **Tshe** Ø; **TTT**: **'jam-mo**: post stage

'ja'-sa, 'ja'-mo – vö. *zaxux*: **KGy** p. 200: rendelkezik *vmiröl* <mongolban tárgyraggel>, meghagy, kér *vmit*, int *vmire*; megrendel (= захиалах) *vmit*; klm: *jaki-* || **BL** № 174: *q-ja-sa, q-ja-mo*: edict, diploma (stated by Csoma to be Chinese). From Mongol *dsa-sak, jasak* (“law, government, administration;” from *dsasa-*, “to govern”). As to the prefix *q* in Tibetan, see *J.R.A.S.*, 1915, p. 784, note). The *Hua i yi yü* gives *ts'i šu* (“cerdentials, letters patent”) as rendering of the Tibetan term, likewise the *Pol. D.* (3, p. 9), where Manchu *ecexe* and Mongol *jigaku* are added; **Das** p. 454: **'ja'-sa, 'ja'-mo**: edict, diploma, a permit (Cs); said to be a Chinese word Tibetanized; **'ja'-sa**: mnga'-zhabs bzang-po faithful servant of the king; **Gold** p. 525: **'ja'-sa**: edict; **JäD** p. 175: **'ja'-sa, 'ja'-mo**: edict, diploma, a permit Cs., who declares this word to be Chinese [Csoma p. 187: **'ja'-sa, 'ja'-mo**: (Chinese words) a diploma, a permit; command, precept]; **Tshe** p. 891: **'ja'-mo**: 1. gzhung-gi yig-'phrin-sogs skyel-ba'i rkang 'gro'i khral; p. 892: **'ja'-sa**: 1. rgyal-po lta-bu'i bka'-shog; **TTT**: **'ja'-mo**: mail service. White Crystal 28; lame, edict, diploma

tha-ma-ga, tha-mag, tham-ga, tham-ka – *manza*: **KGy** p. 422: pecsét; bélyegző; (égetett) bélyeg, billog; *rég* megyei <hosúni> törvényszék; <kártya> ász; klm: *tamq-a* || **BL** № 159: [Uigur] *dam-ga, dam-k'a* (in *rGyal rabs*), *t'am-ga, t'am-ka*: seal. From Uigur *tamy-a*, Orkhon inscriptions *tamka*; Mongol *tamaga*. Originally the word designated among the nomadic tribes a property-mark that was branded on the skin of

the animals (see illustrations in Potanin, *Sketches of North-Western Mongolia*, Vol. IV, plate I); hence seal, mark stamp (Radloff, Vol. III, col. 1003; Yule, *Cathay*, new ed. by Cordier, Vol. III, p. 143). In composition it is also abbreviated into *t'am*; for instance, *rgyal t'am*, “royal seal” (Huth, *B.M.*, Vol. I, p. 10, line 10), which shows that the Tibetans learned to regard the word as one of their own, and the element *ka* (*k'a*, *ga*) as a suffix on a par with their suffix *ka*; **Das** p. 565: **tha-ma-ga** also **tha-mag**: 1. is a Mongolian word = Tib. *phyag-dam* the official seal, or a warrant containing it; also tablet with the seal of authority: *dpon Grags-dar-gyis Se-chen-las tha-ma-ga lung-las blangs-zhing* / the governor *Grags-dar* having received the warrant of official command from the Emperor *Se-chen* (Khublai-khan) (*J. Zan.*); 2. in *W. tobacco*; **Gold** p. 511: **tham-ga**: 1. a seal; 2. credentials; **JäD** p. 229: **tham-ga**, **tham-ka**: a seal, a sign *Cs.* v. *dam-kha* [*Csoma* p. 53: **tham-ga**: *s.* a seal, sign]; p. 250: **dam-kha** *Gl.*., **dam-ga** *Wts.*, **tham-ga** *Cs.*: a seal, stamp, resp. *phyag-dam*, esp. for the seals of lamas; *dam-kha rgyab-pa*: to seal, to stamp; *khyi-dam* v. *khyi*; *dam-rgya* = *dam-kha Tar.*; **dam-cug** *W.*: seal of a Lama, used as an amulet; **Tshe** p. 1150: **tham-ka**, **tham-ga**: 1. dam-phrug; *tham-ka dmar-po*; 2. dam-phrug *phab yod-pa'i yi-ge* | *bka'*-*tham rin-po-che spyi-bor phebs-pa*; **TTT**: **tha-ma-ga**: official seal, warrant; **tham-ga**: seal, sign⁴⁵

mu-ci – *myic*: **KGy** p. 263: tartomány, kormányzóság, megye; táj, terület; klm: **muji** || **BL** № 175: **mu-či**: province. From Mongol *moji* (see Huth, *B.M.*, Vol. II, p. 22); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT** Ø

'u-lag – *ylaa*: **KGy** p. 488: postaló, állomásonként váltott ló; klm: **ulaya** || **BL** № 172: **u-lag**: [Turkī] (in eastern Tibet pronounced *ula*), socage service, compulsory post-service, beasts of burden requisitioned for government purposes, courier. From Turkish *ulak* (also *ulañ*, *ulau*, *ulā*), Mongol *ulaga*, Persian (Rashid-eḏdīn) *ulag* (Radloff, *Wörterbuch der Türk-Dialecte*, Vol. I, col. 1679; E. Blochet, *Djami el-Tévarikh*, Vol. II, p. 312; Klaproth, *Description du Tibet*, p. 75). Manchu *ula*. Regarding *ula* in Tibet see Rockhill, *J.R.A.S.*, 1891, p. 218; as to the Chinese transcriptions of the word, see Watters, *Essays*, p. 374; **Das** p. 1115: compulsory post-service, the gratuitous forwarding of letters, luggage and persons, the supply of the requisite porters and beasts of burden, sometimes of water, fire-wood and cooks, to help travellers proceeding under official authority or road-bill: *mi-la 'u-lag skul-ba*: to impose such services by exacting porters, etc. *'u-lag 'gel-ba* or *'u-lag skyel-ba*: to forward by *'u-lag*. **Jä**; **Gold** p. 1026: **'u-lag**: corvée labor; va. *'u-lag rgyugs*: to do corvée labor; **JäD**: p. 499: **'u-lag**: compulsory post-service, the gratuitous forwarding of letters, luggage and persons, the supply of the requisite porters and beasts of burden (also more immediately these themselves), – originally a socage-service rendered to lords and proprietors, government officers and priests; in more recent times remunerated and legally regulated in those parts that are visited by European travellers; *mi-la <u-lag skul-ba* to impose such services, by exacting porters etc. *Pth.*, *'gel-ba* id.; *skyél-ba* prob. to

⁴⁵ A szó származását két forrás tünteti fel, BL listájában az újgur eredetű kölcsönzők között találjuk, Das mongol eredetet jelöl meg.

forward by Ulag; (Cs. limits the signification too much [Csuma p. 170: *'u-lag* for *khur-po*: s. a load, burden; *'u-lag-pa*: a porter or carrier of loads; *'u-lag 'gel-ba*: a loading, or putting loads on; *'u-lag skyel-ba*: a carrying of loads to their destined place]); **Tshe** p. 2522: *'u-lag*: (Sog) mi phyugs gang cis dngos-su rgyug-dgos-pa'i khral-rigs | sa-tshigs-kyi rta-khal 'u-lag dang | khral-mi 'u-lag | 'u-lag skul-spyod | 'u-lag rgyug-pa; **TTT** *'u-lag*: see *rkang-'gro*. See Kolmaz, *Ch'ing shi kao* 84, n. 9. Tsering Shakya, *Dragon* 134, says Chinese abolished it, but then made use of it themselves to ease their transportation problems; compulsory post service; gratuitous forwarding of letters

dza-tha'i – *zacaz* + *maiü* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2331: *dza-tha'i*: (Sog) dza-sag dang tha'i-ji'i go-gnas-kyi bsdus-ming; **TTT**: *M dza sag* and *tha'i ji ranks*
dza-sag –|| *zacaz*: **KGY** p. 198: 1. hatalom, politikai rendszer; kormány, kormányzat; 2. rég dzaszag <mandzsu kori főhivatalnok, kb zászlósúr>; klm: *jasag* || **BL** Ø; **Das** p. 1047: *dza-sags*: (Chinese) = rdzong-dpon, a prefect, a district magistrate and collector (*Yig. k.1*); **Gold** p. 943: *dza-sag*: official rank in the traditional Tibetan government; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2332: *dza-sag*: (Sog) Manydzu'i rgyal-rabs-kyi go-gnas che-gras shig-ste Bod-skad-du spyi-dpon zer go-gnas 'di ni ngar Bod sa-gnas srid-gzhung-gi rim-pa gsum-pa yin; **TTT**: *dza-sag*: Jasag, title for a chieftain of a Mongolian “banner,” or district; *ja-sag*: yasaq. Mong. for ‘law.’ Grousset, *Empire* 221; Jasag, title of nobility

Katonai tárgyak

A 3 szó a katonai szakszókincs különféle területeit képviseli.

thu-pi-li – vö. *топь малай*: **KGY** p. 435: négy lehajtható szárnyú süveg; rég sisak alatt viselt fejfedő; klm: *tobi malaiai*; p. 434: *mogux*: <fémét> domborít; klm: *tobi-*; *моумол*: domborított; fém dombormű; klm: *tobimal* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1161: *thu-pi-li*: (Sog) Hor-Sog lugs-kyi dmag-zhwa'i bye-brag cig; **TTT**: *M. soldier's hat*

bir-thig – *бярт*: **KGY** p. 92: kanóc; gyutacs; klm: *bilta* || **BL** № 198: *pir-t'i* (*Pol. D.*, 9, p. 43): quick-match. From Mongol *bilta*? (Chinese *huo sōn*); **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1827: *bir-thig*: bod-mda'i me-spar-byed; **TTT** Ø

hu-bde – *xymza(n)*?: **KGY** p. 619: kés, tőr; vágóeszköz; szálfegyver; klm: *kituya* || **BL** Ø; **Das** p. 1328: *hu-bde*: a kind of sword used by the Mongols (*Jig. 31*); **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: kind of sword used by the Mongols

Használati tárgyak, ruházat, táplálkozás

Ruhadarabok és kellékek, anyagok, élelmiszerek, házkörűli tárgyak találhatóak a 9 szó között.

- chi-ge** – *чэжэн*; **KGy** p. 671: *tiszt, nyj* tejbor, kancatejbor, kumiszb; klm: *čege* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 793: *chi-ge*: (Sog) rta-rgod-ma'i 'o-ma; **TTT**: M. wild horse milk
- tha-le-zug** – vö.: *дэлэ ?*; **KGy** p. 170: mongol köntös, felső ruha; kabát; klm: *degel, debel* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1136: *tha-le-zug*: (Sog) dbyar-kha Khal-kha zug phyu-pa'i stod-du gyon-rgyu'i stod-khebs-kyi ming; **TTT** Ø
- ther-ge** – *тэрэг, мэргэн*; **KGy** p. 481: kocsi; klm: *terge* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** p. 520: *ther-ge*: two-wheeled cart; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1187: *ther-ge*: (Sog) shing-rta-'khor-lo; **TTT**: *ther-ge*: carriage, cart, flatbed, pedicab
- tho-so** – *мосон*; **KGy** p. 447: vaj; zsír; olaj; zsiradék; kenőcs, kence, krém; klm: *tosun* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1189: *tho-so*: (Sog) mar; **TTT**: M. mar, butter, oil
- thob-chu, thob-chi, thob-che, theb-chu, tob-chi, tob-ci, thob-ci, teb-chu, thebs-chi** – *товчин*¹; **KGy** p. 434–435: gomb; *могч*²; p. 435: rövid, rövidített; summázat, összefoglalás; klm: *tobči* || **BL** № 178: *t'ob-č'u, t'ob-č'i, t'ob-č'e, t'eb-č'u, tob-č'i, and tob-č'i*: button From Mongol *tobči* (Teleutic and Altaic *tobčy*, Osmanli *toplu*); **Das** p. 519: *tob-ci*: more properly *thob-ci* a button; **Gold** p. 527: *thob-chi, thob-chu*: button; va. *thob-chi* rgyag: to button; **JäD** p. 238: *thob-chu, thob-che, tob-chi, teb-chu*: C., button, v. *tob-č'i*; p. 205: *tob-ci*: W. button, **tób-č'i brgyáb-č'e** to button up; cf. *t'ób-č'u*; (buttons are not in general use in Tibet); **Tshe** p. 1197: *thob-chi, thob-chu*: thebs-chi-dang 'dra; p. 1185: *thebs-chi*: (yul) gos-kyi am-phrag-sogs sum-byed-kyi srog-bu; **TTT**: *thob-chi, thob-chu, tob-ci, thob-ci*: button
- rda-lab-lce** – *далавчин*; **KGy** p. 133: szárny; ajtó- v ablakszárny; *далавчаа дэлэх*: <ma-dár> kiterjeszti a szárnyát; klm: *dalabči* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** ; **Tshe** p. 1431: *rda-lab-lce*: (Sog) dgung-dus Khal-kha zug-phyu-pa'i stod-du gyon-rgyu'i pags-pa'i stod-khebs; **TTT** Ø
- hom** – *хом*; **KGy** p. 582: tevenyereg nemezből; vastag faggúy a tevepúp tövénél; klm: *gom* || **BL** № 200: *hom*: felt saddle for a camel. From Mongol *khom* (Manchu *komo*); **Das** p. 1329: *hom*: acc. to *Jā.*, a Mongol word signifying a pad placed under a camel's load; **Gold** Ø; **JäD** p. 597: *hom*: (Mongol word?) a pad, placed under a camel's load; **Tshe** Ø; **TTT**: *hom*: Mongol word signifying a pad placed under a camel's load
- a-chor** – vö. *арчуу*; **KGy** p. 32: (meg/le)töröl, -tisztít; klm: *arči-* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** p. 1230: *a-chor*: towel; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3117: *a-chor*: (Sog) Sog-skad *ar-chol*-gyi zur-chag-ste | gdong-'phyid-ras; **Tshe** p. 3135: *ar-chor*: (Sog) gdong-'phyid-ras; **Tshe** p. 2380: *zhal-chor*: (Sog) gdong-phyi-ras; **TTT**: *a-chor*: towel
- o-mo-su, u-mu-su** – *оүмсон*; **KGy** p. 321: nemezharisnya; harisnya; zokni; klm: *oyimosun* < *hoyimasun* || **BL** № 179: *'o-mo-su* (Ramsay: *omosuk*): stocking. Jäschke states that this is a Mongol word; but neither Kovalevski nor Golstunski has such a Mongol word; **Das** Ø; **Gold** p. 1233: *o-mo-su*: socks; **JäD** p. 607: *o-mo-su*: (Mongol word) stocking C.; **Tshe** p. 3139: *u-mu-su*: (Sog) u-mo-su'am u-mo-su-lu'ang snang | rkang-pa'i shubs; **TTT**: *o-mo-su*: sock, socks, stocking

Orvosi kifejezés

Az orvoslással kapcsolatos szakszókincsnek a vizsgált források tanúsága szerint mindössze 1 mongol eleme van.

em-chi, am-chi, im-chi – *эмчи*: **KGy** p. 731: orvos; klm: *emči* || **BL** № 162: *·am-č'i, ·em-č'i*: [Uigur] (Tromowa and Sikkim *am-ji*), physician. According to Jäschke, a Turkish word. From Uigur *ämči*. The word has no connection with Tibetan *smān-byed*, as suggested by W. W. Rockhill (*J.R.A.S.*, 1891, p. 234). Hodgson (*The Phoenix*, Vol. III, p. 46) notes a Chenañ word *či-me* (“physician”), which apparently is based on Tibetan *·em-či*, the two members being inverted, and *em* being changed into *me*; **Das** p. 1349: *im-chi*: Tibetanized Mongol term for a physician; p. 1352: *em-chi, am-chi, im-chi*: a doctor or physician. Acc. to *Lish*. it is a Mongolian word; **Gold** p. 1233: *em-chi*: physician, doctor; **JäD** p. 607: *em-chi, am-chi*: (Turkish word) physician *W.*; **Tshe** p. 3142: *em chi, im-chi*: (Sog) sman-pa; **TTT**: *am-chi, em-chi*: physician; doctor; *im-chi*: Tibetanized Mongol term for a physician, doctor, physician⁴⁶

Egyéb

A 6 szó között van földrajzi név, határozószó, drágakő.

no'ur – *нүүр*: **KGy** p. 301: tó; klm: *naγur* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1531: *no'ur*: (Sog) mtsho | Khu-khe-no'ur | Theng-ge-ri-no'ur; **TTT**: (Mongolian) lake⁴⁷
'o-da – *одоо*: **KGy** p. 319: most, mostan, jelenleg; klm: *odo, odo-a, edüge* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2526: *'o-da*: (Sog) da-lta; **TTT**: now
has er-te-ni – *хау*: **KGy** p. 568: *ásv* jáspis; nefrit, jadeit; klm: *qaš, qasi* || **BL** № 184: *has 'er-te-ni*: nephrite. From Mongol *khasärdäni*. See Huth, *B.M.*, Vol. II, p. 21 (not “jaspis,” as translated by him): *ibid.*, p. 16, we meet the transcription *has pāu t'a-ma-ga 'er-te-ni* (“precious seal of nephrite”), where *pāu* stands for Chinese pao; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *has-er-te-ni*: nephrite. LW 496.
hor-du – *ордо(он)*: **KGy** p. 331: *rég* palota, fejedelmi szállás; <rágcsáló> szállása, odu, lyuk; klm: *ordu/ordo* || **BL** № 203: *hor-du*: This term is contained in the *Tibetan Dictionary* of Chandra Das, who explains it thus: “A Mongolian encampment, from *Hor* ‘Tartar or Mongolian’ and *du* ‘smoke.’ Each nomad’s tent represents a fire-place and chimney, i.e., a family.” This would not be so bad if the term in question were really applied to the tents of Mongols only. In fact, however, when Tibet formed a province of China, it was applied by the Mongols with reference to Tibetan families, and served as the unit in drawing up a census of the population of Tibet (compare Chandra Das, *Narrative of a Journey round Lake Yamdo*, p. 63). It is therefore clear

⁴⁶ BL uigur, JäD török eredetűnek tartja, míg Das és Tshe szerint mongol kölcsönző.

⁴⁷ Tshe példái arról tanúskodnak, hogy mongol földrajzi nevekben fordul elő, ha nem a tibeti neveket használják (pl. Khu-khe-no'ur, azaz Mtsho-sngon, Theng-ge-ri-no'our, azaz Nam-mtsho).

that Tibetan *hor-du* is based on Mongol *ordu* (“camp, encampment, tent of the Khan), and was assimilated by the Tibetans to the tribal name Hor. The Mongol word, on its part, appears to be derived from the Uigur. For further information see Yule, *Hobson-Jobson*, p. 639; Bertschneider, *Mediaeval Researches*, Vol. I, pp. 18, 58; **Das** p. 1330: *hor-du*: a Mongolian encampment from *Hor* Tartar or Mongolian and *du* smoke. Each nomad’s tent represents a fire-place and chimney, *i.e.*, a family; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3071: *hor-dud*: byang-’brog Hor-gyi dud-tshang; **TTT**: *hor-du*: Turk’s smoke, nomad’s tents, Mongolian encampment, family⁴⁸

o-thog – **omo**: **KGy** p. 337: *rég otok* <közizagaztási egység>; vadász-szállás; vadász-társaság, vadászközösség klm: *otoy* || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 3143: *o-thog*: (Sog) ’brog-pa; **TTT** Ø

o-lo – **olom**: **KGy** p. 323: gázló, átjáró; klm: *olom/olong/olang* || **BL** Ø; **Das** p. 1352: *o-lo*: 3. *Sch.*: the place where two rivers join, the confluence of two rivers; **Gold** Ø; **JäD** p. 607: *o-lo*: (Mongol word?) *Sch.*: the place where two rivers flow together, the confluence of two rivers; **Tshe** Ø; **TTT**: *o-lo*: place where two rivers join, confluence of two rivers⁴⁹

Bizonnyalan

A forrásokban talált, mongol eredetűnek jelölt szavak közül az alábbi 8 esetben további kutatást igényel a szó (akár mongol, akár más nyelvből való) származásának tisztázása. Megjegyzendő, hogy hatot Tshe minősít mongol eredetűnek.

- khun-chu-li** – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 234: *khun-chu-li*: (Sog) khrung-khrung-sogs-kyi ri-mo yod-pa’i gos-chen zhig; **TTT**: M. brocade with crane pictures etc.
- gi-lji-big** – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** p. 218: *gi-lji-big, ko tsi big*: tanned skin of a kind of deer obtained from Mongolia and China (*Jig.*); **Gold** Ø; **JäD**: Ø; **Tshe** Ø; **TTT**: *gi-lji-big*: tanned skin of a kind of deer
- thun-thi** – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** p. 594: *thon-thi*: n. of a kind of Chinese satin shot with green and blue (*S. kar.* 179); **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1170: *thun-thi*: (Sog) gos-chen tshon-khra zhig; **TTT**: *thun-thi, thon-thi*: kind of Chinese satin
- thu’u-kwan** – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 1175: *thu’u-kwan*:
1. (Rgya) A-mdo Dgon-lung dgon-gyi dge-lugs-pa’i sprul-pa’i sku grags-can zhig;
2. (Sog) tā-yon Hor rgyal-rabs-kyi rgyal-po zhig; **TTT**: 1. Ch. tulku, 2. M. king⁵⁰
- mir-khi** – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2100: *mir-khi*: (Sog) brgyal gzer-te | klad-dkyil-gyi srin-bu ’khrugs-nas glo-bur-du mgo gzer-nas brgyal-bar ’gyur-ba’i nad cig; **TTT**: *srin-bu mir-khi*: small brain worm causing a disease with fainting and severe headache

⁴⁸ BL besorolása ellenére nem tekinthető mongol eredetű szónak, hiszen tibeti elemekből áll.

⁴⁹ BL listájában nem szerepel mongol kölcsönszökeként, elsőként JäD közli és feltételezi a mongol eredetet, amit más szótárak nem erősítenek meg.

⁵⁰ A szó csak Tshe szótárában található, egyik jelentésében kínai, a másikban mongol eredetűnek tartja.

me-skor – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2106: **me-skor**: (Sog) bagma len-thabs; **TTT**: (Mongolian) means of taking a wife
yug-shud – ?; klm: ? || **BL** Ø; **Das** Ø; **Gold** Ø; **JäD** Ø; **Tshe** p. 2583: **yug-shud**: (Sog) go-sa'i cho-lo zhig; **TTT** Ø
se-mo-do, se-mo-to – ?; klm: ? || **BL** № 183: **se-mo-do, se-mo-to** (in Mi-la-ras-pa): kind of ornament, for instance, made of pearls. In the *Za-ma-tog*, written in 1514 by Rin-č'en č'os-skyoñ bzan-po of Ža-lu (1440–1526), the term is explained as a neck lace of precious stones (*rin-po-č'ei do-šal*). Chandra Das assigns to it the specific and probably correct meaning “amber”. In my opinion, this word is a hybrid formation composed of Chinese *si* (“jet, gagate, black amber”)* [“I am inclined to regard this word as an imitation of Arabic *sih*, the oldest form of the same for “gagate;” otherwise *sabaj* or *šabaj*, Persian *šaba* (see Ruska, *Steinbuch*, p. 55). Spanish *azabache* and Portuguese *azeviche* come from the same Arabic word.] and Mongol *modo* (“wood”), gagate being justly regarded as a woody formation, and being obtained by the Chinese from Yarkhoto and Turfan (see *Pên ts'ao kañ mu*, Ch. 37; also the writer's *Jottings on Amber*, pp. 222, 231). So far as I know, this presupposed Mongol (or eventually Turkish) word *simodo or *semodo* has not yet been traced in Mongol (or Turkish). The Mongol term given by Kovalevski as corresponding to Tibetan *se-mo-do* is *sugub-čilagur*; **Das** p. 1274: **se-mo**: a necklace (*Zam. 5*); **se-mo-do**: necklace (of amber); also a string of pearls or precious stone, a kind of ornament made of pearls (*Hbrom. 131*); **Gold** Ø; **JäD** p. 575: **se-mo-do, se-mo-to**: *Mil.* a kind of ornament, e.g. made of pearls; **Tshe** p. 2932: **se-mo-do**: do-shal; **TTT**: **se-mo-do**: rgyu rin-po-che-las grub-pa'i do-shal phyed-pa. Btsan-lha. LW 495; necklace, string of pearls or precious stones, ornament made of pearls

3.2. A tibeti nyelv hatása a mongolra

A mongol nyelv kölcsönszóinak kutatását megkönnyíti O. Sühbaatar 1997-ben megjelent szótára, mely alapvetően azzal a céllal készült, hogy teljességre törekedve számba vegye a mongol nyelv kölcsönszóit.⁵¹ A 233 oldalas szótár mintegy 2370 szót sorakoztat fel, melyek – az előző és a jelölések tanúsága szerint – 25 nyelvből származnak.

A szótárban található összes kölcsönszó mintegy egyharmada tibeti eredetű, a kínai és a szanszkrit szavak aránya egyaránt több mint 20%. A számításoknál az első helyen, azaz a közvetlen forrásként feltüntetett nyelvet vettem figyelembe. A tibeti kölcsönszók esetében ez azzal a következménnyel jár, hogy a szótárban tibeti eredetüként kezelt szó közül jónéhány a vizsgálat során kikerült a szójegyzékből, mivel a tibeti szótárakban nem szerepel, azaz feltételezhetően legfeljebb elvétve használják.

A következő táblázatban feltüntetett számok körülbelüliségének az az oka, hogy sok esetben csak utalást találunk a szó másik alakjára, azaz a *mintegy 2370* címszó alakváltozatokat is magában foglal, ezáltal az egyes nyelvekre vonatkozó adat sem lehet teljesen pontos.

⁵¹ A ‘kölcsönszó’ mongol megfelelője: *харь үз* ‘fekete szó’.

Nyelvek	Szám
Kínai	~ 480
Mandzsú	~ 95
Perzsa	~ 30
Szanszkrit	~ 485
Szogd	~ 15
Tibeti	~ 880
Török	~ 145
Ujgur	~ 30
Többi 17 nyelv	~ 210
Összesen	~ 2370

Sühbaatar munkáján kívül két szótár adatait dolgoztam fel, mivel mindkettő következetesen feltünteti a kölcsönszók esetében a forrásnyelvet is: Kara György 1998-ban megjelent mongol–magyar és Charles Bawden 1997-es mongol–angol szótárát. Kara György szótára kb. 21 000 szócikket foglal magában számtalan kifejezéssel gazdagítva, ez utóbbi jellemzi Bawden művét is, melynek szókészlete 26 000-re tehető. Mindkét szótár általános köznyelvi szótár, nem volt céljuk szaknyelvi szóanyag feldolgozása – így a vallásos terminológiáé sem, azaz a bennük megtalálható buddhista kifejezések a köznyelv szerves részévé váltak. Az e szótárakban található tibeti kölcsönszavak többsége nem pusztán önmagában szerepel, hanem számos, belőlük képzett új szót és kifejezést is találunk, ami arra utal, hogy az évszázadok során beépültek a mongol nyelv szókincsébe. Kara György szótára 290, Bawdené 313 szót tüntet fel tibeti eredetűnek.

Az értekezésem szójegyzékében szereplő szócikkek végén még egy forrás adatai olvashatók, melyek Róna-Tas András már említett művéből származnak.⁵² A lista a mongol nyelv tibeti elemeit gyűjti egybe, adatai olyan területről származnak, ahol a két népcsoport évszázadok óta együtt él. Összesen 790 elem található benne, mivel azonban – céljának megfelelően – a szerző nem csak önálló morfémákkal foglalkozik, a szókölcsönzés szempontjából 492 szó volt alkalmas a vizsgálatra. Ezek közül azt a 372 szót, amely a többi forrásban nincs meg, a kutatásnak ebben a szakaszában nem dolgoztam fel, de a Függelékben megtalálható.

A tibeti kölcsönszók témakör szerinti arányait mutatják az alábbi táblázatok a szavakat két nagy csoportba osztva: az egyházi nyelv szókincse (azon belül közszók és tulajdonnevek) és a köznyelvi szavak (összesen 827).

Szófajok szempontjából – néhány ige és határozószó kivételével – döntő többségük névszó (közszó, tulajdonnevek).

⁵² Róna-Tas 1966.

A mongol egyházi nyelv szókincse

Közzsók

Témakör	Szám
Buddhista irányzatok, tibeti rendek	11
Buddhista tanok, elmélet	49
Vallásos iratok, nyelvészet kifejezései	34
Tantrikus buddhizmus	35
Mitológiai lények és tárgyak	23
Orvoslás – anatómia, betegségek, gyógyszerek ⁵³	43
Számok	11
Időszámítás, naptár	10
Vallási célú épületek	20
Kolostori gazdálkodás	4
Egyházi személyek, rangok, szerzetesi fokozatok, beosztások, feladatkörök (77)	
Nem buddhista	4
Buddhista	73
Szerzetesi élet	24
Ruházat	19
Szertartások, kellékek, szimbolikus tárgyak	86
Növényi füstölőszer	6
Hangszerek, zenei kifejezések	17
Összesen	469

⁵³ Nincsenek benne a gyógynövények, melyek száma a vizsgált források alapján pontosan nem meghatározható, nagyságrendjüket azonban érzékeltetheti a *Növények* csoport 120 eleme (az értekezésben felsorolt összes kölcsönző több mint 14%-a).

Tulajdonnevek

Témakör	Szám
Buddhista mesterek	6
Műcímek	8
Tantrakörök	3
Istenségek, mitológiai lények, helyek	25
Csillagászat	7
Földrajzi nevek (34)	
Hegyek, folyók, tavak	16
Országok, tartományok	15
Városok	3
Kolostorok	15
Összesen	98

2. Köznyelvi szavak

Témakör	Szám
Állatok	17
Növények (120)	
Gyógy- és fűszernövények	78
Egyéb növények, gyümölcsök	42
Ásványok, drágakövek, vegyi anyagok	21
Nemzetiségek	5
Világi rangok	2
Hivatali tárgyak	3
Gazdálkodás, háztartási eszközök, használati tárgyak, táplálkozás	34
Egyéb (58)	
Földrajzi kifejezések	3
Fegyverek	2
Színek	3
Játékok	2
Szerencse / szerencsétlenség	5
Osztályozás, rendezettség	6
Hátráltatás / Segítség	5
Állapot, viselkedés	8
Osztályozatlan	24
Összesen	260

3.2.1. A mongol egyházi nyelv szókinccse

A 2.2. fejezetben szó esett arról, hogy a mongolok több hullámban kerültek kapcsolatba a buddhizmussal és több forrásból szereztek ismereteket Buddha tanításáról. Bár végül a tibeti hatás lett a meghatározó, az ujuguroktól átvett kifejezések a mongol buddhista szakszókincs alaprétégét jelentik.

Az első és különösen a második megtérésre jellemző nagyarányú fordítási tevékenység során kerültek nagy számban tibeti kölcsönszavak a mongolba, ezek alkotják a terminológia második rétegét.

A harmadik réteget pedig a nyelvújítás eredményeként megszületett mongol kifejezések képezik, amelyek arra voltak hivatottak, hogy biztosítsák a lefordított szent iratok egyetemes nyelvezetét. Ennek alapműve a *Mahāvvyutpatti* mongol változata, melyet kiváló szótárak, lexikonok egészítenek ki, mindenek előtt Lcang-skya Rol-pa'i-rdo-rje műve, a *Dagyig „Mkhas-pa'i 'byung-gnas” / Merged yarqui-yin oron* [„A bölcsek forrása” című szótár], melynek fejezetei a kánon legfontosabb témaköreinek kifejezéseit adják meg, míg a bevezető fejezet záró szakasza ahhoz nyújt útmutatást, hogyan lehet a korábbi fordítások hibáit elkerülni.⁵⁴

3.2.1.1. Ujgurból átvett szavak

Kara György szótára mintegy 300 szó esetén jelzi az ujgur, illetve az ujgur–indiai eredetet. Számos esetben ugyanazon kifejezésnek tibeti megfelelője is van.

Példák a párhuzamos kölcsönszavakra:

1. Tan, törvény, vallás

ном – klm: *nom*: < *ujg* < *szogd* < *gör*

чой- – klm: *čoyi-*: *tib*: leggyakrabban összetételekben fordul elő: *цордон* – *chos-dung*, *цорж* – *chos-rje*, *чого*, *чойго* – *chos-gos*, *чойвон* – *chos-dpon*, *чойжил* – *chos-rgyal*, *чойжин* – *chos-skyong*, *чойжхорол*, *чойжихорол* – *chos-kyi 'khor-lo*, *чоймжод* – *chos-mdzad*, *чойнжин* – *chos-'byung*, *чойр* – *chos-grwa*, *чойсүрэн* – *chos-srung*

дарма, дхарма – klm: *dharm-a*: *szkt*

шашин, шажин – klm: *šasin*, *šajin*: *ujg*, *ind* (más vallásokra ezt használják)

⁵⁴ A témakör szakirodalma rendkívül gazdag: Bold 2007; Burnee 2007; Damdinsüren 2007; Xürelbaatar 2007a; Ishihama–Fukuda 1989; Luwsandendew 2007a; Mörön 2007; Rerih 2002; 2007; Rinchen 2007a; Roerich 1957; Sárközi 1995; Serjee 2007; Stobdan 2007; Süxbaatar 2007a; 2007b; 2007c; Tömörtogoo 2007; a preklasszikus nyelvemlékek szókinccsének kutatásához: Ligeti 1972; 1973a; 1973b; 1974a; 1974b.

2. Tulajdonnevek: istenségek, városok, kánonikus irat szanszkrit és tibeti eredetű változatai

Винай	– Дулбаа
Бодгаяа	– Дорждан
Наланда	– Налиндар, Налендра
Манжугоша	– Жамъян
Ямандаг	– Жигжид
Акшоби	– Минтүг
Брахма	– Цамба
Сарасвати	– Янжинлхам

3. A hét napjai és a bolygók ujgurból és tibetiből

A hét napjai	A bolygók	Mongol / klm (ujg / ind)	Mongol (tibeti)	Tibeti
hétfő	Hold	сумьяа / sumiy-a	даваа	zla-ba
kedd	Mars	ангараг / angyaray, anggarag	мягмар	mig-dmar
szerda	Merkur	буд / bud, bus	лхагва	lhag-pa
csütörtök	Jupiter	бархасвадь / barqasbadi	пүрэв	phur-bu
péntek	Vénusz	сугар / sugar, суғар	ба(ваа)сан	pa-(wa)-sangs
szombat	Szaturmusz	санчар, санчир / saničar	бямба	spen-pa
vasárnap	Nap	адьяа / adiy-a	ням	nyi-ma

3.2.1.2. Tibeti buddhista kölcsönszók

A mongol egyházi nyelv tibeti eredetű elemei – Közszók

Buddhista irányzatok, tibeti rendek

A 11 kifejezés felőleli a nagy tibeti rendek mellett két kisebb iskola nevét, továbbá a tibeti irányzatok „fejfedő”-jük szerinti megnevezését is.

адарбаа – *mnga'-bdag-pa*: ТТТ: *mnga'-bdag*: 1. master, lord, king, ruler, commander, landlord, sovereign, 2. feudal lord, serf owner || klm: *adayba*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 14: *adaɣbaa*: tib: mnga' bdag pa, klm: adayba: Сиккимийн хаадын утсаагаар түшиг болгосон хэд хэдэн сүм хийдэд баримталж байсан шарын шашны нэг жиг салбар.⁵⁵

⁵⁵ A tibeti szó jelentésétől eltér a mongol szó meghatározása Süxbaatar szótárában.

- гадамба** – *bka'-gdams-pa*: ТТТ: 1. the Kadampa School, brought to Tibet by Atisha, 2. A follower of the Kadampa School || klm: *γadamba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 55: *гадамба* II: tib: bka' gtams pa [sic!], klm: *γadamba*: “сургаал зарлиг”, Бурхны зарлигийг тэмдэглэсэн талаараа нэг ч үг үсгийг зөрчихгүй, аливаа номлосон зүйл нь цөм гадам (сургаал зарлиг) мөн гэх утгаар үүссэн шарын шашны нэг том салбар. Үүнийг анх 1038 онд Энэтхэгээс төвдөд ирсэн Адишаа богд (980–1052) үүсгэсэн. Энэ салбарын үндсэн судар болох “Бодь мөрийн зул”-ыг зохиосон, үүнд бурхны зарлиг болох “гурван аймаг савын” бүх утгыг хурааж, үүнийг баримталж явбал бурхны зарлигийг дагасан хэрэг болно гэдгийг тодорхойлсон
- гаажүдбаа** – *bka'-brgyud-pa*: ТТТ: *bka'-brgyud*: Kagyü lineage, illuminator of the doctrine of (*bka' brgyud*) Kagyü school (general designation of the chief lamas of this school); n. of a Tantric school founded by Naropa and introduced into Tibet by Marpa in the beginning of the 11th century AD || klm: *γajudba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 55: *гаажүдбаа*: tib: bka' rgyud pa, klm: *γajudba*: “зарлигийн залгамж”, Шарын шашны энэ салбарыг үүсгэсэн богд марвын багш Нарова, түүний багш Дилав нар болно. Тэд шашны ёсны номлолыг хувилгаан сэрлээр шууд урьд үеэсээ уламжлан хүртсэн гэдэг. Тиймээс шашны номлол зарлигийг үе үе хувилгаан сэрлээр залгамжилдаг гэж үздэг байжээ
- гартгабаа** – *bka'-rtog-pa*: ТТТ Ø, vö. *bka'*: Buddha's word; *rtog*: hold in mind, ponder, think about, consider; *rtog-pa*: conceptual cognition || klm: *γartogba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 64: *гартгабаа*: tib: bka' rtog pa, klm: *γartogba*: “зарлигийг оногч”, хэмээх ламын нэрээр нэрлэгдсэн шарын шашны нэг салбар. Гол сүм хүрээ нь Төвдийн Хамд байдаг Дэргэ хийд болно.
- гэлүгбаа** – *dge-lugs-pa*: ТТТ: Gelukpa, followers of the Gelug school / lineage. (founded by Tsongkhapa); Gelukpa; earlier school of Kadampa (*bka' gdams pa*) || klm: *gelügba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 73: *гэлүгбаа*: tib: dge lugs pa, klm: *gelügba*: “буяны ёст”; Төвдөд тахил шүтээний ёс доройтсон тул богд Зонхова, Брог хэмээх уулын оройд Галдан хийдийг байгуулж амьдралынхаа сүүлчийн хэсгийг тэнд өнгөрүүлэхдээ Гэлүгбаа жаягийг тогтоожээ. Гэлүгбаа дэг нь Жовуу Адишаагийн үзэлд тулгуурласан болохоор Гаадамбын ёс гэж алдаршжээ. Гэлүгбаа салбарынхан шар өмсгөл өмсдөгөөс шарын шашинтан гэгдэх болсон ба буяны ёс баримтлагч. Гэлүгбаа ёс нь гурван аймаг савын тааллын утгыг тусгасан, судар тарнийн бүтээлийг баримталсан, гурван суртахуунтай зохицсон, их хөлгөний арга билгийн зарчмыг хослуулсан байдаг.
- жононбаа** – *jo-nang-pa*: ТТТ: Jonangpa school || klm: *jonangba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** pp. 104–105: *жононбаа*: tib: jo nang pa, klm: *jonangba*: XIV зууны эхээр Сажабаа салбараас салсан шарын шашны нэг салбар, Жонон хийдэд суудаг, энэ хийдийн сургаалыг дагагч нарыг ингэж нэрлэдэг. Гол сургаал нь ертөнцийн аливаа орших үндэс болдог үнэн ном бол егүүтгэлгүй мөнх орших бөгөөд хүний ертөнцийн ухаан билгийн хамгийн дээд шүтээн болно. Түүнийг илрүүлэхэд тарнийн суртахууны ёгын бясалгалд суралцах хэрэгтэй гэж үздэгт оршино.
- сажабаа** – *sa-skya-pa*: ТТТ: Sakyapa, the tradition derived from the Path & Fruit teachings of Virupa through Drogmi Lotsawa || klm: *sajaba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 162:

- сажабаа:** tib: sa skya pa, klm: sajabā: “цагаан шороот”; Шарын шашины нэг салбар, Сажа нутгаас үүссэн анх Гончигжалбо гэгч язгуур угсаат хүн 1071 онд Сажа сүмийг байгуулсан тул энэ салбарын нэр үүсчээ. Сажабаа салбарын гол сургаал нь судар тарнийг уялдуулан, төв үзлээр тарнийн хөлгөний үндсэн утгын тайлбар болгож, тэрчлэн судрын хөлгөний бодисадваагийн таван мөр, тарнийн хөлгөний дөрвөн аймгийг барилдуулан бясалгадагт оршино. XIII зууны үеийн монгол хаад эл салбартай нягт харилцаатай байсан.
- шамар** – *zhwa-dmar*: TTT: *zhwa-dmar-pa*: red hat/ non-Gelugpa sects, monk of a red-hat sect, *shwa-dmar-nag gnyis*: the two Karmapas – one red hat wearer and one black hat wearer || klm: *šamar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 219: *шамар*: tib: shwa dmar, klm: šamar: “улаан малгай”; Төвдийн бурхны шашинтны Сажаба, Нинма, Гармаба чиглэлийнхний залгамжлагч нар хийгээд тэдний өмсдөг малгай.
- шанаг** – *zhwa-nag, shwa-nag*: TTT: Karma Kagyu school || klm: *šanay*; **Baw** p. 535: *шанаг*: Black Hat (character in the temple dance) (*Tib.* zhwa-nag); **KGy** Ø; **Süx** p. 220: *шанаг*: tib: shwa nag, klm: šanay: “хар малгай”; Хүрээ хийдийн цамд наадах хар малгайтан.
- шасар** – *zhwa-ser*: TTT: yellow hat (tradition), ordinary name of Dge lugs pa sect || klm: *šaser, šasar*; **Baw** p. 537: *шасар*: lama’s yellow hat (*Tib.* zhwa-ser); **KGy** Ø; **Süx** p. 222: *шасар, шасар*: tib: zhwa ser, klm: šaser, šasar: Монгол гутлын дотуур углах эсгий оймсны хэлбэртэй, дээрээ цацагтай ардаа залаатай их сүмийн хурал, их ёслолын үед өмсөх малгай. Шар малгай ч гэнэ.
- шижидбаа** – *zhi-byed-pa*: TTT: *zhi-byed*: Pacification of Suffering, one of the Eight Practice Lineages brought to Tibet by Phadampa Sangye, a siddha who visited Tibet several times around the 12th century; *zhi-byed-pa*: those who hold the lineage of pacifying all sufferings through the practice of tantra and mantra || klm: *šijidba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 223: *шижидбаа*: tib: shi byed pa [sic!], klm: šijidba: “амирлуулагч”; Билэг бармидыг баримтлах нь хүний ертөнцийн аливаа зовлонг амирлуулах явдал мөн. Үнэн ном бол хамаг зовлонг амирлангуй болгогч гэж үздэг шарын шашины нэг салбар.

Buddhista tanok, elmélet

A csoport 49 szava a buddhizmus alapvető kifejezéseit (erényeket, vétkeket, stb.), filozófiai fogalmakat, a lamaizmus fő mantráit jelöli.

- араншин** – *rang-bzhin*: TTT: self-entity, self-nature, an inherently existent and independent entity of the individual self or of phenomena, something that can serve as a valid basis for individual attributes || klm: *arangšin*; **Baw** p. 24: *араншин*: nature, character (*Tib.* rang-bzhin); **KGy** Ø; **Süx** p. 19 *араншин*: tib: rang bzhin, klm: arangšin: “өвөрчлөн”; 1. аливаа юмын мөн чанар, төрөлх шинж, 2. зан ааш, ааш авир
- баг** – *bag*: TTT: 1. feeling, frame of mind, 2. a narrow space, 3. slight, insignificant, trifling, 4. attention, care, caution, careful, 5. dough of roasted barley flour || klm: bay; **Baw** Ø;

- KGy Ø; Süx** pp. 24–25: *баг III*: tib: bag, klm: bay: (идээ); Хүний ой дурсамжийг арчин баллаж, ухаан санааг балартуулан, өөрт нь холбоотой бүхнийг мартуулах хар өнгийн хорт идээ; баг идээ; баг идээндээ баригдсан хүн (гэр орны ажил үйлийн торонд орооцолдсон хүн).
- барцад, барчид** – *bar-chad*: **TTT**: hindrance, interruption, obstacle, obstruction, danger, difficulties, calamity, disaster, misfortune || klm: *barčad*; **Baw** p. 46: *барцад (барцад зай) / барчид*: hindrance, obstacle, impediment, misfortune (*Tib.* bar-chad); **KGy** p. 54: *барцад, барчид*: nehézség, akadály; balszerencse, kl. barčad < *tib* bar-chad; **Süx** p. 35 *барцад, барчид*: tib: bar chad, klm: barčad: Тогрог, саад, гай зэтгэр; гай барцад; барцад цөв.
- ботид** – *'pho-khrid*: **TTT**: guidance manual in transference || klm: *botid*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 43: *ботид*: tib: 'pho khrid, klm: botid: “егүүтгэлийг хөтлөх”; 1. өнгөрсөн амьтныг сайн төрөл олоход нь унших тусгай увдис номлол буюу амийг нь хоорочоод сүнсийг нь сайн төрөлд хөтлөх; Потид ч гэнэ, 2. *шилж.* бодь IV-ийг үз.
- гартагбаа** – *bka'-rtog-pa*: **TTT** Ø, vö. *bka'*: Buddha's word; **rtog**: hold in mind, ponder, think about, consider; **rtog-pa**: conceptual cognition || klm: *γartogba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 64: *гартагбаа*: tib: bka' rtog pa, klm: γartogba: “зарлигийг оногч”, хэмээх ламын нэрээр нэрлэгдсэн шарын шашны нэг салбар. Гол сүм хүрээ нь Төвдийн Хамд байдаг Дэргэ хийд болно.
- гончигсум, гончигсүм** – *dkon-mchog gsum*: **TTT**: Three Precious Jewels, the Triple Gem, the three rare and sublime ones (sangs rgyas) Buddha, (chos) Dharma, (dge 'dun) sangha || klm: *γongčoysum*; **Baw** p. 97: *гончигсүм*: the Three Jewels of Buddhism: the Buddha, the Monkhood and the Teaching, *еэ гончигсүм минь*: oh my goodness! (*Tib.* dkon-mchog-gsum); **KGy** Ø; **Süx** pp. 67–68: *гончигсүм*: tib: dgon-mchog gsum (= szkt: triratna): “чухаг ээд гурав”, klm: γongčoysum (гурван эрдэнэ): Бурхны шашны ёсонд бурхан багшийн тус бие нь Бурхан эрдэнэ, Бурхны номлосон ном нь Ном эрдэнэ, Бухны шавь нар нь Хувраг Эрдэнэ буюу. Бурхан, ном, хувраг гурав нь хүн амьтныг, нүгэл хилэнцийг тэвчиж сайн мөрт удирдан оруулах ба зовлонгоос салгаж Сухаавадийн оронд хүргэх тул юунаас эрхэм дээд чухаг “Гурван эрдэнэ” гэж алдаршжээ. Бурхан багш анх номын хүрд орчуулахад таван хүн шавь орсноос эхлэн хувраг хар үүсч тэр цагаас эхлэн “Гурван эрдэнэ” үүссэн домогтой
- гүнрэг** – *kun-rig*: **TTT**: 1. sarvavid (samvedana); knowledge, perceiving / knowing all; all-aware; awareness of everything, 2. abbr. of *kun rig rnam par snang mdzad*, Sarvavid-Vairochana; Adi-buddha belonging to the Sarva Durgati Parishodhana Tantra; class of Yoga Tantra; popular in Sakya tradition; rites performed for the deceased || klm: *günrig*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 71: *гүнрэг*: tib: kun-rig, klm: günrig: “хотлыг ухагч буюу хамгийг мэдэгч”, Сэтгэлийг ариусган, зовлонгоос ангижрахыг ерөөн унших, буддийн сургаалын гүн ухааны үндсийг хураангуйлсан номын нэр, Гүнрэг хуруулах (уг ном уншуулах зан үйл)
- гэг** – *beggs*: **TTT**: 1. hindrance, obstacle, misfortune, 2. obstructers, obstructing forces, obstructing spirits, demon, trouble makers; (causer of) hindrance; hindering demon ||

- klm: **geg**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 73: *гэг*: tib: bgegs, klm: geg: тотгор; саатуулж боогдуулах юм; *хориу*. гэг тотгор; гэглэх (гэг болох, садаа тушаа болох).
- дагшин** – **dag-zhing**: **TTT**: pure land, pure buddhahfield, pure dimension || klm: **daysin**; **Baw** p. 117: **дагшин**: 1. region of purity, paradise, 2. paradisaal, pure, clean, fine, *ариун дагшин орон*: holy place (*Buddh.*) (*Tib.* dag-zhing); **KGy Ø**; **Süx** p. 76: **дагшин**: tib: dag zhing, klm: daysin: “ариун орон”; 1. Аминдаваа бурхны орон, ариун газар, 2. ариун онгон газар ус; *хориу*. ариун дагшин, 3. монгол орны зүүн өмнөд хязгаарт орших нуур ус, булгийн нэр; Дагшин нуур, Дагшин булаг.
- додва** – **'dod-pa**: **TTT**: sense pleasures, sense objects, philosophical position, point, supposition, view, claim, opinion, desire, world of sensuality || klm: **dodba**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 85: **додва**: tib: 'dod pa, klm: dodba: “магтаал, хүсэл”; Хүсэл магтаалын маягтай уншин айлддаг ном зохиол.
- донваанид** – **stong-pa-nyid**: **TTT**: sunyata, emptiness, openness, void, nothingness, pure transcendence, open dimension of being, nothing-as-such with respect to *ngo bo*, indeterminate relational form of the act of being aware that may become terminated by any object, presence in utter freedom from concretization, a symbol used in instructing others, nothing exists really, Āryadeva says *med 'gag*, Asanga says aesthetic continuum with all possibilities, one of *rnam thar gsum*, one of *sgo gsum*, vacuity, non-existence, unreality, illusory nature of all things || klm: **dongba nid**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 86: **донваанид**: tib: stong pa nyid, klm: dongba nid: “хоосон чанар”; Бурхны ёсны төв үзэл дэх орчлонгийн юм үзэгдэл, сав шимийн ертөнцийн амьдралын өөрчлөгдөн хувьсах ёс. Хамаг юм үнэхээр бүтээгүй хоосон чанартай боловч ертөнцийн томъёоллоор бүтдэг хэмээнэ. Хоосон чанар нь огт байхгүй хоосон гэсэн үг биш, юм бүхэн салангид бус харилцан шүтэлцсэн харьцангуй чанартай оршино гэсэн санааг илтгэнэ. Харьцангуй чанар гэдгээр нь ухвал юмс үзэгдэл байнга хувьсан өөрчлөгдөнө гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн утгатай болно.
- дочиг** – **'dod-chags**: **TTT**: attachment, desire; desire-attachment; passion, lust; attachment, as one of the six root disturbances || klm: **dočiy**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 87: **доциг**: tib: 'dod chags, klm: dočiy: Юманд хэт шунан тэсч ядах нь; хуял тачаал; садар завхуул.
- думтаа** – **grub-mtha'**: **TTT**: philosophical systems, religion, philosophical tenets, system of tenets, Siddhanta, established conclusion, opinion, theory, resolution for liberation from miseries, determination for obtaining nirvana || klm: **dumtay-a**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 88: **думтаа**: tib: grub mtha', klm: dumtay-a: “бүтээлийн эцэс”; (сам. sid-dhānta); Уламжлалт монгол орчуулгад “тогтсон таалал” гэнэ. Өөрийн оюун ухаандаа үнэхээр мөн чанар буюу утгын ахуй ёсон үүнээс өөр байх ёсгүй хэмээн ухаанаар бүгээсэн буюу лавлан товлосны эцэс буюу товчлон хэлбэл мөсөн уг мөн чанар, ахуй ёсыг оюунаараа тунгаан бясалгасаар хүрсэн эцсийн шийдвэрийг хэлнэ. Бүддийн гүн ухааны билэг чанарын хөлгөний таван ухааны нэг, түүхийн сурвалж бичгүүд болно. Думтаагийн аймаг нь “гадаад тогтсон таалал”, “дотоод тогтсон таалал” гэсэн хоёр хэсэгт хуваагдана. Эхнийх нь бүддийн бус гүн ухааны, дараачийнх нь бүддийн гүн ухааны түүх болно.

дүгжив – *drug-bcu-pa*: **TTT** Ø; vö. **Tshe** p. 1332: *drug-cu-ma*: phyogs-skyong bco-lnga dang | 'Jid-byed-kyi bka'-sdod 'Chi-bdag-las Gshin-la gtor-ma phul-te las bzhi'i 'phrin-las beol-ba'i cho-ga || klm: *dügjib*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 90: *дүгжув*: tib: drug bcu pa, klm: dügjib: “зургаан арав буюу жарт”; Жарантаа бясалгах гэсэн утгатай. Хорт муу явдал, атгаг санаа, шашны дайсан, тэрс номтныг дарах заслын зан үйлийн билэгдэл болгож, цаас гурил, шар тос зэргээр бүгээж, оройд нь доод турван өнцөгт нь хохимойн дүрс хийж, тэхий дундуур нь хадаг зүүсэн сум хатгасан сүг дүрс. Зүхлэг тарнийн номоор тарнидан галд шатаана. Шатсан үнсийг мөргөлчид элдэв гай зэтгэрээс бие хамгаалах удвистай гэдэг.

дэв – *grib*: **TTT**: pollution, eclipse, cover over, defilement; obscuration, veil, covering, hindrance || klm: *debe*; **Baw** p. 142: *дэв III*: (*дэв бузар*) dirty, impure (*Tib. grib*); **KGy** Ø; **Süx** p. 93: *дэв*: tib: grib, klm: debe: Бузар, түйтгэр, ариун биш, цөв; *хори*. дэв дүй; бузар дэв, булай дэв; дэвийн юм (бузрын юм); дэвшрэх (гай зовлон дагуулах); Дэвийг дотор нь нисваанисын дэв (тө. non sgrib); билгийн дэв (тө. shes sgrib) гэж ангилна. Үүнээс гадна таван дэв гэж байдаг нь: тачаангуйн дэв, муу санааны дэв, мунхрах дэв, хилэнгийн дэв, эргэлзэх дэв эдгээр болно. Эхний хоёр нь ёс суртахууныг суралцахад, гурав, дөрөв дэх нь бясалгал хийхэд, тав дахь нь ухаан бүхнийг мэдэхэд тус тус гай дэв болдог ажээ.

дэвжид – *sde brgyad*: **TTT**: eight classes, the same as the eight classes of gods and spirits (*lha srin sde brgyad*), eight classes of violent deities, eight kinds of demons in three series ('gong po, the'u brang, nga yam, sa bdag, yul lha, sman, btsan, kla), (*srog bdag, ma mo, gshin rje, bdud, gnod sbyin, dmu, dgra lha, 'gong po*), (*gza' mchog byi hri pa tra, ljang sngon drag po, du ba mjug ring, 'bar ba ra tsa, sgra gcan 'dzin, byi nu ra tsa, ra hu la, khyab mjug chen po*) || klm: *debjid*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 93: *дэвжид*: tib: sde brgyad, klm: debjid: “найман аймаг”; Бурхны шашны ёсны газар лусын найман аймаг. Үүнд лус, хаан, албин, лам, мангас, шулам, ягчис, савдаг ордог.

дэмбэрэл – *rten-'brel*: **TTT**: pratityasamutpada, interdependent (causation, origination, causes), functional (correlation, dependence), mutual relationship, interrelation, relativity, dependent arising, relational existence, causal nexus, interconnection, auspicious conjunction of events, 12 links of conditioned co-production || klm: *demberel*; **Baw** p. 145: *дэмбэрэл*: good omen, omen, presage, sign, *дэмбэрлийн үгс*: words of good omen (*Tib. rten-'brel*); **KGy** p. 167: *дэмбэрэл*: kapcsolat, barátság; klm: demberel, *tib rten-'brel*; **Süx** p. 94: *дэмбэрэл*: tib: rten 'brel, klm: demberel: “шүтэн барилдлага” (сам. pratitya); Аливаа юмс харилцан шүтэн барилдсан байдаг бөгөөд үүний үндсэнд юмс үзэгдэл бүхэн өөрөө өөрийгөө бүтээсэн чанартайг илтгэнэ. Шалтгаант холбоо ч гэдэг; *хори*. билэг дэмбэрэл; өдрийн билэг дэмбэрэл (зурхайн ёсоор сар бүрийн өдөр татамд 12 шүтэн барилдлага буюу дэмбэрэлийн аль нэгийг оноож, түүний сайн муугийн ялгалыг үйл ажилд тусгаж ирдгийг нь) || **RTA-M** № 616: *şdiemǝzel* (Sch 233, VMI 86: 145, p. 89): ‘fortune’; JäD: ‘the connection between cause and effect, the auspices’

жүнцан, жанцан – *rgyu-mtshan*: **TTT**: norm, causitive conditions, cause, reason, principle, truth, etymology, factor, proof, concatenation of events, circumstances, token,

- sign, characteristic, evidence, reason, logical motivation || klm: *jangĉan*; **Baw** p. 394: *учир*: 1. [...] *учир жанцан, учир жүнцан*: reason, ins and outs (*Tib.* rgyu-mtshan); *учир жанцангүй* [...]: relentless, beyond reason; *учир жанцантай*: sensible; **KGy** Ø; **Süx** p. 101: *жанцан II*: tib: rgyu mtshan, klm: jangĉan: учир жанцан, “шалтгаан”, учир шалтгаан, учир начир; жумцан ч гэнэ.
- заваа** – *rtsa-ba*: **TTT**: 1. root, 2. base, basis, foundation, 3. source, beginning, cause, 4. chief/ central part, pith, essential, fundamental, 5. root-text/ chapter, head section, 6. main, 7. stalk of fruits (*rtsa*), 8. the real thing, 9. rusty, 10. the depth, the precious, are || klm: *ĵaba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 107: *заваа*: tib: rtsa ba, klm: ĵaba: “эш үндэс”; Бурхны шашны бурхан болох зам мөрийг шүүн барьдаг гүн ухааны дотоод сургаалын таван үндсийг нэвтэрхий мэдсэн хүнд монгол газарт өгч байсан алдар. Халхын Их хүрээний номч гавж Лувсандамдин (1867–1937)-ыг “Заваа Дамдин” гэж өргөмжилж иржээ.
- занбуулин** – *’dzam-bu’i gling, ’dzam-bu-gling, dzam-bu-gling*: **TTT**: India, the world, Jambudvīpa one of the four continents, to the south of Mount Meru the Rose apple continent, land of jamba || klm: *jambuling, ĵambuling*; **Baw** p. 168: *занбуулин*: this world, the earthly continent, *занбуулин дахины*: world-wide (*dzam-bu-gling*); **KGy** p. 195: *занбуулинг*: *rég az emberi világ, Ázsia*; klm: *jambuling, tib ’dzam-bu’i gling*; **Süx** p. 110: *занбуулин*: tib: dzam bu gling, klm: ĵambuling: Замбуу нь самгарди, лин (тив) нь төвд үг болно. Замбуутив.⁵⁶
- заяа** – *dza-ya*: **TTT**: victory || klm: *zay-a, ĵay-a*; **Baw** p. 172: *заяа*: 1. (*заяа зол, заяа тавилан*) fate, destiny, *заяа буян*: fortune, *заяа нь дэлгэрэх*: to enjoy good fortune, *заяа нь дэлгэр*: God bless you!, the best of luck!, *заяа нь орхи*: blast it!, *заяа нь хаях*: to be out of luck, to be down on one’s luck, *заяа таван тэнгэр*: the “Five Fate-gods” (*Buddh.*), 2. life, existence, incarnation; *заяагүй*: ill-fated, unfortunate; *заяамал*: predestined; pp. 172–173: *заяаны*: 1. fated to be, born, *заяаны малчин*: a born herdsman, 2. old, original pristine; p. 173: *заяат / заяатай*: destined, fated; *заяах*: to grant, to bestow, to bless with, *үр заяах*: to bless with a child; **KGy** p. 200: *заяа(н)*: sors, végzet, élet, *заяа бодох*: sorsot jövendöl, *заяа муутай*: boldogtalan, nehéz sorú, szerencsétlen, *заяагаа турших*: megkockáztat *vmit*, szerencsét próbál, *заяаны нөхөр*: hitves, *vkinek az élete párja, élettársa*, *заяаны сохор*: születésétől fogva vak, vaknak született, *хувь заяа*: sors, osztályrész; klm: *ĵayayan, ĵayay-a*; **Süx** p. 112: *заяа*: tib: dza ya, szk: *ĵaya*, klm: *zay-a, ĵay-a*: “ялгуусан”; бүрэн алдаршсан, төгс ялсан; Заяын гэгээн, Заяын хүрээ, Зая бандид; “сайтар ялгуусан” гэсэн утгатай; Бизъяа (*vĵaya*) гэдэг оноосон нэрийн -зъяа нь энэхүү Зая мөн болно.
- лай** – *las*: **TTT**: karma (action), karmic action / deed, world-forming deeds, action application, application of the activities, act, work, fortune, destiny, function, karma and its results, karma and its consequences, the principle that every action produces result || klm: *lai*; **Baw** p. 202: *лай*: 1. (*лай ланчиэ*) trouble, misfortune, retribution, karma, *лай болох*: to be a nuisance, *лай тарих*: to make trouble, *лай ч бий зай ч бий*: there’s time yet, 2. i. (*лай хаягдал, лай хоэ*) rubbish, ii. chaff, *лай цэвэрлэх*: to winnow (*Tib.*

⁵⁶ Vö. szk: *jambudvīpa*; **Süx** p. 110: *занбуутив*: szk: *jambudvīpa*, klm: *jambutiv*.

las, lan-chags); pp. 202–203: *лайдах*: 1. to clean out (the dirt in a well), *худаг лайдах*: to clean out a well, 2. to winnow; p. 203: *лаймай*: miserable, unfortunate; **KGy** p. 238: *лау*¹: baj, nehézség, kín, *vall* a tettek súlya, a “karma”; klm: lai, *tib* las; *лай зовлон*: baj, kínlődás, kínos ügy; *лай болохоор зай бол*: jobb a (békés) távolság, mint a bajos (szomszédság); **Süx** p. 120: *лау II*: tib: las, klm: lai: 1. үйл зовлон; *хорш*. үйл лай, 2. төвөг, яршиг; бөөн лай || **RTA-M** № 280: *лэ* (M): ‘fortune, fate’; JäD: ‘destination, effect of action’⁵⁷

ланчиг – *lan-chags*: **TTT**: retribution (answer indebtedness), karmic debts due to past actions, payment, karmic creditor; disaster caused by karmic retribution/ fate; misfortune, adversity, calamity || klm: *lančiy*; **Baw** Ø; **KGy** p. 239: *ланчиг*: baj, balszerencse, szerencsétlenség; klm: lančiy < tib; *хэрэггүй л толгойдоо ланчиг хураасан ажил хийлээ*: fölöslegesen csak bajt hozott magára <szószerint: “olyan fölösleges munkát végzett, mellyel csak bajt gyűjtött a saját fejére”>; **Süx** p. 123: *ланчиг*: tib: lan chags, klm: lančiy: 1. төвөг, саад, уршиг яршиг; өр төлөөс урьдын муу үйл үр; *хорш*. лай ланчиг, 2. аливаа муу үйл үйлдэгсдийн гэм нүглийг дэнслэн шүүх нэгэн зүйл ад || **RTA-M** № 265: *länt’s’iaç* (M), *länt’s’ioç* (VMI 122: 38): ‘suffer, calamity as a punishment for sins committed in a person’s former life’; *länt’s’iaçla* (M): ‘to be punished’; JäD: ‘suffer, calamity as a punishment for sins committed in a person’s former life’

лянга – *ling-ga*: **TTT**: sign, mark, male organ, effigy of devil or enemy || klm: *lingy-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 128: *лянга*: tib: ling ga < szkt linga, klm: lingy-a: “билэг, тэмдэг, ичрэг, озгой”; Эртний энэтхэгийн хиндү шашинд Шива тэнгэрийг билэгдсэн эрийн билэг байв. Бурхны шашинд золигт гаргах буюу жинсрэг цутгах зан үйлийн дагуу тухайлан дарах ад чөтгөр, гай тогтор, тэрсүүдийн шашинтныг дуурайлан гурилаар хийсэн буюу цаасан дээр зурсан дүрс. Нүгэлт хүнийг золигт гаргахад дүрсийнх нь хажууд түүний хувцасны тамтаг, үс хумс зэргийг дагалдуулна. Тогтоосон зан үйл ёсоор уг дүрсийг хэсэглэн хэрчиж, даран сөнөөсний билэгдэл болгон сүм хийдээс гаргаж хаяна; 2. гурилаар хийсэн бяцхан балинг дотор нь хийж оршуулдаг жижиг төмөр сав.

мадаг – *ma-dag*: **TTT**: profane, impure (ordinary beings), incorrect || klm: *madaγ*; **Baw** p. 207: *мадаг*: error, mistake (*Tib*. ma-dag); *мадаггүй*: correct, true, reliable, faultless, without fail; *мадагтай*: erroneous, mistaken, unreliable, faulty, wrong; **KGy** p. 243: *мадаг*: hiba; klm: madaγ < tib ma-dag; *алдаа мадаг*: hiba; sajtóhiba, elírás; **Süx** p. 130: *мадаг*: tib: madaγ [sic!], klm: madaγ: “үсгийн алдаа”; алдаа, ташаа; *хорш*. алдаа мадаг

мажийх – *ma-skye*, *ma-skyes*: **TTT**: *ma-skye*: uncreated, unproduced, not born; *ma-skyes*: unproduced, unborn, uncreated, unoriginated, never come into existence, not produced, non-production, non-origination; non-origination, uncreated, not born, primeval, primordial; never becomes what it seems to be unobstructed, Syn. *skye med* || klm: *majii-*; **Baw** p. 207: *мажийх*: to die, to kick the bucket (*Tib*. ma-skyes-pa); *мажийлгах*: to do in, to knock off; **KGy** p. 243: *мажийх*: elpusztul, kimúlik,

⁵⁷ Vö. Süx p. 64: *гарма*: szkt. karma, klm: γarm-a.

megdöglik <állat>; klm: majji-; **Süx** p. 130: *мажийх*: tib: ma skye ba, klm: majjiyu [sic!]: “үл амьдрах”; үхэх, нас барах

намгар – *nam-dkar*: **ТТТ**: 1. virtuous action, 2. very white || klm: *namγar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 144: *намгар*: tib: nam dkar, klm: namγar: “машид цагаан”; Цагаан өнгөтэй хадгийн нэр.

намдаг – *nam-dag*: **ТТТ**: pure, completely pure, purified, perfect, correct || klm: *namday*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 144: *намдаг I*, *намдаг сан*: tib: nam dag, klm: namday: “тийн (ариун) ариутгал”; Шарын шашны их сангийн нэг, замбуутивийн ердийн их үндсэн сан ч гэж нэрлэдэг. Уул овоо тахих, сүлд хийморь сэргээх, бурхан шүтээн болон гал тахих, хурим найр хийх, үхээрийн бузар арилгах зэрэгт унших нийгэд алдаршсан сан.

намдаг, намдог – *nam-rtog*: **ТТТ**: (discursive) thought, superstition, conceptual thinking, conceptuality, discursiveness, conceptualization, discursive thoughts, reflective thought, secondary thought, association, imagining mind form, thought chains, idea-construction, chain thinking, *vikalpa*; thought, concept, idea || klm: *namdoy*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 144: *намдаг II*, *намдоо*: tib: nam rtog, klm: namdoy: “асар атгар”; хардал сэрдэл, сэжиг эргэлзээ, дамжиг, тээнгэлзэл; юманд битүү тааварлан хардах

намтар – *nam-thar, nam-par-thar-pa*: **ТТТ**: total liberation, complete freedom, complete escape, emancipation, story, life, biography, memoir, hagiography, life story || klm: *namtar*; **Baw** p. 230: *намтар*: (*намтар түүх, намтар цэдиэ*) biography, life-story, *өөрийн намтар*: auto-biography (*Tib. nam-thar*); *намтарчилсан*: biographical; **KGy** p. 281: *намтар*: életrajz, élettörténet; klm: namtar < *tib nam-thar*; *намтар түүх, түүх намтар*: életrajz, történet; *өөрийн намтар*: önéletrajz; *намтраа дуудуулах*: a maga hibái/bünei felsorolását hallgatja, sz fejeje olvassák a vétkeket; **Süx** pp. 145–146: *намтар*: tib: nam bar thar pa, nam thar, klm: namtar: “тийн тонилох, бүрмөсөн тонилхуй”; 1. Дээд төрөлхтөн хэмээх хутагт хувилгаад нарын амьдралыг орчлонгоос чөлөөлөгдөн ангижрах зам мөн гэж тэд амьдралын түүхийг ингэж нэрлэжээ. Өөрөөр хэлбэл, бурхан бодисад нарын сансар ертөнцөд төрөөд бодь хутгийг олж сансраас бүрмөсөн тонилж нярваанд орших хүртэлх явдлыг үзүүлсэн зохиол, намтарт энэ насны үйл явдлыг өгүүлдэг. “12 зохионгуйн үйлс” гэдэг зохиол нь Бурхны 12 үйл явдлыг онцлон өгүүлсэн намтар болно, 2. *шилж*. төвд, монголд энэ үгийн утга өргөжиж хүн, юм үзэгдлийн амьдрал ахуйн товч түүх, олон нийтийн зүтгэлтэн, алдарт хүмүүсийн үйл явдлыг нэрлэх болсон; *хори*. түүх намтар; намтраа дуудуулах (муу үйл хийж явснаа сөхүүлж тоочуулах), 3. аливаа зохиол, тууж; “Саран хөхөөний намтар”. || **RTA-M** № 348: *nānt’ar* (M): ‘story, legend’; JāD: ‘id.’

намш – *nam-shes*: **ТТТ**: consciousness, perceptive function, distinct judgments of perception, cognitive event, noetic capacity, modes of awareness, sensory perception, conscious activity, consciousness principle, knowledge of emergent character of mentality, = *thams cad mkhyen*, one of the 5 *phung pos*, soul of departed, consciousness, mental consciousness; perceiver; to perceive by observable qualities, || klm: [?]; **Baw** p. 231: *нами*: soul (*Tib. nam-shes*); **KGy** Ø; **Süx** Ø || **RTA-M** № 347: *nāmsü* (M,

Sch 205; 207, VMI 124: 97): ‘soul, the life-soul’; JäD: ‘perfect knowledge, perceptions, soul’

нандин – *nang-rten*: TTT: inner monument, inner image, internal support, religious items || klm: *nandin, nangdin*; **Вав** p. 231: *нандин*: (*нандин жиндэн*) precious, *нандин хоол*: a delicacy (*Tib. nang-brten*); **KGy** Ø; **Süx** p. 146: *нандин*: tib: nang brten, vö. szkt: nandin “баяр хөөр”, klm: nandin, nangdin: “дотоод шүтээн”; 1. үнэтэй, олдошгүй ховор чухаг зүйл; *хори*. нандин жиндэн; 2. эрхэм, ариун, дархан; нандин сэтгэл

нямба – *nyams-pa*: TTT: *nyams*: 1. (meditative / temporary) experience, meditation-moods (experiential sign of the development of practice), 2. vision, 3. Abbr. of *nyams pa*, 4. imposing air / presence / dignity, haughty, arrogant, 5. elegance, charm, handsome, elegant, 6. thought, mind, spirit, 7. impairment, sentiment (in dramatic arts) || klm: *nimba*; **Вав** p. 252: *нямба*: (*нямба даяан*) meditation, *нямба хийх*: to meditate; *нямбалах*: to meditate; **KGy** p. 314: *нямба*²: *vall elmélkedés, meditáció*; klm: *nimba, tib*; *нямба хийх*: *elmélkedik, medítál* **Süx** p. 149: *нямба II*: tib: nim pa [sic! TTT: *nim-pa*: a tree with bitter fruit, *Azadirachta indica*. Every part of it is used for magical purposes], klm: *nimba*: Шашны ёсны бясалгал; самди, даяан ч гэнэ.

парагдаг – *phrag-dog*: TTT: jealousy, envy || klm: [?]; **Вав** p. 283: *парагдаг*: envy (*Tib. phrag-dog*); **KGy** Ø; **Süx** Ø

парчин – *phar-phyin*: TTT: transcending functions, perfection, abbr. of *pha rol tu phyin pa* || klm: *parčün*; **Вав** p. 284: *парчин*: (*see* барамид) (*Tib. phar-phyin*); p. 43: *барамид*: perfection, perfective virtue, *зургаан барамид*: the Six Perfections (*Buddh.*) (*Skr.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 155: *парчин*: tib: phar phyin, pha rol tu phyin pa, klm: parčün: pāramita, бармид⁵⁸

паян – *phan-yon*: TTT: benefits, blessing, advantage, virtue, benefits and advantages || klm: *paуan*; **Вав** p. 284: *паян*: adventure, escapade, lark; **KGy** Ø; **Süx** p. 155: *паян*: tib: phan yon, klm: paуan: “тус эрдэм, ач тус”; 1. Бурхны шашны холбогдол бүхий цагид туужийг уншиж шүтэхийн ач тус; Доржжодвын паян, 2. *шилж*. хөг, шившиг; паянтай хүн.

пэрэнлэй – *phrin-las*: TTT: deed, action, activity, abundant service, buddha activity, Syn. *phrin las* || klm: [?]; **Вав** p. 286: *пэрэнлэй*: deeds, actions, power (*Buddh.*) (*Tib. ’phrin-las*); **KGy** Ø; **Süx** Ø

санжаа – *sangs-rgyas*: TTT: Buddha, Enlightened One; buddhahood, the perfect and complete enlightenment dwelling in neither samsara nor nirvana, the state of having eradicated all obscurations, endowed with the wisdom of seeing the nature of things as it is and with the wisdom of perceiving all that exists || klm: *sangjai*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 165: *санжаа*: tib: sangs rgyas, klm: sangjai: “сэрж дэлгэрсэн”; Бурхан багш буддаг төвдөөр нэрлэсэн нэр. “сан” нь мунхгийн нойроос сэрсэн, жай нь мэдлэг ухаан нь нийгэд дэлгэрсэн гэсэн утгатай || **RTA-M** № 518: *sāṅrēvzi* (M), *sāṅrēvzi* (Sch 43, 560, VMI 177: 2): ‘one who is purified by meditation, per-

⁵⁸ Vö. szkt: pāramitā; Süx p. 35: *бармид*: ujur: baramid < szkt. paramit, klm: baramid.

fect, holy (M), spirit, Bodddhisatva (Sch)'; JāD: 'id.>'; *sāṅr̥bZilie-* (M): 'to go into hermitage with the aim to be perfect, to wish to be Buddha, to be purified by meditation'
сэмдэн – *seng-gdong*: **TTT**: lion-faced || klm: semdem: **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 175: *сэмдэн*: tib: seng gdong, klm: semdem: “арслан нүүрт”

сэрш – *srid-zhi*: **TTT**: samsara-nirvana; conditioned existence and (the state of) peace; existence and quiescence (peace) || klm: *sersii*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 176: *сэрш*: tib: srid zhi, klm: sersii: “сансрыг амирлуулагч”; Цоохор хээтэй нэг зүйл богино хадаг.

таван риньяа – *rigs-lnga*: **TTT**: five buddha families; five older orders of monks; five classes of science; five buddhas crown (used in ceremonies) || klm: [?]; **Baw** p. 325: *таван риньяа*: a five-sided tiara (Buddh.) (Tib. rigs-lnga); **KGy** Ø; **Süx** Ø

тумбаши – *mthun-pa (spun) bzhi, mthun-bzhi*: **TTT**: *mthun-pa spun bzhi* : the four good companions; allegory of cooperation || klm: *tunbaši*; **Baw** p. 357: *тумбаши*: the Four Friendly Animals (bird, hare, ape, elephant) (*Buddh.*) (Tib. mthun-pa bzhi); **KGy** Ø; **Süx** p. 185: *тумбаши*: tib: mthun bzi [sic!], klm: tunbaši: “эвтэй дөрөв”; Монголчууд тумбаашийн зургийг эе эвийн билэгдэл болгож иржээ. “эвтэй дөрөв” гэсний учрыг үлгэрт ийн өгүүлдэг: Эрт цагт заан, бич, туулай, ятуу дөрөв эм найртай амьдарч байж. Нэг өдөр бидний хэн нь ах вэ гэж ярилцжээ. Тэнд нэг том мод байжээ. Заан тэр модыг зааж намайг багад энэ модны өндөр надтай адил байсан гэхэд бич, намайг багад мөн л надтай адил байсан, сүүдэр нь намайг дөнгөж халхалдаг байсан гэжээ. Тэгтэл туулай, намайг багад энэ дөнгөж үндэслэж, тэр үндсийг нь би малтан иддэг байсан гэхэд ятуу энэ модны үрийг нь би зууж ирээд энд орхисноос ургасан гэжээ. Чингэснээр ятуу ах, туулай дараагийн дүү, бич гутгаар дүү, заан отгон дүү болж дүү нар нь ахыгаа хүндэлж зааны дээр бич, бичний дээр туулай, туулайн дээр ятуу сууж аливаа зүйлд дүү нар нь ахын үгийг даган явах болсноор “зохилдсон дөрвөн амьтан” гэгдэх болжээ. Бас адгуусны дүрээр амьтны тус зохиогч ч гэдэг. Ятуу нь Шигмуни, туулай нь Шаарийбуу, бич нь Монголжийбуу, заан нь Ананд хэмээн билэгдэн номлосон байдаг.

тун – *thun*: **TTT**: 1. practice, a session (of practice), meditation session; formal practice session, 2. whip, 3. charmed substances, 4. a shift, a night watch, a 3 hour period, 5. general points; ex *stong thun* || klm: *tung, tūng*; **Baw** p. 357: *тун II*: dose, *тун хэмжээ*: dosage, amount; **KGy** *тун(з)*: adag, elóirt mennyiség, dózis <orvosság>, *тун боох*: gyógyyszeradagot (papírba) csomagol, *тунгийн халбаа* adagoló kanál, klm: *tung*; **Süx** p. 186: *тун II*: tib: thun, klm: *tung*: “хувь, хэмжээ”; 1. нэг удаа уувал зохих эмийн хувь хэмжээ; гурван тун эм, 2. нунтаг эм хэмжих бяцхан халбага; тунгах (эмийг тун тунгаар болгох, тугнуураар хуваан хэмжих); p. 187: *тун II*: tib: thun, klm: *tūng*: “хувь”; Бурхны шашны зурхайн ёсоор хоногийн найманы нэг буюу гурван цагийг хэлнэ. Бас цагийн тогтсон хэмжээг ч хэлнэ; шөнийн тун.

тунжин – *mthun-rkyen*: **TTT**: 1. positive conditions, conducive factors, fortunate circumstance; favorable / amicable condition, harmonious occasion, prosperity, supportive/productive circumstance, 2. provisions, necessities, requisites, necessary things, resources, means, materials, goods, prerequisite, necessary articles, equipment; neces-

sities, provisions (for retreat practice) || klm: *tünjin*; **Baw** p. 364: *түнжин* I: friendliness, *түнжин тасрах* (*түнжин хагарарх*): to fall out, to quarrel (*Tib.* mtun-rkyen [sic!]); **KGy** *түнжин*: barátság, jóviszony, *түнжин хагарарх*: megszakad a barátság; klm: tünjin < *kin*; **Süx** p. 187: *түнжин*: tib: mthun-rgyen [sic!], klm: tünjin: “зохилдох нөхцөл”; *хори*. эв түнжин; түнжин хагарарх (эв эв эвдрэх).

хорвоо – *'khor-ba*: **TTT**: Samsara, samsaric world, cyclic existence, life-cycle, revolution, the cyclical existence of sentient beings who suffer through the round of rebirth, phenomenal, transmigratory existence, round of existence, vicious circle || klm: *qorba*, *qoru-a*; **Baw** p. 449: *хорвоо*: (*хан хорвоо*, *хорвоо ертөнц*) world, *хорвоогийн ёс*: the way of all flesh, *хорвоогийн мөнх бусыг үзэх* (*хорвоог орхин одох*, *хорвоогоос халих*, *хорвоо ертөнцөөс халин одох*): to go the way of all flesh, to pass away, to die, *хорвоогийн тоос хөдөлгөх* (*see* тоос хөдөлгөх), *хорвоод ховорхон*, *ертөнцөд хөөрхөн*: the prettiest in the world (*liter.*) (*Tib.* 'khor-ba); **KGy** p. 586: *хорвоо*: a világ, a forgandó mindenség * *орчлон*, *эртөнц*, *дэлхий*; klm: qorba < *tib* 'khor-ba; **Süx** p. 199: *хорвоо*: tib: 'khor ba, klm: qoru-a: орчлон (орчих гурван ертөнц), дэлхий ертөнцийн ерөнхий нэр⁵⁹

цадма – *tshad-ma*: **TTT**: logic, (valid means of, genuine, correct) cognition, epistemology, dialectics, logical basis, valid means of knowing, (prime, valid) cognizer, normal perception that is either direct or indirect, measure, rule, model, argument, proof, logical work, authority || klm: *čadm-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 205: *цадма*: tib: tshad ma, klm: čadm-a: Тоо хэмжээ; баталгаа, гаргалга; учир шалтгааны ухаан; цадмын ухаан (учир шалтгааны ухаан); цадмын тайлбар (диалектикийн үндсэн эмхэтгэлийн тайлбар).

цанид – *mtshan-nyid*: **TTT**: mark, attribute, conception, definition, characteristic, essential/ natural characteristics, logic, philosophy || klm: *čanid*; **Baw** p. 503: *цанид*: 1. philosophical studies, 2. the faculty for pursuing these studies (*Buddh.*) (*Tib.* mtshan-nyid); **KGy** Ø; **Süx** pp. 207–208: *цанид*: tib: mtshan nyid, klm: čanid: “бэлгэ чанар”; Аливаа юмсын билэг чанар, шинж төрх, дотоод шинжийг тогтоон судлах, марган шүүмжлэх бүддийн гүн ухааны чиглэл. Цанидын ном нь: намдэл буюу зөв сэтгэхүйн ухаан, парчин буюу ёс суртахуун, ум буюу орчлонгийн мэдлэг, дулбаа буюу ламын суртаал, зод зэрэг таван аймаг саваас бүрдэнэ. Цанидыг дотоод ухаан ч гэнэ; Цанид дацан (аливаа юм үзэгдлийн билэг чанарыг судлах шашин-гүн ухааны сургууль).

чоймжод – *chos-mdzad*: **TTT**: 1. to practice the Dharma, 2. people who are practicing the Dharma; general companions on the Dharma path. See also *mched grogs*, *mched grogs chos mdzad* || klm: *čoyimjad*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 216: *чоймжод*: tib: chos mdzad, klm: čoyimjad: “ном зохиогч”; Номлогч, бясалгал зохиогч; Тойн хувагуудын нэг зүйлийн цол хэргэм; дацангийн чоймжод.

⁵⁹ Vö. Süx p. 166: сансар I: szkt: samsāra, klm: sansar.

Vallásos iratok, nyelvészet kifejezései

A 34 kifejezés harmada a buddhista irodalom fajtáit jelöli (гандил, дагь-иг, намтар, stb.), a többi a könyvnyomtatás néhány szakszavát (pl. бар, бархан), tibeti írásfajtákat, írásjeleket (pl. шар, сав үсэг; цэг), továbbá nyelvészeti⁶⁰ terminusokat (донжиг, дүймэн, манин stb.) foglal magában.

бар – *par, dpar*: ТТТ: 1. to print, to publish, 2. picture, photograph, 3. type, print, 4. pa+dat.-loc., 5. form, mould, picture, print, photograph, printer || klm: *bar*; **Вав** p. 42: *бар II*: printing-block, *эс бар*: copper printing-block, *модон барын ном*: blockprint, xylograph, *ойрын бар*: recently cut blocks, *холын бар*: old stock of blocks, *бар ван*: master-printer in a woodblock printery, *барын зураг*: woodcut, *бар сийлбэр*: xylography, *барын сүм*: printery in a lamasery (*Tib. par*), p. 45 *барламал*: block-printed, xylographed, *барлах*: to print from blocks, p. 46 *барчин*: xylographic printery worker; **КГу** p. 50: *бар²*: nyomódúc, nyomdai klisé; nyomat, levonat < *tib par*; **Süx** p. 34: *бар I*: tib: par, klm: bar: 1. зураг хөрөг, бичиг ном дармаллан хэвлэх сийлмэл хэв; модон бар, барын ном, 2. хэвлэхэд хэрэглэх төмөр, чулуу, мод зэрэгт гаргасан зураг; барчин (а. бар сийлэгч; б. барлагч); барлах (ном, зураг дармаллах). || **RTA-M** № 222: *хуор* (M), *хуар* (Sch 867): ‘form, pattern, printing block (M), form, pattern, drawing (Sch)’; *tawni хуар* (Sch) (thab + Mgr -ni, dpar): ‘drawing on the fireplace (Maṅḍala)’; **JāD**: par: ‘form, mould’

бархан – *par-khang*: ТТТ: 1. print shop/ block storage place, 2. press, printing house/ office || klm: *barqan, barqang*; **Вав** p. 46: *бархан*: xylographic printery (*Tib. par-khang*); **КГу** p. 53: *бархан(з)*: (kolostori) nyomda, kl. barqang < *tib par-khang*; **Süx** p. 35: *бархан*: tib: par khang, klm: barqan: “барын байшин”; Модон бараар ном бичиг дармаллах хэвлэлийн газар.

бирга – *per-ka*: ТТТ Ø [?] || klm: *birγ-a*; **Вав** p. 51: *бирга*: the name of the sign placed above the first line on the recto side of a sheet (*хул.*); **КГу** Ø; **Süx** p. 39: *бирга*: tib: per ka, klm: birγ-a: Судрын хуудас бүрийн эхний мөрийн тэргүүнд бичдэг дүрс; ном ба багшийн дүрс. Тэр дүрс нь бурхны шашин удаан оршихын билэгдэл, шашныг баригч дээдсийн лагшин бат орших билэгдэл, нар сар, цэцэг гурвын билэгдэл болно. Бярга ч гэдэг.⁶¹

боть – *po-ti*: ТТТ: book, scripture, volume || klm: *boti*; **Вав** p. 60: *боть*: volume (of a book); **КГу** p. 68: *боть*: kötet; klm: boti < *tib po-ti* < *ind*; **Süx** p. 43: *боть*: tib: poti [sic!] < szkt: pustaka, klm: boti: Ном зохиолын хэсэгчилсэн дэвтэр; Ботилох (боть болгох).

гандил – *bka’-’grel*: ТТТ: commentary on the Buddha’s Teachings; scriptural commentary || klm: *γangdel*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 61: *гандил*: tib: bka’ ’grel, klm: γangdel: “бэрхийн тайлбар”, Хатуу үгийн тайлбар ч гэдэг. Дадалтай ойролцоо бо-

⁶⁰ A nyelvészet az öt buddhista „nagy tudomány” egyike, ez indokolja, hogy a tudományág szak kifejezései a vallással kapcsolatos kifejezések között kapnak helyet.

⁶¹ A Süx által megadott tibeti szót a vizsgált szótárakban – a lehetséges helyesírási változatokat is figyelembe véve – nem sikerült azonosítani.

- ловч, бэрх нэр төдийгүй бэрх хатуу өгүүллэрийг тайлсан нэгэн зүйл толь бичиг. Самгардиар *pancika* гэнэ
- гарчиг** – *dkar-chag*: ТТТ: 1. index, 2. register, 3. catalogue, 4. list, 5. table of contents || klm: *γarčiy, garčay*; **Baw** p. 91: *гарчиу*: 1. title, title-label (*хүл*), *судрын гарчиу*: title of a sutra, *дотуур гарчиу*: internal title (in Sanskrit, Tibetan and Mongolian), 2. table of contents, index, 3. catalogue, 4. title, heading, 5. headline (*Tib. dkar-chag*); *гарчиу*: to title, 2. to index, 3. to catalogue, 4. to look at the headlines; **KGy** p. 104: *гарчиу*: <*könyv- stb*> cím; tartalomjegyzék; rég útmutató; jegyzék; klm: *γarčiy, garčay* < *tib dkar-chags*; **Süx** p. 64: *гарчиу*: tib: *dkar chag*, klm: *γarčay*: Нэгэн дараалалд жагсааж эрж олоход бэлтгэсэн цэс. Хом өгүүлэл зэргийн агуулгыг илтгэсэн товч нэрийдэл
- дагь-иг** – *dag-yig*: ТТТ: orthography, dictionary, spelling (book) || klm: *dag yig*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 77: *дагь-иг*: tib: *dag yig*, klm: *dag yig*: “ариун бичиг”; Монголчууд дагь-иг гэж хэлж заншсан. Нэр томъёо, нэр томъёоны чанартай үгс, мөн их бага таван ухаанаар зүйл болгож ухаан бүрт холбогдох үгийг төвд үгийн дэс дараалаар багтаасан толь бичиг. “Мэргэд гарахын орон” нэрт тогтоосон дагь-иг нь нэр томъёоны орчуулгын толь болно.⁶²
- дадал** – *brda-bkrol*: ТТТ: to decode, decipher, solve, interpret a code, symbol || klm: *dadol*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 77: *дадал*: tib: *brda bkrol*, klm: *dadol*: “дохио тайлах”; Ёгт нэр, төвдийн хуучирсан үг, самгарди нэр, домог үлгэрийн нэр томъёо, гүн ухааны ойлголтыг илэрхийлсэн нэрийн зүйлийг ерийн үгээр хялбаршуулан тайлсан толь бичиг.
- дам** – *gtam, gтам-rgyud*: ТТТ: *gtam*: advice, talk, discourse, anecdote, news, reputation, speech, renown, words, remarks, chat, conversation, communication, mere talk; fame, story, accounts, hearsay, rumour; *gtam rgyud*: story, oral tradition, legend, traditional tales || klm: *dam*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 78: *дам II*: tib: *gtam, gтам rgyud*, klm: *dam*: “үг, яриа, мэдээ”; 1. дамжин ирсэн домог, аман домог, 2. *шилж.* дамжигдаж, уламжлагдаж ирэх; үнэний хувь багатай юм, дамын үг (бусдаас сонссон үг); дам хүн (хөндлөнгийн хүн).
- данзий** – *bstan-rtsis*: ТТТ: chronology, dates relative to the year of Buddha’s death || klm: *danji*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 80: *данзий*: tib: *bstan rtsis*, klm: *danji*: Төвдийн түүхийн утга зохиолд багтах он дарааллын тусгай эмхтгэл.
- даяг** – *brda-yig*: ТТТ: symbolic script (*dakini* writing); sign script, code letters, symbolic writing || klm: *dayiy*; **Baw** p. 126: *даяг I*: Tibetan-Mongolian bilingual dictionary;⁶³ **KGy** Ø; **Süx** p. 83: *даяг*: tib: *brda yig*, klm: *dayiy*: “дохионы бичиг”; Дохионы бичигт бүх үгийг хамруулсан байдаг ба уламжлалт нэр томъёогоор “нэр тайлсан” байдаг учир ерийн орчуулгын толь бичиг болно.
- догжод** – *rtogs-brjod*: ТТТ: *avadana*, biography, autobiography, apologue, discriminative speech, utterance of what is fully grasped, common designation for the recital of the events of an ideal life, *avadana*, expression of realizations, treatise on a particular

⁶² Vб. даяг.

⁶³ Vб. дагь-иг.

- topic || klm: *doṃjod*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** pp. 84–85: *догжод*: tib: rtoḡs brjod, klm: doṃjod: “домоғ өгүүдэл, онол өгүүлэхүй, цадиг өгүүлэл” (сам. avādāna [sic!]); Зан суртахууныг засах чиглэлээр ашигласан элдэв хүн амьтны тухай өгүүллэг үлгэрийг хэлнэ. Догждын гол баатар нь ерийн хүн байдаг төдийгүй бодисад ч байдаг. Монголчууд догжод гэж нэрлэж ирсний зэргэцээ домоғ тууж, ухааныг өгүүлэхүй зэргээр орчуулж байсан. Угтаа домгийн шинжтэй зохиолын төрөл зүйл, туужис юм.
- донжиг** – *don-gcig*: **TTT**: equivalent, equivalence, identity in equivalenc, synonym || klm: *donṅiṅ, donṅiṅ*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 86: *донжигу*: tib: don gcig, klm: donciṅ, don-ṅiṅ: “утга нэг”; Ижил, адилхан, агаар нэг, ялгаагүй; донжигтоо донжиг (адилдаа адил).
- дүймэн** – *bsdus-ming*: **TTT**: abbreviation || klm: *düyiming*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 90: *дүймэн I*: tib: btus ming [sic!], klm: düyiming: “түүвэр нэр”; Ямар нэг төвд номын доторхи бэрх хатуу үг хэллэгийг түүвэрлэн тайлбарласан толь бичиг. Тэдгээр үгсийг уг зохиолд гарах дэс дараагаар нь хадаж тайлсан буюу дүйх угтаар нь орчуулсан байдаг. “Арвай хээрийн арван дүймэн” гэж монголд алдаршсан.
- ланз** – *lan-tsha, lan-dza*: **TTT**: ornamental Nepalese writing style || klm: *lanja*; **Baw** p. 203: *ланз*: 1. (*ланз үсэг*) Lancha script, 2. name of an ornamental pattern; **KGy** p. 239: *ланз, ланз үсэг*: landza írás <kövér vonalú, indiai/ nepáli ábécé>; klm: lanja, *tib* lan-dza, *ind* rañjā; **Süx** p. 122: *ланз*: tib: lan dza < szkt: rañjā, klm: lanja: 1. Балбын буддистуудын дунд хэрэглэж байсан нагар үгсийн гоёон өөрчилсөн хэлбэр; ланз үсэг, 2. нэгэн зүйлийн үсэг мэт хээ; ланз хээ; ланзан тамга.
- лит** – *li-tho, le'u-tho*: **TTT**: almanac, calendar, notebook of years and months, almanac, book of astr. tables || klm: *liteü, lit*; **Baw** p. 203: *лум*: almanach, calendar (*Tib.* li-tho); **KGy** p. 240: *лум*: naptár, kalendárium; klm: litê < *kin*; **Süx** p. 124: *лум I*: klm: liteü, lit, tib: le'u-tho: Хуанли, цоморлиг; бүртгэл; цаг улирлын тооны бичиг.
- манин** – *ma-ning*: **TTT**: neither male nor female, neuter, without sexual distinction || klm: *maning*; **Baw** p. 209: *манин*: 1. hermaphrodite, 2. hermaphroditic, *манин мал*: hermaphroditic beast; **KGy** p. 248: *манин(э)*: semleges nemű; félig him, félig nő; hol hímnemű, hol nőnemű; hermafrodita; klm: maning < *tib* ma-ning; **Süx** p. 133: *манин*: tib: ma ning, klm: manin: Бэлэг эрхтэн саармаг. Эр эм бэлэг хосолсон буюу эсвэл ээлжилж эр эм бэлэгтэй болох хоёр зүйл бий; *хори*. манин саармаг.
- маяг** – *ma-yig*: **TTT**: original manuscript, main printed text (not the little comments) || klm: *mayiṅ*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 137: *маяг I*: tib: ma yig, klm: mayiṅ: “эх үсэг”; 1. аливаа юмны эх, үлгэр, загвар, хэлбэр, дүрс; *хори*. үлгэр маяг, загвар маяг, хэлбэр маяг, дүрс маяг; арга маяг (арга хэлбэр), 2. гажуу зөрүү ааш авир; маяг гаргах, 3. яршиг төвөг буюу муу ааш авир; маяггүй (а. жигтэйхэн их; б. аяг ааш нь олддохгүй); маяглах (а. маяг загвары нь буулгах; б. зөрүү зан ааш гаргах; в. юманд маяг оруулах); маягт (маяг бүхий; хүснэг); маягтай (маяг загвартай; ааш араншин муутай).
- намтар** – *rnam-thar, rnam-par-thar-pa*: **TTT**: total liberation, complete freedom, complete escape, emancipation, story, life, biography, memoir, hagiography, life story || klm: *namtar*; **Baw** p. 230: *намтар*: (*намтар түүх, намтар цадиг*) biography, life-

- story, *өөрийн намтар*: auto-biography (*Tib.* rnam-thar); *намтарчилсан*: biographical; **KGy** p. 281: *намтар*: életrajz, élettörténet; klm: namtar < *tib* rnam-thar; *намтар түүх, түүх намтар*: életrajz, történet; *өөрийн намтар*: önéletrajz; *намтраа дуудуулах*: a maga hibái/búnei felsorolását hallgatja, sz fejére olvassák a vétkei; **Süx** pp. 145–146: *намтар*: tib: rnam bar thar pa, rnam thar, klm: namtar: “гийн тонилох, бүрмөсөн тонилхуй”; 1. Дээд төрөлхтөн хэмээх хутагт хувилгаад нарын амьдралыг орчлонгоос чөлөөлөгдөн ангижрах зам мөн гэж тэд амьдралын түүхийг ингэж нэрлэжээ. Өөрөөр хэлбэл, бурхан бодисад нарын сансар ертөнцөд төрөөд бодь хутгийг олж сансраас бүрмөсөн тонилж нярваанд орших хүртэлх явдлыг үзүүлсэн зохиол, намтарт энэ насны үйл явдлыг өгүүлдэг. “12 зохионгуйн үйлс” гэдэг зохиол нь Бурхны 12 үйл явдлыг онцлон өгүүлсэн намтар болно, 2. *шилжэ*. төвд, монголд энэ үгийн утга өргөжиж хүн, юм үзэгдлийн амьдрал ахуйн товч түүх, олон нийтийн зүтгэлтэн, алдарт хүмүүсийн үйл явдлыг нэрлэх болсон; *хорш*. түүх намтар; намтраа дуудуулах (муу үйл хийж явснаа сөхүүлж тоочуулах), 3. аливаа зохиол, тууж; “Саран хөхөөний намтар”. || **RTA-M** № 348: *nānt'ar* (M): ‘story, legend’; JāD: ‘id.’
- сав үсэг** – *gzab-yig*: **TTT**: *gzab*: careful, serious, attentive, watchful, cautious, elegant; *gzab-yig*: *dbu can* letters, Tibetan capital or printing letters || klm: *sab, sab üsüg*; **Baw** Ø; **KGy** p. 369: *сав*⁴, *сав үсэг*: tibeti szépirás; klm: sab, *tib*; **Süx** p. 161: *сав III, сав үсэг*: tib: gzab yig, klm: sab üsüg: “цэвэр үсэг”; Төвдийн таталган биш бичиг.
- сүмбум** – *gsung-'bum*: **TTT**: collected works, collected writings and teachings, *bka' 'bum* || klm: *süngbum*; **Baw** p. 313: *сүмбум*: collected works (of a lama, etc.) (*Tib.* gsung-'bum); **KGy** Ø; **Süx** p. 173: *сүмбум*: tib: gsung-'bum, klm: süngbum: “буман зарлиг”; Хуучны төвд, монгол эрдэмт мэргэдийн зохиосон бүрэн зохиолын эмхэтгэл; Агваангэндэнгийн сүмбум.
- товъёг** – *thob-yig, tho-yig*: **TTT**: repertory, index, list of teachings received || klm: *tohyig, tobyoyu*; **Baw** p. 340: *товъёг*: register, list (*Tib.* thob-yig); **KGy** p. 435: *товъёг*: jegy-zék, lista; klm: tobyig < *tib* thob-yig; **Süx** p. 183: *товъёг*: tib: tho yig, klm: tobyoyu: гарчиг, аливаа албан хэргийн цэс бичиг.
- хаяг** – *kha-yig*: **TTT**: title, topic, subject, letter, label, writing on the cover of any parcel or letter, inscription, address || klm: *qayay*; **Baw** p. 438: *хаяг I*: 1. address, *буцах хаяг*: return address (on a letter), 2. (*хаяг зүүлт*) label, *хаяг зүүх*: to label, 3. sign, *гэрэлт хаяг*: illuminated sign (*Tib.* kha-yig); **KGy** p. 570: *хаяг*: cím, lacím; felirat, cégtable; klm: qayay, *tib* kha-yag; *энэ хаягааг хэл дуулгаарай*: erre a címre küldj üzenetet!; **Süx** Ø
- цал бар** – *mtshal-par*: **TTT**: vermilion lettering, printing with red ink || klm: *čal*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 206: *цал II, цал бар*: tib: mtshal (par), klm: čal: “шунх”; шунхан бар; цал барын ганжуур
- цомнох** – *rtsom*: **TTT**: compose, write, make, create, cause, commence, start, begin. cultivate, apply || klm: *čomnaqu*; **Baw** p. 507: *цомнох*: to arrange, to put in order; *цомнол II*: 2. arrangement, composition; *цомхон*: neat, tidy, handy, compact; *цомхтгол, цомтгол*: tidying-up, streamlining, rationalization; *цомхтгох, цомсгох, цомтгох*: to put in order, to tidy up, to streamline, to rationalize, to slim down; **KGy** Ø;

- Süx** p. 209: *цоннох*: tib: rtsom pa, klm: ѳommaqu: “туурвих, зохиох” (Ю.Р.); Цом болгох, бүтээн туурвих.
- цондон** – *mtshon-don*: TTT: signification/ meaning of an example, indication || klm: *condong*; **Baw** p. 507: *цондон*: omen, portent, sign; **KGy** Ø; **Süx** p. 209: *цондон*: tib: mtshon don, klm: condong: Утга, билэг тэмдэг, тавилан; ёр, билэгдэл; сайны цондон.
- цэг** – *tsheg*: TTT: 1. dot, 2. the dot between syllables in the Tibetan script || klm: *čeg*; **Baw** p. 515: *цэг* I: 1. dot (in general, beside a note, in Morse code, with some letters such as n in the Uighur script, etc.), *цэгтэй ном*: dotted note (*mus.*), 2. point, *осөх цэг*: growing point (of a plant), *төөнүүрийн цэг*: moxidustion point, *уст цэг*: watering-point, water-hole, 3. full stop, stop (punctuation), *тодорхойлох цэг*: colon, *цэг тэмдэг*: punctuation mark, *цэг цэглэл*: punctuation, 4. set, *радио цэг*: radio set, *телефон цэг*: telephone (*Tib. tsheg*); *цэглэл*: punctuation; *цэглэх*: 1. to make a dot, *цэглэн тэмдэглэх*: to mark with a dot, 2. to put a stop to, to give up, *насны хэмжээ цэглэх*: to come to the end of one’s life; **KGy** p. 671: *цэг*: pont; klm: *čeg < tib tsheg*; *цэг тавих*: pontot tesz; *цэг тэмдэг*: pont (jel); *цэгтээ хурэх / тулах*: ütközésig ér, elérí a szükséges pontot; *тулах цэг*: ütközéspont, támadás(i) pont; **Süx** p. 210: *цэг*: tib: tshig [sic!], klm: *čeg*: “үг”; Өгүүлбэрийн эцэст тавих нэг зүйл тэмдэг; гурван цэг.
- чойнжин** – *chos-byung*: TTT: 1. religious history, Dharma history; book on the history, origin of religion, 2. ‘source of dharmas’, double triangles, double triangle design || klm: *čoyinjün*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 216: *чойнжин*: tib: chos ’byung, klm: čoyin-jün: “ном гарахуй”; Гурвалжин хэлбэр; чойнжин тамга (тэнцүү өнцөгт гурвалжин хэлбэрт тамга, эзнээ торгуудад (тө. ’sor) тамга гэдэг).
- шад** – *shad*: TTT: straight, perpendicular, punctuation mark, the vertical line marking the end of clauses || klm: *šad*; **Baw** p. 532: *шад* I: 1. vertical line marking the end of a line of Tibetan verse, 2. line of verse, *нэгэн шад ном шивнэн унилаа*: whispered a line of prayer (*Tib. shad*); **KGy** p. 696: *шад*¹: szövegtagoló vonás; verssor; klm: *šad < tib shad*; *дөрвөн шад шүлэг*: négyssoros vers; **Süx** p. 218: *шад*: tib: shad; klm: *šad* [sic!]: 1. Төвд бичигт хэрэглэх нэгэн зүйл цэг тэмдэг; хэлбэртэй босоо шулуун зурлага; Эхний шад нь эх болсон амьтан, тэнгэр, хүмүний бие олох билэгдэл; хоёр дахь шад нь амьтны өндөр язгуур ба хамгийг айлдагчийн хутгийг олохыг билэгдсэн гэдэг, 2. шүлгийн нэг мөр; шад шүлэг.
- шар** – *gshar*: TTT: *gshar*, *gshar-ma*, *gshar-yig*: headless cursive writing, *dbu med* letters || klm: *šar*; **Baw** Ø; **KGy** p. 702: *шар*¹ = *шар бичиг*, *үсэг*: egy tibeti gyorsírás; klm: *šar*, *tib*; *шараар бичих*: tibeti gyorsírással ír; **Süx** p. 221: *шар*, *шар үсэг*: tib: gsar [sic!], klm: *šar*: Төвдийн таталган үсгийн нэр.
- шүн** – *gzhung*: TTT: philosophical scriptures, main (root) text || klm: *šüing*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 226: *шүн*: tib: gzhung, klm: *šüing*: гол зохиол, жинхэнэ судар; шүн-гээс иш татах (жинхэнэ итгэмжтэй гол судраас эш татах)
- шүүдэг** – *zhus-dag*, *zhu-gtugs*: TTT: *zhus-dag*: checking for/ correcting mistakes in a text, proofreading, textual editing; *zhu-gtugs*: to be verified/ correct, accurate || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 227: *шүүдэг*: tib: zhus dag, zhu gtugs: “ариутган айл-

дах”; Аливаа ном бичгийг тулган шүүж алдаа мэдгийг засан залруулах, хянах; шүүдэглэх (тулган шүүх, засан залруулах).

ян – **dbyangs**: ТТТ: 1. song, melody, tune, harmony, voice, speech, singing, musical cadences, pronunciation, ritual song, incantation, 2. a term of grammar: vocal, vowel || klm: **yang**; **Baw** Ø; **KGy** p. 753: **ян(з)**: dallam; klm: yang < *tib* dbyangs; **Süx** p. 232: **ян I**: tib: dbyangs, klm: yang: “эгшиг”; Хоолойгоор хөг оруулж уянгалуулан эгшиглэх ая.

Tantrikus buddhizmus

A tantrikus buddhizmus szókincséből 35 kifejezés található a vizsgált forrásokban, köztük az alapvető műszavak (жүд, ван, stb.) mellett a tanítások hagyományozására vonatkozó kifejezések (pl. лунтид), varázsigék (pl. ум-аа-хум), a védőistenségek különböző típusai (говилха, чойсүрэн, ядам, stb.), a szimbolikus ábrázolás egy fontos fajtája (жанхар), valamint természetfeletti képességekkel kapcsolatos szavak (зүмпрэл).

аг – **sngags**: ТТТ: mantra, 1. a synonym for Vajrayana, 2. a particular combination of sounds symbolizing and communicating the nature of a deity and which lead to purification and realization, for example om mani padme hung. There are chiefly three types of mantra: guhya mantra, vidya mantra and dharani mantra. || klm: **ay**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 12: **аг II**: tib: sngags, klm: ay: “тарни”;⁶⁴ Бурхны шашны ёсны уншлага залбирлын үйл; агийн ном (тарнийн ном); аг тарни хорш. || **RTA-M** № 582: **snaḡ**, **snoḡ** (Sch 77), **sunoḡ** (M): ‘magical formula, exorcism’; **sunoḡla-** (M): ‘to exorcise’; JāD: ‘incantation, magical formula’

бундхорло – **bon-gta/bon-gto 'khor-lo**: ТТТ Ø; vö. **bon-gto**: exorcism, healing ritual; **'khor-lo**: wheel; chakra/ focal center of subtle energy || klm: **bondo qorlo**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 46: **бундхорло**: tib: bon gta' (gto) 'khor lo, klm: bondo qorlo: “Бомбын дарлагын хүрд”; Яст мэлхийн элгэн дээрх хүрдэнд дээрээс доош, мөн хөндлөн буюу дөрвөн өнцгөөс хошуулдан нэмэхэд цөм арван тав болох тоог гурав гурван мөр болгон бичиж, есөн мэнгэ, долоон гариг, хорин найман од тэргүүтнийг оршуулж, яст мэлхийн эргэн тойронд арван хоёр жилийн амьтан зурж, найман хөлөл дүрслээд завсар өнцөгт нь хас тэмдэг зурсан дүрс буюу нэг зүйл савдаг. Угтаа бомбын шашны дарлагын билэгдэл болгож гаргасан. Хожуу үед айл өрх тотгон дээрээ залж муу ад зэтгэрийг дарах утгыг билэгдэн хэрэглэх болжээ. Бас аян замд явагедыг аливаа муу зүгийн хорлол, зэтгэрээс хамгаалахын билэгдэл сахиус гэдэг.

ван – **dbang**: ТТТ: 1. empowerment, initiation “abhisheka”, 2. power, force, might, control, potency, influence, 3. senses, faculty, mental faculty, 4. ability, magnetizing, faculty, capacity, 5. ruler, lord, king, 6. be subject to, governed by, under the control of, 7. rite of subjugation or dominion sovereignty, subjugation || klm: **wang**; **Baw** p. 82:

⁶⁴ Vö. Süx p. 181: тарни: szkt: dhāraṇi, tib. sngags, klm: tarni.

- ван II:** power, empowerment (*Buddh.*), *ван авьшув:* consecration, empowerment (*Tib.* dbang); **KGy** p. 93: **ван(з):** király, fejedelem, vang (mandzsú–kinai fejedelmi méltóság); klm: wang < *kin*; **Süx** p. 52: **ван I:** tib: dbang, klm: vang: “эрх, хүч чадал”; = авшиг; p. 11: **авьшув:** szkt: abhiśeka, klm: abišig “эрх олох, эрх өргөхүй” || **RTA-M** № 147: **ᠭᠠᠨ, ᠷᠭᠠᠨ** (M): ‘might, power’; JāD: ‘id.’⁶⁵
- гаваг – bka’-bsgo:** **ТТТ:** 1. command, 2. order, 3. protection-blessing (with a phurba) on one’s head, 4. ritual for getting rid of demon, 5. evil influences, 6. diseases, 7. illness, 8. bad luck etc., 9. prayer for the protection of travelers during the journey || klm: **ᠶᠭᠠᠪᠠᠭ; Baw** p. 83: **гаваг:** 1. blessing; *гаваг тавих (гаваг хүртээх):* to bestow a blessing, 2. beating; *гаваг хүртэх* to get beaten up; **KGy** Ø; **Süx** p. 55: **гаваг:** tib: bka’ bsko [sic!], klm: ᠶᠭᠠᠪᠠᠭ: “зарлиг тушаах”, Аливаа хүнийг гадна дотнын элдэв гай барцдаас хамгаалах утгатай ном унших шашны зан үйл, Гаваг тавих.
- говилха, говийн лха – ’go-ba’i lha:** **ТТТ:** protecting gods, patron gods; the five patron deities: *mo lha, pho lha, srog lha, yul lha, dgra lha* || klm: **ᠶ᠔ᠪᠢ-ᠶᠢᠨ ᠯᠬᠠ; Baw** p. 94: **говилха** (гови лхан-аа): the “fate-gods” (*Buddh.*) (*Tib.* ’go-ba’i lha); **KGy** Ø; **Süx** p. 65–66: **говийн лха:** tib: sGo ba’i lha, klm: ᠶ᠔ᠪᠢ-ᠶᠢᠨ ᠯᠬᠠ: “үүдэн тэнгэр”; Таван зүйл тэнгэрээс бүрдэх учир Заяаны таван тэнгэр ч гэдэг. Эдгээр нь хүний амьдралын таван чухал зүйлийг дааж, өдөр гурван удаа харж, шөнө гурван удаа магнаж авардаг гэнэ; *Мо лха* (охин тэнгэр – хүний зүүн суганд оршиж өнгө зүс, билэг ухааныг тэтгэгч, согоо хөлөглөсөн идэр залуу эхнэрийн дүртэй); *срог лха* (амин тэнгэр – бүрэн хэрэглэлтэй хар морь хөлөглөсөн баатар эрийн дүртэй. Хүний зүрхэн тус байрлаж амийг сахин, хишиг буяныг арвижуулагч); *По лха* (эрийн тэнгэр – бүрэн чимэгтэй цагаан морьтой, идэр залуу эрийн дүртэй. Хүний баруун суганаа оршиж бүтээл туурвил ажил үйлсийг ивээгч); *Юл лха* (орны тэнгэр – мөн цагаан морьтой, идэр залуугийн дүртэй, Хүний тэргүүнээ оршиж, сүр хүчин өгч, орон байрыг ивээгч); *Да лха* (сүлдэн тэнгэр – цагаан хөлгийн дээр эрэлгэг байдалтай заларсан, амарлингуй залуу эрийн дүртэй. Хүний биеийн баруун мөрнөө оршиж, цог заль хийморийг нь дэлгэрүүлэгч) гэж таван зүйл бий гэнэ. Энэ таван тэнгэр нь хүнийг эхээс төрөхийн хамт төрж, аж төрөл, буян заяаг нь насан туршид ивээн тэтгэнэ гэдэг.
- далхаа – dgra-lha:** **ТТТ:** war-god, deity of war || klm: [?]; **Baw** p. 121: **далхаа:** 1. the “enemy gods” (*Buddh.*), 2. prayers to the enemy gods (*Tib.* dgra-lha); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- доржнялбаа – rdo-rje-dmyal-ba:** **ТТТ:** vajra hell || klm: **ᠳᠣᠷᠵᠢᠨᠯᠪᠠ; Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 87: **доржнялбаа:** tib: rdo rje dmyal ba, klm: dorjinlba: Очир там.
- жанхар – dkyil’khor:** **ТТТ:** Mandala 1. ‘Center and surrounding.’ Usually a deity along with its surrounding environment. A mandala is a symbolic, graphic representation of a tantric deity’s realm of existence, 2. A mandala offering is an offering visualized as the entire universe, as well as the arrangement of offerings in tantric ritual || klm: **ᠵᠠᠩᠭᠠᠷ; Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 101: **жанхар:** tib: dkyil’khor, klm: jangqar: “төвд эргэх”, Хот мандлын баримал буюу сийлбэр дүрс || **RTA-M** № 657: **śbṛiṅka’uor** (Sch 59, 77, 869): ‘Maṅḍala-drawing, the middle circle, the circular nest of the maṅi-

⁶⁵ Vö. Süx p. 11: авшиг: szkt: abhiśeka, klm: abišig.

tree’; JäD: ‘circle, circumference, a certain mystical figure’

мандал – *ma-ṅḍa-la*, *maṅḍal*: TTT: mandala (Syn *dkyil ’khor*); (offering of the) mandala of the universe || klm: *mandal*; **Baw** p. 209: **мандал III**: (*хот мандал*) mandala (representing of the cosmos in a metal disc or a drawing), *мандал данишуг*: a ceremony of offering of gifts to the Jebtsundamba Khutuktu, *мандал өргөх*: to offer a mandala (to a high lama, etc.); **KGy** p. 247: **мандал**²: *kör*, *korong*, *vall* mandala, *kör/korong* alakú jelkép, jelképpoltár; klm: *mandal* < *ujg/tib ind*; *агаар мандал*: *lég-kör*; *levegőég*; *нарны мандал*: *napkorong*; **Süx** p. 132: **мандал**: tib: *ma nda la* < szkt: *maṅḍal*, klm: *mandal*: 1. шашны ёсноо бурхан лам зэрэгт өргөх тахил тавиглал, 2. тавцан, 3. өнгөн буюу гадна тал; түвшин; мандал өргөх (таван өнгийн нямдар хадаг өргөж, бас таван хошуу малыг онголж сэтэрлэн, таван тарианы дээж зэрэг олон зүйл өргөхийг хэлнэ).

жинан – *rjes-gṅang*: TTT: introduction, permission, consent, leave of absence; authorization, empowerment, blessing, consent. abbr. of *rjes su gṅang ba* || klm: *jinang*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 103: **жинан**: tib: *rjes gṅang*, klm: *jinang*: “даган соёрхол”; Билэг чанар лугаа төгөлдөр авшиг өгөхийг олсны хойно бурхан тэр хийгээд түүний бие, зарлиг, сэтгэл, эрдмийн үйлсийн чадлыг дуртгахын тулд бүтээх соёрхол өгснийг хэлнэ гэж бурхны номд тайлсан байдаг. Товчоор хэлбэл, тухайн бурхныг бясалгах эрхийг өгдөг тарнийн ёсны зан үйл.

жүд – *rgyud*: TTT: 1. continuum, continuity, succession, 2. string, 3. stream, 4. region, area, location, 5. (family) lineage/ succession/ descent, 6. tantra (text), 7. character trait, nature, 8. via, through, 9. bank, shore, coast, edge, side, 10. range || klm: *jüdba*; **Baw** p. 161: **жүд**: *tantra*, *tantra college*, *жүдийн дацан*: *tantra college (Buddh.) (Tib. rgyud)*; **KGy** Ø; **Süx** p. 106: **жүд**: tib: *rgyud*, klm: *jüdba*: “үндэс”; (сам. *tantra*); Дандрын сургаал, номлол; Шүтээн сахиусыг урин залах хийгээд агийн ёсны зан үйл гүйцэтгэх мөргөл ёслолын ном. Эдгээр нь Ганжуурын дотор том байр эзэлдэг. Дөрвөн аймагт хуваана. Үүнд: *тэнсэлгүй жүд* (сам. *anuttara-tantra*; тө. *bla med rgyud*); *ёогийн жүд* (сам. *yogatantra*; тө. *rnal ’byor rgyud*); *үйлийн жүд* (сам. *kṛiyatantra*; тө. *bya ba rgyud*); *явдлын жүд* (сам. *carṅatantra*, тө. *spyod rgyud*); *жүдийн дацан* (тарнийн ухааны гол онол үндэслэлийг сурч судлах сургууль, тарнийн дацан ч гэдэг. Энэ дацанд тачаангуй дүртэй ядам бурхдыг байрлуулсан байдаг. Энэ сургууль төгсөгчид аграмба, тарнич цол авдаг); *жүдийн хамба* (тарнийн дацангийн даа лам).⁶⁶

зүмпрэл – *rdzu-’phrul*: TTT: magic (powers, play, display, exhibition, trick), transformation, wondrous creativity, psychic power, miracle, magical display, miracle, magical illusion, apparent marvel, any delusion, miraculous appearance, telekinesis, psychokinesis || klm: *jümbürel*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 114: **зүмпрэл**: tib: *rdzu ’phrul*, klm: *jümbürel*: Рид хувилгаан, зүмбэрэл ч гэдэг.

лүн – *lung*: TTT: tradition, precepts, transmission, instruction, permission, scripture, sacred story, epic, text, prophecy, scriptural (tradition, authority), behest, authorization from hearing text, spiritual exhortation, admonition, esoteric teachings, texts in which ex-

⁶⁶ Vö. Süx p. 79: дандар: tib: *stan dar* [sic!] (< szkt. *tantra*), klm: *dandar*. Lásd Függelék.

- periences of the masters are expressed with regard to the teachings, texts extracted from *rgyud*, sacred authority || klm: **lūng**; **Baw** p. 205: **лун**: religious instruction, *ном лун авах*: to undergo instruction (*Tib.* lung); **лүндэгнэх**, **лүндэгдэх**: to issue an order or commandment, to state (Jebsundamba Khutuktu); **KGy** Ø; **Süx** p. 127: **лун I**: tib: lung, klm: lūng: “эш, зарлиг”; 1. бошго, удируулсан зарлиг, эш үндэс; лүн тавих (ламын удвисаар тухайлж тодорхойлсон номыг тодорхой ариунаар шавийн чихнээ уншсаны хүчээр, номын авъяас тавьснаар тэр бүгдийг нь шамдалгүй мэдлэг болгож өгөхийг хэлнэ), 2. гол, үндэс; судар дандрын лүн.
- лүндэн** – **lung-bstan**: **TTT**: predictions, prophecy, precept, injunction, teachings, revelation, message || klm: **lūngdüng**; **Baw** p. 205: **лүндэн**: (*лүндэн зарлиг*) order, commandment or instruction issued by the Jebsundamba Khutuktu (*Tib.* lung-bstan); **KGy** p. 241: **лүндэн**: *buddh vall* <förapa> intelem, jövendölés; klm: lūngdüng, *tib* lung-bstan; **Süx** p. 127: **лүндэн**: tib: lung bstan, klm: lūngdüng: Өнгөрсөн, одоо, ирээдүйн нууц далд үйл явдлыг илэрхийлэн өгүүлэх зарлиг бичиг; зарлиг эш, бошиг ч гэнэ; эш лүндэн, бошиг лүндэн, *хори*. зарлиг лүндэн.
- лүнриг** – **lung-rigs**: **TTT**: scriptures and reasoning, quotations and logic, command of the saints and learning of the sage, citations from authoritative scriptures and rational analysis || klm: **lūngrig**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 127: **лүнриг**: tib: lung rigs, klm: lūngrig: “бошгыг ухагч”; Хутагтын зарлиг (лүн), аршийн мэдлэг (риг) хоёрыг хослуулан хүн; Лүнриг Дандар (XIX зууны сүүлч XX зууны эхэн үед амьдарч байсан Сайн ноён хан аймгийн Далай вангийн хошууны нэрт оточ).
- лүнтид** – **lung-khrid**: **TTT**: transmissions and instructions || klm: **lūngtid**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 127: **лүнтид**: tib: lung khrid, klm: lūngtid: “эш хөтөлбөр”; Зааж байгаа номоо багш нь шавьдаа эш жишээний хамт тайлбарлах үйл явц.
- маань** – **ma-ṅi**, **ma-ṅi**: **TTT**: 1. jewel, 2. the mantra АОМ МА НИ ПАД МЕ Н¹УМ, 3. prayer wheel || klm: **mani**; **Baw** p. 206: **маань II**: 1. the mani prayer, *маань тоолох* (*маань унших*): to recite the mani prayer, 2. prayer, *маань залбирал*: prayers, *маанийн үрэл*: prayer-grains impregnated with a dharani and distributed by the Dalai Lama, *маанийн үрэл шиг арвижих*: to multiply like prayer-grains; **KGy** p. 242: **маань¹**: ráolvasás, varázsige; fohász; rég kincs, drágakő; klm: mani < *tib ind*; *маань унших*: <indiai szavú> ráolvasást/fohászt mond; **Süx** p. 129: **маань**: szkt: maṅi, klm: mani: 1. бурхны шашны ёсны нэг зүйл уншлагын ном, 2. нууц тарни, арвис тарни, тогтоол тарнийг цогцлуулан Жанрайсиг бурхны зургаан үсэгт зүрхэн тарни [...] || **RTA-M** № 304: **manie** (M): ‘the prayer *om manie BarDnie xḥṅ*’; **maniet¹ṣī** (M): ‘one who recites the *manie*’; **manie sguorlo-** (M) (ma-ṅi skor-): ‘to circumambulate while praying the *manie*’; JäD: ‘the prayer *om manie BarDnie xḥṅ*’
- мам** – **ma-mo**: **TTT**: mother goddesses, mother deities; sky-traveling preta-demon, a ewe who has given birth; wrathful dakinis || klm: **mamu**; **Baw** p. 208: **мам**: demoness (*Tib.* ma-mo); **KGy** p. 246: **мам**: ördögnember, démonnö, nöstény ördög; klm: mamu < *tib* ma-mo; **Süx** p. 131: **мам I**: tib: ma mo, klm: mamu: 1. шашны ёсны эм шулам, 2. хараал үг; ээ мам гэж!, 3. *шилж*. эх үндэс, тулам; өвсний мам.
- нанжвандан** – **nam-bcu-dbang-ldan**: **Tshe** p. 1565: “hom-ksha-ma-la-wa-ra-yom” zhes-pa lanydza’i yi-ge “h/ksh/m/l/w/t/yom” brtsegs-ma ’di-’dra zhig-ste | rten gzhäl-yas-

- khang-gi 'og-gzhi rlung-me-chu-sa'i dkyil-'khor bzhi "ya ra wa la" | Ri-rab gzhal-yas-khang-bcas-pa "ma" | brten-pa sku-gsung-thugs-kyi lha-rnams "ksha" | thugs-dkyil-gyi lha-rnams "ha" | bde-chen 'khor-lo'i lha'i sku-gsung-thugs zla-tshes thig-le n'a-da-ste rten brten-pa'i lha-rnams mtshon-par byed-pa'o || klm: *nanjivangdan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 146: *нанжвандан*: tib: nnam bcu dbang ldan, klm: nanji-vangdan: 1. нууц тарнийн хөлгөний дотор гардаг долоон самгарди үсэг ба турван зураг дүрсээр бүтсэн арван зүйл утга илэрхийлсэн томъёолол, 2. гол төлөв оршуулгын ёслолд хэрэглэдэг нар, сар, үсэг бүхий нэгэн зүйл хадаг
- ножид** – *gnod-byed*: **TTT**: harmful, opposing, injuring, those who inflict injury, those who cause harm, refutable, maleficent being || klm: *nojīd*; **Baw** Ø; **KGy** p. 290: *ножид*: gúny, ártás; klm: nojid; **Süx** p. 148: *ножид*: tib: gnod-byed, klm: nojid: “хорлогч”; Егөө, хорлол; аливаа үйл ажилд саад хорлол тарих; ножидлох (егөөлөх, хорлох).
- няндар** – *snyan-dar*: **TTT**: *kha btags* adorning representations of deities || klm: *nindar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 150: *няндар*: tib: snyan dar, klm: nindar: “сонорын торго” буюу айлтгалын хадаг; 1. Чин сэтгэлээсээ үнэнчээр дэвшүүлсэн өргөлийн торгон хадаг, 2. Бурхны өмнүүр татах хөшиг.
- ороолон** – *ro-langs*: **TTT**: corpse raiser, corpse raising spirit, vetala, a kind of demon or spirit that occupies dead bodies || klm: *orolang*; **Baw** p. 264: *ороолон*: (*босоо ороолон*): living corpse, zombie, vampire (*Tib.* ro-langs); **KGy** p. 334: *ороолон(з)*: holt-testbe büjt szellem, kísértet, hulladémon, <szidalomként>; klm: orolang < tib ro-langs; *босоо ороолонг*: vásott kölyök; **Süx** p. 151: *ороолон*: tib: ro langs, klm: orolang: “боссон хүүр”; 1. үхсний сүг сүүдэр; буг чөтгөр; босоо ороолон, 2. их дүрсгүй, зүггүй || **RTA-M** № 748: *urorōŋ* (M): ‘spirit that occupies the dead body’; JāD: ‘id.’⁶⁷
- над** – *phaṭ*: **TTT**: disperse into unborn space, the combination of the syllable “pha” that is “gathering means” and the letter “ṭ” that is “cutting knowledge”, the syllable of knowledge and means; **Das** pp. 819–820: *phaṭ* is a very powerful and efficacious ejaculation used in mantras for the destruction and suppression evil spirits. In Mila-raspa the writer expounds this mystic syllable thus: “Outwardly *phaṭ* is the condensation of the items of Discriminative Perception, or their amalgamation when those items have been too minutely subdivided and scattered; inwardly, *phaṭ* is the revival of one’s sinking soul; rationally, *phaṭ* is the classification of things according to their primary nature.” || klm: *pad*; **Baw** p. 283: *над III*: *би л болж байвал бусад нь над-гүй*: I’m all right, Jack, *за тэр ч над алга*: well so what, *манд ер нь ямар над байна*: what’s it got to do with us, then?, *миний бие хаанахын хэнтэй ч нийлж нөхөрлөж явсан та нарт надгүй хэрэг*: where I’ve been and whom I’ve been with is none of your business, *чи бид хоёр ямар надтай юм*: what’s it go to do with us two?; *над болох*: to go off, to go bad; **KGy** p. 362: *над³ vall*: *над над*: <bajháritó varázsszó ráolvasások végén>; klm: pad < tib ind; **Süx** Ø
- рүүжин** – *rus-pa’i rgyan*, *rus-rgyan*: **TTT**: ornaments of terrific deities and magicians made of human bones || klm: *rüjīn*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 160: *рүүжин*: tib: rus

⁶⁷ Vö. Süx p. 53: видар: szkt: vetāla, klm: vidar.

- pa'i rgyan, klm: rüjjin: “ясан чимэг”; шидгэн догшдын хувцсанд зүүх унжуулдаг хүний буюу зааны ясаар хийсэн хохимой толгой чимэглэл; зургаан рүүжин (толгой, чих, хацар, буталга, бугуй, хөл зэрэгт зүүх чимэглэл); зааны юсан рүүжинтэй дээл
- сүг** – **gzugs**: **ТТТ**: physical, material forms, visible form, stature, objects, sight, beauty, relatively stable patterns, color-form, objective constituent of any cognitive situation, gestalt, concretizations, substance, appearance || klm: **süg**; **Baw** p. 312: **сүг**: (*сүг сүү-дэр*) wraith, phantom, pole shade, shadow, *сүг зураг* (*хадны сүг зураг*): petroglyph (*Tib. gzugs*); **KGy** p. 401: **сүг**: kísértet, szellemalak; sziklarajz; klm: süg < *tib* gzugs; *xii* *сүг*: kísértet; *хүний сүг үлдэжээ*: már csak önmaga kísértete <annyira rossz bõrben van>; **Süx** p. 173: **сүг**: tib: gzugs, klm: süg: “дүрс”; хий хоосон; *хори*. сүг сүнс; хий сүг (шашны ёсонд биегүй атлаа сүрхий чадалтай амьтан мэт зүйл); сүг болох (турж эцэн хүн дүрсийн төдий болох); зураг сүг (хад чулуунаа сийлсэн эртний дүрс зураг).
- товуу** – **khro-bo**: **ТТТ**: fierce, wrathful [deity/person]; awesome deities, wrathful gods, angry spirit, body in assumed wrathful mood || klm: **tobun**; **Baw** p. 339: **товуу**: fierce, angry (*Buddh.*) (*Tib.* 'khro-bo [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** p. 183: **товуун**, **товуун дүр**: tib: khro bo, klm: tobun: хилэнт, догшин дүр; товуун дүрт хүн
- тугдам** – **thugs-dam**, **thug-dam**: **ТТТ**: tutelary deity *yi dam*, enlightened deity on whom one's Tantric practice is centered; *vidam* practice, experience and realization || klm: **tuɣdam**; **tuɣdam**, **tugdam**; **Baw** p. 355: **тугдам I**: tent-residence; **тугдам II**: meditation, contemplation, *тугдам барих*: to meditate, to contemplate, to die (*tib.* thugs-dam); **KGy** p. 457: **тугдам**: fogadalmas istenség; föpapi/ úri palota/székhely; klm: tuɣdam; tuɣdam < *tib* thugs-dam; **Süx** p. 185: **тугдам I**: tib: thug dam, klm: tugdam [sic!]; Бясалгал, сэтгэлд гүнээ бодох нь; Номын сахиулсныг шүтэн бясалгал үйлдэх нь; *хори*. тугдам үйлдэх, тугдам бясалгал; **тугдам II**: tib: thugs dam, klm: tuɣdam: Ордон, өргөө; төрийн тугдам (Богдын төрийн ажлаа явуулж байсан гэр өргөөний хүндэтгэл нэр); ламын тугдам ноёны тугдам.
- тунраа** – **thun-rwa**, **thun-ra**: **ТТТ**: enchanted horn on which figures of scorpions etc. are engraved for witchcraft, horn used as magic weapon to hurl *yungs kar* || klm: **tunra**; **Baw** p. 358: **тунраа**: a horn used in magic ceremonies or in reciting spells (*Tib.* thun-ra); **KGy** Ø; **Süx** p. 186: **тунраа**: tib: thun rwa, klm: tunra: Шашны зан үйл гүйцэтгэхэд гүрэмчийн хэрэглэг, үхрийн хар эврээр хийсэн, үзүүрт нь хар хадаг уясан, муу ад зэтгэрийн тарни урих зэмсэг. Үлээж муу ёрын ууль шувууны дуу, нохой хуцаг чимээ гаргадаг. хамаг зэтгэрийг дарагч Очирваанийн гадас ч гэдэг. Урих тунраа, хариулах тунраа, алах тунраа гэж гурван зүйл бий.
- ум-аа-хум** – **om-ā-hum**: **ТТТ**: the seed syllables for the Body, Speech and Mind of all buddhas || klm: **om-a-a-hum**; **Baw** p. 382: **умаа хум хүн**: ignoramus; **KGy** Ø; **Süx** p. 190: **ум-аа-хум**: tib: om-ā-hum, klm: om-a-a-hum: Бурхны бие, хэл, сэтгэлийн бэлгэдэл болсон гурван үсэг. Бурхны оройг цагаан өнгийн ум үсгээр, хоолойг нь улаан өнгийн аа үсгээр, зүрхийг хөх өнгийн хум үсгээр тус тус томъёолно. Бас бурхны шашны номд ум аа нь төрөх, үхэхээс тонилгох, хум нь тамын халуун хүйтэн зовлонгоос гэтэлгэж чадах хүчтэй гэж тайлсан байдаг.

ум хумгүй – *om-hum*: ТТТ Ø; vö. *om*: O, famous mystic syllable; *hum*: khro-bo'i sngags; *hum mdzad*: expression of challenge and fearlessness, alarm an enemy || klm: *um hum*; *Baw* p. 382: *ум хумгүй*: in a trice; *KGy* Ø; *Süx* p. 191: *ум хумгүй*: tib: om hum, klm: um hum: ум ма ни бад мэ хум гэсэн маанийн зургаан үсгийн эх төгсгөлийн хоёр үсгийг ч хэлэх завгүй, маш яаруу, ухаан зулаггүй гэсэн утгатай хэллэг.

чойжин – *chos-skyong*: ТТТ: Dharma protector. Non-humans who vow to protect and guard the teachings of the Buddha and its followers. Dharma protectors can be either 'mundane' (virtuous samsaric beings) or 'wisdom Dharma protectors' (emanations of buddhas or bodhisattvas) || klm: *čoyijung, čoyijong*; *Baw* p. 527: *чойжин*: 1. protector of the law, *чойжин буулгах*: to bring down the protector of the law; to produce a frenzy (shamanist); to come down on like a ton of bricks, *чойжин буух*: to descend (Protector of the Law); to be frenziedly possessed, 2. *чойжин лам*: Oracle Lama (*Buddh.*) (*Tib.* chos-skyong); *KGy* p. 688: *чойжин(г)*: *vall hitvéđö, riasztó alakú jelképisztenség; révíüđ jóspap*; klm: *čoyijung < tib chos-skyong*; *чойжинг буулгах*: *tajtéckzik a dühtöl*; *Süx* p. 215: *чойжин*: tib: chos skyong, klm: *čoyijong*: “номын сахиулсан, ном тэтгэгч”; 1. шарын шашинтнаас төвд монголын бөө мөргөлтний ашиг сонирхолд зохицуулан зохиосон ламын шашны бөө, 2. хилэнт догшин байдлаар дүрсэлсэн шарын шашны бурхад, итгэлийг сахигч ч гэдэг. Монголоор догшид ч гэнэ; чойжин буух (шарын бөө бөөлөх); найман чойжин (Ширэндэв, Махгал, Бясман, Ям, Бэгз, Сийтаа-бярман, Хаянхярваа, Ямандага).

чойсүрэн – *chos-srung*: ТТТ: Dharma protector, Guardian of the doctrine || klm: *čoyisürüng*; *Baw* Ø; *KGy* Ø; *Süx* p. 216: *чойсүрэн*: tib: chos srung, klm: *čoyisürüng*: “номын сахиус”; Монголын эртний тоглоом. Бугын хөлөг дээр тоглогч хоёр хүн тус бүр 14 хүүг өдөөд ээлжээр нүүнэ. Хүүг чигээр эсвэл хошуудан, хажуу тийш гэхчлэнгээр нүүнэ. Нэг нэгээр идэлцээр хүүгүй болсон нь хожигдоно. Ерөө хавийнхан их тоглодог байсан гэнэ.

шидэл – *shi-'dul, 'chi-'dul*: ТТТ Ø; vö. *shi-'dre*: ghost of the dead, spirits of the dead || klm: *šidül*; *Baw* p. 540: *шидэл*: ghost, spirit; *KGy* Ø; *Süx* p. 223: *шидэл*: tib: shi 'dul, 'chi 'dul, klm: *šidül*: “үхлийг нөмхөтгөх”; 1. шөнө дунд унших, хүний сүнснийг дуудах шашны нууц ном; Бас буг чөтгөр дарах үед унших ном тэргүүтэн зан үйл, 2. хараалын үг.

шүглэх – *bzhugs*: ТТТ: sit, abide, be present, stay, remain, dwell, reside || klm: *šüglekü*; *Baw* p. 551: *шүглэх*: to possess, to haunt (evil spirit, etc.); *KGy* Ø; *Süx* p. 226: *шүглэх*: tib: bzhugs pa, klm: *šüglekü*: Нөхцөх; хүслэн болох, санаашрал болох; ад шүглэх, дон шүглэх.

шүншиг – *gzungs-gzhug, gzungs-bzhug*: ТТТ: *ring bsrel*, dharanis to be put into a chorten or statue || klm: *süngsüg*; *Baw* p. 314: *шүншиг*: charm or relic installed in a stupa (*Tib. prob. gzungs-bzhug*); *шүншигдэх*: to instal a charm or relic in a stupa or statue; *KGy* Ø; *Süx* p. 227: *шүншиг*: tib: gzungs gzhug, klm: *süngsüg*: “тогтоол тарни оршуулах”; Бурхан болгон цогцдуулан бүтээж амилуулан тэтгэх нарийн нандин зүйл, бурхны сан ч гэдэг; шүншигдэх (бурхан, суварга тэргүүтний гол хөндий

зайд ариун нандин эд зай хийж хүнчилж үзвэл дотоод мөн чанарыг бүрдүүлэхий нь).

эма хо – *e-ma-ho*: TTT: an exclamation of wonder and amazement || klm: *e ma-a ho*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 228: *эма хо*: tib: e ma ho, klm: e ma-a ho: Нууц тарнийн гүн утга бүхий хэлдэг. Гүн ухааны сударт э- нь “арга” буюу “хамт төрсөн амгалант сэтгэл”, ма- нь “билэг” буюу “хоосон чанар”, хо- нь дээрх арга билэг хоёр хослон байхын билэгдэл мөн гэж тайлсан байдаг.

ядам – *yi-dam, yid-dam*: TTT: tutelary deity; yidam, the deity that forms the main object of one’s meditation; promise, vow, oath || klm: *idam*; **Вав** p. 580: *ядам*: protective deity (*Buddh.*) (*Tib.* yi-dam); p. 473: *хуруу*: 1. ... *ядам хуруу*: fourth finger, ring finger; **KGy** p. 749: *ядам*: *vall védö isten*; klm: idam < *tib* yi(d)-dam; *ядам хуруу*: *bonc gyúrús újj*; **Süx** p. 231: *ядам*: tib: yi dam, yid dam, klm: idam: 1. бясалгал хийх үед гэлэн хүний өөрийнх нь сонгож авсан ивээгч (Дамдин, Замбал, Банданлхам ... гэх мэт) буюу хувийг сахигч, тангараг, сахилыг хамаарагч бурхан буюу ариун сахиулсан, 2. дамжаа, тугдам (үз), 3. гарын дөтгөөр хурууны нэрийдэл

Mitológiai lények és tárgyak

A csoportban felsorolt 23 mitikus lények – démonok, ártó (vagy éppen segítő) szellemek, területőrző istenek (pl. дон, сэрээ, навдар) és mágikus erejű tárgyak (зэндмэнэ, юндэн, stb.) más vallásokból és a samanista hitvilágból kerültek a buddhizmusba.

бруг, бруг-луу – *'brug-klu*: TTT Ø; vö. *'brug*: dragon, symbolical of thunder, thunder, lightning, whirlwind, mythical winged dragon; *klu*: nagas, water-deities, gods of underworld, water spirits, serpent demons, serpents (enemies of *khyung*), kind of flower, demi-god with human head and serpent body generally living in fountains, rivers, and lakes, snake || klm: *brug*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 45: *бруг, бруг-луу*: tib: 'brug klu, klm: brug: 'луу лус'; Сүм дуганын оройд байрлуулсан нэг зүйл гөөрөөсний дүрс.

дамсрай – *dam-sri*: TTT: demons; samaya violator, transgressor; evil spirit; a demon *dam tshig la gnod pa'i sri* || klm: *damsrai*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 79: *дамсрай*: tib: gtam sri [sic!], klm: damsrai: “тангарагийн буг”; батыг алдан амласнаа няцан буцагч

дисаа – *dri-za*: TTT: *dri-za*: Gandharva, 1. a class of sentient being who lives on scents, 2. a type of celestial musicians living on the rim of Mt Sumeru; *dri-za'i grong*: mirage, cloud-land, faerie || klm: *disa*; **Вав** p. 126: *дисаа нарын балгас*: mirage (*Tib.* dri-zai [sic!] grong); **KGy** Ø; **Süx** p. 84: *дисаа*: tib: dri za, klm: disa: “үнэр идэшт”, гандарваа; Хималайд байдаг Гандхамаадан (үнэрээр согтоогч) уулын цэцэгсийн үнэрт газраас гаралтай гэж домоглодог тэнгэрийн хөгжимчин, дуучин сахиулсан тэнгэр.⁶⁸

⁶⁸ Vö. Süx p. 61: гандарь I: szkt: gandharva, klm: γandari; p. 62: гандир, гандарваа: szkt: gandharva, klm: γandari.

дон – **gdon**: **TTT**: malevolent influence; demon, demonic / negative force, harmful / evil spirit / influence, madness || klm: **dong**; **Baw** p. 129: **дон**: 1. evil spirit, demon, 2. mania, obsession, addiction, *донгоо дарах*: to satisfy one’s addiction, *дон туссан*: mad keen on, *архины дон туссан*: alcoholic, addicted to drink, *дон шүглэгч*: addict, *дон шүглэх*: to be addicted (*Tib.* gdon); **донтогч**: addict; **донтой**: mad keen (on), obsessed (by), addicted (to); *архины дон*: alcoholic, addicted to drink; *бүжгийн дон*: mad on dancing; **донтох**: to be addicted, to be obsessed; *дон өвчин*: addiction; *дон өвчтэй*: addicted; *донтон уух*: to drink obsessively; **KGy** p. 145: **дон(э)**¹: rögeszme, csökönnyös szenvedély, mánia; klm: dong, *vö tib* gdon; *донг нөхцөх* = *донг тусгах*: rabja lesz *vminek*, nagyon rákap *vmire*, rögeszmejévé válik *vmi vkinek*; **Süx** p. 86: **дон**: tib: gdon, klm: dong: 1. ад, хий юм; дон шүглэх (т.ө.: bzhugs pa) (ад нөхцөх), 2. хэтэрхий дуршилтай болсон нь; архины дон, донтох (а. дон нөхцөж дэмий донгосч ярих; б. алив юманд хэт дурших).

дүд – **bdud**: **TTT**: demonic forces; Mara, demon, evil, obstruction; fiendish; demonic forces, monster, deadening influence || klm: **düid**; **Baw** p. 139: **дүд**: devil, demon (same as шулам) (*Tib.* bdud); **KGy** p. 160: **дүд**: démon, ördög <szidalom is>; klm: **düd** < *tib* bdud; **Süx** p. 90: **дүд**: tib: bdud, klm: **düd**: Шумнас, шулам; шашны ёсоор гадаад, дотоод, нууц гурван дүд бий гэнэ. Гадаад дүд нь ад сүг, гадаадад оргосон хаан, галт хөлт тийрэн; дотоодын дүд нь хоёр дэв буюу түйтгэр; нууц дүд нь үйл, хий нарийн бүдүүн тэргүүтэн ажээ. Өөрөөр хэлбэл шашны үйлтэнд хор саад хүргэгч; Бас хар дүд (bdud nag), цагаан дүд (bdud dkar) гэж хоёр зүйл бий гэнэ; дүдлэх (дүд болох, хор саад болох); дүдтэх (саад хор учруулах). || **RTA-M** № 743: **bdud** (VMI p. 78): ‘the evil’; JäD: ‘id.’

зэндмэнэ, чандмань – **tsin-ta-ma-ni**: **TTT**: wishfulfilling gem, *yi bzhin nor bu* || klm: **jindamuni**; **Baw** p. 188: **зэндмэнэ**: 1. (see **чандмань**), 2. semi-precious stone; p. 522: **чандмань**: (*чандмань эрдэнэ*) Chintamani (the wishing jewel), precious stone, jewel (*Skr.*); **KGy** p. 220: **зэндмэнэ** = **чандмань**: *népk vall a kívánságot teljesítő drágakö, csintamani*; klm: jindamuni < *tib*, *rég* čindamani < *ujg ind*; **Süx** p. 115: **зэндмэнэ**: klm: zendemüni, halha: **чандмань**: чандмань эрдэнийн нэг төрөл буюу таван зууван дугуй дүрээс бүтнэ. Тэгш таван хүсэл буюу харах, амтлах, үнэрлэх, сонсох, хүртэх таван мэдрэхүйн баясал цэнгэлийг хангахын утгатай; p. 212: **чандмань**: *ujgur: čintamani < szogd: čynt"many *čindāmani < szk: cintāmani*, klm: čindamani; “зүрхэн эрдэнэ”, 1. үлгэр туульст гардаг гадаад далайгаас залж авчирсан, гайхамшигт ид шидтэй хүн бүхний хүслийг хангагч норов эрдэнэ, хаан төрийн долоон эрдэнийн нэг. Энэ эрдэнэ гурван зууван дугуй дүрээс бүтнэ. Бие, хэл, сэтгэл гурвын хүслийг хангах утгатай. Зэндмэнийг үзмүү; 2. монгол улсын төрийн сүлдний магнайн хэсэгт байдаг эрт, эдүгээ, ирээдүй гурван цагийн билэгдэл; 3. тамга, тэмдэг, 4. *шилж.* үнэт баялаг

зэсүм – **rtse-gsum**: **TTT**: trident || klm: **jesüm**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 115: **зэсүм**: tib: rtse gsum, klm: jesüm: “гурван үзүүрт”; Шива тэнгэрийн барьдаг гурван үзүүрт эрээн зэвсэг.

лүс – **klu**: **TTT**: 1. naga, deity, serpent, snake spirits of the water, 2. beings, half-human and half-serpent, who live in the ocean. myth. naga, snake || klm: **luus, luu**; **Baw** p. 204:

- лус:** water-spirits, local deities, *лусын дагина:* water-nymph, naiad, *лус савдаг* (лусын эээн): local deities, *лус уйлах:* to rain, *лусын хааны сан:* Aladdin's cave, *лусын эээн шиг баян:* as rich as Croesus (*Tib. klu*); **лусын цэцэг:** Water-lily; **KGy** p. 241: *лус:* *rég tbsz* a vizek és földek szellemurai; *klm:* luus, *tib* klu; *лус савдаг:* *vall* gazdaszellem(ek); *лусын хаан:* *népk* szellemkirály, sárkánykirály; **Süx** p. 125: **лус:** *tib:* klu, *klm:* luus: 1. Бурхан шашны домгоор хүн толгойтой, могой хэлбэрийн биетэй газар дэлхий, уул усны эзэн, хүмүн бусын амьтан. Могой буюу морьтой хүний дүрээр зурж тахих явдал ч байжээ. Уул тайх ёслол нь лус тахих ёслол болно; *хорш.* лус савдаг, 2. найм гэсэн тооны ёгт нэр. Бурхны шашны ёсонд газар лусын найман аймаг гэж бий. Эдгээр нь: лус, хаан, албин, лам, мангас, шулам, ягчис болно; **лур:** *kinai:* lóng, lún, *tib:* klu, *klm:* luu: Луу лус хоёр гарал нэгтэй, 1. Дунд галбын үед байсан аварга гүрвэлийг эртний домогт ийн нэрлэж байв, 2. жилийн тав дахь нь, луу жил, 3. хаврын сүүл сар, 4. цагийн зурхайн 7–9 цаг, луугийн нүд (жимс), луугийн дуун (аянга), Эртний дүрслэх урлагт лууг бугын эвэртэй, үхрийн чих, тэмээний толгой, төгрөг нүд, могой хүзүү, загасны хайрс, барсын шийр, харцгайн хумстайгаар дүрслэж байжээ || **RTA-M** № 157: *ġlu, ġlo, ġlĕ* (Sch 45, 49, 76, VMI 50: 325): ‘Klu-mo, Earth-goddess’; *ġlumo sãñ* (klu-mo-tshang) (VMI 50: 325): ‘the enlightened K.’; JäD: ‘serpent-demon’⁶⁹
- лха – lha:** **TTT:** celestial being, god, deity, cipher of transcendence, whole class of minor gods, dwellers in upper zones of mount Sumeru, varied collocations of deities || *klm:* **lha;** **Baw** p. 205: *лха тэнгэр:* gods, *лха таван тэнгэр:* the Five Gods (*prob.* the same as говилха) (*Tib. lha*); **KGy** Ø; **Süx** p. 127: *лха:* *tib:* lha, *klm:* lha: “тэнгэр”; Лха таван тэнгэр; Баруун талаас харвал Баян Лхагийн шавдагтай.
- лхам – lha-mo:** **TTT:** goddess || *klm:* [?]; **Baw** p. 205: **лхам:** Lhamo (Buddhist protective deity) (*Tib. lha-mo*); **KGy** Ø; **Süx** Ø || **RTA-M** № 262: *lamu* (M), *lhamo* (VMI 50: 317, 320 reading style): ‘the goddess Lhamo’; JäD: ‘the goddess Lhamo’
- монди, моньд – mo-'dre:** **TTT:** female ghost, female demon || *klm:* **mondi, mongdi;** **Baw** p. 214: **монди, моньд:** 1. devil, rascal, villain, 2. damn it! (*Tib. mo-'dre*); **KGy** p. 255: **монди:** *bitang, biz csibész, gézengúz;* *buta, haszontalan;* *klm:* **mondi, tib** mo-'dre; **Süx** p. 139: **монди:** *tib:* mo 'dre, *klm:* **mongdi:** 1. эм зэтгэр, золиг, хөлчин чөтгөр; муу монди, 2. муу этгээд, танхай, 3. хараалын үг; монди монди!
- навдаг – gnas-bdag:** **TTT:** master of the region; regional god; local deities || *klm:* **nabday;** **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 141: **навдаг:** *tib:* gnas-bdag, *klm:* nabday: “өрны эзэн”; Газар усны онгон сахиулсан; уул усны навдаг савдаг.
- нян – gnyan:** **TTT:** lord of trees, deities of the land, god of earth, elk?, class of mischievous demi-gods, one of *gnas sum cu so bdun*, class of powerful beings who dominate intermediate space (the layer or atmosphere connecting earth and sky); pestilential disease, epidemic, infectious sickness, plague; species of wild sheep, *Ovis hodgsoni*, *Ovis ammon* Linnaeus || *klm:* **niyan, ning;** **Baw** p. 252: **нян:** germ, microbe, bacterium, *тооцоолуурын нян:* computer virus, *нян бодис:* micro-element, *нян судлал:* bacteriology (*Tib. gnyan*); **KGy** p. 314: **нян, нян хорхой:** *baktérium;* *klm:* ning qo-

⁶⁹ Vö. Süx p. 142: *nara* I: *szkt:* nāga, *klm:* naga.

- roqai; **Süx** p. 150: **нян**: tib: gnyan < szk: niyan, klm: niyan, ning: 1. өвчин үүсгэгч хорт микроб; бичил биет, 2. халдварт хижиг өвчин.
- савдаг** – **sa-bdag**: **TTT**: kind of non-human spirit, earth-owning spirits; earth lords, world-ruler, ruler || klm: **sabday**; **Baw** p. 289: **савадаг**: local genius, spirit of the locality (*Tib. sa-bdag*); **KGy** p. 370: **савадаг**: *vall* (hegyek-földek) gazdaszelle(m); klm: **sabday** < *tib sa-bdag*; **Süx** p. 161: **савадаг**: tib: sa bdag, klm: **sabday**: “газрын эзэн”; 1. газар орны эзэн; газрын савдаг, лус савдагтай газар; Дарханхаан уулын савдаг, 2. *шилж.* саваагүй зантай, элдэв юманд оролцох зантай; савдаг элээ (саваагүй); савдаглах (саваагүй зан гаргах); савдах (савдаг зан гаргах); p. 162: **савагаг**: савдаг гэсэн үгээс авианы сэлгэцээр үүссэн үг. Юм юманд хүрэлцэх оролцох зантай буюу хээнцэр завхай гэсэн утгатай.
- сэрээ** – **sri**: **TTT**: species of devil || klm: **seriy-e**; **Baw** p. 320: **сэрээ II**: demon, devil, *сэрээ дарах*: to suppress a demon, to exorcise a demon (*Tib. sri*); **KGy** Ø; **Süx** p. 176: **сэрээ**: tib: sri, klm: **seriy-e**: “буг”; чөтгөр, шуламс буюу ад шуламс шүглэсэн хүнийг бурхны номоор дарж номхотгох нэрийдлээр шатаах, хөнөөх шашны зан үйл.
- тийрэн** – **the’u-rang**: **TTT**: a type of spirits who ride goats and as patrons of blacksmiths carry a bellows and hammer || klm: **teyireng, tireng**; **Baw** p. 338: **тийрэн**: demon; **KGy** p. 433: **тийрэн(э)**: *egylábú ördög/kisértet*; klm: **teyireng** < *tib the’u-rang*; **Süx** p. 182: **тийрэн**: tib: the’u rang, klm: **tireng, teyireng**: 1. үлгэр домогт гардаг найман сахиулсны нэг, 2. *шилж.* Бурхны шашны ёсоор хүнд нөхцөх нэг зүйл ад албин; тийрэн орших.
- хандмаа** – **mkha’-’gro-ma**: **TTT**: dakini. 1. Spiritual beings who fulfill the enlightened activities; female tantric deities who protect and serve the Buddhist doctrine and practitioners. Also one of the ‘Three Roots’, 2. Female enlightened practitioner of Vajrayana || klm: **qangdom-a**; **Baw** p. 427: **хандмаа**: female lama (*Tib. mkha’-’gro-ma*); **KGy** Ø; **Süx** p. 195: **хандмаа**: tib: mkha’ ’gro-ma, klm: **qangdom-a**: “огторгуйгаар явагч эх”; 1. тарни бүтээсний учир огторгуйд явагч тэргүүтэн ирд хувилгаан олсны нэр, 2. Бурхны шашны сахилыг төгс сахисан гэлэнмаа нарын дээд нь.
- дагина, дагни** – [?]: [?] **TTT** Ø; **JäD** Ø; **Das** Ø || klm: **dagini, dakini**; **Baw** p. 117: **дагина**: fairy, beautiful woman, *далайн дагина*: mermaid (*Skr.*); **KGy** p. 130: **дагуна, дагни**: *tündér; tündérszép nő; dákiní, égi tündérnő; ojr araan*”ni; klm: **dagini, dakini** < *ujg/tib ind*; **Süx** Ø
- үржинханд** – **u-rgyan-mkha’-’gro**: **TTT**: **U-rgyan**: Uddiyana; **mkha’-’gro**: dakini, spiritual beings who fulfill the enlightened activities; female tantric deities who protect and serve the Buddhist doctrine and practitioners || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 192: **үржинханд**: tib: u-rgyan mkha ’gro [sic!]: “Дагшин орны огторгуйгаар явагч дагина”
- чүн** – **khyung**: **TTT**: 1. chief of the feathered race, garuda, deity in the form of a garuda sacred lord; Syn *mkha’ lding, nam mkha’ lding*, 2. name of a family clan, 3. herd, multitude || klm: **čüng**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 216: **чүн**: tib: khyung, klm: **čüng**: “гарди”; Цайвар улаан буюу ногоон өнгөтэй, гэрэлд барихад тунгалаг болдог

чулуу буюу эрдэс. Эрих, шигтгээ зэрэг зүйл хийнэ. || **RTA-M** № 732: *t's'ioŋ* (M, VMI 34: 60): ‘the Garudi bird’; JāD: ‘id.’⁷⁰

чүнчигноров, чүнжүгноров – *khyung-skyug nor-bu*: **TTT**: *khyung-skyug*: “vomited by Garuda” a bind / short of stone found in Tibet, a kind of gem said to have been brought from Mt. Meru by garuda and vomited by him is used as jewelry in Khams || **klm**: *čüŋgčügnorbu*; **Baw** p. 529: *чүнчигноров, чүнжүгноров*: moss agate; **KGy** Ø; **Süx** p. 217: *чүнчигноров*: tib: khyung skyug nor bu, klm: čüŋgčügnorbu: “гардийн бөөлжсөн эрдэнэ”; Сүмбэр уулнаас гарди шувуу авчирч бөөлжин гаргасан гэдэг домогтой. Тэр нь элдэв хорын өвчнийг дардаг удвистай гэнэ. Хуучин хөх оюу мэт авч их төлөв цайвар ногоон өнгөтэй, гэрэлд харахад шил шиг тунгалаг, цаанаа байгаа зүйлээ халхалдаггүй.

шавдаг – *gzhi-bdag*: **TTT**: local deity, monster, naga, lord of the soil, local spirits, protective deities of places and of the earth, king, nobleman || **klm**: *šibday*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 217: *шаодаг*: tib: gzhi bdag, klm: šibday: “оронгийн эзэн”; Тухайлсан нэгэн газар орон, уул усны эзэн, лус савдаг.

шаншант – *shang-shang-te'u*: **TTT**: pheasant, partridge, fabulous bird *shang shang* || **klm**: *šangšangtu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 221: *шаншант*: tib: shang sang te'u' [sic!], klm: šangšangtu: Толгой нь нохойныхтой төстэй, мөчис нь бүдүүн, сүүл урт нарийн, үс үнсэн саарал нэг зүйл хөхтөн. Нохой мич, шинлиг, шанмал гэхчлэнгээр нэрлэх нь бий. Бас хүн гөрөөс гэнэ.

юндэн, ёнгороун – *g.yung-drung*: **TTT**: swastika, mystic cross; supreme everlasting way; well being; changeless, unchanging || **klm**: [?]; **Baw** p. 576: *юндэн* = p. 589: *ёнгороун*: swastika (*Tib. gyung-drung* [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** Ø

юлха – *yul-lha*: **TTT**: country gods, deities of the place, local/ regional gods/ deities || **klm**: [?]; **Baw** p. 576: *юлха*: local genius, spirit of the locality (*Tib. yul-lha*); **KGy** Ø; **Süx** Ø

Orvoslás – anatómia, betegségek, gyógyszerek

A buddhizmus öt „nagy tudománya” egyikeként számon tartott gyógyászat témakörében a vizsgált források 43 kifejezést tartalmaznak, melyek többek között az egészségi állapot alapjának tekintett nedvek (pl. бадгана), testrészek (pl. дарз), betegségek (машуу, stb.), állati és ásványi eredetű⁷¹ gyógyszerek (домти; донрой) megnevezései.⁷²

ал – *mngal*: **TTT**: uterus, womb, side of the breast || **klm**: *ala*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 15: **ал I**: tib: mngal, klm: ala: “сав, умай”; 1. хүний бэлэг эрхтэн, 2. хүний салтаа буюу өмдний салтаа

алцаа – *mngal-chags*: **TTT**: conception, formation in the womb, fetus, embryo || **klm**: *alčay-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 17: *алцаа I*: tib: mngal chags, klm: alčay-a: Хоёр

⁷⁰ Vö. Süx p. 63: гарди: szkt: garuḍa, klm: γarudi.

⁷¹ A gyógynövényekkel kapcsolatban I.: 53. lábjegyzet.

⁷² Az orvoslás terminológiája minden bizonnyal ennél is több tibeti műsőt alkalmaz, melyek feltárásához mongol és tibeti szakszótárak tanulmányozása szükséges.

гуяны хоорондох газар буюу өмдний хоёр гуяны хоорондох газар, салтаа ч гэнэ.

бадгана, бадган – *bad-kan*: TTT: phlegm (one of the bodily aspects or humors) || klm: *badγan-a, badgan*; **Вав** p. 36: *бадгана*: 1. phlegm (a vital principle in Tibetan and Mongolian traditional medicine); 2. (*нарийн*) *бадгана*: cancer of the oesophagus or stomach; *бадганатах*: to have cancer of the oesophagus or stomach; **КГу** p. 43: *бадган*: *rég orv nyirok* (testnedv); klm: badgan < *tib* bad-kan; *бадгана өвчин*: *orv guomorrák*; klm: badγana ebedc̄in; **Süx** p. 27: *бадгана*: *tib*: bad kan, klm: badγan-a: 1. хүний биений зурхнээс дээш хэсэгт байдаг шороо ус хоёр махбодоос тогтсон буюу хүний хоол тэжээлийн хамгийн шимт зүйлээс үүсч бий болоод түүгээрээ төлждөг хүйтэн сэрүүн чанарыг үүсгэн бий болгогч зүйл гэж эмнэлгийн судар бичигт тодорхойлсон байдаг. Шүүгүүлэгч бадгана, ялзлагч бадгана, амсуулагч бадгана, хангагч бадгана, барилдуулагч бадгана гэж таван зүйл буй, 2. хүний хо- доодонд тусдаг хорт хавдар, нарийн өвчин ч гэдэг; бадганатах (бадгана өвчин хүрэх).

балнад – *bal-nad*: TTT: Nepali disease || klm: *balnad*; **Вав** p. 41: *балнад*: (*гэдэсний балнад*) typhoid, *иж балнад*: paratyphoid, *эсэргэнэт балнад*: spotted fever, typhus; **КГу** Ø; **Süx** p. 31: *балнад*: *tib*: bal nad, klm: balnad: гэдэсний халдварт халуун хижиг өвчин

бам – *'bam*: TTT: gout, rheumatism || klm: *bam*; **Вав** p. 41: *бам*: (*бам өвчин, бам чий- гийн өвчин*) scurvy; **КГу** p. 48: *бам* = *чийг бам*: *orv skorbut*; klm: bam *tib* 'bam; **Süx** p. 31: *бам*: *tib*: 'bam, klm: bam: “чийг”; Амин дэм дутах буюу чийгээс болж судасны хана хямран, шүд буйл бусад эрхтэн хавдаж суц нэвчих өвчин.

бануу – *ba-nu*: TTT: mineral medicine (shaped like a nursing calf) || klm: *banu*; **Вав** p. 42: *бануу*: stalactite; **КГу** p. 50: *бануу*: *ásv sztalaktit, felső cseppkő*; klm: banu < *tib* ba-nu; **Süx** p. 33: *бануу*: *tib*: ba nu, klm: banu: Агуйн дээврээс монцоглож ун- жин тогтсон байх ба хөх, цагаан буюу цайвар шар өнгөтэй, үнээний хөхтэй адил, дотроо нүхтэй, гаднаа атираа хуниастай бас эвэр туурайтай адил шохойн чулуулаг. Хөхөн чулуу, үнээн хөх ч гэдэг. Эмнэлэгт хэрэглэнэ.

гангиг – *gangs-thigs*: TTT: *gangs thig*: a stone or mineral substance resembling stone which cures liver fever; JäD p. 66: *gans-t'igs*: *Med. perh. stalactite* || klm: *γantiγ*; **Вав** p. 89: *гантуг*: (*гантуг чулуу*) marble; *гантугжих*: to turn to marble (lime- stone); **КГу** p. 101: *гантуг*: *márvány*; klm: γantiγ < *tib* gangs-thigs; *гантуг сам- бар*: *márványtábla*; **Süx** p. 63: *гантуг*: *tib*: gangs thig, klm: γantiγ: “цасан дусал”; Carbonas magnesiae cum terico; Шохойн чулуулгаас бий болсон хувирмал чулуу. Цагаан, улаан, ягаавтар мөн холимог өнгөтэй ч бий. Судар бичигт: жинхэнэ ган- тиг чулуу мөнх цаст ууланд байх ёстой гэж бичжээ. Учир нь цас мөс олон жил дагтаршин хуралдсанаас чулуужран гангиг болдог гэж үзэж байжээ. Зүмбэрийн найрлагад ордог, сийлбэр урлал хийдэг.

гиваан – *gi-wang*: TTT: yellow pigment, anthelmintic medicine, concretion in the en- trails of some animals used for medicine, bear's bile used as medicine, medicinal con- cretion from the brains of elephant || klm: *givang*; **Вав** p. 92: *гиваан I*: 1. bezoar, 2. stone, *цөсний гиваан*: gall-stone (*Tib. gi-wang*); **КГу** Ø; **Süx** pp. 64–65: *гиваан*:

- tib: gi wang, gi hang, klm: givang: Шороон гиваан, чулуун гиваан гэж хоёр зүйл бий. Байгальд бэлнээр байхаас гадна үхэр, заан тэргүүтний цөсөнд байдаг чулуу. Мөн хүрмэн чулууны дотор хуралдсан улаан шар өнгийн зос шиг шороо. Гиваантай үхэр шөнө хэвтэрт байхдаа янцаглаж улаан шар өнгийн шүлс савируулж, хүд нь цог шиг гэрэлтдэг гэнэ.
- дагз** – *Itag-rtsa*: **TTT**: back || klm: *daŋja*; **Baw** p. 117: *дагз*: (*ap daгз*) back of the skull, occiput, *дагзны яс*: occipital bone; **KGy** p. 130: *дагз*: *bonc* tarkó, koponyaaalap; klm: *daŋja*; **Süx** p. 76: *дагз*: tib: *Itag rtsa*, klm: *daŋja*: Амьтны толгойн ясны ар шилний орчин газар.
- дарган** – *da-rgan*: **TTT**: disease || klm: *daryan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 81: *дарган*: tib: *da rgan*; klm: *daryan*: Нурууны үес мурийх өвчин. Гэдийх, бөхийх дарган гэж ялгана.
- домти** – *dom-mkhris*: **TTT**: bear’s bile used as medicine || klm: *domti*; **Baw** p. 129: *домти* (*домти цөс*): bear’s gall (*Tib.* dom-mkhris); **KGy** Ø; **Süx** p. 86: *домти*: tib: *dom mkhris*, klm: *domti*: Баавгайн цөс, өгтийн шүлс; баавгайн домти.
- донрой** – *ldong-ros*: **TTT**: kind of mineral medicine, yellow earth used for painting walls of houses, realgar || klm: *dongroi*; **Baw** p. 129: *донроо*: name of a kind of soft stone used in traditional medicine (*Tib.*); **KGy** p. 145: *донрой*: *ásv sárga földfesték, kópor*; klm: *dongroi* < *tib* *ldong-ros*; **Süx** p. 86: *донрой*: tib: *ldong ros*, klm: *dongroi*: Их хагуу биш, улбар шар өнгийн чулуулаг. Эмийн найрлагад хэрэглэхийн сацуу түрхэх, зурах зэрэгт хэрэглэнэ. Чулуун шарз, алтанхүхэр гэхчлэнгээр нэрлэнэ.
- досол** – *rdo-sol*: **TTT**: coal, mineral || klm: [?]; **Baw** p. 131: *досол*: name of a stone used in traditional medicine (*Tib. prob.* do-sol, coal); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- дөш** – *gru-bzhi*: **Das** p. 246: n. of a stone: *gru-bzhis klad-pa gso-zhing chu-ser 'dren*: the stone called *Grub-bzhi* heals the brain and draws out pus || klm: *dösi*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 87: *дөш*: tib: *gru bzhi*, klm: *dösi*: “дөрвөлжин чулуу”; 1. хар хүрэн өнгөтэй, хагалбаас шар зэв гардаг, хавтгай дөрвөлжин хэлбэртэй чулуу. Эмнэлэгт хэрэглэнэ, 2. Төмөрлөгийн зүйл тавьж нимгэлэх, өнгөлөх, давтан цохих төмөр хэрэгсэл; азарган дөш (мунцгар бөөрөнхий дөш); суурьтай дөш (модонд зоосон дөш); тагилтай дөш (төмөр, мөнгө нүхлэх, тав хадахад хэрэглэх дөш); тахир дөш (мөнгө хөөдөг дөш) гэх зэрэг олон янз бий. Дөш нь эрхэм багажны нэг учир алх дөш хийлгэхэд өдөр судар үзнэ. Цагаан сарын битүүний орой дөшөө хойморт залж, идээ цагаа өргөнө. Дархчуул алх дөшөө сэтэрлэдэг, 3. бие бүтцийн зүй; дунд чихний нэг жижиг яс.
- жац, жамц** – *rgya-tshwa*: **TTT**: Indian table salt, very salty, kind of rock-salt used in medicine, sal-ammoniac || klm: *jača, jamču*; **Baw** p. 155: *жац*: sal-ammoniac, ammonium chloride; p. 115: *жац давс*: rock-salt (*Tib.* rgya-tshwa); **KGy** p. 179: *жац*: *vegý szalmiák, жац давс*: *szalmiáksó, ammóniumklorid*; klm: *jača* < *tib* *rgya-chwa*; **Süx** p. 102: *жац*: tib: *rgya tshwa*, klm: *jača*: Далайн уснаас буюу хаднаас гардаг шил мэт тунгалаг, зөөлөвтөр, амт маш шорвог, эмийн найрлагад ордог нэгэн зүйл давс; p. 98: *жац, жамц давс*: tib: *rgyam tshwa* [sic!]; klm: *jamču*: 1. Синд мөрнөөс авч байсан нэг зүйл чулуун давс, 2. Төвд монголд ургадаг нэг зүйл чулуун давс, молор давс гэж ч нэрлэдэг.

- жонш** – *cong-zhi*: ТТТ: alcite which is the essence of minerals, soapstone, pumice stone, alabaster, soma plant useful in diarrhea & phlegm & fever, type of calcite which stops diarrhea and eliminates bad kan disturbances || klm: *jonši*; **Вав** p. 160: *жонни*: spar (*min.*), *Исландын жонни*: Iceland spar, *хайлуур жонни*: fluorspar, *хүнд жонни*: heavy spar, barytes, *хээрийн жонни*: feldspar (*Chin.*); **KGy** p. 184: *жонни*: *ásv* pát, *хайлуур жонни*: folypát, *хээрийн жонни*: földpát, *шохойн жонни*: mészpát, kalcit; klm: *jonsi* < *kín* zhuan’shi’; **Süx** p. 105: *жонни*: tib: cong zhi, cung zhi, klm: *jonši*: Жоншны төрлийн чулуулгийн ерөнхий нэр; Хайлуур жонш, шохойн жонш, хээрийн жонш гэж ялгана. Бас эмийн сударт эр жонш (шохойн жонш); эм жонш (хайлуур жонш); жонш (гөлтгөнө); хөвгүүн жонш, охин жонш гэхчлэн олон зүйл байдгийг дурджээ.
- жор** – *sbyor, sbyar*: ТТТ: *sbyor*: preparation, arrangement; prelude, preliminary part; application, action, endeavor; practice, action, deed; union, combination, mixture, concoction, compound; prepare, arrange; apply; mix, concoct; *sbyar*: ingredients || klm: *јor*; **Вав** p. 160: *жор*: (*жор хайрлага, жор хайруулга*) prescription, recipe, *хар жорын арга*: folk remedy, *жор заалт*: prescription, directions, *жор үзсэн эмчээс зовлон үзсэн чавганц*: an ounce of practice is worth a pound of theory; **KGy** p. 184: *жор*: *orvosi* recept, *ételrecept*; klm: *јor* < *tib* sbyor; **Süx** p. 105: *жор*: tib: sbyor, klm: *јor*: “холих, найруулах”; 1. эмийн найруулга, хэрэглэх аргыг бичсэн хуудас, 2. *шилж.* юмны найрлага ба хэрэглэх арга; хоолны жор
- заврууц** – *tsabs-ru-tshwa*: ТТТ: kind of salt (*med.*) || klm: *јabruца, јabru*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 107: *заврууц*: tib: tsabs ru tshwa, klm: *јabruца, јabru* (Ков.): Нэгэн зүйл давс. Эмийн сударт заахдаа ус, хаднаас гардаг, цагаан өнгөтэй шөвгөр үзүүртэй гэсэн байдаг.
- заг** – *’dzag*: ТТТ: 1. drip/ trickle, 2. leak || klm: *јay*; **Вав** Ø; **KGy** p. 188: *заг*²: *ivarszervi* gennyes váladék; klm: *јay* < *tib* ’dzag; *заг хүйтэн*: gonorrhoea, kankó; **Süx** Ø
- загар** – *rtsa-dkar*: ТТТ: white nadis (branching from the brain, not containing blood, their function is facilitating apprehension of the objects of the five senses), nerves, lymphatic vessel; *tsa-dkar-nad*: nerve disease, primarily affecting white nadis || klm: *јakar-a*; **Вав** p. 164: *загар*: (*загар хуян*) muscle pains, rheumatism (*Tib.* rtsa-dkar); **KGy** Ø; **Süx** pp. 107–108: *загар*: szkt: cakora, klm: *јakar-a*: *Perdix rufa*; Ятууны төрөл, гүмдаа цэцгийн бал уугч шувуу. Эртний энэтхэгийн яруу найрагт сайхан нүдтэй бүсгүйг загарын нүдэт гэж зүйрлэн бичсэн байдаг. Хахилаг, хур шувуу ч гэж нэрлэх нь бий. Зарим толь бичигт “хөхөө ба ногтруу хэмээх тэргүүтнээ таних олон боловч алин мэг бөгөөс нэгэн цагаан шувуу мөн болой” (CP) гэж тэмдэглэсэн байдаг.
- замбараа** – *gtsang-spra, gtsang-sbra*: ТТТ: purity, external purity in living, hygiene, health, sanitation, cleanliness, purity, purification; ritual purity; pure and orderly, clean, hygienic || klm: *јambaray-a*; **Вав** p. 168: *замбараа*: order, decorum, *замбараа алдах*: to get in a mess, to get disorganized (*Tib.* gtsang-sbra); *замбараагүй*: chaotic, disordered, muddled, untidy, any old how; *замбараагүйдэл, замбараагүйтэл*: chaos, disorder, muddle; *замбараагүйтэх*: to be chaotic, to be in disorder; **KGy** p. 195: *замбараа* *rend, rendezettség*, *эмх замбараа*: *rend*; klm: *јambaray-a*;

- замбараагүй**: rendetlen, rendezetlen; klm: jambaray-a ügei; *замбараатай*: rendezett, rendben tartott; klm: jambaray-a-tai; **Süx** p. 110: *замбараа*: tib: gtsang sprā, klm: jambaray-a: “ариун”; эмх цэгц; *хори*. эмх замбараа; замбараагүй (gtsang sprā med pa; ариун бус; эмх цэгцгүй, эх толгойгүй).
- зоглom** – *cog la-ma*: **TTT**: medical mineral substances, vermilion, cinnabar? || klm: *joy-lam*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 112: *зоглom*: tib: соү [sic!] la ma, klm: joylam: Улаавтар өнгийн нэг зүйлийн чулуулаг, эмд орно, жоглом ч гэж бичдэг.
- ин** – *g.yeng*: **TTT**: diversion, wavering; distracted, disturbed, agitated || klm: *ing*; **Baw** p. 195: **ин II**: mania; **KGy** p. 229: *ин(z)*³: kóros hajlam, mánia; klm: ing, ?*tib* g.yeng; *хулгайн инг*: kleptománia, tolvajkór; **Süx** Ø
- ливган** – *le-brgan*: **TTT**: 1. red/ violet color, 2. madder (med.)/juice, 3. red silk; 4. liver, 5. infectious disease mostly due to bile, 6. poppy, opium, 7. flower-design print || klm: *lebergan*, *libγan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 123: *ливган*: tib: leb rgan, le brgan, klm: libergan, libγan: 1. намуу цэцэг; ливган өнгөт (бүдэг улаан), 2. элэгний нэг зүйл өвчин
- лүн** – *rlung*: **TTT**: prana, breathing, air element, wind, vital energies, energy-wind, psychic energy; one of three body humors || klm: *lüng*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 127: *лун II*: tib: rlung, klm: lüng: “хий, салхи”; Лүн хайрхан, Лүнгийн даваа ... гэх мэт монгол газрын нэрд орж явдаг, мөн энэ нэрийг орчуулж Салхит ч гэдэг.
- маг** – *smag*: **TTT**: dark(ness); medicine with astringent taste || klm: *may*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 129: *маг*: tib: smag, klm: may: Зарим номд аглиг, заримд нь мойл гэж оноон тайлсан бий.
- мамбын** – *smān-pa*: **TTT**: beneficial (to the doctrine), medicine, physician, sake, benefit, vaidya (Buddha) || klm: *tamba*; **Baw** p. 208: *мамбын*: medical (*Buddh.*) (*Tib.* smān-pa); **KGy** Ø; **Süx** Ø || **RTA-M** № 579: *smatvā* (M): ‘physician’; *smatvat’s’i* (M): ‘id.’; *smant’s’i* (M): ‘id.’; JāD: ‘id.’
- манхаг** – *smān-khug*: **TTT**: cloth/leather bag for medicine || klm: *mangqay*, *mang-quy*; **Baw** p. 210: *манхаг*: medicine bag, portable pharmacy (*Tib.* smān-khug); **KGy** p. 248: *манхаг*: orvosságos bőrzacska, orvosságos szelence/üveg; klm: mangqay, mangquy, *tib* smān-khug; **Süx** p. 133: *манхаг*: tib: smān khug, klm: mangqay: “эмийн уут”; Эм хадгалах хуниастай таарцаг мэт сав, манх ч гэдэг; манхаглах (манхагт хийх)
- машуу** – *ma-zhu-ba*: **TTT**: *ma-zhu-ba’i nad*: indigestion, one of six chronic diseases || klm: *masiyu*; **Baw** Ø; **KGy** p. 252: *машуу*: émelygés <nehéz v túl sok ételtől>; klm: masiyu; *машуурах*: émelygést érez, megfekszi a gyomrát <a nehéz v túl sok étel>, émelyeg; klm: masiyura-; **Süx** p. 137: *машуу*: tib: ma shu ba [sic!], klm: masiyu: “үл шингэхүй”; Хоол хэтэрснээс шингэхгүй болж дотор гэдэс өвдөх өвчин; машуудах (хоол хэтэрснээс ходоод эвгүйцэх); машуутах (машуу өвчин тохиох).
- мягман** – *mig-smān*: **TTT**: eye medicine; mineral medicine, antimony || klm: *migman*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 141: *мягман II*: tib: mig smān, klm: migman: “нүдний эм”; = хар өнгө; Хар чулуу, расияр чулууны нэр. Гялалзсан хар өнгөтэй, харыг нь хагалбаас зуун зүү зэрэгцүүлсэн юм шиг гэрэл сацардаг, харын хэмжээ нь бурхны тэргүүний үснир мэт гэж эмийн сударт гардаг. Ясны хим барилдуулах увидистай гэдэг.

- нажид** – *nad-byed*: **TTT**: *nad*: disease, illness, sickness, plague; *byed*: do, make, create, produce, act, cause to (happen) || klm: *najid*; **Baw** p. 227: *нажид*: torment, suffering; *нажидлах*: to torment; p. 228: *нажидтай*: painful, troublesome; **KGy** p. 274: *нажид*: kín, szenvedés, *наждаа үзэв*: megszenvedett, *наждаа эдлэх*: kínlódik, szenved; klm: *najid*; **Süx** p. 142: *нажид*: tib: *nad byed*, klm: *najid*: “өвчин үүггэгч”; Зовлон бэрхшээл; нажид болох; нажидлах (зовлон зүдгүүр учруулах, зовоох).
- ор** – *'or*: **Tshe** p. 2536: *chu'i nad skrang-'bur thon-pa zhi*; **Mgon** p. 156: *'or-ba lnga*: *rlung | mkhris-pa | khrag | bad-kan | gnad-dug-go | (bsdu-na tsha-'or dang grang-'or gnyis-so || klm: or; Baw Ø; KGy Ø; Süx p. 151: *or*: tib: *or* [sic!], klm: *or*: Сувар, хаван зэрэг утгатай. Хий, шар, цус, бэтэг, бэртсэн хорын гэж таван ор буй. Энэ нь халуун ор, хүйтэн ор гэж хоёр хуваагдана.*
- полог** – *pho-log*: **TTT**: stomach disease || klm: *polog*; **Baw** p. 285: *пологтох*: to overeat, to stuff oneself; **KGy** Ø; **Süx** p. 156: *полог*: tib: *pho log*, klm: *polog*: Хэтэрхий их идсэнээ болж хоол шингэхгүй болох нь; пологтох (полог болох); Төвд хэлнээ гэдэс өвдөх гэсэн утгаар хэрэглэгдэнэ.
- саа** – *gza'*: **TTT**: paralysis || klm: *sa*; **Baw** p. 288: *саа II*: (*саа өвчин*) paralysis, palsy, өрөөл саатай (*тал саатай*): hemiplegic, *халдварт саа*: poliomyelitis, *хүүхдийн саа*: infantile paralysis, *саа дайрах (саа тусгах)*: to be struck with paralysis; **KGy** p. 368: *саа²*: *orv bėnulás, paralízis, саа дайрах*: *megbėnul, sz szėlėtės őr vkit, саа өвчин, саагийн гэм*: *bėnulás, paralízis; szėlėtės*; klm: *sa < kín*; **Süx** p. 161: *саа*: tib: *gza'*, klm: *sa*: Ямар нэг эрхтнийг ердийн ажиллагаагүй болгох мэдрэлийн өвчин, саа дайрах (саа өвчин тохиох).
- сүрьеэ** – *sur-ya*: **TTT**: sun, colocynth, a disease || klm: *sūriye, sūriy-e*; **Baw** p. 314: *сүрьеэ*: (*сүрьеэ өвчин*) tuberculosis, ТВ, *уушигны сүрьеэ*: pulmonary tuberculosis; *сүрьеэ-төх*: to suffer from tuberculosis; **KGy** p. 403: *сүрьеэ*: *orv gümőkőr, tuberkulózis, tėbécė*; klm: *sūriye, tib ind*; *сүрьеэ өвчтөн*: *gümőkörös, tėbécės beteg*; *ясны сүрьеэ*: *csonttuberkulózis*; *уушигийн сүрьеэ*: *tüdőgümőkőr, biz tūdőbaj*; **Süx** p. 174: *сүрьеэ*: tib: *sur ya < szkt: sūryya*, klm: *sūriy-e*: “нар”; 1. Энэтхэг домог үлгэрт гардгаар нарны тэнгэр сахиулсан. Вээдийн гол тэнгэр бурхны нэг, гэрэл дулааны эх булгийг өгөгч, 2. нэг зүйл хорт микроб орсноос уушги, дотор бөөр ялзрах буюу яс үжрэх өвчин.
- тод** – *thod*: **TTT**: skull, crown of head, ornament on head, forehead, over, above, up, upon, higher, upper || klm: *tod*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 183: *тод*: tib: *thod-pa*, klm: *tod*: 1. гавал, үхсэн хүний гавал, 2. Хүн буюу бичний гавалын ясыг хөрөөдөж алт, мөнгөөр амсарлаж, доторлож хийсэн ариун сав. Бас зандангаар ч хийнэ.
- үрэл, рилбү** – *ril-bu*: **TTT**: relic pills, grain pills, pills, bead, small ball, globeule; medicinal capsule, which often contains holy substances and has been blessed by a lama || klm: *rilbu, ūril*; **Baw** p. 407: *үрэл I*: sphere, ball, bob, *хохливчны үрэл*: a ball-bearing ball, 2. (*үрэл эм, үрлэн эм*) pill (*Tib. ril-bu*); **KGy** p. 529: *үрэл*: *gömböcske, golyócska, labdacs, pirula; nõv apró alma(fajta)*; klm: *ūril, tib*; **Süx** p. 160: *рилбү*: tib: *ril bu*, klm: *rilbu*: үрэл; рашааны рилбү; рилү ч гэж бичдэг || **RTA-M** № 501: *ruru, reru* (Sch 650) in *mani ruru*: ‘mani pill’; JāD: *ril-bu, ril-lu*: ‘small ball, pill’

- ханд** – *khan-da*: TTT: confection, medicinal syrup, treacle, molasses partially dried, concentrated medicines || klm: *qanda*; **Baw** p. 427: *xand*: extract, decoction, *өтгөн ханд*: concentrate; **KGy** p. 554: *xand*¹: főzet, forrázat, párlat; gyógynövénykivonat, gyógy-szerkivonat, *xand arxu*: szeszpárlat, borpárlat, *xand эм*: gyógyyszerkivonat, főzet; **Süx** p. 195: *xand*: tib: khan da < szk: khanda, klm: qanda: 1. юмыг шингэн юманд чанаж дарж идээшүүлэн шимийг шингээн авсан хорхог; цайны ханд; ханд эм; 2. өтгөрүүлсэн ундаа
- харууц** – *kha-ru-tshwa*: TTT: black salt used medicinally (from boiling earth impregnated with saline particles), tonic aperient medicine salt of fetid odor from fusing fossil salt with emblic myrobalan, black salt || klm: *qaruča*; **Baw** p. 433: *харууц I*: grit; **KGy** Ø; **Süx** p. 196: *харууц*: tib: kha ru tshwa, klm: qaruča: Хар өнгийн нэгэн зүйл давс, эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- чавсан, шавсан** – *chab-gsang*: TTT: urine || klm: *čabsang, šabsang*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 211: *чавсан*: tib: chab gsang, klm: čabsang: “нууц ус”, шээс; p. 218: *шавсан*: tib: chab gsang; klm: šabsang: чавсан
- чон** – *mchong*: TTT: *mchong*: agate (see also *chong*) a gem which cures paralysis, quartz; *chong*: variegated semi-precious stone: cornelian(?) || klm: *čong*; **Baw** p. 527: *чон*: cornelian (*min.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 216: *чон*: tib: mchong, klm: čong: Улаан мана, хас, хүрэн эрдэнэ (CP); цайвар улаан буюу нал эрдэнэ мэт өнгөтэй нэг зүйл чулуу; чун эрих, чун шигтгээ (Я.Ц.); Монгол ардын туульсад чон хүрэн зээрд морь гэж гардаг нь цусан хүрэн зээрд гэсэн утгатай.
- шамбарам** – *gzhang-'brum*: TTT: piles, hemorrhoids || klm: *šamburum, šangbürüm, šamburam*; **Baw** p. 534: *шамбарам*: haemorrhoids, piles (*Tib. gzhang-'brum*); *шамбарамтах*: to have piles; **KGy** p. 700: *шамбарам*: *orv aranyér*, haemorrhoides; klm: šamburum < *tib gzhang-'brum*; **Süx** p. 219: *шамбарам*: tib: dzhang 'brum [sic!], klm: šangbürüm, šamburam: “хошногын гөвдрүү”; Хошног хавийн венийн судас бүдүүрч молцоглох өвчин, заримдаа хагарч цус гарна. Гортиг яр ч гэдэг; шамбарамтах (шамбарам яр тусах).
- ям** – *yams*: TTT: epidemic, infectious disease || klm: *yam-a*; **Baw** p. 583: *ям*: glanders (*vet.*); **KGy** p. 753: *ям*: *állatorv takonykór*; klm: yama; **Süx** p. 231: *ям*: tib: yams, klm: yam-a: “халдвар, хижиг”; Адуу зэрэг битүү туурайтанд тусах нэгэн зүйл халдварт өвчин.

Számok

Az alábbi 11 szám buddhista művekben fordul elő, feladatuk többnyire nem valamilyen meghatározott mennyiség megnevezése, hanem a ‘végtelen sok’, ‘megszámlálhatatlan’, ‘ésszel fel nem foghatóan nagy számú’ szinonimái. Gyakran egymással összekapcsolva fordulnak elő, ily módon még nagyobb szám jön létre (pl. живаа цагчиг).⁷³

⁷³ Figyelemre méltó, hogy a Róna-Tas András által feldolgozott adatok tanúsága szerint a mongolban a számnevek közül csak a ‘százezer’ és a ‘millió’ jelentésű tibeti kölcsönszó található meg (RTA-M № 312 és № 530).

- бум** – 'bum: TTT: 100,000 || klm: *bum*; **Вав** p. 67: *бум I*: one hundred thousand (*Tib.* 'bum); **КГу** p. 76: *бум*: százezer, *Бум эрдэнэ: népk* Százezer Kincs <hósenek címe>; klm: bum <*tib* 'bum; **Süx** p. 45: *бум*: tib: 'bum, klm: bum: Арван түм буюу зуун мянга. Лагчаа буюу лагшаа ч гэнэ. || **РТА-М** № 312: *твгн* (M): 'hundred thousand'; JäD: 'id.'
- дам** – *gtams*: TTT: huge number; entirely surrounded by, be filled with || klm: *tam-a*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 78: *дам I*: tib: gtams, klm: tam-a: Арван равжим буюу 13 оронтой тооны нэр.
- дүнчүүр**, **дүншүүр** – *dung-phyur*: TTT: 100 million || klm: *düngcūür, düngsigür*; **Вав** p. 140: *дүнчүүр*: one hundred million (*Tib.* dung-'pyar [sic!]); **КГу** p. 161: *дүнчүүр* = *дүншүүр*: százmillió; klm: düngcūür, düngsigür <*tib* dung-'phyur; **Süx** p. 92: *дүнчүүр*: tib: dung 'phyur, klm: düncür [sic!], düngcūür: Есөн оронтой тоо, зуун сая буюу арван голди.
- живаа** – *bye-ba*: TTT: ten million, many millions || klm: *jīwa, jīu-a, jīva, jība*; **Вав** p. 155: *живаа*: ten million (*Tib.* bye-ba); **КГу** p. 179: *живаа, жвааа*: *mat* tízmillió; klm: jīwa, jīu-a <*tib* bye-ba; **Süx** p. 102: *живаа*: tib: byi ba [sic!], klm: jīva, jība: Тооны нэр, арван сая, голди.
- равдам**, **равтам** – *rab-bkram*: TTT: ten trillion, large number || klm: *rabdam*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 158: *равдам, равтам*: tib: rab bkrams, klm: rabdam (Ков.): Тооны нэр, маш дэлгэмэл буюу арван цагчиг; их равдам (тө. rab bkrams chen po) – их маш дэлгэмэл буюу зуун цагчиг, зуун тэрбум.
- равжам** – *rab-byams*: TTT: vast, infinite, all-encompassing, whole assembly, universe, galaxies || klm: *rabjam*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 158: *равжам*: klm: rabjam: *равдам*
- равжим** – *rab-byams*: TTT: infinite, countless, numerous, vast and encompassing, immeasurable, enormous, boundless, illimitable, numberless, innumerable, incalculable, || klm: *rabjīm*; **Вав** Ø; **КГу** p. 366: *равжим*: billió (10¹²); klm: rabjīm, *tib*; **Süx** Ø
- сая** – *sa-ya*: TTT: million || klm: *saya, say-a*; **Вав** p. 299: *сая I*: million, *саяны нэг*: one millionth (*Tib.* sa-ya); **КГу** p. 384: *сая*¹: millió; klm: saya <*tib* sa-ya; *саят, саятан*: milliomos; klm: sayatu *rég tbsz* sayatan; **Süx** p. 168: *сая*: tib: sa ya, klm: say-a: мянган мянга, арван бум || **РТА-М** № 530: *сая* (M): 'million'; JäD: 'id.'
- таг**, **таг тиг**, **цагчиг** – *khrag-khrig*: TTT: 1. a great number, the same as ten billion ther 'bum chen po, 2. 100,000,000 (100 million), 3. a billion; an extremely large number || klm: *taγ, čayčiy*; **Вав** Ø; **КГу** p. 652: *цагчиг*: százmilliárd (10¹¹); klm: čayčiy, *tib*; **Süx** p. 177: *маг II*: tib: khrag, klm: таγ: наяд, нагшдар, арван оронтой тоо, арван миллиард; таг тиг ч гэнэ; p. 205: *цагчиг*: tib: khrag khrig, klm: čayčiy: szkt: mahāpadma; Арван тэрбум
- түг таг** – *khriḡ-khriḡ*: TTT Ø; vö. *khrag-khriḡ* || klm: *tüg*; **Вав** Ø; **КГу** p. 466: *түг*¹: *jokozó elbtag*: *tүг түмэн*: töménytelen, sok ezer, tíz meg tízezer; klm: түг; **Süx** p. 187: *түг, түг мац*: tib: khriḡ khriḡ, klm: түг: Тиг нь монгол хэлнээ түг болон хувирчээ. Наяд буюу түг түмэн, түмэн түмэн, маш олон зэрэг утгатай.
- тэрбум** – *ther-'bum*: TTT: one billion, 1,000,000,000 || klm: *terbum*; **Вав** p. 372: *тэрбум*: ten to the power of nine, one thousand million, milliard, billion, *их тэрбум*: ten to the power of ten, one million million, billion; *тэрбумтен*: billionaire; **КГу** p. 480:

тэрбум: milliárd, 10⁹; klm: *terbum* < *tib ther-ʔbum*; **Süx** p. 188: **тэрбум:** *tib: ther ʔbum*, *klm: terbum*: Арван оронтой тооны нэр, арван дүнчүүр; их тэрбум (арван нэг оронтой тоо).
цадчин – **khyad-phyin**: **TTT**: 10 000 000 || *klm: čadč’in*; **Waw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 205: **цадчин:** *tib: khyad ʔbyin [sic!]*, *klm: čadč’in*: Тооны нэр, арван мянжар, арван мянган миллиард.

Időszámítás, naptár

A 10 szó között megtaláljuk a hét napjait, valamint más, rövidebb-hosszabb időszakosokat jelölő kifejezéseket.⁷⁴

баасан, баваасан – **pa-sangs, pa-wa-sangs**: **TTT**: Venus, Friday || *klm: basang, bava-sang*; **Waw** p. 34: **баасан** (*баасан гаруэ*): 1. Venus, 2. Friday (*Tib. pa-sangs*); **KGy** p. 40: **баасан(э)**: a Vénusz bolygó; péntek, *баасанг гараз*: péntek; **Süx** p. 24: **баасан:** *tib: pa sangs*, *klm: basang*: 1. долоон хоногийн тав дахь өдөр, 2. нарны аймгийн нэгэн ертөнц; **баваасан:** *tib: pa-wa-sangs*, *klm: bavasang*: баасан; монгол нэлнээ зөвхөн оноосон нэрийн үүргээр хэрэглэгдэнэ.

бямба – **spen-pa**: **TTT**: Saturn, Saturday || *klm: bimba*; **Waw** p. 81: **бямба** (*бямба гаруэ*): 1. Saturn, 2. Saturday (*Tib. spen-pa*); **KGy** p. 92: **бямба:** *szombat, csill a Szaturnusz bolygó, өнөөдөр бямба гараз*: ma szombat van; *klm: bimba* < *tib spen-pa*; **Süx** p. 51: **бямба II**: *tib: spen pa*, *klm: bimba*: 1. долоон гаригийн зургадугаар өдөр буюу санчир, 2. нарны аймгийн нэгэн ертөнц.

галав, галба – **bskal-pa**: **TTT**: aeon, age, period, cosmic period; time || *klm: ʎalab, galab, ʎalba*; **Waw** p. 86: **галав, галба:** *kalpa, era, epoch, period, Кембрийн галбын үе*: Cambrian epoch, *триасын галав*: Triassic period, *усан галав*: the Flood, *усан галавын өмнөх үеийн*: antediluvian, *галав юулэх*: the end of the world, *галав юүлтэл (галав нохцтол)*: till the end of time (*Skr.*); **KGy** p. 99: **галав:** *korszak, világekorszak*; *klm: ʎalab, galab* < *ujg klp* << *szkr kalpa*; **Süx** p. 57: **галав, галба:** *tib: bskal pa*, *klm: ʎalba*: “хувьт”, 1. дэлхий ертөнц бий болсон эрт цагийн амьтан, ургамал бүхий тунамал чулуулгийн нас, 2. Бүддийн домог зүй, зурхайн ёсонд ертөнцийн тогтох ёсны эрин хэмжээг хэлнэ. Үүнд: сав шим ертөнц үүсэхийг тогтох галав (*tө. gnas skal*), тогтоод эс барагдахыг орших галав (*tө. rhyag skal*), гал, ус, хийнээс эвдрэх галав (*tө. ʎig skal*) бий болно. Бас мөнх тэнгэрийн хүчинд дахин тогтох үе нь хоосрох галавт (*tө. stong skal*) эхэлнэ гэж үздэг. Монгол хэлний ертөнц (үз) нь төвд үг бөгөөд ʎig rten буюу “эвдэрхүйн шүтээн” гэсэн утгатай. Энэ нь ертөнц үүсч, устаж байдгийг илтгэсэн гүн ухааны ойлголтыг илтгэж байна. Галавыг өчүүхэн галав, завсрын галав, их галав гэж хуваана. Их галавуудын хооронд завсрын 80 галав бий гэнэ. Нэг галав хэмээх хугацааг сударт өгүүлснээс үзвэл эргэн тойрон дөчин газарт цогцолсон нэг дөрвөлжин хотод

⁷⁴ A Nap és naprendszerünk bolygói, amelyekről a hét napjai a nevüket kapták, megtalálhatók a tulajdonnevek között.

- гүнжидийн үрийг дүүргэж, гурван жилийн дотор нэг мөхлөг үр авч энэ мэтээр гүнжидийн бүх үрийг авч дуусгасан үеийн хугацааг нэг галав гэнэ. Галав юулэх гэвэл орчлон ертөнцийн төгсгөлийг хэлнэ. Гал галав, салхин галав, усан галав гэвэл ертөнц тогтох буюу сөнөх цагт ямар махбодоор эхлэхийг хэлж байгаа ажээ.
- даваа** – *zla-ba*: **ТТТ**: Moon, Monday, month || klm: *dawa*; **Вав** p. 114: *даваа I*: (*даваа гариг*) Monday (*Tib.* zla-ba); **КГy** p. 127: *даваа* 1: hétfő; Hold; klm: *dava* < *tib* zla-ba; **Süx** p. 76: *даваа*: tib: zla ba, klm: *dava*: “саран”; 1. долоо хоногийн нэг дэх өдөр, 2. нарны аймгийн нэг ертөнц
- лхагва** – *lhag-pa*: **ТТТ**: Mercury, Wenesday || klm: *lhagpa*; **Вав** p. 205: *лхагва* (*лхагва гариг*): 1 Mercury, 2. Wednesday (*Tib.* lhag-pa); **КГy** p. 242: *лхагва*: szerda; <személyénév is>; klm: *lhagpa*, *tib* lhag-pa; *Лхагва гариг* / *гариг*: csill a Merkúr bolygó = Буд; **Süx** p. 127: *лхагва*: tib: lhag pa, klm: *lhagpa*: Буд; долоон гаригийн гутгаарх нь.
- мягмар** – *mig-dmar*: **ТТТ**: Mars, Tuesday || klm: *miymar*; **Вав** p. 225: *мягмар*: (*мягмар гариг*) 1. Mars, 2. Tuesday (*Tib.* mig-dmar); **КГy** p. 270: *мягмар*: csill a Mars bolygó; kedd; klm: *miymar*, *tib* mig-dmar; **Süx** p. 141: *мягмар*: tib: mig dmar, klm: *miymar*: “улаан нүдэн”; 1. долоо хоногийн хоёрдугаар өдөр, 2. нарны аймгийн нэг ертөнц болох марс.
- ням** – *nyi-ma*: **ТТТ**: day, date, sun, Sunday || klm: *nima*, *nim-a*; **Вав** p. 252: *ням*: (*ням гариг*) Sunday (*Tib.* nyi-ma); **КГy** p. 314: *ням*: vasárnap; a Nap; klm: *nima*, *tib*; *ням гараг бүр*: minden vasárnap, vasárnapon|ta, -ként; **Süx** p. 149: *ням*: tib: nyi-ma, klm: *nim-a*: 1. долоон хоногийн долдугаар өдөр буюу Адъяа гариг, бүтэн сайн өдөр, 2. наран гариг.
- пүрэв** – *phur-bu*: **ТТТ**: Jupiter, Thursday || klm: *pürbü*; **Вав** p. 285: *Пүрэв*, *пүрэв* (*пүрэв гариг*) **I**: 1. Jupiter, 2. Thursday (*Tib.* phur-bu); **КГy** p. 366: *пүрэв*: csütörtök; a Jupiter bolygó; klm: *pürbü* < *tib* phur-bu; *пүрэв гараг*: csütörtök; **Süx** p. 157: *Пүрэв*, *пүрэв I*: tib: phur bu, klm: *pürbü*: “гадас”; 1. Долоо хоногийн дөтгөөр өдөр буюу бархасбадь гариг, 2. Нарны аймгийн нэг ертөнц.
- равжин**, **аравжин**, **равжун** – *rab-byung*: **ТТТ**: division of time (60 years), the sixty-year cycle in the Tibetan calendar, name of 1st year of cycle of 60 years || klm: *rabjing*, *rabjung*; **Вав** p. 287: *равжин*, *равжун*: sixty-year cycle (*Tib.* rab-byung); *равжинжарангийн тоолол*: the sixty-year calendar; **КГy** pp. 366–367: *равжин(г)* (= *аравжин*): hatvanéves szakasz/ídőszak; klm: *rabjing* < *tib* rab-byung; **Süx** p. 158: *равжун*: tib: rab tu byung ba, klm: *rabjung*: “машид гарсан, сайтар гарсан”; Од гариг, орчлон ертөнцийн тогтцыг гаргадаг жарнаар тоолох ёс – цагийн хүрдний номлол (үз. Дүйнхор) энэтхэгээс төвдөд дэлгэрч, жарны тооллын анхдугаар он болох 1027 оны улаагчин туулай жилийг ийн нэрлэж байснаа сүүлдээ жаран жилийн ерөнхий нэр болжээ. Равжунгаар тоолохдоо улаагчин туулай жилээс эхлэн хар зурхайн үндсэн таван махбод мод, гал, шороо, төмөр, ус эдгээрийн өнгийг илтгэх хөх, улаан, шар, цагаан, хар өнгийг эр эмээр хуваан арван хоёр жилийн дарааллаар тоолсоор улаан барс жил хүртэл жаран жил болгодог. Энэ жаран жил тус бүрдээ онд ондоо нэртэй.

торон – *tho-rangs*: TTT: daybreak, morning twilight, dawn, break of day, early morning, the following morning, one of 12 *dus tshod* || klm: **torang**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 184: **торон**: tib: tho rings, tho rangs, klm: torang: Үүрийн гэгээ; үүрийн торон; торон жирэн.

Vallási célú épületek

Különféle buddhista épületek, szentélyek, ereklyetorony-fajták, remetelakok, kolostori termek, helyiségek, kolostori tárgyak, diszító elemek megnevezése, összesen 20 szó.

бунхан – *'bum-khang, bum-khang, bem-khang*: TTT Ø; *'bum-pa*: stupa, tomb; *dur-khang*: tomb, crypt || klm: *bungqang*; **Baw** p. 68: *бунхан*: 1. tomb, 2. mausoleum (Tib. 'bum-khang), *бунхлах*: to entomb, to place in a tomb; **KGy** p. 76: *бунханг*: sír-emlék, kripta, mauzóleum, *бунхангнд цэцэг өргөх*: megkoszorúzza vkinek a sírját; klm: *bungqang* < *tib* *bum-khang*; **Süx** p. 46 *бунхан*: tib: *spungso-khan* [sic!], klm: *bungqan*: “цогцсын байшин”; 1. нас барсан хүний шарил, чандар агуулсан орон барилга, онгон ч гэдэг, 2. хууч. тайж тавиглахаар бурхны хөргийг хийж булсан шороо чулуун овоо. || **RTA-M** № 33: *biṅk'aṅ* (M), *veṅk'aṅ* (Sch 71–79, VMI 158: 2, p. 164): ‘a little chapel, in which idols and religious objects are placed, an which one do not wish to keep in the house (it is placed on the side of the village or at a cross-road)’ (M), ‘*chorten-chamber*’ (Sch)

ганжир – *ganydzira, ganji-ra, gan-dzir, ganya-ji-ra*: TTT: *gan-ji-ra*: top ornament || klm: *γanjīr-a, γanjīra*; **Baw** p. 88: *ганжир*: finial (on a lamasery building) (Tib. *gan-dzir*); **KGy** p. 101: *ганжир*: buddhista templom csúcsos tetődísz; klm: *γanjīra* < *tib* *ganydzira* < *ind*; **Süx** p. 62: *ганжир*: tib: *ganya ji ra* < szkt: *gascira*, klm: *γanjīr-a*: “сант охь”; Сүм дуган, орон барилга, суварга, тахилгат овооны орой дээрх төмөрлөгөөр хийсэн чимэг. Их төлөв алтадсан байдаг. || **RTA-M** № 168: *Gānbḍīūra* (VMI 156: 64, p. 159): ‘top, ridge of a church’; JāD: ‘obviously a Sanskrit word, though not in our dictionaries; an architectural ornament, consisting in small turrets or spires along the edge of a flat roof’

гомбо – *dgon-pa*: TTT: temple, retreat, hermitage, monastery, wilderness, solitary place, waved-leaf fig-tree, convent || klm: *γombu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 66: *гомбо* II: tib: *dgon pa*, klm: *γombu*: “аглаг хийд” (Ю.Р.); гомбод суух, гомбоос ирсэн (хийд буюу аглагаас ирсэн) (Ю.Р.) || **RTA-M** № 478: *rGuomBa* (M), *rḡGuomBa* (VMI 148: 33): ‘monastery’; JāD: ‘id.’

гонхон, гонх – *dgon-khang, mgon-khang*: TTT: *dgon-khang*: Ø; *mgon-khang*: chapel housing images of the fierce protectors, protector’s temple || klm: *γongqon, γongqang*; **Baw** p. 97: *гонхон, гонх*: porch, lobby (to a tent, a temple, etc.), tambour (on a Chinese roof); *гонхлох*: to set up (two tents) so as to adjoin each other, *гонхлон залгасан гэрүүд*: adjoining tents; **KGy** p. 109: *гонхон*: különálló szentély, *kb* kápolna; klm: *γongqon, γongqang* < *tib* *dgon-khang*; **Süx** p. 67: *гонхон*: tib: *mgon khang*, klm: *γongqon*: догшдын байшин, сахиулсны сүм; сүм дуганы дотор гадар ямар

нэг газарт өрөө тасалгаа маягтайгаар барьсан өрөө буюу асар; бурхны гонхон, үүдний гонхон гэх мэт.

гүмбум – *sku-'bum*: **TTT**: 2. a stupa with many images / tsa-tsas; lit. “hundred thousand images”, 3. monastery built on spot of Tsong Khapa’s birth place in Amdo || klm: *günbum*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 70: *гүмбум*: tib: sku 'bum, klm: günbum: “буман бие”, Угтаа арван түмэн Сэнгэнэнаро (Арслангийн хүүрхрэлт) бурхны дүрст Майдарын хийд гэсэн угтагай. Төвд оронд байдаг, шарын шашны зургаан их хийдийн нэг. Шашны домогт гардгаар Зонховыг эхээс мэндлэхэд хүйсийг нь хайчлах үест нэгэн дусал цус газарт дуссанаас тэр газарт арван түмэн навчтай зандан мод ургаж, навч бүрд нь Сэнгэнэнаро бурхны дүрс аяндаа тодорсон учир Гүмбум (Буман биет) хийд гэж нэрийдэх болсон гэдэг

гүнгэрваа – *kun-dga'-ra-ba*: **TTT**: the place in a temple hall, where the representations of body, speech and mind (*sku gsung thugs rten gyi bzhugs sa*) are arranged. Syn. *lha khri* seat of the gods, 1. shrine or temple, 2. throne of the Dharma, 3. debating ground for monks, 4. garden, grove, 5. shelves containing the sacred scriptures, 6. library of a monastery containing Tripitaka, 7. religious school, pleasure garden, garden or a library || klm: *güngyaraba, güngya-raba*; **Baw** p. 105: *гүнгэрваа*: case for a Buddha image, *гүнгэрваатай бурхан*: a Buddha-image in a case (*Tib.* kun-dga'-ra-ba); **KGy** p. 119: *гүнгэрваа*: *buddh házioltár*; *kegytárgyak szekrénykéje/ládikója*; klm: *güngyaraba* < *tib* kun-dga' ra-ba; **Süx** pp. 70–71: *гүнгэрваа*: tib: kun dga' ra ba; klm: *güngyaraba*: “хотол баясгалант хүрээ”, 1. бурхан ном, шүтээн тахилыг агуулсан модон хайрцаг. Монголчууд хойт буюу баруун хойт зүгийг бурхан сахиусны орон гэж шүтдэгээс гэрийнхээ тэр хүндтэй зайд байрлуулдаг, 2. зарим юм агуулах сав, жааз, гуу || **RTA-M** № 186: *ГоңГорāwa* (M): ‘a little case for idols, a little case for the geneological tables of a family’; JāD: ‘library of a monastery’

дог – *tog*: **TTT**: the top of anything, top ornament, button on cap of dignitaries, essence, pith, point || klm: *doγ*; **Baw** p. 127: *дог*: finial, decoration on the top of a temple-roof, *etc.*, *дээрээ догтой тотго*: brazier pillars with a finial on top, *жуузны дог*: finial on a sedan-chair, *догт жанцан*: victorious banner with a finial, *сүм дуганы орой дахь чимэг гуюу дог-ганжир*: the decorations or finials on temple-roofs; **KGy** p. 143: *дог*: csúcs(dísz); klm: *doγ*, *tib* tog; *тугийн дог*: zászlórúd csúcsdísz; **Süx** p. 84: *дог I*: = ganjir; tib: tog, klm: *doγ*: Юмны орой дээр чимэг болгон хийсэн зүйл; жанцангийн дог; тугийн дог

дуган – *'du-khang*: **TTT**: assembly hall, congregation hall || klm: *duyang*; **Baw** p. 134: *дуганг*: temple, lamasery assembly hall, *дуганг сүм*: temples (*Tib.* 'du-khang); *дугангч*: caretaker in a lamasery; **KGy** p. 153: *дуган(э)*: buddhista templom; klm: *duyang* < *tib* 'du-khang; **Süx** p. 88: *дуган*: tib: 'du khang, klm: *duyang*: “хурлын байшин”; 1. хурлын сүм, шүтээний өрөө зэргээс бүтэг шашны хурал номын газар. Дуган нь их төлөв хоёр эгнүүлдсэн баганаар тусгаарлагдах гурван хэмээг бүхий нэг өрөө байдаг. Багануудын хооронд лам нарын жавдан байна, 2. гэр хэлбэртэй, бүс бүрээстэй хурлын сууц; дуганч (дуганын харгалзагч); **RTA-M** № 361: *ндогдһ* (M, VMI 156: 64): ‘meeting-house for ceremonies, the great temple of a lama-monastery’; JāD: ‘id.’

- ёдор** – *gyo-dar*: TTT Ø; vö. *gyo*: make shaky, shimmering, flow about, drift about, move, wave; *dar*: silk, sash, brocade, scarf, banner, flag || klm: *yodar*; **Baw** p. 151: *ёдор*: pole marking a grave; **KGy** p. 173: *ёдор*: szalagokkal feldíszített pózna buddhista szentély előtt; magányos fa; kopjafa <síron, temetőhelyen>; klm: yodar < *tib* >; **Süx** p. 95: *ёдор*: tib: gyo-dar [sic!], klm: yodar: даруар; 1. хүүр оршуулах газарт хатгах мод, 2. тал хээрийн цор ганц мод; талын ганц ёдор; ёдроо барих (гуйлгачин болтлоо ядуурах), 3. гэр бүл, үр хүүхэдгүй ганц бие хүн; ёдор хүн.
- жалханз** – *rgyal-khang-rtse*: TTT Ø; vö. *rgyal-khang*: king’s residence, palace; *khang-rtse*: house top || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 98: *жалханз, жалханз хутагт*: tib: rgyal khang rtse: “ялгуусны байшингийн орой”; Ялгуусны давхарлаг харшийн оройд ямагт номыг бясалган суудаг байсан тэр үйлээр нь төвдийн Галдан хийдийн XXV ширээт лам Балжиржамц (1526–1599) хэмээх эрдэмт ламыг анх цоллосон газар. Энэ алдар хожуу үед монголд уламжлагджээ. Жалханз хутагтын монголд тодорсон анхны дүр Лувсанданзанжамцаас Дамдинбазар (1874–1923) хүртэл найман дүр гийсэн.
- жансаг** – *rgyan-tshogs*: TTT Ø; vö. *rgyan*: ornament, decoration, *tshogs*: accumulation, collection || klm: [?]; **Baw** p. 154: *жансаг*: set of ornaments (*Buddh.*) (*Tib. prob.* rgyan-tshogs); **KGy** Ø; **Süx** p. 101: *жансаг*: tib: sryan gsigs [sic!], *жанрайсиг* гэдэг үгийг хураангуйлсан хэлбэр, үзмэр гэсэн утгатай.
- жодвон** – *cod-pan*: TTT: crown; tiara, diadem, the crest, silken crown, ribbons || klm: *jod-bon*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 104: *жодвон*: tib: chod pan [sic!], klm: jodbon: “үет цомцог”; манжлага, титэм; хөх, цагаан, улаан, шар, ногоон таван өнгийн эдээр оёж, ширсэн дамрын уяа.
- жодгор** – *gcod-gur*: TTT: Chö tent, small tent for a Chö practitioner || klm: *jodyar*; **Baw** p. 159: *жодгор*: a small portable tent, *жодгор татах*: to set up a жодгор; **KGy** p. 183: *жодгор*: négyyszögletes sátorház; klm: jodyar, *tib*; **Süx** p. 104: *жодгор*: tib: gcod gur, klm: jodyar: “жодын майхан”; Даавуугаар дөрвөлжин босоо хэлбэртэй хийсэн оромж. Жодгорын туурган хэсгийг ижил хэмжээтэй 4 тал даавууг зах захаар нь нийлүүлэн оёно. Мөн оройн хэсэг нь хошуулдан эсгэсэн 4 хэсгээ бүтнэ.
- лавран, лаврин** – *bla-brang*: TTT: lama’s residence, monastic household || klm: *labrang*; **Baw** p. 202: *лавран, лаврин*: dwelling or palace of a high lama (*Tib.* bla-brang); **KGy** p. 237: *лавран(з)*: rég főpapi palota; klm: labrang < *tib* bla-brang; **Süx** p. 119: *лавран*: tib: bla brang, klm: labrang: “ламын ордон”; 2. хүндтэй лам, хутагт хувилгаадын суух орон байр; Монгол хэлнээ лаврин гэж хэлж бичих нь ч бий. || **RTA-M** № 272: *larḍḥ* (M): ‘the castle of a living Buddha’; JāD: ‘resp. for dwelling-room or house of a lama’
- сорогшин** – *srog-shing*: TTT: life-tree, placed as an axis at the center of a stupa or a statue || klm: *soryūšin*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 171: *сорогшин*: tib: srog shin [sic!], klm: soryūšin: “амин мод”; 1. сүм хийдийн гол суварга болгон хус модоор хийсэн багана, 2. шавар шуумал баримлын голд хийх дөрвөн тал мод
- сэнтгий** – *seng-khri*: TTT: lion throne || klm: *sengtei*; **Baw** p. 319: *сэнтгий*: “lion-throne”, seat of a Buddha statue, pedestal of a stupa (*Tib.* seng-khri); **KGy** Ø; **Süx** pp. 175–

176: *сэнтий*: tib: seng khre [sic!], klm: sengtei: “арслант тавцан”; Газар тэнгэрийн завсарт шашин номын аливаа дайсны омгийг үхүүлж, ад хорлолыг номхотгон дарж байгааг билэгдсэн улбар шар зогдоргой дөрвөн цагаан арсланг баруун урд хөлөө дээш өргөсөн, бусад хөл нь доош тулж байгаагаар урласан яндар бүхий дөрвөлжин тавцан буюу хүндэтгэлийн суудал. Далай лам, Банчин эрдэнэ, Халхын богд нар болон хийдийн тэргүүн лам нар хурал номын үйл бүтээхэд зарнан суудаг.

цaмxаг – *'tshams-khang*: TTT: *mtshams-khang*: retreat hut/ hermitage || klm: *čamqay*; **Вав** p. 503: *цaмxаг*: 1. tower, *гэрэлт цaмxаг*: lighthouse, beacon, *зурагт радиогийн цaмxаг* (телевизийн цaмxаг): television tower, *цaмxаг байшин*: tower block, *цaмxагт өргөгч* (цaмxагт өргүүр): tower crane, 2. (тоононы цaмxаг) stretcher of the roof-ring of the tent; **КГy** p. 654: *цaмxаг*: torony; bástyа, erösség; kerekátor tetőgyűrűjének merevítő keresztléce; klm: *čamqay*; **Süx** p. 207: *цaмxаг*: tib: 'tshams khang, klm: *čamqay*: “завсрын гэр, цэгийн гэр”, “даяан суух гэр”; 1. барилга байшингийн дээрх бөмбөгөр орой, 2. харуул, хяналтын зүйлд зориулан барьсан өндөр нарийн барилга, 3. тоононы цагиргийн дотор тэлж хийсэн мод, цамхраа ч гэнэ, 4. гудамжны амыг хааж хийсэн асар хаалга.

цoгчин – *tshogs-chen*: TTT: general assembly, meeting, convention || klm: *čöč'in*; **Вав** p. 506: *цoгчин*: (цoгчин дуган) main hall of a temple or lamasery (*Tib.* tshogs-chen); *цoгчин дуган*: cathedral; **КГy** p. 660: *цoгчин*: lámatemplom/kolostor nagy gyűlés-terme, fő templomcsarnok; klm: *čöč'in < tib*; *цoгчин дуган*: főtemplom; **Süx** p. 208: *цoгчин I*: tib: tshogs chen, klm: *čöč'in*: “их чуулган”; 1. залбирал, уншлага голлосон хурал; цогчин хурах, 2. цогчин хурал ном хурах гол сүм дуган; цогчин гэр (залгаа унтай, дөрвөн баганатай шашны ёсны залбирал уншлага хийх газар).

чoдин – *mchod-rten*: TTT: stupa; offering, shrine, reliquary, reliquary symbolic of buddha-mind, funerary monument. Lit. support for worship || klm: *čodin*; **Вав** p. 527: *чoдин*: building serving as the sepulchre or cenotaph for a high lama, etc. (*Tib.* mchod-rten); **КГy** Ø; **Süx** p. 215: *чoдин*: tib: mchod rten, klm: *čodin*: “тахилын шүтээн”; суваргыг үз || **RTA-M** № 405: *nt's'iördiän* (M): ‘stupa’; *nt's'iördiändu sGurā Gi-* (~ Mgr -Du, skor-ba, Mgr Gi-) (M): ‘to circumambulate a stupa’; JäD: ‘stupa’

шaмбa – *sham-bu*: TTT: door and window ornament, fringe, skirt || klm: [?]; **Вав** p. 534: *шaмбa*: the ribbons or flounces forming part of the umbrella, one of the Eight Glorious Emblems (*Tib.* sham-bu); **КГy** Ø; **Süx** Ø

Kolostori gazdálkodás

A kolostorok vagonával, jövedelmével, a részükre juttatott adományokkal kapcsolatban 4 kifejezés található a vizsgált forrásokban.

гop – *dkor*: TTT: (h) of *nor*, riches, property, wealth, possession; donation, charity, offerings, religious offerings, material things offered out of faith, funds, treasury, gift,

- monastic property, handout, offering made to the objects of refuge; religious wealth. Ex. *dgon pa'i dkor* monastic wealth || klm: **γor**; **Baw** pp. 97–98: *zop*: pay-off; *zop ga-pax* (*горыг үзэх*): to pay the price, to see what comes of, to get what's coming; *горыг гаргах*: to get one's own back (on someone), to pay (someone) out; **KGy** Ø; **Süx** p. 68: *zop*: tib: dkor, klm: γor: “эд юм” Сүм хийдийн эд хөрөнгө, сан хөмрөгийг зүй бусаар ашиглахын үр дагавар, гөр болох, гөргөх
- жас, жасаа** – *sbyi-sa*: **TTT** Ø [?] || klm: **ḡisa**; **Baw** p. 155: *жас*: (*жас жас*) lamasery property, lamasery treasury, *жасын мал*: livestock of a lamasery; *жасаа*: 1. periodic duty, turn of duty (*hist.*), *жас жанжин*: duty-general (at Uliastai), 2. office staffed by regularly rotating personnel (*hist.*), *жасаанд суух*: to be on periodic duty, 3. (*жас даллага*) service held regularly by a household for the purpose of obtaining good fortune; *жасаалах*: to be on periodic duty, to take one's turn at duty (*hist.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 102: *жас*: tib: sbyi sa, klm: ḡisa: “нийтийн газар, олны өмч”; 1. хурал номын сан хөмрөгийн газар, цогчин жас, их жас гэхчлэнгийн нэртэй байсан. *хори*. жас жав; Жас нь угтаа хийдийн аж ахуй болно. Жасын зэрэгцээ сан гэж байсан. Сан нь сүм хийдийн мяндагтан дээд лам нарын аж ахуй болно, 2. сүм суварга босгох, ном судар барлаж бүтээлгэх зэрэг шашин шүтлэгийн холбогдолтой ажил үйл явуулахад зориулж бэлтгэсэн мал хөрөнгө; *жасаа*: tib: sbyi sa, klm: ḡisiy-a: Шашны зан үйл ёсоор айл өрх өөр өөрийн бурхан сахиусыг тахиж хишиг буянаа дуудуулах тахилга; жасаа даллага.
- зэд пог** – *'gyed*, *'gyed-phogs*: **TTT**: *'gyed*: money, food, etc. offered to a person as charity (usually to monks), alms in money or eatable things, money given as gift or alms to monks; distribute; *'gyed-phogs*: offered money to the monastic community || klm: *jed*, *jed poγ*; **Baw** p. 187: *зэд*: (*зэд ноэ*) alms distributed to lamas (*Tib. perhaps* 'gyed, phogs); **KGy** p. 220: *зэд* = *зэд ноэ*: *buddh* <szertartásban résztevő> szerzetesnek osztott csekély járandóság, alamizsna; klm: jed, jed poγ < tib 'dzed phog [sic!]; 'dzed: keep, receive, hold out, hold forth, hold as receptacle for something poured, bear); **Süx** p. 114: *зэд*: tib: 'byed [sic!], klm: jed: “түгээл”; 1. өглөгийн эздээс сүм хийдэд өргөсөн зүйлийг шашны ёсны хурлын лам нарт барих түгээл; *хори*. зэд пог, 2. цалин хөлс
- пог** – *phog*, *phogs*: **TTT**: *phog*: wages, pay, pension, gratuitous, support; *phogs*: salary, wage, pay, income; *phog-dpon*: paymaster; *phog-bzan*: allowances in money or goods; *phogs-thob*: income, wage, pay, salary || klm: *pog*; **Baw** p. 284: *ноэ*: share of alms distributed to lamas (*Tib. phog*); **KGy** Ø; **Süx** p. 156: *ноэ*: tib: phog, klm: pog: “цалин, хөлс”; 1. сан жасааны түгээл; пог түгээх; *хори*. зэд пог, 2. хувь түгээл.

Egyházi személyek, rangok, szerzetesi fokozatok, beosztások, feladatkörök

Más vallásúakat mindössze 4 tibeti kölcsönszó jelöl, buddhistákra 73 kifejezés vonatkozik, melyek között a buddhizmus világi követőinek és szerzeteseinek megnevezései (гэнэн, гэлэнмаа, жандаг; гэцэл, гэлэн, stb.) mellett a kolostori feladatok felelősei (pl. донир, зам, чамбан, чодвон), a szerzetesek képzésében részt vevő lámák (гэрпан), magasabb ran-

gú szerzeteseket segítő szolgálok (pl. coër), teológiai tudományos fokozatokkal rendelkezők (гаарамба, гэвш, stb.), vezetők (pl. хамба, тив лам) találhatók.

Nem buddhista

барамсай, бярман – *bram-ze*: TTT: Brahman, Brahmin, a priest, member of the priestly caste of Hinduism, priestly descent || klm: *barmsai*; **Baw** p. 81: *бярман*: Brahmin, *Бярманы шашин*: Brahminism; **KGy** p. 92: *бярман*: hindu pap, brahman; klm: bira-man < *ujg* << *ind*; **Süx** p. 34: *барамсай, бярман*: tib: bram ze, klm: baramsai: Төвд хэлний бярман гэсэн утгатай, монгол хэлнээ зөвхөн оноосон нэрийн үүргээр хэрэглэгдэнэ; *бярман*: klm: birman < *ujgur*: bramin < bramn < szogd: pr"mn ~ pr'm'n < szkt: brahman.

бомбо – *bon-po*: TTT: practitioners of bon || klm: *bombo, bombu*; **Baw** p. 57: *бомбо*: Taoist; **KGy** p. 64: *бомбо*: *vall* bon/bön vallású pap/szerzetes; klm: bombo < *tib* bon-po; **Süx** pp. 42–43: *бомбо*: tib: bon bu [sic!], klm: bombu: 1. манай эриний эхэн буюу Дорнод хан улсын үед дэлгэрсэн, бомбын шашны сургаал ёсоор гэрээс гарч сүмд суух хувраг, 2. эрт үед бурхны шашны шавийг нэрлэж байсан нэр, 3. Төвдийн эрний уламжлалт бөөгийн шашин шүтлэг; Бон шашин, 4. Бомбын шашинтан, хар малгайтан; Жич: бумба галзуурах гэдэг нь бомбын хазгай дуудлага болно. || **RTA-M** № 40: *вимви* (M): ‘pertaining to the Bon sect’; JäD: ‘id.’

лал – *kla-klo*: TTT: 1. barbarian, 2. primitives, 3. border tribesmen, 4. savages, 5. uncivilized, 6. metaphor for a foreigner, 7. hunter, 8. ignoble, 9. Moslem, 10. Mohammedan, 11. mahometanism || klm: *lalu*; **Baw** p. 203: *лал*: 1. Muslim (*adj*), 2. Islam, *лалын шашин*: Islam, *лалын шашинтан*: Muslim (*n*) (*Tib*. kla-klo); **KGy** p. 238: *лал*: mohamedánság, iszlám; klm: lalu, *tib* kla-klo; *лалын лам*: mohamedán pap; *лалын сүм*: mecset; *лалын шашин*: a mohamedán vallás, az iszlám; *лалын шажинтан*: mohamedán, moszlim; **Süx** p. 121: *лал*: tib: kla-klo, klm: lalu: “тэрс үзэлт”, 1. VII зууны үед өрнөд Арабт үүссэн шашин. Сургаал нь “Коран” хэмээх сударт байх ба хүй нэгдлийн шашин, иудаизм, эрхүүд шашин, зороастризмын үзлийн элементээс бүрдэнэ. Түүний үндэс нь тэнгэр газрыг бүтээгч бөгөөд ертөнцийн бүх үйл явдал, хүний хувь заяаг шийдэгч нэгэн тэнгэрт бишрэх шүтлэг юм. Тэр тэнгэр нь Аллах. Бүхнийг энэ тэнгэр мэднэ гэдэг. Аллах бурхны өмнө боолын ёсоор хүлцэнгүй байхыг номлодог. Сүсэглэсэн нь диваажинд очиж, сүсэглээгүй нь тамд очно гэдэг. Сүсэгтэн нар нь өдөр бүр уншлага үйлдэн, мацаг барьж, мөргөлийн газарт очин мөргөл хийх ёстой гэнэ, 2. бурхны шашнаас чанга буруу урвасан гадаад номтон, тэрсүүд

чаралба – *phyi-rol-pa*: TTT: “outsider”, non-Buddhist / heterodox, brahmanist, foreigner, Syn. *phyi pa* || klm: [?]; **Baw** p. 522: *чаралба*: heretic (*Buddh.*) (*Tib*. phyi-rol-pa); **KGy** Ø; **Süx** p. 213: *чаралба*: tib: phyi rol pa: 1. бурхны шашныг эс шүтэгч, Махишвари тэргүүтэн ертөнцийн тэнгэрсийг барьж итгэл явуулагчид. Угтаа бурхны шашныг эсэргүүцэгчдийн сургаалийг дагагчид, 2. *шилжс*. зүтгүй, дүрсгүй этгээд.

Buddhista

аграмба, агримба – *sngags-rams-pa, sngags-rim-pa*: TTT: doctor in mysticism; learned Vajrayana scholar || klm: *ayramba*; **Вав** p. 5: *аграмба*: a lama versed in spells (тарни) (*Tib. snags-rams-pa* [sic!]); **KGy** p. 7: *агримба*: agrimba <buddhista szerzetesi fokozat szómágiában tudósok számára>; klm: ayrimba <*tib snags-rim-pa*>; **Süx** p. 13: *аграмба*: tib: snags rams pa, klm: ayramba: Бурхны шашны ёсны тарнийн аймаг номлолд мэргэжсэн хүний эрдмийн дээд зэрэг, тарнийн ухаанд суралцах жүд дацанд 10–15 жил суралцаж учир ёсыг ухаарч байж аграмбын дамжаа барьдаг.

азар – *a-tsa-ra*: TTT: Acharya, teacher || klm: *aĵar*; **Вав** p. 8: *азар I*: ‘teacher’, *чулуун хуруут азар*: the “Stone-fingered Teacher” of Mongol legend, ho came from India to Mongolia seeking the realm of Shambala (*Skr*)’ (**Вав**-tib Ø); **Süx** p. 15: *азар I*: tib: a.tsa-ra [sic!] (< szkt: ācārya), klm: aĵar: 1. Энэтхэг газрын их багш; азарын хэл (энэтхэг хэл); 2. Вээдийн үеийн ном судар уншигч, номлол айлдагч; 3. их эрдэмтэн.

банди – *ban-dhe, ban-de*: TTT: (Skt) worshipful, venerable; a monk/ mendicant; Buddhist monk or priest; a Bon priest || klm: *bandi*; **Вав** p. 41: *банди*: 1. Buddhist novice, pupil of a lama, 2. young chap, young fellow, lad, *сүрхий банди*: a fine little fellow, 3. catamite (*Skr.*); **KGy** p. 49: *банди*: szerzetesnövendék, első fogadalmú láma/szerzetes; *tréf kopaszra nyírt kisfiú*; *börtön új örizetes*; nőül használt férfi; klm: bandi <*tib ban-dhe* <*ind*>; **Süx** p. 32: *банди*: tib: ban-de < szkt: vāndya, klm: bandi: бурхны шашны ёсны анхан шатны сахилтан, 2. эрэгтэй хүүхдийг дуудах нэр || **RTA-M** № 27: *bāndi, wāndi* (M): ‘disciple of lamas’; JāD: ‘Buddhist priest’

бандид – *paṇḍita*: TTT: pandit, scholar or expert; Indian scholar, Tibetan Sanskritist || klm: *bandida*; **Вав** p. 41: *бандид*: pandit, Buddhist savant, *бандид малгай*: hat with long ear-pieces, worn by high lamas (*Skr.*); **KGy** p. 49: *бандид*: pandita, tudós (szerzetes); klm: bandida <*tib paṇḍita* <*ind*>; **Süx** p. 32: *бандид*: szkt: paṇḍita [sic!], klm: bandida: Ухааны таван орон буюу учир шадтгааны ухаан, дуун ухаан, тэжээх ухаан, урлахуй ухаан, дотоод ухаанд мэргэжсэн хүнд олгож байсан ном эрдэмийн цол.

банчин богд, банчин эрдэнэ – *pan-chen, pan-chen rin-po-che*: TTT: *pan-chen*: abbr. of *pan di ta chen po*, mahapandita, great pandit (title first given to Shakya shri from Kashmir), *pan-chen rin-po-che*: Panchen Lama, *pan-chen ir-ti-ni'er-te-ni*: Mongolian title of Panchen Lama || klm: *bančin*; **Вав** p. 42: *Банчин Богд, Банчин Эрдэнэ*: Panchen Lama; **KGy** Ø; **Süx** p. 33: *банчин*: tib: pan-chen, pan-dida chen-po, klm: bančin: “их бандида”; Таван ухаанд суралцаж төгссөн лам, Банчин эрдэнэ, Банчин богд зэргээр дуудна. Бүрэлбаагийн тайлбарт үз. || **RTA-M** № 28: *bāntš'ę-rāmbu'tš'ie* (M): ‘the title of the great-lama of Tashilhumpo’; JāD: ‘id.’

барбон – *par-dpon*: TTT: pecha printer leader/ foreman || klm: [?]; **Вав** p. 43: *барбон*: master-printer (*xyl.*) (*Tib. par-dpon*); **KGy** Ø; **Süx** Ø

бүрүлгү – *sprul-sku*: TTT: emanation body, nirmanakaya, dimension of apparitional being, form body, manifesting body, manifestative expression of the form body, incar-

- nate lama || klm: [?]; **Baw** p. 75: *бүрүлгү*: reincarnation (of a high lama, etc.) (see хувилгаан) (*Tib.* sprul-sku); **KGy** Ø; **Süx** Ø; vö. *бүрэлбаа*
- бүрэлбаа – sprul-pa**: **TTT**: magical creation, emanation, nirmita; phantom; divinely emanated artisan; magically created appearance, apparition, manifestation, incarnation, emanated, incarnated, rebirth, miraculous, emanating, emanation disciples, incarnate, created (magical forms) || klm: *bürilba, bürilu-a*; **Baw** p. 75: *бүрэлбаа*: reincarnation (of a high lama, etc.) (see хувилгаан) (*Tib.* sprul-ba); **KGy** Ø; **Süx** p. 48: *бүрэлбаа*: tib: sbrul ba [sic!], klm: bürilba, bürilu-a: 1. ламын шашинтны дотор олны итгэл бишрэлийг хамгийн ихээр олсон, үе үед маш сонин байдлаар төрөл дүр нь тодордог бөгөөд богд гэгээнтний дэсийн лам, хувилгаан ч гэдэг. Бүрэлбаа нарын дотроос ихэд нэр алдар хүртсэн нь болох Далай ламыг Ядам бурхан, Хонсим бодисадвын бүрэлбаа, Банчин ламыг Авид бурхны бүрэлбаа, Жавзандамба хутагтыг Майдар бурхны бүрэлбаа, Жанжаа хутагтыг Манзшир бурхны бүрэлбаа гэж үздэг, 2. Юманд хувилж чаддаг чадал бүхий зүйл; Бүрэлбаа эм (маш чадалтай сайн эм), 3. *шилжэ*. хийсвэр ухагдахууны бодтой дүрс.
- гаарамба – bka'-rams-pa**: **TTT**: 1. *bka' rab 'byams pa* a scholar learned in all the teachings, 2. one who has passed the highest examination in a philosophical college at monastery (*mtshan nyid grwa tshang*) || klm: *γaramba*; **Baw** p. 83: *гаарамба*: title of a lamaistic degree, *суусан гаарамба*: a *гаарамба* who has studied at home, *тушаагдсан гаарамба*: a *гаарамба* who has gained the right to be examined for the degree of гавж; **KGy** p. 94: *гаарамба*: gáramba < szerzetesi fokozat, láma-rang>; klm: *γaramba, tib buddh*; **Süx** p. 55: *гаарамба*: tib: dka' rims-pa [sic!], klm: *γaramba*: Бурхны шашны таван ухааны зиндаанд суралцан төгссөн хүнд олгох цол, аграмба ч гэнэ
- гавж – dka'-bcu**: **TTT**: a geshe degree at Tashi Lhunpo || klm: *γabju, γabji*; **Baw** p. 83: *гавжэ*: a lamaist clerical degree, above that of гэвш (*Tib.* dka'-bcu); **KGy** p. 95: *гавжэ*: szerzetestudor, a buddhista bölcselet doktora; klm: *γabju, γabji* < *tib* dka'-bcu; **Süx** p. 56: *гавжэ*: tib: dka' bcu, klm: *γabju, γabji*: “арван бэрхийг мэдэгч”, Цанид дацанд суралцан шалгадаг ухаан, билэг бармид, дундад үзэл, илт ном, винайн таван боть буюу судрын аймгийг тайлбарын хамтаар дэлгэрүүлэн эзэмшиж мэргэшээд дамжаа барьж эрдмийн зэрэг хамгаалсан хүнд олгож байсан зэрэг
- галун – bka'-blon**: **TTT**: Cabinet Minister; counsel, advise; Kalön (in Tibet) || klm: *γalun*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 59: *галун*: tib: bka' blong [sic!] (англ. gallon [sic!]), klm: *γalun*: “зарлигийн ноён”, Төвдийн хуучин орон нутгийн засгийн газрын гол албан тушаалтан. Монголоор *vablun, kablun* ч гэж бичсэн байдаг
- гачэн – bka'-chen**: **TTT**: 1. the title or academic degree awarded at Tashi Lhunpo monastery, 2. equivalent to the Geshe Degree, one who observes the ten precepts (the highest learned degree given by the philosophical faculty of Tashi Lhunpo) || klm: *γačen*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 64: *гачэн*: tib: bka' chen, klm: *γačen*: “их зарлигт”, Ном эрдэмд мэргэжсэн хүнд олгодог цол хэргэм, Бас Төвдийн Дашлхүмбэ хийдийн ном эрдмийн мяндаг цолыг хэлж байжээ
- гнэг, гэгг – dge-g.yog**: **TTT**: boy attending upon a monk with a view to enter the holy order, after passing exam then *dge gzhon* || klm: *geyüg*; **Baw** p. 92: *гүег*: beadle

- (*Buddh.*) (*Tib.* dge-yog [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** p. 73: *зәе*: tib: dge-gyog [sic!], klm: geuyü: “буяны үйлчин”; Гэсгүйн туслагч, нөхөр садан; хүрээ хийдийн захиргааны гэсгүйн зарлага лам.
- гонир** – *dgon-gnyer*: **TTT**: monastery steward, caretaker of a temple, guardian of religious objects, person in charge of a temple || klm: *yonir*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 67: *зонуир*: tib: dgon gnyer, klm: yonir: “тахилын нярав”; Хаалганы түлхүүрч, гурван эрдэнийн эд юмсыг хадгалагч; Хурал номын газраа балин тахил хийж, хамба цоржид хурал номынх нь үест ойр туслагч лам. Тахил тавигч.
- госоо** – *go-sa*: **TTT**: place, rank, dignity, position, status, state. Syn *go gnas* || klm: *γosa*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 68: *зосоо*: tib: go sa, klm: γosa: Зэрэг, хэргэм, дэс.
- гэвгүй, гэсгүй** – *dge-bskos*: **TTT**: disciplinarian, monitor, mentor; one who enforces discipline in a monastery || klm: *gesgüi*; **Baw** p. 110: *зэсгүй*: proctor (in a lamasery), *цогчин зэсгүй*: proctor of the assembly-hall (*Tib.* dge-bskos); **KGy** Ø; **Süx** p. 73: *зэвгүй, зэсгүй*: tib: dge-bskos, klm: gebgüi: Төвдийн dge bskos гэдгийн хоёр дахь үгийн угтвар в- үсийг дуудсанаас ийм дуудлагатай болжээ. Гэвгүй ч гэнэ. Шашны хурлын хуврагуудыг баримтлан захирах албан тушаал; p. 74: *зэсгүй*: tib: dge bskos, klm: gesgüi: Хүрээ хийдийн хурал номын жаяг дэглэмийг шууд гардан сахиулагч, хуврагийг захирагч. Гэсгүй нь өдөр бүрийн жасаа хурал, цаг цагийн хурал зэргийг эрхэлж, дэг ёс сахиулах, дэмий үг хэлэлцэх зэрэг зохисгүй үйлдлийг таслан зогсоох үүрэгтэй; гэсгүйдэх (шилж. эзэн нь болж завших).
- гэвш** – *dge-bshes*: **TTT**: title for a Tibetan Buddhist monk, buddhist dge slong who has mastered metaphysics and important branches of sacred literature, person who leads a pure life and is possessed of learning || klm: *gebsi*; **Baw** p. 106: *зэвш*: a lamaist clerical degree below that of гавж (*Buddh.*) (*Tib.* dge-bshes); **KGy** Ø; **Süx** p. 73: *зэвш*: tib: dge bshes, klm: gebsi: “буяны садан”; Цанидын сургуульд арваас дээш жил болсон, зэрэг хамгаалаагүй байгаа, таван ухаанд мэргэжсэн номтой хүний хүндэтгэл нэр.
- гэлэн** – *dge-slong*: **TTT**: bhikshu, male monk, buddhist monk who is ordained into the highest order with 253 vows, fully ordained monk || klm: *gelüng*; **Baw** p. 108: *зэлэн*: 1. monk (*Buddh.*), 2. monk, friar, *зэлэн ПIANO Карпини*: the friar Plano Carpini (*Tib.* dge-slong); **KGy** p. 122 *зэлэн(э)*: szerzetes, láma, teljes fogadalmú buddhista pap; klm: gelüng < *tib* dge-slong; **Süx** p. 74 *зэлэн*: tib: dge slong, klm: gelüng: “буян сэдэх”; Бурхны шашны ёсны нэгэн зүйл санваар. Буян сэдэх тухай багшийн өмнө авсан гутгаар амлалт. Гэлэн хүн 253 сахилыг чандлан сахина. Ламын ёсонд байсан гурван сахилын хамгийн хатуу нь. || **RTA-M** № 179: *гэлөнба* (Sch 40, 434-5): ‘a lama of the yellow sect’ * p. 52, note 22: Lama belonging to the yellow sect would be *dge-lugs-pa*: *GelugBa. *Dge-slong-ba* means literary ‘mendicant friar’. JäD: dge-slong: ‘mendicant friar’⁷⁵
- гэлэнмаа** – *dge-slong-ma*: **TTT**: bhikshuni, nun, fully ordained nun with 364 precepts || klm: *gelüng-ma*; **Baw** p. 108: *зэлэнмаа*: female monk, nun (*Buddh.*); **KGy** p. 122: *зэлэнмаа*: szerzetesnö, buddhista apáca; klm: gelüngma < *tib* dge-slong-ma; **Süx**

⁷⁵ Vö. Süx p. 37: бирсү: szkt: bhiksu [sic!], klm: bigsu.

- р. 74: *гэлэнмаа*: tib: dge slong ma, klm: gelüngm-a: “буянд сэдэгч эх”; Бүддийн шашны ёсны эм гэлэн, их аяга тэхимлиг ч гэдэг.
- гэнэн** – *dge-bsnyen* : TTT: a Buddhist layman, bound by the five vows to avoid killing, stealing, lying, sexual misconduct, and intoxicating liquor || klm: *genen*; **Baw** p. 109: *гэнэн* I: a layman who has renounced the five cardinal sins (*Buddh.*) (*Tib.* dge-bsnyen); **KGy** Ø; **Süx** p. 74: *гэнэн*: tib: dge bsnyen, klm: genen: “буянд ойртох, буяны садан”; Бурхны шашны ёсны гэлэн, гэцэл сахил хүртээгүй лам. Буянд ойртохын тулд багшийн өмнө авсан анхны амлалт. Увши сахил ч гэнэ. Ламын ёсонд байсан гурван сахилын хамгийн зөөлөн нь, банди сахил ч гэдэг. || **RTA-M** № 180: *gēsniēn* in *gēsniēn dḡēwla-* (Sch 634): ‘to consecrate sy. as lama’; JāD: ‘novice, candidate’
- гэнэнмаа** – *dge-bsnyen-ma*: TTT: lay woman (with five precepts) || klm: *genengm-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 74: *гэнэнмаа*: tib: dge bsnyen ma, klm: genengm-a: “буянд ойртогч эх”; усанз.
- гэрган** – *dge-rgan*: TTT: master, worker, teacher, coach, sir, tutor, surety, moral bail, monk answerable for conduct of another under his care, old man of the religious order, school master || klm: *geryan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 74: *гэрган*: tib: dge rkan [sic!], klm: geryan: “өвгөн”; Ахмад хүний хүндэтгэл буюу ахлагч, ахлах лам, ах тойн. Бас сургуулийн багшийг ч хэлнэ.
- гэцэл** – *dge-tshul*: TTT: shramanera, novice, novice monk, novitiate. The five basic vows with the addition of refraining from afternoon food, singing and the wearing of ornaments, the ten to be renounced by novices || klm: *gečül*; **Baw** p. 111: *гэцэл*: commencing monk below the rank of гэнэн (*Tib.* dge-tshul); **KGy** Ø; **Süx** p. 75: *гэцэл*: tib: dge tshul, klm: gečül: “буяны ёст”; Буяны ёсыг сахихын тулд багшийн өмнө авсан хоёр дахь амлалт, сахилын нэр. Үүнд долоон наснаас дээш хорин наснаас доош хөвгүүн арван зүйл сахил авч тойн болохыг хэлнэ.⁷⁶
- гэцэлмаа** – *dge-tshul-ma*: TTT: shramanerika, female novice, young or old nun who has not yet taken ordination vows || klm: *gečülm-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 75: *гэцэлмаа*: tib: dge tshul ma, klm: gečülm-a: “буяны ёст эх”; Буяны ёс сахих эмэгтэй хүний сахилын нэр.
- донир** – *don-gnyer*: TTT: endeavour, exertion, effort, zeal; prayer, caretaker of a place, custodian of temple property || klm: *donir*; **Baw** p. 129: attendant to a high lama (*Tib. prob.* dkon-gnyer); **KGy** Ø; **Süx** p. 86: *донир*: tib: don gnyer, klm: donir: Мяндаг тушаалтан нарын бараа болоочин, данс даяг харгалзагч түшмэл.
- дооромбо** – *rdo-rams-pa*: Tshe p. 1445: *rdo-rams-pa’i dge-bshes*: gdan-sa so-so’i tshogschen rdo-gcal-du mtshan-nyid dam-bca’ ’jog-pa’i dge-bshes || klm: *doramba*; **Baw** p. 130: *дооромбо*: title of a degree in philosophical studies (цанид) (*Buddh.*) (*Tib.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 86: *дооромбо*: tib: mdo rams pa, klm: doramba: Лавранд очиж, чулуун суудалд суун ном хаялцан хамгаалах эрдмийн зэргийн нэр.
- доржловон** – *rdo-rje-slob-dpon*: TTT: vajra master, professor of tantrism, tantric teacher, vajracharya, master of indestructible knowledge || klm: *dorjilobon*; **Baw** p. 130:

⁷⁶ Vö. Süx p. 222: шармани: szkkt: srāmanera [sic!], klm: sarmani.

- доржловон**: title of the head, or director of studies, of two of the colleges of Urga (Жүд and Дэчингалав) (*Tib.*); **KGy Ø**; **Süx Ø**
- дүвчин** – **grub-chen**: **TTT**: 1. mahasiddha, great accomplished one, saint, great hermits, great master, 2. Great Accomplishment (type of extensive group practice), 3. One of *bsnyen grub yan lag bzhi* || **klm**: **dübcin**; **Baw** p. 139: **дүвчин**: 1. holy man, saint (*Buddh.*), 2. poser, pretender, fraud (*Tib.* grub-chen); **дүвчингэх**: 1. to act the saint, 2. to pretend, to sham, to simulate, to feign; **дүвчингэл**: pretence, sham, posing, posturing; **дүвлэх**: to contemplate, to meditate (*Buddh.*); **дүвчирхэх**: to pose, to masquerade; **KGy Ø**; **Süx** p. 89: **дүвчин**: **tib**: grub chen, **klm**: dübcin: “их бүгээлч”; 1. их гэгээнтэн, их хутагт, бясалгагч, Дүвчин унзад, 2. *шилж.* их юм мэдлэг буюу бясалгагчийн дүр үзүүлэгч; их дүвчин хүн; дүвчингэх (юм мэдлэг хүн шиг сагсуурч сүржигнэх).
- дүйрэмбэ** – **dus rim-pa**: **TTT Ø**; **vö**. **dus-rim**: period, stage || **klm**: **düyirengba**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 91: **дүйрэмбэ**: **tib**: dus rim pa, **klm**: düyirengba: “цагийн зэрэг”; Зурхайн ёсонд мэргэжсэн хүнд олгох эрдмийн зэрэг, зээрэмбэ ч гэдэг.
- дэдвон** – **ded-dpon**: **TTT**: a sea captain; captain, steersman, trader, merchant, helmsman, pilot, leader of men, guide || **klm**: **dedbon**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 94: **дэдвон**: **tib**: ded dpon, **klm**: dedbon: “удируулсан ноён, худалдаачны ноён”; сартваахь.
- дэсрид** – **sde-srid**: **TTT**: ruler, governor, regent, regent king || **klm**: **desrid**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 94: **дэсрид**: **tib**: sde srid, **klm**: desrid: Эрх баригч, эзэн (төвдийн); Монголоор дисри гэж бичиж ч байв.
- ёнзон** – **yongs-'dzin**: **TTT**: masters (holding you completely), teacher, tutor, designation given to the tutor of incarnate lamas || **klm**: **yongjon**; **Baw** p. 151: **ёнзон**: title of the teacher of a high lama (*Tib.* yongs-'dzin); **KGy Ø**; **Süx** p. 96: **ёнзон**: **tib**: yongs 'dzin, **klm**: yongjon: “огоот баригч”; Оюун ухаан хийгээд гүн ухааныг огоот барьсан дээд хувилгаан лам багшийн цол; Ёнзон хамба (ном барих хийгээд гэгээний багш, нийтийг баригч мэргэн багш гэсэн цол хэргэм).
- жандаг** – **sbyin-bdag**: **TTT**: alms-giver, royal patron, dispenser of gifts, benefactor, master, sponsor || **klm**: **jinday**; **Baw** p. 154: **жандаг**: almsgiver, donor, benefactor, patron (*Tib.* sbyin-bdag); **KGy Ø**; **Süx** pp. 99–100: **жандаг**: **tib**: sbyin bdag, **klm**: jinday: “өглөгийн эзэн”; Өглөг өгч хүндэлж байх хүн. Бурхны шашны ёсонд бурхны номыг хичээгчид нүглийг тэвчин буян үйлдэж бодь сэтгэлтэй болохыг хүсэмжлэх үүднээс өглөг өгөхийг хичээнэ. Тэгснээр өглөгийн эзэн болно. Өглөгийн эзэн гурван зүйл өглөг өгнө. Эд агуурсны өглөг (хүнд эд бараа, мөнгө зоос өгөх); номын өглөг (номын мөр ёсоор явахыг хичээллэх); үл айхын өглөг (аюул гамшигт учирсан буюу сэтгэлд нь аймшиг төрсөн хүнийг түүнээс нь зайлуулах тус хүргэх) эдгээр болно.
- жирүн** – **rje-drung**: **TTT**: title for son of a noble family who becomes a monk || **klm**: **ḡirüing**; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 104: **жирүн**, **жирүн гэгээн**: **tib**: rje drung, **klm**: ḡirüing: Хутагт нарын нэгийнх нь хүндэтгэл нэр.
- жорвон** – **sbyor-dpon**: **TTT Ø**; **vö**. **sbyor**: preparation, arrangement; prelude, preliminary part; application, action, endeavor; practice, action, deed; union, combination, mixture, concoction, compound; prepare, arrange; apply; mix, concoct; **dpon**: best, chief-

- tain, lord, chief, master, overseer of working men, foreman, leader, ruler || klm: **jo-bon**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 105: **жорвон**: tib: sbyor dpon, klm: jorbon: Ангийн дарга, тэргүүлэгч, ахлагч
- зам** – **ja-ma**: **TTT**: food arranger, offerings preparer, cook, tea maker, tea cook || klm: **jam-a**; **Baw** p. 168: **зам II**: cook (in a lamasery, in a co-operative, etc.) (*Tib.* ja-ma); **KGy** p. 195: **зам**²: kolostori szakács, szerzetes-szakács; klm: jam-a, *tib*; **Süx** p. 109: **зам**: tib: ja ma, klm: jam-a: “цай чанагч, цай базаагч”; 1. сүм хийдийн жасын тогтооч лам; жасын зам, 2. *шилж.* тогооны гэр. || **RTA-M** № 123: **бžäma** (M): ‘cook’; JäD: ‘a man that prepares the tea in a monastery, tea-cook’
- зуу** – **jo, jo-bo**: **TTT**: lord, master, noble, venerable, Jo (the Buddha), the famous statue of the Buddha in the Lhasa Jokang || klm: **juu**; **Baw** p. 183: **зуу II**: 1. the Buddha, 2. lamasery, temple, *Баруун зуу*: Lhasa (*Tib.* jo-bo); **KGy** p. 212: **зуу**¹: *buddh* szentély, kolostor; buddha, szent személy; klm: juu < *tib* jo-bo; *Баруун зуу*: a “Nyugati Szentély” v; *Мөнх зуу*: “Örök Szentély” = Lhasza; Tibet; *Зандан зуу*: a Szantálfa Buddhaszobor <legendás történetű kegytárgy É-Kínában>; *Их зуу*: “a Nagy Szentély” <ordosz-vidéki buddhista szent hely és az ordoszi szövetség egyik névadója>; *шашны зуу*: szent vallási vezető, buddha; *Шүрээт зуу а*: “Székes Szentély” <a belső-mongol székvárosban, 16. sz.>; *Эрдэнэ зуу*: Erdeni Dzü <16. sz. végi buddhista szent hely Karakorum/Xarxorin romjai mellett>; *зууаар нас нөхцөх*: váratlanul korán elhúny; *зууын үхэл*: korai halál; *зууын хавцал*: *vall* a köztes lét szakadéka; **Süx** p. 114: **зуу**: tib: jo, jo bo; klm: juu: “эзэн богдос”; 1. дээдэс. Бурхны шашны ёсонд бурхны хөрөг дүрсийг хэлнэ. Зуу шигмуни (бурхны биений шүтээн); Зандан зуу (Бээжингийн Юн Хэ гүний бүрэлдэхүүнд багтах зандан модоор бүтээсэн сүм, бурхан); Эрдэнэзуу (Монголын эртний нийслэл Хар хорины дэргэд 1586 онд Автай хааны байгуулсан шарын шашны монгол дахь анхны хийд); Гол зуу (аливаа хийдийн төвд орших гол сүм), 2. шарын шашны том зүтгэлтэн, эрдэмт хүний нэрийн өмнө хүндэтгэлийн үүргээр хэрэглэнэ. Зуу Адиша.
- зээрэмбэ** – **rtsis-rim-pa, rtsis-rams-pa**: **TTT**: **rtsis**: astrology, calculation; **rim-pa**: degree, rank, level, grade; **rams-pa**: = *rab* ‘byams pa, very learned, highest rank of geshe || klm: **jeramba**; **Baw** p. 190: **зээрэмбэ**: title of a lamaistic degree in astrology (*Tib.* rtsis-rams-pa); **KGy** Ø; **Süx** p. 115: **зээрэмбэ**: tib: rtsis rim pa, klm: jeramba: “зурхайн зэрэг”; Тооны ухааны дээд мэдлэг эзэмшсэн хүнд олгодог байсан эрдмийн цол.
- лам** – **bla-ma**: **TTT**: lama, guru, spiritual teacher, master, priest, highest one, spiritual master, preceptor || klm: **lama, blam-a, lam-a**; **Baw** p. 203: **лам**: lama, *хар лам*: clergyman, minister, priest (Christian), *лам хувраг*: clergy, *лам хувраг хүн*: lama, a religious, *ламын шашин*: lamaism (*Tib.* bla-ma); **ламархуу**: lama-like, lama-ish; **лам-бугай**: 1. lama, 2. reverend sir; **ламдах** (*тэргүүлэн лам*): to lead a lamaist service; **ламтан**: lama, reverend gentleman; **ламхай**: 1. lama, 2. reverend sir; **KGy** p. 238: **лам**: *vall* láma, buddhista pap v szerzetes, bonc; pap, szerzetes; klm: lama, blam-a < *tib* bla-ma; *лам багш*: tanítómester, guru; *лам нар*: lámák, papok, szerzetesek; *лам тархи*: növ szemárkenyér (Echinops); *лам хүн*: pap, szerzetes, egyházi ember; *лам шувуу*: állat ásólúd (Tadorna fruginosa); *даа лам*: főláma, nagyláma; *шүрээт лам*: trónszékes láma <főpapi cím>; **ламархаг** klm: lamarqay = **ламархуу** klm: lamarqau:

- papos, paposkodó; *ламархах*: (túlságosan) paposan/pap-módra viselkedik; klm: lam-marqa-; *ламбагай, ламбугай*: tisztelendő (úr/ szerzetes/láma); klm: lama abuyai, lambuyai; p. 239: *ламтан*: *tiszt* tisztelendő(séged), tisztelendő úr; klm: lamatan, blamatan; *ламтах*: paposkodik, szerzeteskedik, lámaközösséget vezet; klm: lamatu-; **Süx** p. 121: *лам I*: tib: bla ma, klm: blam-a, lam-a, lama: “эрхэм дээд, их багш”; 1. Аврал адистидийн эзэн, лам багш хэмээх нь авралын орон, амьтныг зовлонгоос ангижруулагч, амгаланд хүрэх аргыг заагч, хутгийг соёрхогч, бурхан лугаа ялгалгүй шүтээн. Одоо цагт нийт хувраг, санваартан нарыг нэрлэх болжээ; *хорш*. лам хувраг; *Даа лам* (их лам, шашны хурал номын захиргааны хэрэг эрхлэх хүний албан тушаал); *хамба лам* (шашны хурал номын үйлийг толгойлон удирдах хүн); *хар лам* (христос шашны лам); *лам шувуу* (ангир шувуу); *лам хорхой* (жигжигхэн шар цоохор нэг зүйл нисдэг хорхой); *ламархаг* (ламархуу, ламын шинжтэй); *ламархах* (нэг лам зан гаргах); *ламархуу* (лам маягтай); *ламтан* (ламын хүндэтгэл, хувилгаан ламтан); *ламтах* (ламын хурлын үйлийг тэргүүлэх); *ламхай* (лам хүний хүндэтгэл); *ламиууд* (лам шинжтэй); *ламбугай* (ламхай). || **RTA-M** № 259: lama (M, Sch passim): ‘lama’; JāD: ‘id.’⁷⁷
- ловон** – *slob-dpon*: **ТТТ**: teacher, spiritual advisor, master, school master, title of more learned lamas, chief in teaching, instructor, professor, acarya, one of *gnas pa dgu* || klm: *lobon*; **Вав** p. 203: *ловон*: master, teacher (title of a high lama) (*Tib*. slob-dpon); **КГу** p. 240: *ловон*: tanitömester; klm: lobon < *tib* slob-dpon; **Süx** p. 124: *ловон*: tib: slob dpon, klm: lobon: 1. шашны ямар нэг дацан хурал номын үйл удирдах хүний албан тушаал, 2. ямар нэг үйл ажлыг удирдан зааж сургах багш, сургаалын баг
- ловх** – *slob-mkhas*: **ТТТ**: *slob-dpon mkhas-pa*: the learned preceptors || klm: *lobqai*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 124: *ловх*: tib: slob mkhas, klm: lobqai: “мэргэн багш”; Бичгийн утгач; Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан сумаас баруун хойш 80 км-т Бүрдний голын зүүн хойт биед байх 130 см урт хар чулуугаар хийсэн хүн чулуу, ловх ноён гэдэг.
- лозваа** – *lo-tsa’a, lo-tsa’a-ba*: **ТТТ**: translator || klm: [?]; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 124: *лозваа*: tib: lo tsa’a, lo tsa’a ba < skzt: loca: “ертөнцийн мэлмий”; самгарди бичгийн дурсгалыг орчуулдаг төвд орчуулагч нарт өгч байсан нэр хүндтэй цол. Хэлмэрч, орчуулагч хүний хэлний эрдмийг “ертөнцийг харах нүд” гэж үлгэрлэдэг байжээ.
- лхаарамба** – *lha-rams-pa*: **ТТТ**: doctor’s degree holder || klm: *lharamba*; **Вав** p. 205: *лхаарамба*: lharamba (title of a high lamaist degree); **КГу** p. 242: *лхаарамба*: *buddh lharamba* <Lhaszábán tudós rangot szerzett láma>; klm: lharamba, *tib* lha-rams-pa; **Süx** p. 127: *лхаарамба*: tib: lha ram pa, klm: lharamba: “Лхасын зэрэгтэй” = “шалгарсан”; Төвдийн Лхас хийдэд номын дамжаа барьсан гавьж. Лхас гэдэг үгийн Лха, равжамба гэдэг үгийн – рамба хоёр нийлж бүтсэн нэр.

⁷⁷ A tibeti bla-ma – akinek a buddhizmusban betöltött kulesfontosságú szerepét a nyugaton használatos „lamaizmus” kifejezés méltán hangsúlyozza – buddhista tanítót, mestert jelöl, mongol megfelelője más vallás papját is jelenti: vö. **Вав** p. 203: хар лам: clergyman, minister, priest (Christian); **Süx** p. 121: хар лам: христос шашны лам; **КГу** p. 238: лалын лам: mohamedán pap.

- лхаржи** – *lha-rje*: TTT: doctor, physician; the king’s master || klm: *lharjī*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 128: *лхаржу*: tib: lha rje, klm: lharjī: “тэнгэрийн эмч”; Хамгийн мэргэн отчийг эрхин богд болгон хүндэтгэн өгч байсан цол. Мөн Төвдийн Лхаст маарамбын хамгийн дээд цол хамгаалсан мэргэдэд өгч байжээ; Лхаржи Лувсанданзанжамц (1639–?), монголын ууган оточ нарын нэг. Төвдийн Лхас, Дашлхүмбэд 22 жил сууж ном үзсэн анагаах ухааны хэд хэдэн ном бичсэн мэргэн хүн).
- лэнсрэй** – *gleng-bsres*: TTT: class of monk-scholar || klm: *lengsrei*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 128: *лэнсрэй*: tib: gleng bsras [sic!], klm: lengsrei: “яриа эвсэх, нийлүүлэх”; Бурхны шашны гүн ухааны мэргэжих гавж нарт Төвд, монгол оронд олгож байсан цол.
- маарамба, манрамба** – *smān-rams-pa*: **Tshe** p. 2168: gso-ba rig-pa’i gzhung-don ’chad-rtso-d-rtso-m gsum gang-la’ang thogs-pa med-pa’i smān-pa mkhas-pa’i che-ming || klm: *maramba*; **Baw** p. 206: *маарамба*: specialist in Tibetan medicine, lama doctor of medicine (*Tib.* smān-rams-pa); p. 209: *манрамба*: lama doctor of medicine (*Tib.* smān-rams-pa); **KGy** p. 242: *маарамба*: orvosláma, orvospap; klm: maramba, *tib* smān-rams-pa; **Süx** p. 129: *маарамба*: tib: smān rams pa, klm: maramba: Төвд эмнэлгийн эмчилгээний арга ухаанд мэргэшсэн хүнд олгох эрдмийн зэрэг, тэр арга ухаан хэмээгч нь хий, шар, бадгана гэдэг турван муу гэм хөллөсөн 404 өвчин үүсгэх; 8000 гаруй шалтгаан, түүнийг анагаан тэтгэх ёсыг хэлж байгаа ажээ. Оточ гэж ч нэрлэдэг.
- мяндаг** – *ming-’dogs, ming-gdags*: TTT: nick name, terminology, name, title; give a name || klm: *minday*; **Baw** p. 225: *мяндаг*: lamaist title or degree (*Tib.* ming-gdags); **KGy** Ø; **Süx** p. 141: *мяндаг*: tib: ming ’dogs, klm: minday: “нэр алдар хүртээх”; 1. бурхны шашны ёсны эрдмийн цол ба зэрэг тушаал; гавж мяндаг, 2. *шилж.* ямба явар; мяндагтан (шашин гүн ухааны сургууль төгсгөж нэрд гарсан эрдэмтэд, тушаалтан буюу шашин номын нийт боловсролыг улам дээшлүүлэх үүрэг бүхий хариуцлагатан).
- найданжүдэг** – *gnas-brtan bcu-drug*: TTT: Sixteen arhats. Also known as the Sixteen Sthaviras. Disciples of the Buddha who vowed to preserve the Dharma until the coming of Maitreya || klm: *payidanjüdüg*; **Baw**: *найдан*: sthavira, chief apostle of Buddhism, *арван зургаан найдан (найдан жүдэг)*: the Sixteen Sthavira (*Tib.* gnas-brtan bcu-drug); **KGy** Ø; **Süx** pp. 142–143: *найданжүдэг*: tib: gnas brtan bcu drug, klm: payidanjüdüg: “арван зургаан батдахуй”; Бурхны шашныг сахина гэж ам авч сэтгэлийн муу дайснаа дарахаар бясалгал хийсэн 16 архадын нэр.
- нярав** – *gnyer-pa, gnyer-ba*: TTT: caretaker, manager, steward, supervisor, store-room keeper, overseer of provisions || klm: *nirba*; **Baw** p. 252: *нярав*: 1. bursar (of a lamasery treasury), 2. store-keeper, *мөнгөний нярав*: cashier (*Tib.* gnyer-pa); **KGy** p. 314: *нярав*: kincstárnok, kincstáros; pénztáros, rég pénztárnok; raktáros; klm: nirba < *tib* gnyer-pa; *нярав хийх*: kincstárosként/pénztárosként v raktárosként dolgozik; *барааны нярав*: raktáros; *мөнгөний нярав*: pénztáros; **Süx** p. 150: *нярав*: tib: gnyer ba, klm: nirba: Эд хогшил хөрөнгө зөөрийн эрхлэгч, сан хадгалагч. || **RTA-M** № 389: *nierwā* (M): ‘the financial head of a monastery’; JäD: ‘farm-steward in convents’

- равжамба** – *rab-'byams-pa*: **TTT**: infinite, all-encompassing, entire vast cosmic array; universally learned person, highest rank of geshe || klm: *rabjamba*; **Baw** p. 287: *рав-жамба*: lamaist doctor of theology (*Tib.* *rab-'byams-pa*); **KGy** Ø; **Süx** p. 158: *рав-жамба*: tib: *rab 'byams pa*, klm: *rabjamba*: “маш хэтэрхий”; 1. Төвдийн Гүмбум хийдийн гүн ухааны дацанд олгож байсан эрдмийн дээд зэрэг, 2. их эрдэмтэн; Чойрын арван гурван шатыг бүрэн дамжиж төгссөн, бурхны шашны гүн ухааны онолын номд нэвтэрхий мэргэжсэн хүнд олгодог эрдмийн зэрэг.
- ринбүчи, ринбүүчи** – *rin-po-che*: **TTT**: 1. precious (substance), jewel, 2. precious one, address for tulku, title for someone identified as the rebirth of an earlier distinguished Dharma practitioner || klm: *rinbuči*; **Baw** p. 287: *ринбүчи*: “Precious One” (title given to lamas) (*Buddh.*) (*Tib.* *rin-po-che*); **KGy** Ø; **Süx** p. 160: *ринбүүчи*: tib: *rin po che*, klm: *rinbuči*: “их эрдэнэ”; 1. Төвдийн Дашлхүмбэ хийгээд Лхас хийдийн тодорсон хувилгаан нарт олгож байсан цол, 2. Бурхны шашинтны тодорсон эрдэмт хувилгаан. || **RTA-M** № 426: *rāmbut's'ie* (M): ‘title of great lamas’; JäD: ‘title of every Lama of a higher class’
- сангасваа** – *sngags-pa, gsang-sngags-pa*: **TTT**: *sngags-pa*: Ngakpa, Mantrika, a practitioner of Vajrayana; tantrika, Tantric practitioners, a person who has received empowerment, continues the sadhana practice and keeps the commitments; *gsang-sngags-pa*: a follower of tantra || klm: *sangyasba*; **Baw** p. 295: *сангасваа*: sorcerer (*Tib.* *sngags-pa*); **KGy** pp. 379–380: *сангасваа*: riasztó külsejű s szóvarázssal élő szerzetes, *сангасваа шиг амьтан*: torzonborz külsejű, elvadult alak; klm: *sangyasba < tib gsang-sngags-pa*; **Süx** p. 165: *сангас(ваа)*: tib: *sngags-pa* [sic!], klm: *sangyasba*: төвд үгийг нь үсэгчлэн буулгасан дуудлага болно; 1. тарнич, тарнийн ёсыг бясалгагч нар нь үсээ авахуулдаггүй байжээ; Сангасваа нь аливаа үйлийг урьдчилан хэлж, гай барцдыг зайлуулах үүрэгтэй. Ийм уддисыг дөрвөн махаранзаас авсан гэдэг. Бөөгийн адил хувцаслаж, хэнгэрэг дэлдэж чойжин буудаг. 2. азар, сангас лам (сагсар сэгсгэр урт үстэй).
- санлам** – *gsang-bla-ma*: **TTT**: *gsang-ba'i bla-ma*: the innermost / secret Guru, secret spiritual guide || klm: *sanglam-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 166: *санлам*: tib: *gsang bla ma*, klm: *sanglam-a*: “нууцын лам”; Төвд, монгол бурхны шашны сүм хийдийн тарни судлах дацангийн даа лам.
- соёр** – *gsol-g.yog*: **TTT**: under waiter, table servant || klm: [?]; **Baw** p. 300: *соёр*: waiter, attendant (on a high lama) (*Buddh.*) (*Tib.* *gsol-gyog* [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** p. 169: *соёр*: tib: *gsol gyog* [sic!]; Зарц үйлчлэгч, гал тогооны үйлчин.
- сойвоп** – *gsos-dpon, gsol-dpon*: **TTT**: head cook, master cook, a household official, butler, kitchen steward, chief food steward; *gsol-dpon mkhan-po*: steward in charge of grand lama’s tea and food || klm: *soyibon*; **Baw** p. 301: *сойвоп*: senior attendant of a high lama (*Tib.*); **KGy** p. 387: *сойвоп*: főpap kísértője; orvosláma segédje; klm: *soyibon < tib gsos-dpon*; **Süx** p. 170: *сойвоп*: tib: *gsol dpon*, klm: *soyibon*: “айлтгалын багш”; Хутагт хувилгаадын шадар бараа бологчдын ахмад тушаал; сойвоп лам.
- тив, тив лам** – *khri-pa, khri-pa bla-ma*: **TTT**: *khri-pa*: 1. the occupier of the throne, 2. abbot of a monastery, head lama, chief monk, 3. title used by the head of the

- Ganden Monastery || klm: *tib blam-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 182: *миу II, миу лам*: tib: khri pa bla ma; klm: tib: blam-a: Ширээт лам, тив ширээт ч гэнэ
- унзад, умзад** – *dbu-mdzad*: **TTT**: chant master/ leader; cantor, head, lead chanter || klm: *umjad*; **Baw** p. 382 *умзад*, p. 383: *унзад*: precentor or director of services in a lamasery, *цогчны унзад*: precentor of the assembly hall (*Tib. dbu-mdzad*); **KGy** p. 495: *унзад, умзад*: *buddh mély hangú előnékes, kb kántor*; klm: umjad < *tib dbu-mdzad*; *умзад хоолой*: kántorhang, mély hang; **Süx** p. 191: *умзад*: tib: dbu-mdzad, klm: umjad: “эхлэн зохиогч”; Шашны хурлын уншлага уншихад дагуулан уншигч, аргил буюу бүдүүн хоолойтой лам; Аливаа хийдийн гол дуганд их, бага хоёр умзад байна. Бага умзадыг сул умзад гэнэ; умзад хоолой.
- хамба** – *mkhan-po*: **TTT**: khenpo. A title for one who has completed the major course of studies of about ten years’ duration of the traditional branches of Buddhist philosophy, logic, Vinaya and so forth. Can also refer to the abbot of a monastery or the preceptor from whom one receives ordination || klm: *qambu, qambo*; **Baw** p. 424: *хамба II*: (*хамба лам*) 1. abbot of a lamasery, 2. Pope, 3. bishop (*Tib. mkhan-po* [sic!]); **KGy** p. 551: *хамба*²: kolostor fő, buddhista szerzetesi közösség feje, apát; klm: qambu, *tib mkhan-po*; *хамба лам*: tiszteendő apát, vezető láma; **Süx** p. 194: *хамба I*: tib: mkhan po, klm: qambo: Шашны ёсны сүм хийдийн хэргийг тэргүүлэн удирдах хүний тушаал; Хамба номун хаан (шашны хурал номын үйл, лам нарын асуудлыг хариуцсан тушаалтан) || **RTA-M** № 234: *k’ambu* (M), *k’ünvö* (Sch 42, 870): ‘professor, head of a lama-monastery’; JäD: ‘id.’
- ханир** – *khang-gnyer*: **TTT**: housekeeper, steward of a house, person in whose charge a house is kept || klm: *qanir*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 195: *ханир*: tib: khan gnyer [sic!], klm: qanir: Гонир лугаа адил боловч сүм хийдийн гол дуганы цэвэрлэгч.
- ханчин** – *mkhan-chen, mkhan-po chen-po*: **TTT**: 1. mahapandita, great learned one / scholar, 2. great preceptor / abbot, title of a high lama, 3. political position of religious head, 4. professor, 5. epithet of Buddha || klm: *qančin*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 196: *ханчин II*: tib: mkhan chen = mkhan po chen po, klm: qančin: “их хамба”
- цогвон** – *tshogs-dpon*: **JäD** p. 452: *ts’ogs-dpön*: president or chairman of a meeting *CS*; **TTT**: *tshogs-dpon mdzad*: preside over the ganachakra, serve as a guide || klm: *čoybon*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 208: *цогвон*: tib: tshogs dpon, klm: čoybon: Чуулган хурлын ноён.
- цорж** – *chos-rje*: **TTT**: 1. dharma master, religious teacher, title for high lamas and oracles, 2. Dharma Lord (of Samye) || klm: *čorji*; **Baw** p. 508: *цорж*: (*цорж лам*) “King of the Law” (a lamaist title) (*Tib. chos-rje*); **KGy** p. 662: *цорж*: *buddh kb apát*; klm: čorji < *tib chos-rje*; **Süx** p. 209: *цорж*: tib: chos rje, klm: čorji: “номын богд”; Хамбын орлогч бөгөөд шашны сүм, дацанд хурах хурал номын үйлийг орлон гүйцэтгэх хүний тушаал || **RTA-M** № 737: *t’s’üorvži* (Sch 42): ‘hutuktu’; JäD: ‘lord of the faith’
- чамбан** – *’cham-dpon*: **TTT**: dancing master, stage master || klm: [?]; **Baw** p. 521: *чамбан*: director of a temple-dance (*Tib. ’cham-dpon*); **KGy** Ø; **Süx** Ø

- чобомбо** – *mchod-pa-po*: **TTT**: sacrificer, one who gives an offering || klm: čobombu; **Вав** p. 527: **чобомбо**: lama in charge of sacrificial offerings (*Tib.* mchod-pa-po) (see тахилч); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- чодвон, чомбон** – *mchod-dpon*: **TTT**: *chöpon*, shrine master, master of ceremonies, chief of shrine offerings || klm: čodbon, čobombu, čombon; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 215: **чодвон**: tib: mchod dpon, klm: čodbon: “тахилын багш”; Тахилч; човомбо; **човомбо, чодвон**: klm: čobombu: човонбо лам (тайж тавиглах хэргийг эрхлэх лам); p. 216: **чомбон**: tib: mchod dpon, klm: čombon: чодвон; тахилгын ахлагч, тахилчийн даамал гэхчлэнгээр нэрлэх нь буй
- чоёг** – *mchod-g.yog*: **TTT**: assistant shrine master; *chöpon* assistant; offering servant, assistant offering servants || klm: čoyog; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 215: **чоёг**: tib: mchodgyog [sic!], klm: čoyog; Тахилчийн зарц, үйлчлэгч
- чойвон** – *chos-dpon*: **TTT**: *chöpon*, ritual master (takes care of shrine and requisites during service) || klm: čoyibon; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 215: **чойвон**: tib: chos dpon, klm: čoyibon: “номын багш”; Зарим судлаач эрдэмтэн энэ үгийг “тахил эрхлэгч” гэсэн утгатай төвд хэлний “Чомбон” гэсэн үгийн хазгай дуудлага бололтой гэсэн байдаг
- чойжил** – *chos-rgyal*: **TTT**: king who rules according to Buddhist laws, lord of death, courtesy to great personage, epithet of Buddha, dharmaraja, sovereign of the doctrine, dharma king || klm: čoyijil; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 215: **чойжил**: tib: chos rgyal, klm: čoyijil: “номын хаан”; Тамын орны эзэн эрлэг номун хаан. Нэг гартаа толь, нөгөө гартаа жигнүүр бариад тамд очсон амьтны нүгэл хилэнцийг харж, дэнсэлж халуун хүйтэн тамын аль нэг рүү шиддэг гэж домогт гардаг.
- шав** – *zhabs*: **TTT**: pada, venerable, foot, feet, honored, leg || klm: šab; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 217: **шав** I: tib: zhabs, klm: sab [sic!]: Өлмий, ёроол.
- шавран, шаврон** – *zhabs-drung*: **TTT**: mode of address in letters, servant, government servant || klm: šabrong; **Вав** p. 531: **шаврон**: an uncanonized reincarnation, a reincarnated lama who has not yet received official recognition; **KGy** p. 694: **шавран(з)**: *buddh* sabrong <magas pápi méltóság>; klm: šabrong < tib zhabs-drung; **Süx** p. 217: **шавран**: tib: zhabs rten [sic!], klm: šabrong: Их хүнийг дотночлох шадар хувилгаан буюу хутагт хувилгаадын доторхи хамгийн доорд зэргийн хувилгаан. Бас угсаа залгаагүй бөгөөд цол ямба олгоогүй хувилгаан лам.
- шамрин** – *zam-ring, zam-ring-pa*: **TTT**: servants, attendants, personal attendant, private secretary, officer in waiting, aide de camp || klm: šamring; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 219: **шамрин**: tib: zham ring ba, klm: šamring: Хөтөч, бараа болгоч; зоор өргөгч; шамбрин ч гэнэ. Сойвон лугаа адил.
- шанзодва, шанзадваа, шанзодваа, шанзав** – *phyag-mdzod-pa, phyag-mdzod*: **TTT**: treasurer, bursar, steward || klm: šangjodba, šangjodba; **Вав** p. 535: **шанзодва**: the administrator of an ecclesiastical estate or шавь, *Эрдэнэ шанзодва*: the Administrator of Urga (*Tib.* phyag-mdzod); **KGy** p. 701: **шанзадваа, шанзодваа**: *buddh* kolostori kincstárnok; klm: šangjodba < tib phyag-mdzod-pa; **Süx** p. 220: **шанзав**: tib: phyag mdzod pa, klm: šangjodba: “мутрын сан”; Санч, сангийн даамал. ||

RTA-M № 672: *śiāṅṣo* (M): ‘head of a lama-monastery’; JāD: phyag-mdzod: ‘treasurer of kings or in large monasteries’

шунлайв – *gzhung-las-pa*: TTT: *gzhung-las*: 1. sger-don-gyi ldog-phyogs, 2. sngar Bod-sa-gnas srid-gzhung-gis lag-shes bzo-pa bkol-spyod-kysis rgyug-’jug pa’i khral-’ul-gyi spyi’i ming; ***las-pa*:** workman, laborer, vice-magistrate of a village || klm: ***ṣung-layiba***; **Baw** p. 550: ***шунлайв***: title of the head or director of studies of certain of the Urga colleges (дацан) (*hist.*); **KGy Ø**; **Süx** p. 226: ***шунлайв***: tib: gzhung las pa, klm: ṣunglayiba: “голын үйлч”; Шарын шашны сүм хийдийн гүн ухааны сургуулийн дацангуудын захирал.

Szerzetesi élet

A szerzetesek vallásos tevékenységével (pl. гом, нүгнэй), napirendjükkel (pl. гүнцэг), tanulmányaikkal (pl. дагсал, дуйраа, зиндаа) kapcsolatos kifejezések, használati tárgyaik (жавдан, цогвор stb.) témakörében 24 szó található a vizsgált forrásokban.

буйдан – *’bol-stan, ’bol-gdan*: TTT: *’bol-stan*: soft or supple thick seat; ***’bol-gdan*:** cushion, stuffed cushions, pad, bolster, mattress || klm: [?]; **Baw** p. 65: ***буйдан***: upholstered seat, sofa, settee (*Tib.* ’bol-stan, ’bol-gdan); **KGy Ø**; **Süx Ø**

бэрээ – *ber-ka*: TTT: stick, staff, club || klm: ***beriy-e***; **Baw** p. 80: ***бэрээ***: rod, stave (for beating), ***гэсгүйн бэрээ***: proctor’s stuff (in a lamasery); **KGy** p. 91: ***бэрээ(н)***: pálca, vessző, bot; klm: beriy-e; **Süx** p. 50: ***бэрээ***: tib: ber ka, klm: beriy-e: 1. зодох балбахад зориулсан нарийн моголцог мод, шийдэм, бороохой; гэсгүй бэрээ, гарын бэрээ; бэрээдэх (бэрээгээр цохих), 2. манж нарын тариалинд хэрэглэж байсан нэг зүйл хэрэгсэл

гом – *sgom*: TTT: meditation, fixing mind on topic, fixation, creative imagination, meditation training, training, practice || klm: ***ṣom***; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 66: ***гом II***: tib: sgom, klm: ṣom: “бясалгал”; гом хийх (бясалгах) нь доод, дээд, гэж хоёр зүйл буй. Ертөнцийн юм үзэгдлээс оюун бодлоо түр хугацаагаар ангижруулан бясалгал хийхийг доод гом гэнэ. Энэ үед санваартан ертөнцийн юм үзэгдлийг харж үзсээр байдаг. Ертөнцийн алив юмнаас сэтгэлээ бүрэн чөлөөлж удвис олох оюуны үйлийг дээд гом гэнэ. Энэ үед санваартан сэтгэхүйн дотоод ертөнцөд оюун дүгнэлтээр шид удвисыг эзэмшихийг эрхэмлэдэг. Монгол хэлнээ ***гом-*** гэдгээс ***гомнох*** гэдэг үг үүсч ямар нэг үйлийг сэтгэлээр бодон бодож бүтээх, бясалгах гэсэн утга илтгэдэг.

гүнцэг – *gung-tshigs*: TTT: lunch; eating only before noon; congregating of monks for midday meal, dinner || klm: ***güngčeg***; **Baw** p. 105: ***гүнцэг***: lamas’ meal, lamasery meal, food, ***гүнцэг зоог***: food; ***гүнцэглэх***: to partake of, to feast upon; **KGy Ø**; **Süx** p. 71: ***гүнцэг***: tib: gung tshigs, klm: güngčeg: “үдийн цав”; Лам ноёд, ихэс дээдсийн хоол ундны хүндэтгэл, хоол, зоог; гүнцэг зооглох.

- дагсал** – *rtags-gsal*: **TTT**: disputation, logical arguments and conclusions || klm: *daysal*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 76: *дагсал*: tib: rtags gsal, klm: daysal: “тодорхой учир”; тодорхой суралцсан ном судлал, дагсалцах (дагсал хаялцах).
- дамжаа** – *dam-bca'*, *dam-bcas*, *dam-bca'-ba*: **TTT**: *dam-bca'*: to commit oneself, vow, intention, thesis, dedication, promise, act of promising, sacrament, oath, author's promise, author's statement of purpose to his readers, commitment; *dam-bcas*: promise, vow; *dam-bca'-ba*: commitment/ pledge, promise, vow, thesis || klm: *damjiy-a*; **Baw** p. 121: *дамжаа* 1. disputation undertaken for obtaining a religious degree (*Buddh.*), *гавжийн дамжаа барих*: to be examined for the degree of гавж, 2. course, *дамжаанд суралцах*: to take a course (*Tib. dam-bca'*); **KGy** p. 136: *дамжаа*: budhista szerzetesi rang/fokozat, *дамжаа барих*: sikeres vizsgát tesz és fokozatot szerez; klm: damjiya < tib dam-bcas; **Süx** pp. 78–79: *дамжаа*: tib: dam bca' ba, klm: damjiy-a: “гэрчилсэн бичиг”; Бурхны шашны шашин-гүн ухааны судар, тарнийн номлолд шат дараалан суралцаж төгсгөх ба зэрэг хамгаалахад өгөх шалгалт. Үүнд домын дамжаа, гавжийн дамжаа, аграмбын дамжаа, маарамбын дамжаа, зэрэмбийн дамжаа барих ёс монголд уламжлагдан иржээ. Харин сүүлийн үед “англи хэлний нэг сарын дамжаа, оёдол эсгүүрийн дамжаа” гэхчлэнгээр хэлж бичдэг болсон нь буруу болохыг гэмдэглэлтэй дамжаалах (дамжаа барих).
- дамцаг** – *dam-tshig*, *dam-tshigs*: **TTT**: samaya, commitment, vow, integrity, union, pledge, secret link, loyalty, word of honor, sacred or solemn vow, engagement made solemnly, obligations || klm: *damcay*; **Baw** p. 122: *дамцаг*: oath (*Buddh.*) (*Tib. dam-tshigs*); **KGy** Ø; **Süx** p. 79 *дамцаг*: tib: gтам tshig, klm: damcay: “тангарагийн үг”; андгай бат нутыг үзүүлэн амласан үг
- дацан** – *grwa-tshang*: **TTT**: 1. the monk group, assembly, monastic community / college, 2. the place where the monks live, monks' quarters / department / segment || klm: *dacang*; **Baw** p. 126: *дацан*: college in a lamasery (*Tib. grwa-tshang*); **KGy** p. 141: *дацан(z)*: kolostor; kolostoriskola; klm: dacang tib grwa-tshang; **Süx** p. 82: *дацан*: tib: grwa-tshang [sic!], klm: daцang: “хуврагийн аймаг”; Шашны ёсны лам хуврагийн сургууль ном хийх орон сүм. Үүрэг зорилгоор нь Чойр дацан, Мамба дацан, Зурхайн дацан гэхчлэнгээр ялгана.
- динваа** – *'ding-ba*: **TTT**: a cushion (for a lama) || klm: *dinva*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 83: *динваа*: tib: dgeng ba [sic!], klm: dinva: “номт дэвсгэр”; Бурхны шашны гэлэн хувраг хүний мөрөн дээрээ тохчихоод авч явж суудаг дэвсгэр.
- дом** – *sdom*: **TTT**: *sdom-pa*: vows, the individual pledge to observe the precepts prescribed in one or all of the three vehicles || klm: *dom*, *domu*; **Baw** p. 129: **дом II**: examination or disputation undertaken before ordination as гэвш, *домын дамжаа барих* (*дом тавих*): to take such an examination; **KGy** Ø; **Süx** p. 85: **дом I**: tib: dom (pa), klm: domu: Санваар; Чойрын сургууль төгсөхөд хийх баярын хурим; домын дамжаа барих; **дом II**: tib: dom, klm: dom: 1. хүн өөрийн үйл ажиллагаагаа хүрээлэн буй юм үзэгдэлтэй холбон ухаарахдаа ямар нэг шидэт хүчин нөлөөлж байна бишрэх болсноор үүсч бий болсон сүсэг бишрэллийн эртний нэг хэлбэр, 2. ид шидэд биширч, түүнийг танин мэдэж, ид шидийн хүчээр хариулах оролдлого буюу эмчлэн засах арга; *хори*. эм дом; домын судар (домнох, ана-

- гаах үйлдлийг заасан судар, энэхүү судар нь ард түмний аж амьдралд өргөн нэвтэрч зан заншил болсон буй); дом засал (цагаан, хар, алаг гурван зүйл судар ордог. Цагаан дом нь: өвчин зовлон, гай барцдыг тарни шившлэгээр дарна гэдэг. Хар дом нь: туршлага ажиглалтын хар ухаанаар дарах засал. Алаг дом нь: хар, цагааны аль алиныг хослуулсан шинжтэй); домч (арга засал хийгч); домчлох (дом засал хийх); домнох (а. өвчин зовлонг анагаах арга дом хийх; б. *шилж.* алив ажил, юмыг ор нэр хийх); домтох (ам гэмтэх өвчин).
- дүйраа** – *bsdus-grwa*: TTT: collected topics, elementary class (in logic) || klm: *düyir-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 88: *дүйраа*: tib: 'grus gra [sic!], klm: *düyir-a*: Бүддийн гүн ухааны сургуульд үзэж судалдаг шалгадаг ухаан буюу цадма ригба (логикийн) зохиолын хураангуй сурах бичиг.
- дүйцэн** – *dus-chen*: TTT: a great holy day; festival, holiday, occasion, celebration; holy day, solar terms || klm: *düycen*; **Baw** p. 139: *дүйцэн өдөр*: festival day, saint's day (*Buddh.*) (*Tib.* *dus-chen*); p. 140: *дүйцэн өдөр*: (*see* дүйцэн өдөр); **KGy** Ø; **Süx** p. 91: *дүйцэн*: tib: *dus chen*, klm: *düycen*: “их цаг”; Бурхан багш бодь модны дор сууж, бясалгал хийснээр бурхны бодь хутгийг олсон ба мөн нирваан дүр үзүүлсэн өдөр. Энэ өдөр нь зуны эхэн сарын улаан тэрэл (15 нд) өдөр бөгөөд хүрээ хийд бүхэн тахил тавиг засч ерөөл магтаал уншин, хурал ном хурдаг. Мөн бурхан багшийн их дүйцэн өдөр нь хаврын тэргүүн сарын шинийн 1-ээс 15 хүртэл болдог. Бурхан багш ид шидээ үзүүлсэн тэж үзээд 15-ны өдөр ерөөл айлтгал тавьдаг.
- жавдан** – *rgyab-rten*, *'jab-gdan*: TTT: *rgyab-rten*: support, backing, prop; *'jab-gdan*: soft rug made of wool || klm: *jabdung*; **Baw** p. 153: *жавдан*: (*жавдан суудал*) long cushion on the bench on which lamas sit during ceremonies; **KGy** p. 176: *жавдан*: a szerzetesek ülőhelye lámateplomban; klm: *jabdung* < *tib* 'jab-gdan; **Süx** p. 97: *жавдан*: tib: *rgyab rten*, klm: *jabdung*: “нурууны шүгээн”; Хурлын лам нарын суудлын налуу тавцантай, олбог бүхий түшлэг. Сүм хийдийн тушаалтны зиндаанаас хамаарч суудлын өндөр, нам, олбогны өнгө ялгаатай.
- жаяг** – *bca'-yig*, *bya-yig*: TTT: constitution, code of law; letter of notice, official notice, regulation for public guidance || klm: *jaiyig*; **Baw** p. 155: *жаяг*: (*жаяг дэг, жаяг дээдэм*) regulations (*esp.* in a lamasery); **KGy** p. 179: *жаяг*: szerzetesi/kolostori szabályzat; klm: *jaiyig* < *tib* *bya-yig*; **Süx** p. 102: *жаяг*: tib: *bca' yig*, klm: *jaiyig*: “хуулийн бичиг”; Сүм хийдийн лам нарын дотоод цааз буюу дүрэм журмын бичиг.
- зиндаа** – *'dzin-grwa*: TTT: class in school || klm: *jinda*; **Baw** p. 173: *зиндаа*: class, rank, grade, *дээгүүр зиндааны*: top-class, *дээгүүр зиндааны ажил*: top-class job, *дээд зиндааны*: high-ranking, *дээд зиндааныхан*: high-jups, *зиндаа жишиг*: standard; **KGy** Ø; **Süx** p. 112: *зиндаа*: tib: 'dzin grwa, klm: *jinda*: 1. хийдийн дацанд нэгэн ангид шавилан суух нэг үеийн улс, 2. нэг зэрэг дэв
- манбадацан** – *smān-pa grwa-tshang*: TTT: *smān-pa*: medicine, physician, sake, benefit, *vaidya* (Buddha); *grwa-tshang*: monks' quarters of a Buddhist monastery || klm: *tambadacang*; **Baw** p. 209: *манбадацан*: medical college in a lamasery (*Tib.* *smān-pa grwa-tshang*); **KGy** Ø; **Süx** p. 131: *мамба, мамба дацан*: tib: *smān pa grwa tshan*

[sic!], klm: mamba(dacang): “эмчийн дацан”; Шашны ёсны лам хуврагийн эм, эмнэлгийн сургууль хийх орон сүм.

манж, манз – *tang-ja*: TTT: community tea offering, tea for assembled monks || klm: *mañja, mañji*; **Baw** p. 209: *манж* III, *манз* II: the tea distributed to lamas during a service (*Tib.* mang-ja); **KGy** p. 247: *манж*², *манз*: *buddh* szertartáskor a szerzeteseknek felszolgált tea; klm: manja < *tib* mang-ja; **Süx** p. 132: *манж* II: *tib*: mang ja, klm: mañji: “олны цай”; Шашны хурлын үеэр гэлэн хуврагуудад өгдөг цай, манз ч гэдэг; цав манж. || **RTA-M** № 306: *māṅbziä* (M), *mānbzia, mānt’s’ia* (Sch 41): ‘tea offered to the lamas during the ceremonies’; JäD: ‘a liberal distribution of tea’

нүгнэй – *smyung-gnas, bsnyung-gnas*: TTT: vow to fast every other day, fast, leaving off food, act of fasting as a religious observance || klm: *nüngnei*; **Baw** p. 590: *нүгнэй*: obstinence, mortification (*Buddh.*) (*Tib.* prob. bsnyungs-gnas); **KGy** Ø; **Süx** p. 149: *нүгнээ*: *tib*: bsnyung gnas, klm: nüngnei: “чилэн ахуй”; Төвдөөр бас bsnyen gnas ч гэдэг. Хоол унд идэж уухгүй, тэвчээр сахин бясалгал хийж чилүүр эдлэхийн нэр. Сар бүрийн шинийн нэгэн, арван таван буюу аль нэг өдөр мацаг барих санваар болно. Энэ санваарыг сахихад алах, хулгайлах, садарлах, худал үг хэлэх зэрэг үндсэн дөрвөн нүгэл болон архи уух, дуу бүжих, засан чимэх, өндөр суудал эдлэх зэрэг нийт найман нүглийг сахина. Энэ санваарыг авах ёсон нь үүр гэгээрэхэд босч багшийн буюу бурхны хөргийн өмнө гурвантаа мөргөж доод суудалд сууж маргааш өглөө үүр гэгээртэл сахилын үйл гүйцэтгэнэ. Бас зарим хүрээ хийд хаврын дунд сард шүтээнээ тахиж, адаг сараас лам нар нь арван зургаа хоног цугларч, бясалгал үйлдэн хатуужил сахидаг байв. Найман нүгнээ өнгөрвөл хуврагийн нүгэл арилна гэдэг. || **RTA-M** № 602: *smyung-gnas: sundḡni* (M): ‘fast’; JäD: ‘id.’

сам, цам – *’tshams*: TTT: *mtshams*: 1. border, partition, junction, demarcation line, inter-cise, boundary, borderline, limit, line, 2. seclusion, retreat, 3. stage, point, 4. *mtshams pa* retreatant, hermit, one who is set off, recluse, 5. intermediate space, 6. limitation; distinction, end; corner || klm: *sam, čam*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 163: *сам* I: *tib*: ’tshams, klm: sam (Ков.): “завсар”; чөлөө учрал, даяан; самд суух (бясалгалд дасгалжих); p. 206: *цам* I: *tib*: ’tshams, klm: čam: “завсар”; орон зай, эзэлхүүн, зай; Орчин цагийн монгол хэлнээ сам, сэм гэхчлэнгээр гуйвуулан буулгасан нь үзэгдэнэ; цамд суух (тогтоосон орон зайд суух).

цав – *tsha-ba, chab*: TTT: *tsha-ba*: warm drink / food; *chab*: water (h), purifying water || klm: *čaba, čab*; **Baw** p. 499: *цав* III: lama’s food, *бор цав*: food with meat, *цагаан цав*: meatless food (tea, rice, etc.), *цав манж*: tea (*resp.*) (*Tib.* tsha-ba) ; **KGy** p. 649: *цав*²: szerzetesi eledel, kolostori étkezés; klm: čab < *tib*; *цав баруц*: *buddh* szerzetest megvendégel; <láma> eszik; **Süx** p. 205: *цав*: *tib*: tsha ba, klm: čaba: “халуун хоол”; Лам хуврагийн хоол; цавын будаа, махан цав, цагаан цав.

цогвор – *tshogs-phor*: TTT: large tea bowl which every monk in a monastery carries in his breast pocket || klm: *čoybor*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 208: *цогвор*: *tib*: tshogs phor, klm: čoybor: Хумбигар амсартай, дундуураа цүлхгэр, зузаан ёроолтой нэг зүйл модон аяга. Цовхор, цогбор, цогвор гэхчлэнгээр бичсэн байдаг; *хорш*. багвар цогвор.

цогдомдох – *tsogs-gtam*: TTT: speech addressed to a meeting, dharma talk to many people/ the assembly || klm: [?], **Baw** p. 506: *цогдомдох*: to give an address (*Buddh.*) (*Tib.* tsogs-gtam); **KGy** Ø; **Süx** Ø

чойр – *chos-grwa*: TTT: Dharma assembly; dharma class, school for religious study, an open area where religious debates and discussions are held, read the sutras, monastic gatherings || klm: *čoyir-a*, *čoyiru-a*; **Baw** p. 527: *чойр*: (*чойрын дацан*) philosophy school (*Buddh.*) (*Tib.* chos-grwa); **KGy** p. 688: *чойр*: *vall buddhista kolostoriskola*, *láma-akadémia*; klm: *čoyir-a* < *tib* chos-grwa; **Süx** p. 216: *чойр*, *чойр дацан*: *tib*: chos grwa, klm: *čoyiru-a*: “номын дацан”; Бурхны шашны гүн ухааны онолын номыг асуулт хариултын маягаар сурч судлах сургууль. Анги дэвшин суралцахдаа 13 шатыг дамжих ба төгссөн хүнд равжамба цол олгоно. Харин ар монголд байсан чойрын сургууль төгсөгчдийг “арван бэрхийг туулсан эрдэмтэн” гэсэн утгатай гавж гэсэн нэрээр дууддаг. Төвдөд лхаарамба гэх тул уг үгийн тайлбарыг болгооно уу. Чойрын дамжаа (Чойрын сургуульд номын зэрэг хамгаалах, үүнээ нэг лам хэдэн ламын өмнө зогсож гартаа эрх барих буюу хүзүүндээ зүүгээд хоёр алгаа хавсран алгадаж их л сүртэйгээр “хариул хариул” гэж төвдөөр чанга чанга дуугарч дагсалцдаг). Чойрын таван боть (учир шалтгааны ухаан, билэг бармидын гүн ухаан, төв үзлийн гүн ухаан, авидармын онол, вичирхайн ухаан эдгээр болно).

ярнай – *dbyar-gnas*: TTT: summer residence in religious confinement, solitary summer fasting of the monks, the summer retreat of monks || klm: *yarnai*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 233: *ярнай*: *tib*: dbyar gnas, klm: *yarnai*: “зун суух”; хайлан; дөчин таван хоногийн ярнай’ || **RTA-M** № 778: *yärnī* (M): ‘prayers recited in summer for several days for a good harvest

Ruházat

A tibeti kölcsönszók közül 19 a szerzetesek öltözkékének részeit, annak anyagát jelöli.⁷⁸

банша – *pan-zhwa*: TTT: *pan-di-ta’i zhwa*: kind of miter-shaped cap which Atisa and Tsong kha pa used to wear || klm: *banša*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 34: *баншаа*: *tib*: pan shwa [sic!], klm: *banša*: “бандид малгай”; Шовгор оройтой, улаан өнгийн дотортой, шар торгомсог эдээр хийсэн гадартай, урт бүчтэй малгай. Богд Адиша болон Зонховын өмсөж байсан малгай.

гангой – *gan-gos*: TTT *gan dar*: kind of silk brocade, kata; *gos*: 1. clothes, robes, garments, 2. silk, 3. cloth || klm: *γangoi*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 60: *гангой*: *tib*: gan gos, klm: *γangoi*: Нэг зүйл эрээн торго.

гомшоо – *sgom-zhwa*: TTT: meditation hat || klm: *γomša*; **Baw** p. 96: *гомшоо малгай*: a type of lama’s hat; **KGy** Ø; **Süx** p. 67: *гомшоо*: *tib*: gom shwa [sic!], klm: *γomša*:

⁷⁸ A szerzetesek ruházatának és fejfedőinek terminológiájáról I. Majer 2005.

- “урт чихт малгай”); Сор залах үест лам нарын өмсдөг чих өндөр, туурай хэлбэртэй шар торгон малгай. Туурай малгай ч гэнэ.
- додиг** – *stod-gyogs*: TTT: kind of divine clothing || klm: *dodiy*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 85: *doduz*: tib: stod gyogs, klm: dodiy: “цээжний өмсгөл”; цээживч; Ханцуйгүй нэг төрлийн хантааз. Уг нь нүцгэн цээжинд өмсөх бөгөөд уртаараа бүсэлхийд хүрнэ. Зах, мөр нь хүрэн, урд энгэр улаан, ар нь хоёр захаараа хар, дунд талдаа гурван улаан эдээс бүгдэг.
- жанч** – *gzang-bya*: TTT Ø; vö. *gzan*: top part of a monks robe, shawl, plain shawl, wrapper worn by lamas; *gzan-rkyang*: a single cotton shawl || klm: *jingči, jangči*; **Baw** p. 154: *жанч*: lama’s mantle, *жанч арилжих* (*жанч халах*): to die (high lama); *жанчлах*: to robe; **KGy** p. 177: *жанч(ин)*: ujjatlan esököpeny; szerzetesi köpönyeg; régi alakú könyv kendője; borítója; klm: jangči; **Süx** p. 101: *жанч*: tib: gzang bya, mandzsu: janči, klm: jingči, jangči: 1. лам нарын нөмрөх олон хуниастай хувцас; торгон жанч (ёнхор мяндсаар нэхсэн хээнцэр эдээр хийсэн байдаг); төвд жанч (гонзгой дөрвөлжин хэлбэртэй бадтай); тэрмэн жанч (ноосон эдээр хийсэн); үнэгэн жанч (халиу булган хиазтай, шүр сувдан чимэгтэй хар үнэгний үс зүйж хийсэн жанч); хамба жанч (хоргой захтай шар торгоор хийсэн); гэсгүй жанч (шар цэмбээр хийсэн); шунлайв жанч (халзан хошоотой шар торгон жанч); жанч халах (үхэхийн хүндэтгэл үг); судар жанч (номын боолт), 2. бороонд нөмрөх ханцуйгүй хувцас, нөмрөг; борооны жанч; жанч бүс (хоёр талдаа цацагтай бүс)
- лавшиг** – *la-pa-sha, la-pa-shag*: TTT: kind of upper garment || klm: *labšiy, labašiy*; **Baw** p. 202: *лавшиг*: 1. gown, 2. man’s summer gown (west Mongolia); **KGy** p. 238: *лавшиг*: gallér nélküli köntös, kaftán, klm: labsiy; **Süx** p. 119: *лавшиг*: tib: la pa sha, la-pa-shag, klm: labšiy, labašiy: 1. захгүй ёст дээл; Төвд хэлнээ нөмгөн өмсдөг гадуур хувцасны нэг зүйл, 2. тэрлэг, эрэгтэй хүний зуны дээл
- лагой** – *bla-gos*: TTT: long red shawl, upper garment, buddhist religious robe, sacred raiment with 32 patches, kind of toga || klm: *layai*; **Baw** p. 202: *лагой*: lama’s upper outer garment (*Tib. bla-gos*); **KGy** Ø; **Süx** p. 119: *лагай*: tib: bla gos, klm: layai: “дээд хувцас”; Бурхны шашины гэлэн хүний гадуур нөмрөх улбар шар өнгийн тэрмээр хийсэн номын хувцас.
- маяг** – *smad-g.yogs*: TTT: lower garment, breeches, nether integuments, trousers, skirt, petticoat || klm: *mayay, mayuy*; **Baw** p. 212: *маяг II*: trousers (west Mongol); **KGy** p. 252: *маяг²*: *buddh szerzetesi viselet derék alatti része*; klm: mayay < *tib smad-g.yogs*; **Süx** p. 137: *маяг II*: tib: smad-gyogs [sic!], klm: mayuy: мадиг; Лам нарын доод биеэр өмсдөг банзал маягийн хувцас;
- мадиг** – *smad-g.yogs*: TTT Ø || klm: *madiy*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 130: *мадиг*: tib: smad gyogs [sic!], klm: madiy: “бөгсний хувцас”; (лам нарын) бөгсөн биеэр өмсөх гадуур хувцас, банзал.
- навс** – *na-bza*: TTT: garment, dress, clothes, clothing; covering of a statue (h) || klm: *nabsa*; **Baw** p. 227: *навс*: 1. wrapping for an urn (бумба) (*Buddh.*), 2. robe; **KGy** p. 273: *навс*: *tiszt ruha*; klm: nabsa < *tib na-bza*; **Süx** pp. 141–142: *навс*: tib: gnab bza’ [sic!], klm: nabsa: “өмсгөл”; 1. бумбаны өмсгөл, 2. хувцасны хүндэтгэл; бурхны навс; навс мөргөл (аргын тооллын хориод оны үес үзэмчин ван Соном-

- равдан Богдын хүрээнд ирэхдээ Далай ламтай учирч их хэмжээний өргөл барьц өгсөнд Далай лам ном тавьж, адис хүртээн өөрийн хуучин ханцуйгүй шар дээлээ хариу болгон барьжээ. Энэ номт дээлийг нь Вангай сүмд залж жил бүрийн билгийн улирлын шинийн хоёрт Манж Дайчин улсын журган яамнаа нэрс данстай зургаан их хийд сүмийн нэртэй лам нарыг урин залж их хурал хуруулдаг байжээ. Олон мөргөлчид тэр навс дээлэнд мөргөдгөөс навс мөргөл гэх болжээ. Тэр үеэр мянган цагаан морьтны даллага авдаг байв); навсар (*шилж.* энд тэндээ унжиж навсарсан юм, элбэг хэлхгэр хувцас); насганах (дэмий дагаж хоргоох).
- намжир, намжар** – *snam-sbyar*: TTT: monk’s robe, sacred raiment with 32 patches, sort of loose mantle for priests || klm: *namjor, namjir, namjar*; **Baw** p. 230: *намжир* I: lama’s outer patched garment (*Tib.* *snam-sbyar*); **KGy** p. 279: *намжир*²: szerzetesi vállkendő; klm: *namjir, tib*; **Süx** p. 144: *намжар*: tib: *snam spyar* [sic!], klm: *namjar*: Лам нар хурал хурах, ном унших зэрэгт өмсдөг тоо тогтоол бүхий хэсэг бөсөөр зүйж оёсон шар хүрэм буюу карша дээл. Бас бурхны шашны гэлэн хүний орхимж мэт нөмрөх нэгэн зүйл давхац хувцсыг хэлнэ.
- таншим** – *mthang-sham*: TTT: lower garment, skirt, petticoat || klm: *tangšam*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 180: *таншум*: tib: *tang them* [sic!], klm: *tangšam*: “доод хувцас”; Лам нарын өмсдөг хүрэн тэрмээр хийсэн банзал хэлбэрийн хувцас, таншин ч гэдэг.
- чого, чойго** – *chos-gos*: TTT: robes, dress worn by lamas, clerical garb, religious robe worn by Buddhist monk || klm: *čoga*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 215: *чого*: tib: *cho ga* [sic!] (*chos gos*), klm: *čoga*: “номын хувцас”; Гэлэн хүний биеэсээ салгахгүй авч явдаг зүйл, түүнд лагай, намжир зэрэг хувцасны бяцхан дүрсийг хийнэ. Сүүлдээ ламын гүйцэтгэх зан үйл ба түүний горимыг бичсэн ном авч явах болжээ. Чойго ч гэдэг.
- шам** – *zha-mo*: TTT: cap, hat, top hat || klm: *šama*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 219: *шам*: tib: *zha mo*, klm: *šama*: Лам нарын өмсөх хавтгай малгай, шасэр ч гэдэг.
- шамар** – *zhwa-dmar*: TTT: (red) pandit hat, wearer of the red cap; *zhwa-dmar-pa*: Shamarpa, red hat/ non-Gelugpa sects, monk of a red-hat sect, *shwa-dmar-nag gnyis*: the two Karmapas – one red hat wearer and one black hat wearer || klm: *šamar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 219: *шамар*: tib: *shwa dmar*, klm: *šamar*: “улаан малгай”; Төвдийн бурхны шашинтны Сажаба, Нинма, Гармаба чиглэлийнхний залгамжлагч нар хийгээд тэдний өмсдөг малгай.
- шамтав** – *sham-thabs*: TTT: cassock-like garment, skirt, petticoat-like clothes, under garment or petticoat worn by lamas || klm: *šamtab*; **Baw** p. 534: *шамтав*: lama’s skirt (*Tib.* *sham-thabs*); **KGy** Ø; **Süx** p. 219: *шамтав*: tib: *sam thabs* [sic!], klm: *šamtab*: 1. тэрмээр хийсэн хуниастай банзал буюу гэлэн хуврагуудын бэлхүүснээс доош өмсөх гадуур хувцас, хормогч. Шавь хувцас буюу номын хувцас болно. Бас таншин ч гэдэг. Доод биеийг хорон нүднээс халхална гэдэг, 2. хуучин цагт дайн байлдаанд өмсөж байсан хормогч.
- шанаг** – *zhwa-nag, shwa-nag*: TTT: broad-brimmed black hat, black hat (for lama dance); the Black Crown (of the Karmapa); Karma Kagyu school || klm: *šanay*; **Baw** p. 535: *шанаг*: Black Hat (character in the temple dance) (*Tib.* *zhwa-nag*); **KGy** Ø; **Süx**

p. 220: *шанаг*: tib: shwa nag, klm: šanay: “хар малгай”; Хүрээ хийдийн цамд наадах хар малгайтан.

шанам – *zhwa-snam*: TTT: woolly felt of yellow or red of which lama caps are made || klm: *šanam*; **Baw** p. 535: *шанам*: (*шанам малгай*) a type of lama’s hat; **KGy** Ø; **Süx** p. 220: *шанам*: tib: shwa snam, klm: šanam: 1. төвд, монгол, лам нарын өмсдөг улаан буюу шар өнгийн эстийгээр хийсэн малгай; Гомшоо малгайнаас том, үхрийн нойтон баасны хэлбэртэй адил лаглагар учир баасан малгай ч гэнэ. Цоржоос дээшхи их лам нар гэр зуураа өмсөнө, 2. *шилж.* сагсгар, салбагар.

шасир – *zhwa-ser*: TTT: yellow hat (tradition), yellow cap, ordinary name of Dge lugs pa sect || klm: *šaser, šasar*; **Baw** p. 537: *шасир*: lama’s yellow hat (*Tib. zhwa-ser*); **KGy** Ø; **Süx** p. 222: *шасэр, шасар*: tib: zhwa ser, klm: šaser, šasar: Монгол гутлын дотуур углах эсгий оймсны хэлбэртэй, дээрээ цацагтай ардаа залаатай их сүмийн хурал, их ёслолын үед өмсөх малгай. Шар малгай ч гэнэ.

эрэнгэ – *ring-gag*: TTT: lama shawl, long sleeveless monastic garment || klm: *eringge, eringgi*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 229: *эрэнгэ*: tib: ring ’gag, klm: eringge, eringgi: Лам шавь хүний гадуур өмсдөг ханцуйгүй цээжмэг буюу охор хувцас. Их төлөв тэрмээр хөвөөлж, элгэн талыг нь хоргойгоор хийсэн байдаг. Донгог ч гэнэ.

Szertartások, kellékek, szimbolikus tárgyak

Az alábbi csoportba sorolt 87 tibeti kölcsönszó különféle szertartásokat (гүрэм, гэгдор, түй, цогчид, лүйжин, танга), azok kellékeit (бойпор, дарцаг, чамар, нацагдорж), a készítésükhöz használt eszközöket (pl. барс, гортиг), szimbolikus tárgyakat (бумба, дүг, цогшин, stb.) jelöl.

аравнай, равнай – *rab-gnas*: TTT: (ritual) consecration (of a sacred image), consecration ceremony, dedication || klm: *rabnai*; **Baw** p. 287: *равнай*: consecration (of an image, etc.) (*Tib. rab-gnas*); *равнайлах*: to consecrate; **KGy** p. 28: *аравнай*: *buddh* fel[szentelés, -avatás; klm: rabnai < *tib* rab-gnas; *аравнайлах*: felszentel < személyt, képet, szobrot>; klm: rabnayila-; **Süx** p. 19: *аравнай*: tib: rab gnas, klm: rabnai: “сайтар оршуулах”; Сүм дуган, бурхдыг ариусган машид батаар оршуулах буюу амь оруулан тахих зүйл болгох зан үйл. Өөрөөр хэлбэл сүсэгтний сүсгэлдэг бурхдын зураг хөрөг, баримал цутгамлыг эзэн биед нь оруулж, дүрийг тодотгон, тахиж байх биет шүтээн болгос ёс. Аравнайлах (сүм хийд, бурхны хөрөг баримлыг ариусган амилуулах); аравнай уншлага (дэлгэрэнгүй ба хураангуй аравнайг уншин ариутгаж, сүм хийд, бурхдыг биет шүтээн болгож ариутгахын тулд унших уншлага); *аравнас*: аравнай; төвд бичлэгийг нь дөрвөлжин бичигт үсэгчлэн буулгасан хэлбэр || **RTA-M** № 13: *aramī* (M), *rami* (Sch 22, 76): ‘to consecrate; a consecration prayer’; * p. 39, note 3: ... Kalm *armñāl-* ‘to consecrate’ [sic!] (Ramstedt: *Kalmückisches Wörterbuch*, pp. 14b, 16a). JäD: rab-(tu) gnas-(pa) (byed-pa): ‘to consecrate; a consecration prayer’

- баг** – *’bag*: TTT: mask, image || klm: *baγ*; **Вав** p. 35: *баг IV*: mask, *багт наадам*: fancy-dress ball (*Tib.* ’bag); **KGy** p. 41: *баг 5*: álarc, maszk, maskara, *багаа авч хаях*: leveti az álarcát, megmutatja az igazi arcát; klm: *baγ < tib* ’bag; *багт*: álarcosbál, *багт наадам*: álarcosbál, maszkabál, maskarád; klm: *baγ-tu*; **Süx** p. 24: *баг II*: tib: pags-pa, wags, ’bag [sic!], klm: *baγ*: “арьс”; 1. толгой нүүрээ далдалсан хиймэл толгой буюу халхавч; цамын баг (цам харайхад өмсөх догшин бурхад хийгээд амьтны дүрсээр хийсэн хиймэл толгой); багт наадам (толгойдоо баг өмсч наадах цэнгээн); багий нь хуу татах (далд санааг нь илчлэх); цамын баг (шавар баримал барьж, түүнээсээ цаасан хэв авч даавуу, цаас зэргийг давхарлан нааж, өнгөлж, будаж чимсэн догшин сахиус, бурхдын тэргүүний дүр буюу эсвэл цамд гарах ямар нэг амьтны байдлыг илтгэсэн дүрс), 2. *шилжэ*. өнгөлсөн халхавч; бамбай; хуурмаг багийг хүү татах; багчин (баг шууж хийгч). || **RTA-M** № 315: *твог* (M): ‘mask’; JäD: ‘id.’
- багс, нагс** – *phag-ze*: TTT: brush, hog’s bristle, whisk || klm: *baγsa, paγsa*; **Вав** pp. 35–36: *багс*: brush, *будгийн багс*: paint-brush, *даавуун багс*: brush made of layers of partly frayed cloth, used for inking or printing blocks (*хүл.*), *сахлын багс* shaving-brush (*Tib.* phag-ze); p. 283: *нагс*: paintbrush (*Tib.* phag-ze); **KGy** p. 362: *нагс* = *багс*: mázoló/kenő ecset; klm: *paγsa/baγsa < tib*; **Süx** p. 25: *багс*: tib: phag ze, klm: *baγsa*: “гахайн хялгас”; юманд будаг сэлтийн зүйл түрхэх хэргэсэл; будгийн багс, багсдах (багсаар юм түрхэх)
- бадан** – *ba-dan, ba-dang*: TTT: *ba-dan*: standard, flag, pendant, banner, offering banner; *ba-dang*: ribbon of five colors || klm: *badan, badang*; **Вав** p. 36: *бадан*: coloured bands of material hung in front of a Buddha-image (*Tib.* ba-dang); **KGy** p. 43: *бадан 2*: szalagfüggöny, selyemszalag-füzérdisz < *tib* ba-dan; **Süx** p. 26: *бадан I*: tib: ba dan, klm: *badan*: 1. банжид, гурван зүйл амьтны дүрс чимэглэлгүй өлгөдөг торгомсог бөсөөр хийсэн чимэг, гурван зүйл амьтны дүрс чимэгтэйг дуаз гэдэг; Бас сум дуганын таазнаас өлгөдөг хөх, цагаан, шар, улаан, ногоон таван өнгийн бөсөөр оёсон өргөн урт тууз. Энэ нь таван гэгээний өнгөний билэгдэл, 2. туг, хиур
- бойпор, бойфор** – *spos-phor, pog-phor*: TTT: *spos-phor*: incense bowl burner, pot of incense; *phog-phor*: censer, perfuming pan; incense burner || klm: *boyibor, boyipor*; **Вав** p. 55: *бойнор*: incense-burner (*Tib.* spos-phor); **KGy** p. 62: *бойнор*: *vall füstölő <illatos anyag lassú égetésére való, bronz-, réz- stb fémедény stb>*; klm: *boyipor, tib*; **Süx** p. 42: *бойнор*: tib: spos phor, pog phor, klm: *boyibor, boyipor*: Хүжис, үнэртэн шатааж уугиулах сав, их төлөв гурван хөлтэй.
- бумба** – *bum-pa, phom-pa*: TTT: *bum-pa*: holy water vessel, sacred bowl, vase (as treasury of all desires), bottle, ritual vessel, ceremonial vase; pot-belly stomach; water-bottle, flask, pot, urn, earthen jar, vessel for water; bottle-shaped ornaments in architecture; *phom pa*: pot, jar || klm: *bumba*; **Вав** p. 68: *бумба*: 1. urn, ritual vessel, *чандарт бумба*: funerary urn, 2.i. cupping glass, *бумба тавих*: to cup (by applying a heated cupping vessel to the skin), ii. cupping, 3. main body of a stupa; **KGy** p. 76: *бумба*¹: korsó, váza; urna, hamvveder; sír; *орv köpöly*, *бумба тавих*: köpölyöz, *Бумбын гэр*: a Vizöntő (csillagképe/ jegye); klm: *bumba < tib* bum-pa; *бумбадах*:

- rég* көрөлий; klm: bumbada-; **Süx** pp. 45–46: *бумба*: tib. bum pa, phom pa, klm: bumba: 1. алт, мөнгө, зэс тэргүүтнээр хийсэн рашаан хийдэг өндөр хүзүүтэй бариулгүй сав, 2. *шилжэ*. чандар агуулах лонх буюу хайрцаг, 3. *шилжэ*. хий сийрэгжүүлэн соруулах бумбагар сав; бумба тавих, 4. бунхан; бумба бунхан хорш; бумбалах (рашаалах, оршуулах); бумбадах (бумба тавих). || **RTA-M** № 764: *wumba, wumbā* (Sch 36, 40): ‘bottle of holy water’; JäD: ‘bottle, flask’
- горлом** – *skor-lam*: **TTT**: 1. path for circumambulation, 2. round about way, 3. way or passage, 4. verandah || klm: *yorlam*; **Baw** p. 98: *горлом*: pathway round a lamasery used for sacred processions (*Tib.* skor-lam); **KGy** Ø; **Süx** p. 68: *горлом*: tib: skor lam, klm: yorlam: “эргэцийн зам”, Шүтлэгтэй хот хүрээ, сүм хийдийн гадуур байх мөргөлчид, сүсэгтний тойрон эргэх зам
- гороо** – *skor-ba*: **TTT**: 1. round, cycle, 2. cycle of teachings, 3. circumambulation, round || klm: *yoroy-a, yoroyā*; **Baw** p. 98: *гороо*: circumambulation (*Buddh.*), *горооны зам*: circumambulation path, *гороо хийх* (*гороо эргэх*): to go round, to make a circumambulation (*Tib.* skor-ba); *гороолох*: to make a circumambulation; **KGy** p. 110: *гороо*: körvonal, kerület; körbefutó út; klm: yoroyā, *tib*; **Süx** p. 68: *гороо*: tib: skor, klm: yoroy-a: “тойрог”, Юмыг эргэн тойрох, тойргоор эргэх, тойрох || **RTA-M** № 573: *sgurā* (M), *sguora* (Sch 77, 79, 838, VMI 114 I: 11, p. 121): ‘procession around a monastery in which the Kanjur and Tanjur are carried (M, Sch), perambulation (Sch)’; JäD: ‘to surround, encircle, to go to move to ride around a thing’
- гортиг** – *skor-thig, sgor-thig*: **TTT**: compass (for drawing circles) || klm: *yortiy*; **Baw** p. 98: *гортиг I*: circle, *гортиг татах*: to draw a circle (*Tib.* sgor-thig), *гортиг II*: compasses, dividers, callipers (*Tib.* skor-thig); *гортигдох, гортиглох*: to use compasses, to draw a circle; **KGy** p. 110: *гортиг*: körzö; körvonal, kör, *гортиг хэрэглэх*: körzökészlet; klm: yortiy < *tib* skor-thig; **Süx** p. 68: *гортиг*: tib: skor thig, klm: yortiy: “тойрог, дугуй” 1. дугуй хүрээ, дугуй зураас, тэг, 2. дугуйлж зурах, хэмжих багаж
- гуу** – *ga’u*: **TTT**: amulet box, reliquary box, small box / pendant for keeping religious objects || klm: *γau, γuu*; **Baw** p. 103: *гуу II*: frame, *γутай бурхан*: a Buddha-image in a case; **KGy** p. 116: *гуу*²: nyakban hordott amulett tokja; amulett; (kép)keret, ráma; klm: γau, *tib*; **Süx** p. 69: *гуу*: kínai: gòu, klm: γuu: 2. хөрөг зураг шил зэргийг хийж бэхлэн тогтоож агуулах хайрцаг шиг хөндий сав
- гүдин, гүдин, гүдэн** – *sku-rten*: **TTT**: images and sacred objects, 1. “body support”, body representation, statue, idol, image, *sku brñyan*, 2. man possessed of deity || klm: *güden*; **Baw** p. 104: *гүдин, гүдин*: sepulchre (for a ruler, high lama, etc.) (see also *гүдэн I*) (*Tib.* sku-rten); *гүдэн I*: image or statue of a deceased high lama, etc., remains embodied in a statue (see also *гүдэн*); **KGy** Ø; **Süx** p. 70: *гүдин*: tib: sku rten, klm: güden: “биенийн шүтээн”, Хутагт хувилгаадын цогцсыг оршуулсан шарилын сүм || **RTA-M** № 575: *sgurdiän, gurdiän* (M), *sgurdiën, gurdiën* (Sch 31, 33): ‘magician, soothsayer who is believed to be Buddha, and who is invited to drive off the malicious spirits, some evil or to tell fortunes (M), sword-shaman in opposition with the drum shaman: bö (Sch)’; JäD: ‘image of Buddha, visible representation, symbol of divine objects and beings’

- гүндаа** – *sku-'dra*: **TTT**: image, statue, likeness. Syn *sku brnyan* || klm: [?]; **Baw** p. 105: *гүндаа*: portrait, image (*Buddh.*) (*Tib.* sku-'dra); **KGy** Ø; **Süx** Ø; **RTA-M** № 568: *sGunbZiā* (M): 'the image of Buddha, the picture or statue of a deity'; JāD: 'id.'
- гүрэм** – *sku-rim*: **TTT**: 1. Syn *zhabs brtan, rim gro*; healing ceremony, religious service, act of worship, 2. A protective prayer-ritual for the sake of long life, prosperity etc., 3. respect, reverence || klm: *gürim*; **Baw** p. 106: *гүрэм (гүрэм дором)*: exorcism, ritual performed to repel misfortune or sickness, *гүрэм ном*: service for a sick person, *гүрэм хийгүүлэх*: to get an exorcism performed (*Buddh.*) (*Tib.* sku-rim); *гүрэм-дэх*: to perform a ceremony of exorcism; *гүрэмч (гүрэмч лам, доромч лам)*: lama skilled in exorcism; **KGy** p. 119: *гүрэм*: buddhista áldozati szertartás <pl betegért>, *гүрэм хийлгэх*: áldozati szertartást végeztet, imát mondat; klm: *gürim* < *tib* sku-rim; **Süx** p. 72: *гүрэм*: tib: sku rim, klm: *gürim*: 1. шарын шашны ёсонд ад зэтгэр, аюул зовлон, өвчин эмгэгийг зайлуулах гэж хом уншлага хийх зан үйл. Гүрэмж хүн өвчтэй хүнд гүрэм хийлээ гэхэд тэр хүний өвчнийг гүрмийн зан үйлээр ховсдон гаргаж урьдаас бэлтгэсэн хүн, амьтны дүртэй зүйлд оршуулдаг гэнэ, 2. *шилж.* муу үйл явуулга, гүрэмдэх (гүрэм хийх), гурван гүрэм (цаг үеийн гай барцад, өвчин, муу зүгийн хорлолыг хоосон чанарын сургаалийн үүднээс арилгах Шэй-рабнимба, ган зуд, гай гарз, өвчин зовлонгоос амьтныг аврахын тулд Цагаан шү-хэрт, насны барцад тогтоох, урт наслахын билэгдэл болгож Цагаан дара эхийн магтаал зэрэг гурван номыг уншуулж засал хийлгэх ёс); *гүрэмч* (гүрэм+ч): klm: *gürimci*: гүрэм засал хийдэг хүн || **RTA-M** № 576: *sGurin* (M), *sGurēn* (VMI 136: 18, p. 140): 'religious ceremony aimed at preventing evil'; JāD: 'solemn sacrificial ceremony, performed on public and private occasions e.g. in cases of disease'
- гэгдөр** – *bgegs-gtor*: **TTT**: offerings made to avert the dangers caused by an evil spirit || klm: *gegdor*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 73: *гэгдөр*: tib: bgegs gtor, klm: *gegdor*: "түйт-гэрийн балин"; Гай түйтгэрийг арилгах балин.
- дадар** – *mda'-dar*: **TTT**: arrow of long life, arrow with a scarf, ritual arrow decorated with multicolored ribbons, arrow adorned with silk bands of five colors to which is attached a small mirror; it is used in rites to summon fortune and long life || klm: *dadar*; **Baw** p. 117: *дадар*: 1. flag, 2. three (cards), *улаан дадар*: red three; **KGy** Ø; **Süx** p. 77: *дадар*: tib: mda' dar, klm: *dadar*: Жижиг дарцаг; Салхинд хийсгэх гурвал-жин, дөрвөлжин хэлбэрийн хэсэг бөс.
- даншиг** – *brtan-bzhugs*: **TTT**: ceremony for longevity || klm: *danšuy*; **Baw** p. 122: *дан-шиг*: 1. the name of a service performed for the benefit of the Jebtsundamba Khutuktu (see бат оршил), *данигийн наадам*: sports festival held on the occasion of this service, 2. (*даниг мандал*) the offerings made to the Khutuktu at this service, *даниг өргөх*: to present a *даниг* to the Khutuktu, *данигийн цуваа*: the procession of gifts presented to the Khutuktu (*Tib.* brtan-bzhugs); **KGy** Ø; **Süx** pp. 80–81: *даниг*: tib: bstan-bzugs [sic!], klm: *danšuy*: "бат оршил"; Анхдугаар богд Занабазарт (1635–1723) анх 1696 онд түүний насан хутаг оршихын билэгдлээр зохиосон наадам. Даншигийг гурван жил тутамд нэг удаа зохиож байснаа хожим наймдугаар богдын үед жил бүрийн зуны сүүл сард өргөж, наадам хийх болсон. Хал-хын дөрвөн ханы аль нэг нь Богдын насан хутаг батдахын ерөөл тавьдаг байв.

Ерөөл төгсмөгц ноёд, ихэс, лам нар хадаг өргөн, мөргөл үйлдэж, их наадам хийдэг байлаа; Даншиг өргөх (халх дөрвөн аймаг, их шавь таван газраас монголын шарын шашны тэргүүн Богдод урт наслахыг ерөөж, их бэлэг сэлт өргөж, эрийн гурван наадам хийдэг байсныг нь); Даншгийн цуваа (бат оршил өргөж, эд юмсыг цувруулан барихыг нь. Энэ цувааны эх нь таван өнгийн урт хадаг уясан мөнгөн мандлаар эхэлдэг байжээ); Долоон хошуу даншиг наадам (XVII зууны эхэн үед халх долоон хошуу нийлж нааддаг байсныг нь).

даржин – *dar-chun, dar-gyi chun-po*: TTT: bundle of silk scarves || klm: *darjin*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 81: *даржин*: tib: dar (kyi) chun (po), klm: darjin: “хивийн багц”;

1. шашны ёсоор хүний тэнүүчлэн одсон сүнсийг дуудах үед нэг үзүүрээр толгойг ороож, нөгөө үзүүрийг гадаа гарган барьж байх таван өнгийн тууз буюу хив, 2. *шилж*. ядуу хоосон, тарчиг; даржингийн зовлон.

дарцаг – *dar-lcog*: TTT: prayer flags || klm: *darçoy*; **Baw** p. 125: *дарцаг*: small flag, pennant, *хий морь дарцаг*: wind-horse flag, good luck flag, *цагаан дарцаг*: white flag, *дарцагар дохих*: to signal by flag; *дарцаглах*: to fly like a flag, to look like a flag flying, *дарцаглан давхих*: to gallop along looking like a flag flying, *дарцаглан хийсэх*: o fly (skirts, etc.); *дарцаглуулах*: to flaunt; **KGy** Ø; **Süx** p. 81: *дарцаг*: tib: dar lcog, klm: darçoy: 1. гурван залаа буюу бүчтэй, тарнийн үсэг дармалласан бяцхан далбаа; Хүрээ хийдийн хашааны өнцөг болон хийдийн хаалганд хатгадаг. Энэ нь хүрээ хийдээс муу зүйлийг зайлуулах шидийн билэгдэл ажээ. хийморийн дарцаг, 2. хийсэх эдээр хийсэн иш бүхий жижиг далбаа; дарцаглах (морин дээр өндийн босч, морины хар эрчээр довтолгох). || **RTA-M** № 57: *darḅziog* (M, Sch 56, 59, VMI 156: 53): ‘a pole placed in the middle of the court, under the gate, on the top of a mountain etc., and on which prayer-flags are fastened; the prayer-flags (M), mani-pole (pole and flags together) (Sch)’; JäD: ‘little flags fixed on houses, piles of stones and the like’

даш хадаг – *bkra-shis kha-btags*: TTT: ceremonial scarf || klm: *dasi/bgrasi qaday*; **Baw** Ø; **KGy** p. 141: *даш хадаг*: kis szertartási selyemkendő; klm: dasi/bgrasi qaday < *tib* bkra-shis kha-mdog; **Süx** p. 82: *даш хадаг*: tib: bkra shi kha btags [sic!]: “олзийт хадаг”, Хамгийн жижиг хадаг, гялгар ч гэдэг. Цоохор даш, хээтэй даш гэхчлэнгээр ялгана

догжир – *zlog-sgyur, bzlog-bsgyur*: TTT: *zlog-sgyur*: means of exorcising/ avertin *gegs* and obstacles; *bzlog-bsgyur*: exorcism || klm: *dojgir*; **Baw** p. 127: *догжир*: 1. a rite for repelling evil, 2. the ritual object used in this ritual (*Tib. prob.* zlog-³gyur); **KGy** p. 143: *догжир, догжор*: *buddh* gúla alakú engesztelő áldozat készítaból; klm: *dojgir*, tib; **Süx** p. 84: *догжир*: tib: zlo gyur, bzlog bskyur, klm: dojgir: “няцуулагч буюу хариулагч”; 1. аливаа муу үйлийг эргэж хөрвүүлэх буюу хариулах гүрмийн зан үйл, 2. шовх гурвалжин хэлбэр гаргаж гурилаар хийсэн балин.

дой – *mdos*: TTT: a thread-cross (a wooden-framed structure crossed with many layers of thread or silk as a device for trapping and exorcising evil forces) || klm: *doi*; **Baw** p. 128: *дой*: thread-cross or thread-cross ceremony, used for repelling demons (*Buddh.*) (*Tib.* mdos); **KGy** p. 143: *дой*: *vall* bajhárító talizmán (csúcán álló négyzet színes fonálból, átlói lécek); klm: doi, *tib* mdos; **Süx** p. 85: *дой*: tib: zlos [sic! TTT:

- zlos*: charm, spell, to go beyond], klm: doi: Гай зэтгэрийг арилган засах хараал жатга, тарнийн шившлэгийн зан үйл; дой догво (хариулга, хараал хариулга).
- доргим** – *gtor-sgam*: TTT: torma compartment || klm: **dorgim**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 87: *доргим*: tib: dtor sgam [sic!], klm: dorgim: бурхан тахилын авдар
- дордог** – *gtor-zlog, gtor-bzlog*: TTT: torma exorcism, exorcist rites || klm: **dordoy**; **Baw** p. 130: *дордоо*: a ceremony of exorcism (*Buddh.*) (*Tib.* gtor-zlog); **KGy** Ø; **Süx** p. 87: *дордоо*: tib: gtor bzlog, klm: dordoy: Няцаалт, хариулга.
- доржпалам** – *rdo-rje-pha-lam*: TTT: diamond, diamond from earth & water whose qualities relate to four Indian castes, one of *rin chen nor bdun* || klm: **dorji palam**; **Baw** p. 130: *доржпалам*: diamond (*Tib.* rdo-rje-pha-lam); **KGy** Ø; **Süx** p. 87: *доржпалам*: tib: rdo rje pha lam, klm: dorji palam: Очир алмаас. Асар хатуу нэгэн зүйл эрдэнийн чулуу. Янз бүр өнгөтэй, гоёл чимэглэл хийх, чулуулаг өрөмдөхөд хэрэглэнэ.
- дором** – *gtor-ma*: TTT: offering, sacrificial objects, grain cakes, sacrificial objects including *zhal zas* and *gshos bu*, dough figure, sacrificial cake, cones made of *ritsam pa* mixed with butter, colored, and decorated in different ways according to the type of deity to which they are addressed || klm: [?]; **Baw** p. 131: *дором*: torma, offering made of dough (*Buddh.*) (*Tib.* gtor-ma); **KGy** Ø; **Süx** p. 87: *дором*: tib: gtor-ma: Шашны нэг зүйл зан үйл явуулахад зорилж цагаан будаа, арвайн гурил, улаан буудай тэргүүтээр хийсэн шовх оройтой балин. Гурвалжин балин ч гэнэ. Бурхад, арши нар, чөтгөр шуламс тэргүүтнийг тайтгаруулах өргөлийн зүйл. || **RTA-M** № 543: *sdormā* (M), *ṣdorma* (Sch 40–41): ‘pyramid-shaped little objects made of roasted flour-pap, offered to spirits with the aim of keeping away their malicious influence’; JāD: ‘strewing-oblation’
- дошил** – *do-shal*: TTT: necklace, wreath, garland; middle necklace; long necklace || klm: **dosil**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 87: *дошил*: tib: do shel [sic!], klm: dosil: сондор
- дунбар** – *dung-phor*: TTT: conch-shell with perfume || klm: **dungbor**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 89: *дунбар*: tib: dung phor, klm: dungbor: “лавай аяга” (Ков.); Далайн хавчны бүрхүүл аяга.
- дүг** – *gdugs*: TTT: parasol, umbrella, canopy, baldachin || klm: **düg**; **Baw** p. 139: *дүг*: parasol (*see* найман тахил) (*Buddh.*) (*Tib.* gdugs); **KGy** Ø; **Süx** p. 89: *дүг*: tib: gdugs, klm: düg: Шүхэр; найман тахилын нэг, хатуу аюулын халуунаас хамгаалах сэрүүн сүүдрийг буулгахын билэгдэл гэдэг; дүг шиг эргэлдэх (хөнгөн хийсвэр, хөдөлгөөн ихтэй, тогтворгүй).
- жавтий** – *byabs-khrus*: **Tshe** p. 1876: grib dang mi-gtsang-ba dag-byed-kyi cho-ga zhig || klm: **jabtüi**; **Baw** p. 153: *жавтий*: 1. washing, ablution (*Buddh.*), 2. beating up, going over, *жавтий хүртэх*: to get beaten up, 3. to get sent off (football), *шар жавтий ногдох*: to get a warning, to be shown the yellow card (*Tib.* byabs-khrus); **KGy** Ø; **Süx** p. 97: *жавтий*: tib: skyabs khrus [sic!], klm: jabtüi: “авралын угаал” Аливаа бузрыг арилгаж угаасан юм буюу түүнийг гүйцэтгэх шашны зан үйл; *шилж.* жавтий хүртээх (гэсгээл шийтгэл үзүүлэх).
- жанлав** – *byin-rlabs*: TTT: blessing, consecration (with reference to objects), adhsthana || klm: **jinlab**; **Baw** p. 154: *жанлав*: blessing (corresponding to адистид) (*Buddh.*)

- (*Tib.* byin-rlabs); **KGy** Ø; **Süx** p. 100: **жанлав**: tib: byin rlabs, klm: jinlab: “өглөгийн давалгаа”; адистид, хишиг соёрхол; жанлав өгөх, жанлавлах (адистидлах); Пашны ёсонд юмыг ариусгах тарни урьж шивших зан үйл явуулах, адис өгөх.⁷⁹
- жанцан** – **rgyal-mtshan**: **TTT**: banner of victory, the victory banner, one of the eight auspicious symbols *bkra shis rtags brgyad* || klm: **jangčan**; **Baw** p. 154: **жанцан**: victorious banner, trophy (*see* найман тахил (*Buddh.*) (*Tib.* rgyal-mtshan); **KGy** Ø; **Süx** p. 101: **жанцан I**: tib: rgyal mtshan, klm: jangčan: “ялгуусны тэмдэг” (сам. dvaja); дуаз; Хурал номын газар сүм дуганд байдаг бурхны шашны ялгуусны туг тэмдэг. Жанцанг гол төлөв шармал зэсээр хийж, гадна талд нь элдэв дүрс товойлгон гаргадаг. Мөн ногоон, шар, цагаан, улаан, хөх зэрэг олон өнгийн даавуу бөсөөр ч хийдэг. Сүмийн оройд эсвэл дээврийн дөрвөн өнцөгт босгодог. || **RTA-M** № 450: **rḅźiala nts'am, rḅźiala nts'am** (Sch 56–58, 60): ‘case, cover: a part of the maṇi-tree’; JāD: ‘trophy, a kind of decoration of cloth, of a cylindrical shape, erected upon a flag-staff or carried on a pole’
- жанчившин** – **byang-chub-shing**: **TTT**: Bodhi tree || klm: **jangčubšing**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 102: **жанчившин**: tib: byang chub shing, klm: jangčubšing: Бодь мод; Зайсан өндөр толгойтой, жанчившингийн модтой гэнэ.
- жилог** – **spyi-blugs**: **TTT**: anointing vase, holy water pot, vase, golden pitcher || klm: [?]; **Baw** p. 157: **жилоз**: (lama’s) water-pot, water-vessel (*Tib.* spyi-lugs [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- жинсрэг** – **sbyin-sreg**: **TTT**: burnt offerings, fire offering rites || klm: **jingserig**; **Baw** p. 158: **жинсрэг**: burned offering, *жинсрэг цутгах*: to make a burned offering (*Buddh.*) (*Tib.* sbyin-sreg); **жинсрэгдэх**: to make a burned offering; **KGy** Ø; **Süx** p. 103: **жинсрэг**: tib: sbyin sreg, klm: jingserig: “өглөг түлэгч”; Түлэх шатаахын хүндэтгэл үг, галд шатаах өргөлийн зан үйл; Буг чөтгөр, ад тийрэнг ухсан нүхэнд унаган халуун тос цутган дээрээс нь үхрийн нойтон ширээр таглан эр бярттай найман хүн дарж сөнөөдөг шашны зан үйл. Бас ад шуламс шүглэсэн гэж хүнийг амьдаар нь шатааж доошоо нарийссан нүхэнд мод сараалжан өрөөд тос асган шатааж алах зан үйл; жинсрэгчин (жинсрэг цутгадаг хүн).
- жүгдэр** – **gtsug-tor**: **TTT**: prominence above the crown of the head; tuft of hair / fleshy protuberance on the top of a buddha’s head; one of thirty-two major marks || klm: **jügdür**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 106: **жүгдэр**: tib: gtsug tor, klm: jügdür: “толгойн өмсгөл”; 1. дөл хэлбэртэй туг үс буюу бурхан багшийн тэргүүний оройн үснийр (үз), 2. жинсрэг цутгах, ван айлдах зэрэгт өмсөх хар хилэнгээр хийсэн, хүний үсийг санагдуулам шовгор малгай.
- зод, жод** – **gcod**: **TTT**: Chö. Literally ‘cutting.’ A system of practices based on Prajnaparamita and set down by the Indian siddha Phadampa Sangye and the Tibetan female teacher Machig Labdrön for the purpose of cutting through the four Maras and ego-clinging. One of the Eight Practice Lineages of Buddhism in Tibet || klm: [?]; **Baw** p. 174: **зод**: name of a certain exorcism, *зодын дармар*: drum used in performing a

⁷⁹ Vö. Süx p. 14: адистид: szk:adhishthita, tib: byin rlabs, klm: adistid.

- зод, зод тавих*: to perform a *зод*; **KGy** Ø; **Süx** p. 112: *зод, жод*: tib: gcod: зодын ном (зоч болохын тулд үздэг ном, жаяг. Зодын ном нь бүгд эрх тэгш, эв найртай аж төрж, хийж бүтээж, орчлонгийн муу заяанд төөрсөн болгонд сайн төрөл олгож, жаргалангийн оронд хүргэхэд чиглэгддэг); зодоч (зод тавьдаг хүн); p. 104: *жод*: tib: gcod pa [sic!]: “огтлохуй”; зод
- лавир** – *bla-re, bla-bre, bla-bri*: **TTT**: canopy, baldachino || klm: *labri*; **Baw** p. 202: *лавир*: baldachin, canopy (*Tib. bla-bre*); **KGy** p. 237: *лавир*: baldachin; klm: labri < *tib bla-bri*; **Süx** p. 119: *лавир*: tib: bla re, klm: labri: 1. гэр өргөөний хоймрын шүтээний өмнүүр хөндлөн ташаалан татсан хөшиг, 2. бурхад хувилгаад лам нарын суух суудал, орны дээгүүр татах нэг зүйл чимэг хэрэгсэл, 3. бөөгийн бэлхүүрээр бүслэх чимэг
- лундаа, лүндээ** – *rlung-rta*: **TTT**: wind horse (represents all aspects of vitality), horse of fortune inscribed on flags, luck, lungta flags || klm: *lungda*; **Baw** p. 439: *хийморь*: 2. ... *хийморь лундаа*: good luck, good fortune, spirits, morale, *хийморь лундаагүй*: unfortunate, unhappy, downcast (*Tib. rlung-rta*); **KGy** p. 241: *лундаа* = *хийморь*: életerő, szerencse; klm: lungda, *tib rlung-rta*; **Süx** p. 125: *лундаа, лүндээ*: tib: rlung rta, klm: lungda, lüngde: “салхин морь”; хийморь; Айл гэрийн цог залигч бадруулдаг гэж хэжимтэй морин дээр хүслийг хангагч чандмань эрдэнэ ачсан зураг бүхий бяцхан дарцаг. Гэрийн бүслүүрт хавчуулан салхинд хийсгэдэг. Монголчууд лундааны дарцага лундаа буусан өдрөө хийсгэдэг заншилтай байв. || **RTA-M** № 294: *lõṅṣda* (Sch 59, 62, 233): ‘fortune horse (flag)’; JäD: ‘the airy horse, name of little flags’
- луугон** – *glud-’gong*: **TTT**: *glud*: 1. ransom ritual, safeguard-ransoms, a ceremony in which evil spirits are given an effigy of the afflicted person, 2. ransom, redemption, pawn, pledge; *’gong*: to bewitch, to cast a spell, ghostly; pass over, step over; **Das** p. 259: *glud-la btang*: to ransom a scapegoat || klm: [?]; **Baw** p. 204: *луугон*: scapegoat, man used ritually as a scapegoat (*Tib. glud-’gong*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- лүд** – *glud, blud*: **TTT**: 1. ransom ritual, safeguard-ransoms, a ceremony in which evil spirits are given an effigy of the afflicted person, 2. ransom, redemption, pawn, pledge || klm: *lüde, lüd, lüḡ*; **Baw** p. 205: *лүд*: 1. substitute figure, scapegoat, 2. devil, wretch (*Tib. glud*); **KGy** p. 241: *лүд*: *vall bajt háritó téstatabáb*; <szialomként> semmirekellő; klm: lüḡ, *tib blud*; **Süx** p. 126: *лүд*: tib: blud, glud, klm: lüde, lüd: 1. хүний өвчин зовлонг өөр дүрээр орлуулан хөөх байдлаар гүйцэтгэх гурилаар хийсэн хүний дүрс, золиг ч гэнэ, 2. нас барсан хүн тэдний ар гэрийнхэнд зориулж унших бага хэмжээний уншлагын ном. Лүд уншсаны дараа тухайн хүний аз хийморийг зөгнөн гурван ерөөл уншина. Тэдгээр ерөөлийг унших үест тухайн хүний дээрээс үр тариа цацна, 3. хараалын үг; ээ хар лүд; ... *тун ч гөжүүд зөрүүд лүд байгаа юм* (J.T.); лүдтэх (лүд золиг болох).
- лүйжин** – *lus-sbyin*: **TTT**: body offering ritual || klm: *lüyjin*; **Baw** p. 205: *лүйжин*: name of a lamaist exorcism (performed after death), *лүйжин тавих*: to perform a *лүйжин*; *лүйжинч*: a lama who performs *лүйжин*; **KGy** Ø; **Süx** p. 126: *лүйжин*: tib: lus sbyin, klm: lüyjin: “биеэ өгөх”. Үхээрийн бузар оршсон болон буг чөтгөр, ад

- шулам шүглэсэн газарт тэдгээрийг тонилгохоор зоч лам хонх дамар дуугарган, ном унших тусгай зан үйл гүйцэтгэх ёс.
- мартан** – *dmар-thang*: TTT: *thang-ga*: Tibetan scroll painting; *dmар-po*: red || klm: *mar-tang*; **Вав** Ø; **KGy** p. 250: *марман(э)*: vörös alakra rajzolt *buddh* (isten)kép; klm: *martang*, *tib* *dmар-thang*; **Süx** p. 135: *марман*: *tib*: *dmар khra* [sic! TTT: *dmар-khra*: red mottled, red stripes], klm: *martan*: “хөвөөг улаан”; Улаан дэвсгэрт нарийн зураасаар татсан хөрөг, зураг.
- монлам**: **их монлам** – *smон-lam chen-mo*: TTT: the great prayer festival in Lhasa || klm: [?]; **Вав** p. 198: *их монлам*: the “Great Prayer” or New Year celebrations at Lhasa (*Tib. smон-lam chen-mo*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- нагтан** – *nag-thang*: TTT: a tanka in which the color black predominates || klm: *naɣtang*; **Вав** p. 227: *нагтан*: painted on black, with a black background, *нагтан хөрөг*: portrait painted on a black background (*Tib. nag-dang* [sic!]); **KGy** p. 274: *нагтан*: *budd mūv* fekete alakra rajzolt kép; klm: *naɣtang*, *tib* *nag-thang*; **Süx** Ø
- намжил бумба** – *nm-rgyal bum-pa*: TTT: consecrated water pot, vessel with charmed water || klm: *namɣil bumba*; **Вав** p. 230: *намжил бумба*: a vessel for holy water (*Tib. nm-rgyal bum-pa*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- нанзад** – *snang-mdzad*: TTT: brightening, illuminating, illuminator || klm: *nanɣad*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 146: *нанзад*, *нанзад хадаг*: *tib*: *snang mdzad*, klm: *nanɣad*: “дотоод сангийн” хадаг
- нанчид** – *nang-mchod*: TTT: 1. inner offering, 2. the little kapala in front of the lama during a ceremony, a sort of potion, nectar, mystical religious service, offerings made to deities, potion consisting of the 10 impurities || klm: *nanɣid*, *nanɣöd*; **Вав** p. 231: *нанчид*: 1. “nectar” (spirits used in lamaist rituals), *нанчид өргөх*: to make an offering of spirits; ringfinger, 2. drink (*Tib. nang-mchod*); **KGy** Ø; **Süx** p. 146: *нанчид*, *нанишид*: *tib*: *nang mchod*, klm: *nanɣid*, *nanɣöd*: Архины хүндэтгэл, эрт үед өргөл цэцлын архийг нэрлэж байжээ.
- нацагдорж** – *sna-tshogs-rdo-rje*: TTT: vajra-cross, a double vajra in the form of a cross || klm: *naɣudorɣi*; **Вав** p. 233: *нацагдорж*: crossed thunderbolts design (*also* элдэв очир) (*Tib. sna-tshogs-rdo-rje*); **KGy** Ø; **Süx** pp. 146–147: *нацагдорж*: *tib*: *sna tshogs rdo rje*, klm: *naɣudorɣi*: “элдэв очир”; 1. язгуурын таван бурхны тавдугаарх нь болох Амгаасд буюу Дондовын гарт байдаг эрхин үйлс хүчний билэгдэл болгон зөрүүлсэн очир, 2. юм хумыг чимэглэж зурах, будах, сийлэх мэтээр гаргасан хээ; нацагдорж хээ; нацагдоржтой зодог (зөрүүлсэн очир оёж хатгасан буюу хөөж, урлаж чимсэн зодог, очиртой зодог ч гэнэ).
- норов** – *nor-bu*: TTT: gem, precious stone, precious object || klm: *norbu*; **Вав** p. 238: *норов*: (*норов эрдэнэ*) jewel (*Tib. nor-bu*); **KGy** Ø; **Süx** p. 148: *норов*: *tib*: *nor bu*, klm: *norbu*: “эрдэнэ”; Чандмань; үнэт эрдэнийн чулуу буюу ямар нэг үнэт зүйл. || RTA-М № 408: *nuru* (Sch 651): ‘the cintāmaṇi’; JāD: ‘jewel, gem’
- пүрэв** – *phur-pa*, *phur-bu*: TTT: *phur-pa*: peg, staple, large nail, metal three-sided dagger, piercing peg, picket, piercing, dagger, ritual dagger used in rites of subjugation of hostile forces, ritual dagger associated with cycles of tantric teachings; *phur-bu*: small *phur pa*, metal three-sided dagger || klm: *pürbū*; **Вав** p. 285: *пүрэв II*: lamaist

- ritual dagger (*Tib.* phur-pa); **KGy** p. 366: *нүрвэ*: *buddh vall szertartási tör*; klm: pürbü < *tib* phur-bu; **Süx** p. 157: *нүрвэ II*: *tib*: phur pa, klm: pürbü: Хүрлээр цутгаж хийсэн, очир бариултай гурвалжин шар хутга; Муу ад зэтгэрийг дарах сор залахад сороо гал руу чулуудаад хойноос нь хар хадагтай пүрвээр хий дүрэх байдал үзүүлэх зан үйл гүйцэтгэдэг. || **RTA-M** № 332: *mp'uru* (Sch 829–30) *'phur-bu: 'ritual dagger' * p. 65, note 45: The *m*- is unexpected in this word, perhaps it is secondary. JäD: 'ritual dagger'
- пэлдэн** – *'phel-gdung*: **TTT**: relics, Syn. *ring bsrel*, *ring sel* from the remains of a holy being, multiplying remains || klm: *peldung*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 157: *пэлдэн*: *tib*: 'phel gdung, klm: peldung: Нүдэнд хийх дун адил үрэл эм. Сайн ламын цогцосноос гарна гэдэг. Бурхны шүншигт хэрэглэнэ.
- ринсэл** – *ring-bsrel*: **TTT**: tiny pearl-like relics || klm: *rinsil*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 160: *ринсэл*: *tib*: ring bsrel, klm: rinsil: “өнид хадгалах”; шарил
- санг** – *bsang*, *bsangs*: **TTT**: (incense) smoke offering; purify with incense; consecrate, bless, cleanse, purify, sanctify, clear away || klm: *sang*, *bsang*, *ubsang*; **Baw** Ø; **KGy** p. 378: *санг*²: *vall füstáldozat*; klm: sang, bsang, ubsang < *tib* bsang; *санг мавух*: füstölöt tömjént gyújt, füstáldozatot mutat be; **Süx** pp. 164–165: *сан II*: *tib*: bsangs, klm: sang: “ариутгал”; 1. асааж унгацах шашны ёсны ариутгал, 2. аливаа нэг тахилгат уулс, усыг тахих үест унших ном, сангийн судар ч гэнэ. || **RTA-M** № 544: *szdzāṅ* (M) *fdzāṅ*, *szdzāṅ*, *dzāṅ*, *sāṅ* (Sch 46, 47, VMI 114 I: 3): 'sacrificial smoke, resin-smoke'; *szdzāṅla*- (M): 'to fire incense'
- солидив** – *gsol-'debs*: **TTT**: prayer, devotional verses, reverential petitions, invocation, supplication prayer, request, pray, supplicate, appeal || klm: [?]; **Baw** p. 302: *солуду*: request, prayer (*Buddh.*) (*Tib.* gsol-'debs); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- солх** – *gsol-kha*: **TTT**: request, prayer, libation (to the Dharma protectors), Dharmapala petition offerings, oblation, petition drink || klm: *solq-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 170: *солх*: *tib*: sol kha [sic!], klm: solq-a: тайлга; аливаа мандал, сүм, хувилгаан, онгод тэргүүтнийг тахихуй нь; сан солх
- соном хадаг** – *bsod-nams kha-btags*: **TTT** Ø; vö. *bsod-nams*: merit, meritorious karma, moral virtue, luck, good fortune, happiness; *kha-btags*: ceremonial scarf || klm: *sonom/sodnam qaday*; **Baw** Ø; **KGy** p. 389: *соном хадаг*: szertartási selyemkendő <fajta>; klm: sonom qaday < *tib* bsod-nams kha-btags; **Süx** p. 170: *соном, соном хадаг*: *tib*: bsod nams, klm: sodnam: “буян”-ны хадаг, дунд хэмжээний хадаг
- cop** – *zor*: **TTT**: enchanted, magic weapons, malign tomsa; sorcery || klm: *sor*; **Baw** p. 303: *cop I*: 1. ritual object used in lamaist exorcisms, *cop залах* (*cop хаях*): to cast out the *cop* (for burning), 2. the *cop* ritual (*Tib.* zor); **KGy** pp. 389–390 *cop*²: bajt elhárító szertartás; <ilyennél égetett> áldozati gúla; klm: sor < *tib* zor; *cop залах*: bajüző szertartást végez; **Süx** p. 170: *cop I*: *tib*: zor, klm: sor: Өвлийн улирлын сүүл сар буюу цагаан сарын өмнөхөн шашны дайсан тэрсүүдийг дарах, сайн үйлсийг арвижуулах билэг болгож, чөтгөрийн идэш буюу амин золиг болгон хаядаг баалин. Тэрс номтны ёс, шашин лугаа дайсагнагчидтай тэмцэн няцаагч догшид бурхны магтаалаар уул ёслол эхлэх хурлыг сорын хурал гэнэ. Энэ хуралд сор хэмээх гурвалжин дүрсийг оруулж, зул хүж тойруулан асааж, баалин жалсай-

- гаар чимдэг. Тарни, ерөөл уншиж эцэст нь сорыг шатаана; сорын таваг (хоёр шургааг модны голд тавьсан царан дээр сор залах хүнийг хүлж, сор залах нүхний дээр тавин тос цацан шатаах.) (Бодинарын гавал сор (бүтэн нойтон толгойг муу зайгаар дүүргээд сор болгон хаяхуй); p. 171: *cop II, cop тамга*: tib: 'sor [sic!], klm: sor (tamγ-a): Чойнжин тамга. || **RTA-M** № 107: *dzior* (Sch 846): 'demon-torma (religious ceremony)'; JäD: 'the weapons employed in combating the evil spirits in the *gtor-ma*'
- сунтаг** – *gzungs-thag*: **TTT**: little vajra connected to the vase by five colored cord and used in vase consecration || klm: *sungtay*; **Baw** p. 309: *сунмаз*: a rod used in bestowing a blessing on people, *сунтгийн адис*: blessing given by a rod (*Buddh.*); **KGy** p. 397: *сунмаз*: *buddh* ötszinü zsinór; klm: *sungtay* < *tib* *gzungs-thag*; **Süx** p. 172: *сунмаз*: tib: *gzungs thag*, klm: *sungtay*: “тарни тогтоолын утас”; Таван өнгийн утсаар томж хийсэн бүдүүн утас, бариулын нэг үзүүрт нь дотроо ном дармалласан хуйлмал цаастай, гонзгой бортого шиг хэлбэртэй зүйл. Түүнийг бас мөнгөн матрын амаар ч гаргаж ирэх нь бий. Сунтагч лам түүнийг барьж хүний толгойд адис хүртээнэ.
- сэмбэрэм** – *gser-phreng*: **TTT**: golden garland || klm: *seberem*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 175: *сэмбэрэм*: tib: *ser sprengs* [sic!], klm: *seberem*: Шарын жагсаал, хуврагийн жагсаал, тойдын жагсаал; Далай лам, Банчин богд хийгээд шашны хутагт дээдсийн морилон ирэхэд шарын лам хуврагууд хөгжим болон хүндэтгэлийн дээд ёслолоор угтах зан үйл.
- сэрбум** – *gser-bum*: **TTT**: gold pot || klm: *serbum*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 176: *сэрбум*: tib: *gser bum pa* [sic!], klm: *serbum*: “алтан бумба”; Нэг зүйл бумба.
- сэржим** – *gser-skyems*: **TTT**: oblation, libation offerings, beverage offering for success of whatever, golden beverages, celestial drink, wine, golden-drink, wine offered to royalty, libations offerings usually of *chang* and tea, a drink offering to the protectors, sacrificial pouring of a liquid or the liquid thus poured || klm: *serjim*; **Baw** pp. 319–320: *сэржим*: sacrificial beverage offered to ensure the success of an undertaking, *сэржим өгөх*: to offer such an offering (*Tib.* *gser-skyems*) (*Buddh.*); p. 320: *сэржимдэх*: (*see* сэржим өгөх); **KGy** Ø; **Süx** p. 176: *сэржим*: tib: *gser sgyims* [sic!], klm: *serjim*: “алтан ундаа”; Бурхан тэнгэрт тайх, жич сацал хийх архи цайны зүйл; сэржимлэх (сэржим өргөх). || **RTA-M** № 213: *χsert's'ien* (Sch 829–30): ‘«golden drink» poured out in the obo-sacrifice’; JäD: ‘beer together with grains of corn, as an offering to the gods for the good success of an enterprise, a journey etc., in religious dancing festivals’
- сэтэр** – *tshe-thar*: **TTT**: custom of freeing/ saving the life of animals to be killed by others, to buy animals supposed to be killed and set them free || klm: *seter*; **Baw** p. 322: *сэтэр*: ribbons tied to the neck or mane of an animal to show that it has been consecrated to a divinity and may not be made use of, *сэтэр зүүх*: to bear a meaningless title, *сэтэр тавух*: to tie *сэтэр* ribbons on an animal; **KGy** p. 412: *сэтэр*: *szellem-isteneknek ajánlott/áldozott jószágra kötött, megszentelő szalag*; klm: *seter* < *tib* *tshe-thar*; *сэтэр зүүх*: áldozati szalagot köt *vmire*; *сэтэр зүүлэх*: szalaggal szentelni vagy *v* késztet, áldozati szalagot kötött *vmire*; *sz* áldozati szalagot kötnek rá; **Süx**

- pp. 176–177: *сэтэр*: tib: tshe thar, klm: seter: “мөнхрөхүй”; Малыг бурхан сахиусанд өргөж дархлан, газар, тэнгэр, ургамал, үүл, гал тэргүүтнийг билэгдсэн шар, хөх, ногоон, цагаан, улаан таван өнгийн хив хадгийг тэр малынхаа үс хялгасыг оролцуулан томж, хүзүүнд нь уяж зүүн эдэлгээнд хэрэглэхгүй онголох шашны зан үйл. Онгон ч гэж хэлдэг. Өөрөөр хэлбэл, аливаа малыг номын сахиулсанд амийг нь даатгаж мөнхрүүлснээр амийг нь тасалж үл болох зан үйл. Сэтэрлэхдээ ном уншуулж, арц хүжээр ариутган бас тусгай сахиус бүтээж зүүх нь ч бий. Энэ нь мал сүрэг үржих, баяжихын билэг тэмдэг болдог. Мөн хүний хувь төөрөгтэй холбоотой хийморийн сэтэр, тэнгэрийн сэтэр ч гэж байдаг; сэтэр зүүх (хоосон нэр зүүлхийлэх); сэтэртэн (а. сэтэр бүхий; сэтэртэн сүрэг – сүрэг бишрэлээр ямар нэг бурхны хөлөг болгосон буюу уул усанд өргөж хив хадаг зүүсэн мал. Богд хан, Хэнтий хан, Отгонтэнгэр ууланд зориулсан сүрэг; б. *шилж.* эрхтэн, дархтан, их эрх мэдэлтэй эд этгээд).
- танга** – *thang-ka*: TTT: Tibetan scroll painting, hanging scroll / painting, *tangka*, image (of a *yidam*) || klm: *tangy-a*; **Baw** p. 331: *манга*: *tangka*, Buddhist religious painting (*Tib.* *than-ka* [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** p. 180: *манга*: tib: *thang ka*, klm: *tangy-a*: Хөрөг; хавтгай (даавуу, зотон гэх мэт) юманд аливаа юмны төрх, дүр байдлыг гарган хийсэн зураг; *хорш.* хөрөг танга. || **RTA-M** № 695: *t’angca* (M), *t’ank’a* (VMI 168: 3, 13): ‘painted picture, roll’; JäD: ‘image, painting’
- торов** – *gtor-phud*: TTT: select portion of the *torma* || klm: *torbu*; **Baw** Ø; **KGy** p. 447: *морво*: *buddh ételáldozat*; klm: *torbu* < *tib*; **Süx** p. 184: *морво*: tib: *gtor-pud* [sic!], klm: *torbu*: Тахил тавиглалд хэрэглэх гурил зэргээр хийсэн идээ; Бурханд торво тавих; дором (үз)-той гарал нэг.
- түй** – *khrus*: TTT: ablution, cleansing ritual to remove effect of *grib* || klm: *tüi*; **Baw** p. 363: *myü I*: ablution (*Buddh.*) (*Tib.* *khrus*); **KGy** Ø; **Süx** p. 187: *myü*: tib: *khrus*, klm: *tüi*: “угаал”; түй өргөх (лам нар тэнгэр эзэгнэсэн бурхдад магтаал уншин, тахилч бумбатай рашаанаас толь руу дусаахад умзад өнгө өнгийн хадаг холбосон хивээр толийг арчих зан үйл).
- тэг** – *thig*: TTT: zero, sphere, a line, carpenter’s chalk cord, drawing mandalas, fall, drop || klm: *teg*; **Baw** p. 338: *мэз*: (*бурханы мэз*) basic pattern of lines (for drawing a *Buddha*, etc.) (*Tib.* *thig*); **KGy** p. 474: *мэз*¹: *kis rajzolt kör*; *vonal*; *zéro*, *zérus*, *nulla*; klm: *teg* < *tib thig*; *мэз зураг*: *buddh műv hálózatoss vázlat ikonfestők számára*, *ikonometriai ábra*; **Süx** p. 187: *мэз*: tib: *thig*, klm: *teg*: 1. тооны тэмдэг, биинт; юу ч үлдээгүйг илтгэнэ, 2. хов хоосон, 3. зураас, шугам; бурхны тэг, 4. хэмийн хэмжээ, хэлбэр; тэг хэм.
- хадаг** – *kha-btags*: TTT: *kata*, ceremonial/ white scarf, handkerchief, scarf of salutation || klm: *qaday*; **Baw** pp. 416–417: *хадаг*: ceremonial scarf, *аюуш хадаг* (*соном хадаг*): a floss-silk scarf with *Buddha* portraits, *баранзад хадаг*: a long floss-silk scarf, *даш хадаг*: a small unpatterned silk scarf, *нанжвандан хадаг*: a name of a scarf used on ceremonial occasions, *самбай хадаг*: poor quality scarf, *ээрс хадаг* (*цоохор хадаг*): a short scarf with flower patterns, *хадагны ам*: the open fold of a ceremonial scarf, *хадагны ам буруу хандуулах*: to offer a folded scarf the wrong way round (with the opening towards the giver), *хадаг барих*: to offer a scarf (in greeting), *хадаг самбай*

(*хадаг яндар*): scarves (*Tib.* kha-btags); **KGy** p. 541: *хадаг*: “hadak” = vékony, kék/fehér/ sárga selyemkendő <melyet felköszöntésül, megtisztelésül, ajándékozáskor adnak>; klm: qaday < *tib* kha-dog; *хадаг барих*: köszöntő selyemkendőt/ hadakot ad át <két kézzel, nyitott tenyéren úgy, hogy a hosszanti felső hajtás az átvevő felé nyíljék>; **Süx** p. 193: *хадаг*: tib: kha dog, klm: qaday: “өнгө”, 1. хүндэтгэлийн ёслолд барьж өгөх торгон мяндсан нэхмэл эд; *хори*. хадаг шудаг, хадаг самбай; хадаг тавих (хүүхнийг гуйж хадаг барих), 2. арилжаа наймаанд мөнгийг орлож байсан хэрэглүүр. Хадгийн анхны нэгж нь самбай, түүнээс дээш даш, сэрш, ходоод, вандан, соном, аюуш гэхчлэнгээр ялгадаг байжээ. || **RTA-M** № 228: *k'adaḡ* (M, Sch 52): ‘scarf in ceremonies’; JāD: ‘id.’

хайлан – *khas-len, kha-len-pa*: **TTT**: *khas len*: 1. to assert, agree, accept, guarantee, promise; admit to, 2. acceptance, consent, recognition, admission, 3. belief, view, claim, dissertation; *kha len*: approval, acceptance, acknowledgement || klm: *qayilan*; **Baw** p. 418: *хайлан*: (*хайлан хурал*) name of a mass religious service held annually over a period of forty-five days; **KGy** Ø; **Süx** p. 193: *хайлан II, ам хайлан*: tib: khas len, kha len pa, klm: qayilan: “ам авах, үг авах”; Ам тангараг авах, жилд нэг удаа зуны адаг сар 45 хоногийн туршид бурхны шашны гэлэн, гэцэл зэрэг санваартны санваар сахиx нэг зүйл хурал.

хамнар – *kham-phor*: **TTT**: a clay bowl, cup made of burnt clay, cup made of dough (used in sacrifice as lamps) || klm: *qampor*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 195: *хамнар*: tib: kham phor, klm: qampor: 1. мөнгө, алт, зэс тэргүүтнийг хийж хайлуулах галууны өндөг мэт хундага, 2. шавар аяга

хандив – *kha-'debs*: **TTT**: supplement, replenishment to the basic part || klm: *qangdib, qandib*; **Baw** p. 427: *хандив*: (*бэлэг хандив, нэмэр хандив, хувь хандив, хандив өргөл*) contribution, offering (*Tib.*); *хандивлагч*: contributor, *хандивлагч орон*: donor country; *хандивлах* (*хандивлан өргөх*): to contribute; **KGy** p. 555: *хандив*: hozzájárulás, felajánlás, adomány; klm: qandib, *tib* kha-'debs; *хандив өргөх*: adományt ad, adománnyal hozzájárul *vmihez*; *хандивлах*: hozzájárul *vmihez*; klm: qandibla-; **Süx** p. 195: *хандив*: tib: kha 'debs, klm: qangdib: “өргөл, нэмэр”; тусламж тус, нэмэр, нэмж өгөх юм; *хори*. өргөл хандив; хандивлах (хандив өгөх)

хорол – *'khor-lo*: **TTT**: Chakra, wheel, sacred diagrams for protection and liberation || klm: *qorlo, qorlu*; **Baw** p. 451: *хорол I*: 1. (*хорол эрдэнэ*) wheel, wheel-jewel (*Buddh.*), 2. “wheel-pattern” (*Tib.* 'khor-lo); **KGy** p. 589: *хорол*: keréjkjellék <nyolcküllőjű kerék, eredetileg a buddhai tanítás jelképe>; klm: qorlo < *tib* 'khor-lo; *хорол тоглоом*: dominó jellegű játék <kis képekkel a laposkákón; négy-négy van mind a tizenhat képből: kerék, horgas kereszt, madárkirály, drágakő és a Tizenkét Állat>; *хорол наадах*: mongol dominóval játszik; *хорол хээ*: kerék alakú minta/diszítés * *загар, хүрд*; **Süx** p. 199: *хорол I*: tib: 'khor lo, klm: qorlu: 1. төр улс, айл гэр, хүн ард нь номын гэрлээр гийгүүлдэгдэн юунд ч дийлдэшгүй бат байхын билэгдэл, хаан төрийн долоон эрдэнийн нэг. Найман хэгээс бүхий хүрд. Хорлын хоёр талд хөлөө бохирсон хоёр бодь гөрөөс байдаг нь Бурхны шашин дэлгэрсэн түүхтэй холбоотой, 2. амгалан тайвнаар орчин эргэлдэхийн билэгдэл болсон найман талилын нэг, 3. хэгээс цагираг бүхий ямарваа нэг дугуй юм; хорол тамга (дундаа

чагт бүхий дугуй цагираг хэлбэртэй), 4. монгол улсын төрийн сүлдний доод хэсэгт байдаг ашид дэвжихийн өлзий хутгийн билэгдэл; **хорол II**: tib: 'khor lo, klm: qorlo: Нэгэн зүйл тоглоом, хорол, чандмань, хас, гарди ба жилийн арван хоёр эрхтний дүрс бүхий зүйлээр даалуу мэт наадах тоглоом || **RTA-M № 415**: **᠋ᠶ᠋ᠠᠨᠣᠷᠯᠣ** (M), **k'uorlo** (VMI 106: 13): 'circle, disk, wheel'; JäD: 'id.'

цаври, чавир – **chab-riI**: **TTT**: vessel of consecrated water passed to monks before dispersing, water pot || klm: **čabari**; **Baw** p. 499: **цаври**, (520: **чавир**): small bag holding a lama's holy-water pot (*Tib.* chab-riI); **KGy** Ø; **Süx** p. 211: **чавир**: tib: chab ril, klm: čabari: Тохой хирийн ам дөрвөлжин бөсөөр доторхийг нь хөндий хийсэн, дээд талд нь жижиг данх хэлбэрийн зэс савыг далд агуулсан нэг том хавтага маягийн зүйл. Лам нар үүндээ гар угаах ус буюу бага сага хэрэгцээний зүйлээ хийгээд өмнөө зүүж явдаг.

цам – '**cham**: **TTT**: religious ceremonial dance; ritual dance || klm: **čam**; **Baw** p. 503: **цам**: masked lamaist temple dance, tsam, *Хүрээ цам*: the Urga temple dance, *цам гарах*: to be performed (temple dance), *цам гаргах*: to put on a temple dance, *цам харайх*: to perform a temple dance (*Tib.* 'cham); **цамнах**: 1. to perform a temple dance, 2. to leap about, 3. to get mad, to jump up and down; **цамчин**: 1. tsam dancer, 2. tsam spectator, 3. tsam enthusiast; **KGy** p. 654: **цам**: álarcos <kolostori> táncjáték; klm: čam < tib 'cham; *цам цамнах, харгах*: álarcos táncjátékot előad; *цамын баг*: kolostori táncjátékos álarca, cam-maszk; **Süx** pp. 206–207: **цам II**: tib: 'cham (pa), klm: čam: “бүжиг”; Чөтгөр сахиулсан, араатан гөрөөсний толгойн дүртэй баг өмсч харайлан бүжиглэх нь. Гурван зүйл цам байдаг гэдэг. а. бурхан тахирын тулд дагинас тус тусын тахилгаа барьж хөгжим үүсгэн алгуур хөдөлгөөнөөр цамнах; тахилгын цам (тө. mchod 'cham); б. Сундуй, Ямандага, Дэмчиг, Дүйнхор зэрэг тарнийн үндэсний бурхдын мандал цогцлоох, сүм хийд байгуулах үед цамнах газрын (дарлагын) цам (тө. sa 'cham); в. чөтгөр, сахиулсан, араатан гөрөөсний толгойн дүртэй баг өмсч алив ад тогтодыг дарж, хор хөнөөлийг нь тонилгох дарлагын цам (ral kar 'cham) гэж бий. Сүүлчийнх нь ар монголын хүүэ хийдэд их дэлгэсэн жинхэнэ цам болно. Цам нь үүргийн талаар Бурхны шашны бясалгалын номын эрх авсан хүмүүсийн бүжиг, урлагийн хувьд ший жүжгийн шинжтэй бурхны шашны бүжиг болно. Сахиус догшдын цамнах нь нэг талаас дээдшүтээндээ тахил өргөн бясалгаж байгааг нөгөө талаас шашинд хортой ад тогтодыг доройтуулан дарж, шашныг бататган, сүр хүч нэмж байгааг билэгдэн; цамнах (а. цам бүжих; б. амьтны харайлах). || **RTA-M № 400**: **nt's'iam** (M): 'a masked dance of the lamas'; JäD: 'to dance'

цац – **tsha-tsha**: **TTT**: miniature conical figures molded of clay and used as offerings || klm: **čāca**; **Baw** p. 505: **цац**: 1. tsatsa (small pottery statuette in the form of a stupa or a pyramid for religious use) (*Buddh.*), 2. pyramid, *цац хэлбэртэй*: pyramidal, *мухар цац хэлбэртэй*: in the form of a truncated pyramid (*Tib.* tsha-tsha); **KGy** p. 658: **цац, цац**: ereklyetoronaly alakú kis égetett agyagkúp <kegytárgy>; klm: čāca < tib ind; **Süx** p. 208: **цац I**: tib: tsha tsha < szkt: śaccha, klm: čāca: “дээдийн дүр хөрөг;” 1. Их төлөв улаан шар өнгийн наанги шороог зуурч суварга хэлбэртэй тусгай хэвд хэвлэн цохисон зүйл. Сайныг сайжруулан мандуулах, мууг дарах тусгай

ном гүрэм уншиж, талийгаачийн оршуулсан газрын эргэн тойронд газарт булдар суварган баримал, 2. өргөн суурьтай, шовх үзүүртэй, олон цамцаалт том суварга; Мисирийн цац суварга; **цац II**: tib: cha cha; klm: čača: Амт аятайхан бөгөөд эхүүндүү нэг зүйл жимс. || **RTA-M** № 526: *sasa* (M, Sch 76, VMI 160: 5): ‘little clay figures representing Buddha, which are offered to the spirits (M), clay-chorten, clay-globule, tsatsa-globule (Sch)’

цогчид, цогжид – *tshogs-mchod*: **TTT**: prescribed religious ceremony, ganarpuja, accumulation of offerings, funeral/ anniversary puja || klm: *čoyčid*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 208: *цогчид*: tib: tshogs mchod, klm: čoyčid: Чуулганы тахил; p. 215: *цогжид*: tib: tshogs mchod, klm: čoyčid: Чуулган тахил.

цогшин, цогчин – *tshogs-shing*: **TTT**: *tshogs*: multitude/ gathering/ host, crowds, mass; legions (of protectors), hordes (of demons); *shing*: tree, wood || klm: *čoyšin*; **Baw** p. 594: *цогшин*: painted pantheon of lamaist deities (Tib. tshogs shing); **KGy** Ø; **Süx** pp. 208–209: *цогчин II*: tib: tshogs shing, klm: čoyšin: “чуулганы мод”; Бүтэн модны дэвсгэр дээр зурсан бурхдын нэг зүйл хөрөг зураг. Уг модны титмийн хэсэгт нь Майдар, Маншир зэрэг дээд бурхад хийгээд түүхэн хүн болох бурханчлагдсан Богд Зонхов, дунд хэсгийн их биед нь дээр дурдсанаас зиндаа доогуур гурван зуугаад бурхны хөрөг, үндэсний хэсгийн дэвсгэр дээр тахил өргөлийн зүйл авчирч байгаа гэлэн хуврагуудыг тус тус дүрсэлсэн байдаг. Бас цогшин ч гэдэг.

цонхор – *tshogs-’khor*: **TTT**: Ganachakra feast, feast/ banquet gathering/ minimum of forty people, circle of devotees and/or gods and goddesses assembled for an offering sacrament, tantric rite in which the food, drinks and other objects of enjoyment of the senses are transformed into nectar through the power of mantra, mudra and concentration || klm: *čongqur*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 209: *цонхор*: tib: tshogs ’khor, klm: čongqur: Чуулганы тахилын хүрд, чуулганы хурим; тэнгэр, газар, лусын эздэд зориулсан идээ тахил.

цэвээн – *tše-dbang*: **TTT**: longevity/ life empowerment || klm: [?]; **Baw** p. 515: *цэвээн*: a rite for prolonging the life (*Buddh.*), *цэвээн өгөх* (*цэвээн тавих*): to perform such a rite (*Tib.* tse-dbang [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** Ø

чавсил – *chab-sil*: **TTT**: *chab-kyis bsil*: to bathe in water || klm: *čabsil*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 211: *чавсил*: tib: chab sil, klm: čabsil: Ариутгал, угаалга.

чагжаа – *phyag-rgya*: **TTT**: 1. mudra, 2. (physical) form (of the deity), form, figure, mode, 3. gesture, hand gesture, sign, position of hand || klm: *čayčay-a*; **Baw** p. 520: *чагжаалах*: to make a sign (with the fingers), *хурууг чагжаалах*: to make a sign with the fingers; **KGy** Ø; **Süx** p. 211: *чагжаа*: tib: phyag cha [sic! TTT: *phyag-cha*: any manual tool, implement], klm: čayčay-a: “гарын дохио, тамга”; 1. лам нарын ном унших үедээ гар хуруугаар дүрс билэгдэл илэрхийлэх байдал буюу бурхны шашны бясалгал хийхэд тус болох арван хуруугаараа илтгэх билэгдлийн шинжтэй юм, бодисын хэлбэр дүрсийг дүрсэлснийг хэлнэ; чагжаалах (гараараа дохио билэгдэл үзүүлэх), 2. гар хөлөө эргүүлэн аашлах нь.

чамар – *phye-mar*: **TTT**: mixture of roast barley flour and butter used in Tibet as an auspicious offering during the new year celebrations || klm: *čimar*; **Baw** p. 521: *чамар*: dough of barely flour and butter; *чамарлах*: to mix чамар; **KGy** p. 679: *чамар*: vaj-

- jal kevert árpaliszt; klm: čimar < *tib* phye-mar; **чамарлах**: árpalisztet kever vajjal; klm: čimarla-; **Süx** p. 212: **чамар**: *tib*: phyi mar [sic!], klm: čimar: 1. тосонд барсарсан арвайн гурил, 2. бурхан тахилын өргөлийн идээ. Том цөгц буюу тавганд үр тариа тэргүүтнийг хийгээд гол дунд нь хуурай замбааг гурвалжлан засч орой дээр нь бяцхан шар тосоор чимдэг; чамарлах (чамар болгох, чамар хийх). || **RTA-M** № 676: **šiemier** (M), **šimier** (Sch 40): ‘food and drink which is offered to a visitor (who is obliged in politeness not to taste it), offering given to the deities of the firstlings of the earth (M); tsamba-cup with butter slices (Sch)’; **šiemierlie-** (M): ‘to sacrifice ś., to burn a corpse’; **šiemiersg,a** (M): ‘to let offer ś., to let bury somebody’; **šiemiersça-** (M): ‘to let offer ś., to let bury somebody’; JäD: ‘fluor roasted with melted butter, sweetened with sugar’
- чантуй** – **chang-khrus**: **TTT** Ø, vö. **chang**: Tibetan beer brewed from barley; **khrus**: cleansing ritual to remove effect of *grib* || klm: **čangtui**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** pp. 212–213: **чантуй**: *tib*: chang khrus; klm: čangtui: “архиар ухияахуй”; Хуучин цагт ван жинангийн авшиг хүртсэн хүн саа өвчин туссан хүнийг тарнидсан архиар нүүрийг нь угааж, тэр угаасан буртаг архиа гурилаар хийсэн хүний сүг дээр асан уг өвчтөнийг эдгээх засал хийх шашны зан үйл гүйцэтгэхийг хэлж байжээ.
- чойжхорол, чойжихорол** – **chos-kyi 'khor-lo**: **TTT**: Wheel of the Dharma. To turn the wheel of Dharma is poetic for giving teachings. In specific, the cycle of teachings given by the Buddha; three such cycles, known as the Three Turnings of the Wheel of the Dharma, were taught by Shakyamuni Buddha during his lifetime || klm: **čoyijī-qorlo**; **Baw** p. 527: **чойжхорол**: the wheel of the law with two deer [sic!] as found placed over the entrance to a temple (*Tib.* chos-kyi 'khor-lo); **KGy** Ø; **Süx** pp. 215–216: **чойжхорол**: *tib*: chos kyī 'khor lo, klm: čoyijīqorlo: “номын хүрд”; Товчоор “чойнхор” гэнэ. Бурхны шашны билэг тэмдгийн нэг гол зүйл, найман цацрагт дугуй, түүний хоёр талд бодь гөрөөс байдаг. Чойжихорлыг сүм дуганы оройд буюу эсвэл хаалганы оройд дээврийг голлуулж байрлуулдаг.
- шавдан** – **zhabs-rten, zhabs-brtan**: **TTT**: long life prayer or longevity prayer, a prayer/ service/ ceremony for “stability of life” (h); property given by the government for service || klm: **šabdan**; **Baw** p. 531: **шавдан**: (*шавдан бат*) well-being, *шавдан батдах*: to live long (*Tib. prob.* zhabs, brtan); **KGy** Ø; **Süx** p. 217: **шавдан**: *tib*: shabs rten, klm: šabdan: “өлмий батдах”; Насан хутаг, урт удаан наслахыг билэгдсэн үг; шавдан бат.
- шалсай** – **shal-zas**: **TTT**: food (h); sacrificial cakes, food offerings in general, a specific type of *gtor ma* or *bshos bu* || klm: **šalsai**; **Baw** p. 534: **шалсай**: a type of sacrificial offering of dough (балин) (*Buddh.*) (*Tib.* zhal-zas); **KGy** Ø; **Süx** p. 219: **шалсай**: *tib*: zhal zas, klm: šalsai: “амны идээ”; амттай боорцог, боов, 2. гурилаар хийсэн балин тахил; Замбуутивийн шалсай (газрын эздэд зориулан замбайн гурилаар гурвалжин босоо цац хэлбэртэй, оройд нь нар сар, чандмань эрдэнэсийг будагтай шар тосоор чимэн хийсэн балин).
- яндар** – **g.yang-dar**: **TTT**: kind of white scarf indicative of prosperity || klm: **yangdar**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 232: **яндар**: *tib*: gyang dar [sic!], klm: yangdar: “хишгийг

торго”; Сайн сайхан, энх эсэн, урт наслахын билэгдэл болгосон цагаан өнгийн нэг зүйл алчуур; *хориу*. хадаг яндар, туг яндар. || **RTA-M** № 771: *yāḡdar* (Sch 53): ‘silken scarf on the arrow; blessed arrow’; JāD: g.yang: ‘happiness, blessing’, dar: ‘silk’

Növényi füstölőszer

Az egyik legfontosabb áldozati tárgy a füstölő, amelynek elkészítéséhez bizonyos illatos növényeket használnak fel. Ezek közül 6 tibeti elnevezése megtalálható a vizsgált szótárakban.

балуу – *ba-lu*: **TTT**: fragrant dwarf species of Rhododendron, a holy plant, species of fragrant arborescent plants, Abies webbiana, small Rhododendron bush with yellow flowers, fragrant and used for incense || klm: *balu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 31: *балуу*: tib: ba lu, klm: balu. Rhododendrons. 3–4 метр өндөр, цагаан судалтай, тансаг анхилгат нарийн цул мод, үрийг бас балуу гэнэ. Төвдийн өндөрлөгт ургадаг, навч ба долонгоор нь хүж хийдэг. Цэцгийг даль гэнэ. Эмэнд хэрэглэнэ.

бойгор – *spos-dkar*: **TTT**: white incense, white incense gum, frankincense, resin of plant Shorea robusta, Shorea robusta, sal tree || klm: *boyiḡar*; **Baw** p. 54: *бойзор*: frankincense (explained as resin from the White Sandalwood tree, Цагаан Зандан) (*Tib. spos-dkar*); **KGy** Ø; **Süx** p. 42: *бойзор*: tib: spos dkar, klm: boyiḡar: “цагаан гүгэл”; Shorea Robusta; Цагаан зандангийн давирхай. Үнэртний зүйл, гагнуурын найрлагад орно. Хөхөн гүгэл ч гэнэ. Бойгар ч гэж бичдэг.

гавар – *ga-bur*: **TTT**: camphor, one of the *phyi'i rtsa ba brgyad* the eight outer principal medicines || klm: *ḡabar, ḡabur, gabur, gadbur*; **Baw** p. 83: *гавар I*: Camphor (*Tib. ga-bur*); **KGy** p. 94: *гавар I*: kámfor, *гаврын мод*: kámforfa, *гаврын тос*: kámforolaj; klm: ḡabur, gabur, gadbur < *tib* < *ind*; **Süx** p. 56: *гавар*: tib: ga bur < szkt: kar-pura, klm: ḡabar: Cinnamomum camphora, 1. өндөр нь 20-50 м, голчоороо 2,5 м, хатуу бөх навчтай, цагаан цайвар цэцэгтэй, сайхан анхилалтай мөнх ногоон мод. Заарт мод ч гэдэг, 2. Dryobalanops aromatica; Гавар модноос гаргаж авдаг, онцгой хурц үнэртэй, талст бүхий тунгалаг бодос, эмнэлэг, техникт хэрэглэнэ. || **RTA-M** № 153: *ḡawur* (Sch 45): ‘camphor’

гүгэл – *gu-gul*: **TTT**: frankincense; also called demon scarer (‘dre ’jigs) || klm: *gügül*; **Baw** p. 104: *гүгэл*: balsam (*Tib. gu-gul*); **KGy** p. 117: *гүгэл*: balzsamfa; balzsam; klm: gügül < *ind tib*; **Süx** pp. 69–70: *гүгэл*: tib: gu gul < szkt: guggula, klm: gügül: Styrax benzoin; Vatica lanceaefolia; Зандан модны хар буюу цагаан өнгөт, үнэрт давирхай, эмнэлэгт хэрэглэнэ. Анхилаг нь хүний сэтгэл санааны гутаг буртгийг зайлуулна гэдэг. || **RTA-M** № 191: *ḡuk’ual* (Sch 76): ‘black incense’; JāD: ‘Amyris Agallocha, a costly incense, one kind is white, another black’

дургаа – *tu-ru-ka*: **TTT**: 1. a kind of incense, 2. former Kashmir *gar log rigs*, Turks, Turkomans || klm: *duruga*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 89: *дургаа*: tib: tu-ru-ka, klm:

duruga: Баллига буюу шаллига хэмээх модноос буусан нэгэн сайхан үнэрт эд (С.Р.). mineral vegyszer chemical

зандан – *tsan-dan*: TTT: *Sirium myrtifolium*, sandalwood, something superior in its kind, *Santalum album*, white sandalwood || klm: *ᠵандан, жандан, ѯандан*; **Baw** p. 169: *зандан*: 1. Sandalwood, *Цагаан зандан*: White Sandalwood, *Santalum album*, 2. (forming the second element of a compound noun following the name of a wood or tree, so *Харгай зандан*, *Яшил зандан*) (*Skr.*); **КГу** p. 196: *зандан*: *növ szantálfa, tömjénfa*; klm: *ᠵандан, жандан, réг ијг čindan < tib ind; зандан чирээ*: *szantálfából készült asztalka; улаан зандан*: *vörös szantálfa; цагаан зандан*: *fehér szantálfa*; **Süx** p. 111: *зандан*: szkt: *candana*, klm: *ᠵандан*; *Sirium myrtifolium*; 1. дулаан орноо ургадаг анхилам үнэрт мод. Тосоор нь үнэртэн ба эм хийнэ. Цагаан, улаан, хүрэн зандан гэж ялгана. Түлвээс сайхан үнэр гарч хийморь сэргэнэ гэдэг. [...], 2. *шилж.* бат бэх, хүдэр чийрэг; залуу зандан нас, занданшуулах (ихэс дээдсийг нас барахад шарилыг хатааж алт зэрэг зүйлээр бүрхэх); || **RTA-M** № 95: *Dzän-dän* (M), *Dzändan* (VMI 50: 305): ‘sandal-tree’; JäD: ‘id.’

Hangszerek, zenei kifejezések

A szertartások alapvető kellékei a hangszerek, az alábbi csoport 17 hangszer nevét, illetve zenei kifejezéseket tartalmaz.

гандан – *rkang-dung*: TTT: thigh-bone trumpet || klm: *ᠵандан(г), ѯандунг*; **Baw** p. 88: *гандан I*: 1. trumpet made of a human thigh-bone, 2. shaft (of the femur, etc.); **КГу** p. 100: *гандан*: emberi combcsontból készült láma-harsona; klm: *ᠵандан(г) < tib rkang-dung; Süx* p. 60: *гандан I*: tib: *rgang dung [sic!]*, klm: *ᠵандунг, ѯанданг*: “чөмгөн дун”, Хүний бүдүүн чөмөг ясаар хийсэн номын бүрээ буюу хөгжмийн зэмсэг. Чөмгөн бүрээ буюу ганлин ч гэдэг || **RTA-M** № 171: *ᠭᠠᠨᠢᠳᠠᠨ* (M), *ᠱᠭᠠᠨᠢᠳᠠᠨ* (Sch 34, 35): ‘whistle made of the thigh-bone of a young girl who committed suicide’; JäD: ‘trumpet made of a human thigh-bone’

ганди – *gan-ti*: TTT: piece of thick plank used to summon monks || klm: *ᠵанди*; **Baw** p. 88: *гандь мод*: wooden instrument used to summon lamas; **КГу** p. 101: *ганди*: *fahai <hivógong szerepű, hasáb alakú fatömb lámakolostorokban*; klm: *ᠵанди < tib gandī, ind gandika*; **Süx** p. 61: *ганди*: szkt: *ghanta*, klm: *ᠵанди*: 1. шашины ёсны гэлэн санваартны хурлын уриа мод, 2. хоёр алд хир урт, гөлийлгөж өнгөлсөн хүрэн зандан шиг цул, маш хатуу учир дэлдэхэд харангын дуутай адил дэлдүүр хөгжмийн зэмсэг

ганлин – *rkang-gling*: TTT: thigh bone trumpet, trumpet made of the human femoral bone || klm: *ᠵанглинг*; **Baw** pp. 88–89: *ганлин*: a fife, made usually of a human femoral bone, though also of metal (*Tib. rkang-gling*); **КГу** Ø; **Süx** p. 62: *ганлин*: tib: *rkang gling*, klm: *ᠵанглинг*: “чөмгөн лимбэ”, Хүний чөмөгний яс буюу зэсээр хийсэн луу буюу матрын толгойн сийлбэртэй, 50–60 см урт, хурал номын зан үйлд үлээж хэрэглэх бишгүүр. Бас 18 насны эмэгтэй хүний чөмгөн ясаар хий-

дэг. Уг чөмгөн бүрээний салаа булцуун дээр ажинай морины хамрын нүхийг дуурайлган хоёр нүх гаргаж, үлээхэд түүгээр сайн морины нүхийг дуурайлган хоёр нүх гаргаж, үлээхэд түүгээр сайн морины янцгаах мэт дуун гарч, тэрхүү мориор Сухаавадийн оронд очих ёстойг билэгдсэн домогтой. Ганлинч (ганлин үлээдэг хүн)

гүр, гүр дуу – *mgur*: **TTT**: 1. vocal cords, 2. song, spiritual songs, 3. throat, neck || **klm**: *gürü*; **Baw** p. 588: *гүр дуу*: song (usually of a religious nature) (*Tib.* mgur); **KGy** Ø; **Süx** p. 71: *гүр, гүр дуу*: tib: mgur, klm: gürü: “хүзүү, хоолой”; Аглаг даяанд сэтгэлийг хандуулахад уриалсан чиглэлтэй шашин номын санаа илэрхий туссан дуулал. Эртний энэтхэг, төвдийн утга соёлын зүгээс дамжиж ирсэн монголчуудын шашны зан үйл, ялангуяа сүм хийдийн найрын дуу хөгжмийн төрөлд үлэмж дэлгэрсэн нэгэн зүйл дууны төрөл. Гүр дууг зөвхөн шашны баяр ёслолын үеэр дуулдаг байжээ. Гүр татах гэвэл яруу дуулал зохиохыг хэлнэ.

дамар – *da-ma-ru*: **TTT**: small hand drum, a hand drum for Vajrayana rituals || **klm**: *damaru*; **Baw** p. 121: *дамар*: 1. pulley-shaped hand-drum, with strikers attached by thongs, used in religious ceremonies (*Buddh.*), 2. (*дамар дүгүү*) pulley, *чангаалх дамар*: tensioning pulley, 3. spool (typewriter, etc.), 4. drum (washing-machine, etc.), 5. *оёдлын утасны дамар*: cotton-reel (*Skr.*); *дамардах*: to play the hand-drum; *дамарлах*: to put on a drum, *дамарлан эвхэх*: to roll on to a drum; **KGy** p. 135: *дамар*: damaru <kis, kettős dob nyélen; a nyél forgatásakor a ráerősített zsinag két végének csomója vagy gyöngye üti a feszülő bőrt; *buddh zeneesköz*>; *műsz dob, tárcsa*; **klm**: damaru < *tib ind*; *дамар цохих*: dobol; **Süx** p. 78: *дамар*: szk: damaru, **klm**: damaru: 1. сав шим хоёр ертөнц хоёр тийш харж оршино гэсэн бурхны шашны номлолыг билэгдсэн, утас буюу хивээр оосорлосон, хоёр товчин цохилууртай хоёр талыг ширлэсэн шашны зан үйлд хэрэглэх хөгжмийн зэмсэг. Сажуур хэнгэрэг ч гэдэг, 2. голоороо нарийн хэлбэртэй дамартай төстэй юм; машины дамар.

диншиг – *ting-shag, ting-shags*: **TTT**: 1. kind of cymbal, 2. wind bell || **klm**: *dingsay*; **Baw** p. 146: small bronze bells (in lamaserie) (*Tib.* ting-shags); **KGy** Ø; **Süx** p. 84: *диншиг*: tib: ting-shag, **klm**: dingsay: Цанхилзуурын адил хооронд нь харшуулан цохиж дуугаргах, зэс буюу төмөрлөгөөр хийсэн хоёр жижигхэн дүгрэг хөгжмийн зэмсэг, одоо бол дэншиг ч гэж бичдэг.

дун – *dung*: **TTT**: a conch; a tortoise shell, horn instruments; a trumpet, a pipe, conch-shell/skull; mollusk || **klm**: *dung*; **Baw** p. 135: *дун*: 1. sea shell, *дун бүрээ*: conch, trumpet made from a shell, *дун цагаан*: gleaming white, 2. (*дун хорхой*) shellfish, *дунгийн яс* (*дун хорхойн яс*): sea-shell, 3. cochlea (of the ear); **KGy** p. 154: *дун(э)*: állat csigakagyló; *zene* <nagyobb fehér tengeri csigakagylóból készült> kagylóként; **klm**: dung, *tib*; *дунг цагаан шүд*: hófehér, egészséges fogak; **Süx** pp. 88–89: *дун*: tib: dung, **klm**: dung: 1. зарим сээр нуруугүй амьтны бие хамгаалах хатуу бүрхүүл гэр, 2. дээрх бүрхүүл гэрийг засч хийсэн үлээх хөгжмийн зэмсэг. Дун нийтийн хурал цуглаан зарлах дохио болгон үлээдэг байв. Лавай ч гэнэ. Дун нь цав цагаан, шар цоохор, цагаан, улаан дөрвөн янз бий; Дун цагаан (маш цагаан); дун бүрээ (үлээдэг хөгжмийн зэмсэг); дун ногоо (эрчилсэн эргүүлэгтэй, жижиг

- дун хэлбэрийн ногоо), 3. дун дотор орших нялцгай биетэн, дунхорхой ч гэнэ. Дун нь цаас хийх, өнгөлөх зүйлийн найрлагад орно. Бас есөн эрдэнийн нэг. || **RTA-M** № 82: **дбн** (M, Sch 46, VMI 32: 26, 27, 56: 433): ‘trumpet shell, white, holy, clean’; JāD: ‘trumpet shell, white, holy, clean’
- дүнгэрийчил** – *dung-dkar gyas-'khyil*: **TTT**: conch-shell with its coil reverting to the right instead of to the left, precious white conch whose spiral turns to the right (symbolizes the sound of dharma which can be heard in all directions), conch-shell with its whorls turning to the right, right-whorled conch-shell || klm: [?]; **Baw** p. 140: **дүнгэрийчил**: a conch shell coiling to the right (*Buddh.*) (*Tib.* dung-dkar gyas-'khyil [sic!]); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- ёнчил** – *gyon-'khyil*: **TTT**: rotating anti-clockwise || klm: *yončil*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 96: **ёнчил**: tib: gyon 'khyil [sic!]; klm: yončil: “зүүнээ эргэсэн”; амны эргүүлэг нь нар буруу эргэсэн эрчлээстэй дун
- яйчил** – *gyas-'khyil*: **TTT**: invariably reverting to the right side, coiling to the right-hand side, || klm: *yaüčil*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 231: **яйчил**: tib: gyas 'khyil [sic!], klm: yaüčil: “баруунаа эргэсэн”; амны эргүүлэгч нь нар зөв эргэсэн цав цагаан дун. Дунгарйичил (тө. dung dkar gyas 'khyil [sic!]) баруунаа эргүүлэгтэй цагаан дун)
- дуудрам** – *mdo dar-ma*: **TTT**: a kind of music || klm: *dudarm-a*; **Baw** p. 138: **дуудрам**: name of a percussion instrument comprising a number of round metal plates fixed to a stand; **KGy** p. 158: **дуудрам**: harangjátékszerű ütőhangszer; klm: dudarm-a; **Süx** p. 89: **дуудрам**: tib: mdo dar ma, klm: dudarm-a: Дөрвөлжин модон хүрэн дотор жижиг нүх гаргаж, нүх бүрд нь жижиг зэс таваг бэхлээд өндөр ишин дээр байрлуулсан цохилуурт хөгжим. Нарийхан савхаар тус тавгуудыг цохиход сайхан аялгуу ялгарна.
- лимбэ** – *gling-bu*: **TTT**: fife, flageolet, flute || klm: *lingbü, lingbu*; **Baw** p. 203: **лимбэ**: flute (*Tib.* gling-bu); **лимбэдэх**: to play the flute, to flute; **лимбэчин**: flautist; **KGy** p. 239: **лимбэ**: fuvola; furulya; klm: lingbü < *tib* gling-bu; **лимбэ үлээх**: fuvolán/ fufulyán játszik; **Süx** p. 123: **лимбэ**: tib: gling-bu, klm: lingbu: Хулсаар буюу гуулиар хийсэн, хуруугаар дарах зургаан нүхэн даралттай, хөг аяс нь маш зөөлөн, яруулаг, исгэрэх байдалтай сонсогдох хөгжмийн зэмсэг; эр лимбэ (хийц бүдүүн, богинохон, үлээхэд хатуу шинжтэй); эм лимбэ (хийц нарийн, үлээхэд зөөлөн хөндлөн бишгүүр ч гэдэг).
- сандан** – *zangs-dung*: **TTT**: copper trumpet/ horn/ pipe || klm: *sangdung*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 165: **сандан**: tib: zangs dung, klm: sangdung: Том зэс бүрээ.
- санлин** – *zangs-gling*: **TTT**: copper musical pipe || klm: *sangling*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 166: **санлин**: tib: zangs gling, klm: sangling: зэс бүрээ
- сийлэнэ** – *sil-snyan*: **TTT**: musical instruments, cymbals || klm: *silnen*; **Baw** p. 299: **сийлэнэ**: cymbal, **сийлэнэ хавирах**: to strike the cymbals, to rub the cymbals (*Tib.* sil-snyan); p. 318: **сэлэнэ**: cymbal (*Tib.* sil-snyan); **KGy** Ø; **Süx** p. 175: **сэлэнэ**: tib: sil snyan, klm: silnen: яруу хөгжим буюу дэлдэх хөгжим. Байдал нь цан лугаа баахан төстэй авч цар түүний бариул нь цангийнхаас том, хүрээ дэрвэгэр, дотор талд нь маанийн үеэгтэй байдаг.

харанга – *mkhar-rnga, 'khar-rnga*: TTT: kettle drum, drum, minstrel, gong || klm: *qarangi-a*; **Baw** p. 430: *харанга I*: gong (*Tib.* 'khar-rnga); **KGy** p. 559: *харанга*: gong; klm: qarangi-a, *tib* mkhar-rnga; *харанга цохих*: gongot megszóllaltat; **Süx** p. 196: *харанга*: tib: mkhar rnga, klm: qarangi-a: хүрэл мэтээр хийсэн дүгрэг хэлбэртэй, голдоо хонхорхойтой, хурал ном хурах дохиог хуралдагсдад өгөх үед цохидог хөгжмийн зэмсэг.

цан – *zangs, cha-lang*: TTT: *zangs*: brass, copper, copper kettle, cauldron; *cha-lang*: pair of cymbals || klm: *čang*; **Baw** p. 503: **цан I**: 1. cymbal, 2. disc, *цант борной*: disc harrow (*Tib.* zangs); **KGy** p. 654: **цан(з)**²: *zene cintányér, цан хэнгэрэг*: cintányér és dob, *цан цохих*: ősszeüti a cintányért; **Süx** p. 207: **цан**: tib: cha lang, klm: čang: 1. гуулиар хийдэг иргүүл бүхий дотроо хөндий, нимгэн хоёр хэлтсийг хавсран дэлдэж дуугаргах хөгжмийн зэмсэг, хумхат цан, дохио цан гэхчлэнгээр ялгана, 2. хонх цан зэргийн дуугарахад гарах дуу; цан цан.

цордон – *chos-dung*: TTT: church-trumpet, trumpet used in religious services || klm: *čordung*; **Baw** Ø; **KGy** p. 662: **цордон(з)**: *zene kisebb kagylóként*; klm: čordung < *tib*; **Süx** Ø

шүгэл – *shu-glu, shugs-glu*: TTT: *shu-glu*: whistled song; *shugs-glu*: a kind of song || klm: *šüglü*; **Baw** p. 551: **шүгэл**: whistle; **шүгэлдэх**: to whistle; **KGy** p. 719: **шүгэл**: sip; klm: šüglü < *tib* shu-glu; **Süx** p. 226: **шүгэл**: tib: shugs glu, klm: šüglü: “исгэрэх, исгэрэл”; Үлээж дуугаргах дохионы хэрэгсэл; шүгэлдэх (шүгэл дуугаргах).

ян-иг – *dbyangs-yig*: TTT: 1. chanting notations, 2. vowel || klm: *yang ig*; **Baw** p. 584: **ян-иг**: musical notation (*esp. Buddh.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 233: **ян-иг**: tib: dbyangs yig, klm: yang ig: “эгшгийн бичиг”; Хөгжмийн ая тэмдэглэх төвд монгол үндэсний ноот.

Tulajdonnevek

Buddhista mesterek

A buddhizmus kiemelkedő indiai tanítói közül kettőnek (Nāgārjuna, Asaṅga) a tibeti neve lett a mongol szókincs része. A vizsgált forrásokban 6 személynév található. Buddhista mestereken kívül egy tibeti király neve is szerepel a listán, épp azé a királyé, akit a történeti művek a tibeti királykor hanyatlásával és a buddhizmus üldözésével hoznak összefüggésbe.

Бодваа – *Po-to-ba*: TTT: *Po-to-ba Rin-chen-gsal*: Geshe Potowa, Rinchen Sal, also known as Rinchen Sal, 1031–1105, one of the three main disciples of Dromtönpa (bka' gdams pa) || klm: *Boduava*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 40: **Бодваа I**: tib: po to ba, klm: boduava: Төвдийн Пан орны чимэг болсон Баотан гэдэг газарт орших Бодваа нэртэй уулын хэсэг овгор толгойд хийд байгуулснаар энэ нэрээр алдаршин эндээс төрсөн мэргэдийн нэрийн өмнө энэ үгийг дагуулж хэрэглэх болжээ.

Жанжаа – *Lcang-skya*: TTT: 1. name of a place in the province of Kham, 2. grey or pale white; *lcang*: kind of willow || klm: *janggiy-a*; **Вав** Ø; **КГy** Ø; **Süx** p. 100: *жан-жаа*: tib: lcang skya, klm: janggiy-a: “цагаан бургас”; Жанжаа нутгаас тодорсон эрдэмт лам, хутагтуудын цол өргөмжлөл. Жанжаа хутагтын 16 дүр тодорсон бөгөөд эхний хоёр нь энэтхэгт, бусад нь төвдөд төрсөн. Жанжаагийн урьд төрлийн аравдугаар үе нь алдарт Пагва лам Лодойжалцан болно. Жанжаа гэж нэрийдсэн учир нь Зонховын орны Гонлүн хийдийн дэргэд “Жанжаа” буюу “цагаан бургас” гэсэн нэг айл байсан гэнэ. Тэр айлд биеийн төрөл авсны учир мэндэлсэн орных нь нэрээр “Жанжаа” гэж дууддаг болсон гэнэ. Монголоор жангжа, жангжий-а гэхчлэн бичдэг. Гэвч хятад хэлний авиачилсан дуудлагаар жангтий-а гэж бичиж заншсан.

Зонхов, Зунхав богд – *Tsong-kha-pa*: TTT: Tsongkhapa 1357–1419, founder of *dge lugs pa* school || klm: *Zongqaba*; **Вав** p. 175: *Зонхов*; p. 181: *Зунхав богд*: Tsong-kha-pa; **КГy** Ø; **Süx** p. 113: *Зонхов*: tib: tsong kha, tsong kha pa, klm: zongqaba: “Сонгинотын ам”; Гэлүгбаа нарын сургуулийг үүсгэсэн, шарын шашны их багш Лувсандагва нь 6-р равжунгийн улаагчин тахиа жил (1357) Хөх нуурын Гүмбүм хавьд байдаг Зон ха буюу “Сонгинотын ам” гэдэг газарт төрснөөр түүнд хайрласан нэр. Зонхов уул (Дамбадаржаа хийдийг анх барьж байгуулахад хойт уулын энгэрт нь гантиг чулуугаар 5 метр өндөр Богд Зонхов бурхныг жижиг сүмийн хамт барьснаас хойш уг уулыг Зонхов уул гэх болсон).

Ландарма, Ландрам – *Glang-dar-ma*: TTT: Langdarma, king, who attempted to destroy Buddhism in Tibet, reigned from 841 to 846 || klm: *Landarm-a*, *Langdarm-a*; **Вав** p. 203: *Ландарма, Ландрам*: 1. Glang Dar-ma (heretical Tibetan king) (*hist.*), 2. enemy of Buddhism, renegade; **КГy** Ø; **Süx** p. 122: *Ландарма*: tib: glang-dar-ma, klm: landarm-a, langdarm-a: “үхэр Дарма”; 1. Төвдөд IX зууны үед төр барьж, бурхны шашыг төвдөөс ул үндэсгүй устгаж арилгахаар оролдсон хааны нэр. [...]; 2. шашны дайсан, тэрс номтон; хараал үг

Лүдүб – *Klu-sgrub*: TTT: expounder of the madhyamika school, Nagarjuna || klm: [?]; **Вав** p. 205: *Лүдүб*: Nagarjuna; **КГy** Ø; **Süx** Ø

Тогмид – *Thogs-med*: TTT: Asanga, a great Indian master of philosophy who was a direct disciple of Maitreya || klm: [?]; **Вав** p. 340: *Тогмид*: Togmid (Asanga) (a Buddhist teacher); **КГy** Ø; **Süx** Ø

Műcímek

A lamaista buddhizmus két nagy gyűjteménye (Ганжуур, Данжуур) mellett a prajñāpāramitā irodalom két jelentős könyve (Доржжодва, Жадамба), a szerzetesi rendszabályzat alapműve (Дулбаа) és néhány tantrikus szöveg címe kapott helyet a 8 kifejezés között.

Ганжуур – *Bka’-gyur*: TTT: Kangyur. The “Translated Words” of Buddha Shakyamuni || klm: *Gañjur*, *Gañjuur*, *Gañjuur*; **Вав** p. 88: *Ганжюур*: Kanjur (*Tib.* bka’-gyur); **КГy** Ø; **Süx** p. 62: *Ганжюур*: tib: bka’ bsgyur, klm: гаңjur: “зарлигийн орчуулга”,

Ганжуур нь ламын ёс горимыг тодорхойлсон винай, Бурхан багшийн сургаал зэргийг багтаасан судар дандар буюу нууц тарнийн ёс, бурхны шашны гүн ухааныг агуулсан Авидарма буюу илт номын аймаг зэргээс бүрдэх хөлгөн судар. Гол төлөв зан суртахуун, бясалгал, оюун билгийн чанад хязгаарт хүрэх тухай гүн ухааны зохиолууд бий. Бүгд 108 боть болно. Цахарын Лигдэн хааны зарлигаар 1629 онд Ганжуурыг бүхлээр нь монголоор орчуулж дуусгаад 1720 онд модон бараар хэвлэн гаргажээ || **RTA-M № 190: *GuñNbžür*** (M): ‘Kanjur’; JäD: ‘Kanjur’

Данжуур – *Bstan-gyur*: **TTT**: Tencyur. The Translated Treatises. A collection of several hundred volumes of scriptures explaining the Kangyur, the Translated Words of the Buddha || klm: **Danjur**; **Vaw** p. 122: **Данжуур**: Tanjur (*Tib.* Bstan-gyur); **KGy Ø**; **Süx** p. 80: **данжуур**: tib: bstan bsgyur, klm: danjur: “шаштрын орчуулга”; Бурхны шашны ном зохиолын агуу их хоёр цомирлогийн нэг, уран зохиол, толь бичиг, хэлзүй, гүн ухаан, газар зүй, урлахуй ухааны ном судар багтаасан бүй. Данжуурт ухааны таван орны зохиол орсон. Данжуурыг монголоор орчуулах, хэвлэх ажлыг Жанжаа Ролбийдорж (1717–1786) толгойлж, хоёр зуу орчим гүүш оролцжээ. Нийт 225 ботид 3427 зохиол багтсан; **RTA-M № 534: *sdänbžür*** (M): ‘the Tanjur’; JäD: ‘the Tanjur’

Дорждова – *Rdo-rje-gcod-pa*: **TTT**: title of religious book, Vajracchedika, Diamond Sutra || klm: **dorji jodba**; **Vaw** p. 130: **Дорждова**: the Diamand-cutter sutra (Vajracchedika) (*Tib.* rdo-rje-gcod-pa); **KGy Ø**; **Süx** p. 87: **дорждово**: tib: rdo rje cod pa, klm: dorji jodba: “очроор огтлогч”; Аливаа гай зэтгэрийг очроор огтлохтой адил дарна гэж үздэг шашны номын нэр. Муу совин татах, муу ёрын зүүд зүүдлэх, өлзий бус явдал болох, гарз гарах, өвчин зовлонд баригдахад айлтгадаг.

Дулбаа – *'Dul-ba*: **TTT**: monastic discipline, ‘Discipline’, one of the three parts of the Tripitaka. The Buddha’s teachings showing ethics, the discipline and moral conduct that is the foundation for all Dharma practice, both for lay and ordained people. disciplines; monastic rules, taming, influencing, conversion, cultivation; monastic discipline, monastic ordinances; monastic/ ethical codes; restraint; Buddhist monastic discipline || klm: **dulba**; **Vaw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 88: **дулбаа**: tib: dul ba [sic!], klm: dulba: “усгал, номхон”; Цанидын таван аймаг сав ухааны нэг. Ламын сахил санваарын ном. Гурван хөлгөний доод хөлгөний ном.⁸⁰

Жадамба – *Brgyad-stong-pa*: **TTT**: Eight Thousand Verses; prajnaparamita in eight thousand verses || klm: **jadamba**; **Vaw** p. 154: **Жадамба**: name of a lamaist prayer; **KGy Ø**; **Süx** p. 97: **Жадамба**: tib: brgyad stong pa, klm: jadamba: “найман мянгат”, 8000 шүлэг бүхий бурхан багшийн сургаал буюу “хутагт билгийн чанад хүрэгсэн найман мянгат” хэмээх хөлгөн судар. Монголчууд эртнээс өрх гэрийн шүтээн болгон шүтэж, мууг хөөх, насны хэрэг бүтээх, өлзий буян горилон үдшийн бүрийгээр гэр хотоо тойрон эргэдэг байв. Амьтан бүхэнд ачтай гэж үздэгээ санасан сайн үйлээ бүтээх, муу бүхнийг зайлуулахын тулд айлтгадаг.

⁸⁰ Vö. Süx p. 54: Винай: szkt: vinaya, klm: binai/vinai.

Мэгзэм – *Dmigs-brtse-ma*: TTT: Miktsema Prayer, Aiming at Loving Kindness, a prayer to Tsongkhapa || klm: *migjem, megzem*; **Baw** p. 221: *Мэгзэм*: name of a lamaist prayer to Chenrezi, Manjusri and Tsong-kha-pa (*Tib. dmigs-brtse-ma*); **KGy** Ø; **Süx** p. 140: *Мэгзэм*: tib: dmigs-brtsem [sic!], klm: migjem, megzem: Уул нь Зонховын магтаал шүлэг; монголоор “алдарт магтаал” гэнэ. Уншлага, тарни.

Сундуй – *Gzungs-'dus*: TTT: Collection of Dharanis || klm: *sungdui*; **Baw** p. 309: *Сундуй*: ‘title of a collection of dharani’ (*Tib. gzungs-'dus*); **KGy** p. 397: *сундуй*²: *buddh ráolvasásgyűjtemény*; klm: sungdui < *tib* gzungs-sdus ; **Süx** pp. 172–173: *Сундуй*: tib: gsang 'dus [sic!], klm: sangdui: “нууц хураангуй”; Бурхан багшийн сургаал, 34 бүлэгт ном. Хүний жил орох, мэнгэ голлох, суудал өнцөгдөх, өвчин зовлон, өөрт болон өрөөлд гачаал, зовлон зэрэг тохиовоос айлтгадаг. Мөн орчлонгийн хамаг амьтны зовлонг нимгэлэх нигүүлсэнгүй сэтгэлийн үүднээс олны тусад айлтгадаг.

Тарвачимба – *Thar-pa chen-po*: TTT: *Thar-pa chen-po'i phyogs-su rgyas-pa'i mdo*: Sutra on Blossoming in the Direction of the Great Liberation || klm: *tarbačemba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 180: *Тарвачимба*: tib: thar pa chen po, klm: tarbačemba: “ихэд тониллогч”; Хүн хилэнц нүглээ арилгаж бурхан болох аргыг номлосон буюу талийгаачийн хойтын буянд зориулан дээд оронд түргэнээ төрөхөд нь өлзий билэг бодон айлтгах шашин суртахууны хөлгөн судар. Энэ зохиол нь их хөлгөний ёсонд хамаарах ба үүнд сүсэглэх бишрэхийн тус, нүгэл хилэнцийн тухай, буян бүтээх ёс, гурван эрдэнэ хийгээд хоосон чанар, нирваан, арга билгийн талаарх шашин номын гол үндсийг багтаасан Бурхан багшийн гол сургаалын нэг болно.

Tantrakörük

A gelukpa rend az itt szereplő 3 tantrarendszert fő tantrájának tekintti.

Дүйнхор – *Dus-kyi 'khor-lo*: TTT: Kalachakra, ‘Wheel of Time’, a tantra and a Vajrayana system taught by Buddha Shakyamuni himself, showing the interrelationship between the phenomenal world, the physical body and the mind || klm: *düyingqor*; **Baw** p. 139: *дүйнхор*: (see цагийн хүрд) (*Tib. dus-kyi 'khor-lo*); pp. 499–500: *цаг*: 1. time, ... *цагийн хүрд*: the “Wheel of Time” or Kalacakra system of chronology; **KGy** Ø; **Süx** pp. 90–91: *Дүйнхор*: tib: dus kyi 'khor lo, klm: düyingqor: сам. kālacakra, “цагийн хүрд”; Эртний энэтхэгт үүсч төвд монголд уламжлан ирсэн нар сар, гариг одны зурхайг илтгэсэн цаг тооны бичиг. Бандида Гунгаа-Одсэрийн төвд хэлнээс орчуулсан “Анхны дээд бурхнаас гарсан цогт цагийн хүрдэн нэрт дандарисын хаан” гэдэг зохиол энэ номлолын гол судар болно; Дүйнхорын ван (цагийн хүрдний авшиг хүртэхүй. Дүйнхорын авшиг хүртсэн хүн тэр айлтгалын гол зарчмыг насан туршдаа баримтлан явах эрх олж байгаа хэрэг юм. Ван тавих ёслол нь хамаг амьтныг хигүүлсэнгүй, сайн цагийн үйл нь бүтэмжтэй болтугай гэсэн санаа бүхий номын хурим юм); Дүйнхорын дацан (тооны ухаан, одон

зурхай, төлгө үзлэг, цагийн зурхай, мэдэл үйлдэх мэргэжил болон найруулга зүй зэргийг сурч судлах сургууль, энэ сургууль төгсөгчдөд зээрэмбэ цол олгоно).

Дэмчиг – *Bde-mchog*: ТТТ: Chakrasamvara, important tantric deity || klm: *demčig*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Сүх** p. 94: *Дэмчиг*: tib: bde mchog, klm: demčig: “дээд амгалант”; Нууц тарнийн ёсны хамгийн гол бурхан, гурбан нигуртай, арван нэгэн мутартай, гавал сондор, хуяг дуулгатай, хоёр хөлөөрөө адыг бяц дарж байгаагаар дүрсэлсэн байдаг.

Сандуй – *Gsang-'dus*: ТТТ: Guhyasamaja (tantra, teachings) || klm: *sangdui*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Сүх** p. 165: *Candüyü*: tib: gsang 'dus, klm: sangdui: “нууцын хураангуй” Ганжуурын “Жүд”-ийн аймагт багтах 17 бүлэг бүхий (дандрын) эмхтгэл; сандуйн жүд (“нууц хураангуйн үндэс” – Бурхан багшийн сургаал. Энэ ном байсан газар хүн байтугай нохой ч бурхны хутаг олно гэж монголчууд хэлэлцдэг. Талйгаачийн хойт төрөлд зориулан уншдаг ном).

Istenségek, mitológiai lények, helyek

A csoporthoz buddhák, bódhiszattvák, békés és haragvó istenségek, istennők elnevezése tartozik – összesen 23 –, valamint 2 mitikus orsz ág neve.

Базарваань – *Badzra-pa-ni*: ТТТ Ø || klm: *Bajarbani*; **Вав** p. 37: *Базарваань*: 1. Vajrapani (*Buddh.*), 2. oh my goodness!; **КГу** Ø; **Сүх** p. 28: *базарваань*: tib: badzra pa ni (< szkt: vajrapani), klm: bajarbani: 1. Очирваань; 2. *шилж.* дахин бүү үзэгд, нүдэнд бүү харагд, бүү үзэгд; базарваань хум пад (ээ бүү үзэгд!)⁸¹

Балданлхам – *Dpal-ldan-lha-mo*: ТТТ: Shridevi, a protector, goddess of terrific aspect, a female Mahakala || klm: *baldanlhamo*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Сүх** p. 29: *Балданлхам*: tib: dpal-ldan-lha-mo, klm: baldanlhamo: “төгс цогт охин тэнгэр”; Арван догшин сахиусны нэг, цагаан дара эхийн дүр. Биеийн зүс бараан, амаа ангайж дөрвөн соёо гаргасан, эргэлдсэн гурван мэлмийтэй, үс нь боссон, хүний арьсаар цээжээ бүрж, хохимойг нь эрхиж зүүсэн, баруун мутартаа очир толгойт бороохой, зүүн мутартаа гавал барьсан, тэргүүндээ шүхэр бүхий догшин бурхан. Буян хишгийг урин залахын тулд битүүний орой Лхам бурхныг залж уншлага хийдэг.

Гомбо – *Mgon-po*: ТТТ: Mahakala (one of 8 *chos skyong*), protector, patron, principal, master, lord, tutelary god || klm: *γombu*; **Вав** p. 96: *Гомбо*: Mahakala (*Tib.* mgon-po); **КГу** Ø; **Сүх** p. 66: *Гомбо I*: tib: mgon po, klm: γombu: “итгэл”; Махгал; Бурхны шашны ёсны арван догшин сахиусын нэг, шүтээн хангал. Биеийн дүр хөх бараан, гурван улаан мэлмийтэй, тэргүүндээ таван хохимойтой, тавин толгойгоор эрх хийсэн, улаан шар үсээ хөх могойгоор, толгойгоо эрэн могойгоор, бэлхүүсээ цагаан могойгоор тус тус чимсэн бадарсан гал дунд байдгаар дүрсэлсэн байдаг. Хүн малд учрах гай цөвийг даруулахын тулд энэ сахиусыг залж ёслол хүндлэл гүйцэтгэнэ.

⁸¹ A szanszkrit Vajrapāni tibeti megfelelője Phyang-na-rdo-rje, a Badzra-pa-ni alak a szanszkrit szó szabályos tibeti átírása, a vizsgált tibeti szótárakban azonban nem szerepel.

Гонгор – *Mgon-dkar*: TTT: White Mahakala, a Dharma protector connected with prosperity || klm: *γoŋγar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 67: *Гонгор*: tib: mgon dkar, klm: γoŋγar: “цагаан итгэлт”; Арван догшин хангалын нэг. Зургаан мутартай, баруун талын эхний мутар нь хүслийг хангагч чандмань эрдэнийн билэгтэй, дундах нь зэмсэгтэй, доод мутарт нь урин залагч дамартай бол зүүн талын эхний мутар нь эрдэнийн хур буулгасан билэгтэй, дунд талдаа хамгийг сүрээр дарагч зэсүм (үз)-тэй, доод мутартаа ертөнцийг эрхэндээ оруулагч цалам дэгээтэй. Гонгорыг эрдэнийн хонхон чимэгтэй, их дөлөн дунд байрлах лянхуа дэвсгэр дээр зарларнаар дүрсэлсэн байдаг. Бүхнийг авран сахигч догшин бурхан гэнэ.

Дамдин – *Rta-mgrin*: TTT: The Horse-headed One, Hayagriva, deity, *yi dam* || klm: [?]; **Baw** p. 121: *Дамдин*: Damdin (Hayagriva), *Дамдин ядам*: the protective deity Damdin (*Tib.* rta-mgrin); **KGy** Ø; **Süx** Ø || **RTA-M** № 612: *ṣdamtsën* (read *ṣdamdžën*, *ṣdamṣ ’ën?*) (Sch 867): ‘Horse-god’; JäD: ‘Horse-god’

Дамдинчойжоо – *Rta-mgrin chos-rgyal*: TTT: *Rta-mgrin rgyal-po*: Hayagriva, the Horse-necked King || klm: *damdinčoyijai*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 78: *Дамдинчойжоо*: tib: rta mgrin chos rgyal, klm: damdinčoyijai: “морин хоолойтын ном дэлгэрэхүй”. Бурхны шашны ёсны 10 догшин сахиусны нэг. Бие нь хар бараан, гурван ертөнцийг харах мэлмийтэй, дөрвөн арзайсан соётотой, сэгсийсэн үстэй, үхэр тэргүүнтэй, баруун мутартаа хүний араг ясан дохиуртай, зүүн мутартаа номхотголын цалам барьсан догшин дүртэй. Буян бүтээх үүднээс урин залж тахидаг.

Дамжиндорлиг – *Dam-can-rdo-rje-legs-pa*, *Dam-can-rdor-legs*: TTT: samaya bound protector Vajrasadhu, a guardian, the protective deity *Rdo rje legs pa* || klm: *damjindorlig*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 79: *Дамжиндорлиг*: tib: dam can rdo rje legs pa, klm: damjindorlig: Улаан ямаа хөлөглөсөн бурхан.

Диваажин – *Bde-ba-can*: TTT: Blissful Realm, Sukhavati. The pure land of Buddha Amitabha in which a practitioner can take rebirth during the bardo of becoming through a combination of pure faith, sufficient merit, and one-pointed determination || klm: *divajan*; **Baw** p. 126: *Диваажин*: (Buddhist or Christian) paradise, the next world (*Tib.* bde-ba-can); **KGy** Ø; **Süx** p. 83: *Диваажин*: tib: bde ba can, klm: divajan: “тэнгэрийн орон, амгалант”; 1. тоост ертөнцөөс бусад бурхан сахиулсан орших ариун амгалангийн орон, 2. *шилж.* хүний аж төрөхөд ая тухтай нөхцөл бүрдсэн орон газар, орчин.

Дүнжингарав – *Dung-skyong dkar-po*: TTT: *dung skyong*: a naga raja who resides in the ocean and protects the shells || klm: *düŋjōngγarbo*; **Baw** p. 140: *Дүнжингарав*: the “White Shell Protector” (name of the protective spirit of the Bogd Uul or Holy Mountain south of Ulaanbaatar) (*Tib.* dung-skyong dkar-po); **KGy** Ø; **Süx** p. 91: *дүнжингарав*: tib: dung skyong dkar po, klm: düŋjōngγarbo: “цагаан лавай тэтгэгч” (лус); Энэ лус, лусын хаан нь төвд, монголд ихэд алдаршсан газрын эзэн сахиулс. Улаанбаатарын өмнө этгээдэд орших Богд уулын эзэн сахиулс, савдаг; Угтаа 1678 онд Богд хан уул гэж өргөмжлөн Дүнжингарав овоог босгосноос хойш ийн нэрийдэх болсон аж.

Жамсран – *Lcam-sring*: ТТТ: *Lcam-sring – Beg-tse*: (one of 8 *chos skyong*), brother & sister, cousins || klm: *ĵamsarin*; **Вав** p. 154: **Жамсран**: Jamsrang (Buddhist protective deity) (*Tib.* lCam-sring, Beg-tse); **KGy** Ø; **Süx** p. 99: **Жамсран**: tib: lcam sring, klm: ĵamsarin: Бурхны шашны ёсны арван догшин сахиусны нэг. Бие улаан, баруун мутартаа галт илдтэй, зүүн мутартаа нум сум бүхий, сугандаа дадар хавчуулсан есөн давхар хадаг бүсэлсэн, тавин хохимой толгойн эрх зүүсэн байдлаар дүрээлсэн байдаг. Жамсран нь оволзсон цусан далай дунд, зэс ууланд оршдог арзайсан дөрвөн соёотой, улаанаар эргэлдсэн гурван мэлмийтэй, хөмсөгнөөс оч бадарсан дүртэй. Монголчууд улаан сахиус гэх бөгөөд дайсныг номхогтох, амьтанд тус бүтээлгэхэд урин зална.

Жамъян – ‘*Jam-dbyangs*: ТТТ: The Sweet-voiced, Manjugosha. || klm: *Ĵamiyang*: **Вав** p. 154: **Жамъян**: Jamyang (Manjusri) (*Tib.* ’Jam-dbyangs); **KGy** Ø; **Süx** Ø⁸²

Жанрайсэг, Жанрайсиг, Жансаг – *Spyan-ras-gzigs, Spyang-gzigs*: ТТТ: bodhisattva Avalokiteshvara, ‘he who sees in all direction(s)’, ‘the all seeing one’; || klm: *Ĵanrayisig*; **Вав** p. 154: **Жанрайсэг**: Chenrezi (Avalokiteshvara), *Мэгзэд Жанрайсэг* statue of the “Chenrezi who opens the eyes”, also called *наян тохой Жанрайсэг* the “Eighty cubit Chenrezi” (near the Gandang lamasery) (*Tib.* spyan-ras-gzigs); **KGy** Ø; **Süx** p. 100–101: **Жанрайсиг**: tib: spyan ras gsgis [sic!], klm: janrayisig: “нүдээр үзэгч”; Буддийн алдарт бодисадва нарын нэг хонсим бодисадва. Буддан уулын оройд залран суудаг гэж домогт гардаг; Мэгжид жанрайсиг (монголын ард түмний тусгаар тогтнол, эв нэгдлийн бэлэгдэл, төр түмэн олны мэдмий тунгалаг байхын илэрхийлэл, энэрэл нигүүлсэхүйн ачлалыг үзүүлэх ариун шүтээн цогт эрдэнэ); p. 101: **Жансаг**: tib: spyan gsgis [sic!]: *жанрайсиг* гэдэг үгийг хураангуйлсан хэлбэр, үзмэр гэсэн утгатай. || **RTA-M** № 655: *ŚbZiēraḠṣē* (M): ‘Aryapala, the Nidū-ber üjegčī of the Mongols’

Жигжид – ‘*Jigs-byed*: ТТТ: Terrifying One/ Destroyer, Lord of Death, Yamantaka || klm: [?]; **Вав** p. 155: **Жигжид**: (*Жигжид бурхан*) epithet of Yamantaka (*Tib.* ’jigs-byed); **KGy** Ø; **Süx** Ø⁸³

Луваанжалба – *Klu-dbang rgyal-po*: ТТТ: *Klu-dbang*: Syn. *klu rgyal, klu chen*, great naga, lord/ king of nagas, epithet of Buddha, naga king; *rgyal-po*: king || klm: [?]; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 125: **Луваанжалба, Луваанжалбын рашаан**: tib: klu dbang rgyal po: “Лусын эрхт ялгуугч”, Улаанбаатарын умар этгээдэд орших Чингэлтэй уулын өмнө талын өндөр улаан уулын шувтрах үзүүрт байдаг рашаан. Лус савдгийн хорлол болсон, сүнс сүлд нь зайлсан хүмүүс арга засал хийлгэсний дараа энэ рашаанаас хүртвэл бие нь сайжирдаг гэж үздэг байжээ.

Манал (бурхан) – *Sman-bla*: ТТТ: Buddha Supreme Healer || klm: man lha; **Вав** p. 208: **Манал бурхан**: Medicine-Buddha (*Tib.* sman-bla); **KGy** Ø; **Süx** p. 131: **Манал**: tib: sman lha, klm: man lha: “эмийн бурхан”; оточ бурхан

Мачин бомра – *Rta-chen spom-ra*: ТТТ: Machen Pomra, a deity abiding on Mount Machen, a powerful local spirit from the area of Kham, the chief of twenty-one major

⁸² Vö. : Süx p. 132–133: Манжугоша: skzt: mañjugosha, tib: ’jam dbyangs.

⁸³ Vö. Süx p. 231: Ямандаг: skzt: yamantaka, klm: yamanday.

local divinities, a local deity subdued by Padmakara || klm: [?]; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 137: **Мачин бомра**: tib: rma chen 'bom ra [sic!]: “хатан голын эхэн”; Хатан голын эхэнд байдаг алдарт уул, тахиж шүтэж байжээ. Монголчууд нутаг усныхаа зарим алдарт уулыг энэ уулын нэрээр нэрлэж байсан нь бий.

Минтүг – **Mi-’khrugs-pa**: TTT: the Buddha Unshakable, Aksobhya || klm: **mingtüg**; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 138: **минтүг**: tib: mi ’khrugs pa, klm: mingtüg: 1. Акшоби бурхан; 2. дүнчүүрээс дээш таван оронт тооны нэр, минчог ч гэнэ.⁸⁴

Намнан – **Rnam-snang**: TTT: Vairochana || klm: **namnang**; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 145: **Намнан**: tib: nam snang, klm: namnang: “сайн гэрэл” Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сумын төвөөс баруун тийш 15 км зайтай орших уулын нэр; Намнангийн хүрээ (энэ уулын өвөрт байсан хүрээ).

Намсрай – **Rnam-sras, Rnam-thos-sras**: TTT: Vaishravana, name of the king of mountain deities who guards the northern quarters or the god of wealth || klm: **namsarai**; **Baw** p. 230: **Намсрай**: Namsrai (Vaishravana) (*Buddh.*) (*Tib.* nam-thos-sras); **KGy Ø; Süx** p. 145: **Намсрай**: tib: nam-thos-sras, klm: namsarai: “асар сонсогчийн хөвгүүн”; Умар зүгт оршдог, орчлон ертөнцийг баяжуулагч тэнгэр. Монголчууд Бясман тэнгэр ч гэдэг. Энэтхэгээр Кубера буюу манайхны дуудлагаар Гүвираа болно. Монголчуудын дунд арван хангал гэж алдаршсан догшин сахиусны нэг. Намсрайн биеийг алтан шар өнгөөр дүрсэлдэг. Баруун мутартаа дуаз, зүүн мутартаа эрдэнээр бөөлжсөн хулганатай. Хэвтэж буй арслан дээр хагас завилан суусан байдаг. Намсрай сахиусыг элбэг баян амьдралын билэг тэмдэг болгон биширдэг.

Риймэд – **Re-ma-ti**: TTT: **Re-ma-ti mched bzhi**: Four Remati Sisters; **gnod-sbyin Re-ma-ti**: the yakshini Remati || klm: **remed**; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 160: **Риймэд**: tib: re ma ti, klm: remed: Бурхны шашны ёсонд муу зүгийг ивээн тэтгэгч охин тэнгэр.

Үржин – **U-rgyan**: TTT: Uddiyana (*o rgyan*), the country to the north-west of ancient India where Guru Rinpoche was born on a lotus flower. The literal meaning of Uddiyana is ‘vehicle of flying’ or ‘going above and far’ || klm: **ürjīn**; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 192: **Үржин**: tib: u-rgyan, szkt: Odiyāna, klm: ürjin: “толгойн чимэг”; Энэтхэгийн хойд хэсэгт байдаг Инд мөрний дээд урсгалын сав газар, одоогийн Пакистаны нутагт бий. Монголоор Дагшин орон ч гэдэг.

Үржинба – **U-rgyan-pa**: TTT: **U-rgyan-gling-pa, U-rgyan chen-po, U-rgyan gu-ru Pad-ma-byung-gnas**: Padmasambhava || klm: **ürjīnba**; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 192: **Үржинба**: tib: u-rgyan pa, klm: ürjinba: “үржин хүн”; Үржингийн оронд мэндэлсэн ловон Бадамжунай төвдөд анх үндэслэсэн бурхны шашны нэг чиглэлийн нэр; Шүтдэг бурхад, өмсгөлөөр нь монголчууд улааны шашин ч гэдэг.

Цамба – **Tshangs-pa**: TTT: Brahma, the ruler of the gods of the Realm of Form || klm: **čamba**; **Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 207: **Цамба**: tib: tshangs pa, klm: čamba: Монголчуудын дунд арван хангал гэж алдаршсан догшин сахиусны нэг. Цамбын биеийн зүс цагаан, гурван мэлмийтэй, цагаан торгон өмсгөлтэй, баруун мутартаа дайныг дарах хутга барьсан, цагаан ажинай хөлөглөсөн байдгаар дүрсэлсэн

⁸⁴ Vö. : Süx p. 15: Акшоби: szkt: akśobhya [sic!], klm: aṣobi.

байдаг. Цамбыг шүтсэнээр үйлс бүхэн булгийн ус мэт ундран бүтнэ гэж домогт гардаг.⁸⁵

Цамбагарав – *Tshangs-pa dkar-po*: ТТТ: Brahma, a *chos skyong*, a deity || klm: *čangbu-γarbu*; **Вав** Ø; **КГy** Ø; **Süx** p. 207: *Цамбагарав*: tib: tshangs po dkar po [sic!], klm: čangbuγarbu: “цагаан эсруа”; 1. арван хангал хэмээх догшин сахиусны нэгийг Цамба гэдэг. Гурван цагийг эзэмдэгч гурван мэлмийтэй, баруун мугартаа хурц сэлэмтэй, бие хувцас нь цагаан, унасан ажинайн өнгө цагаан. Цамбын дүрийг домогт хар салхи дэгдэн, гал цахилгаан цахилсны дотор зүс царай нь хувирч хүчит луу мэт эргэн тойрноо тургидаг гэж дүрсэлдэг; 2. Монгол орны баруун хязгаарт байх мөнх цаст уул. Цамба сахиусыг билэгдэн өгсөн нэр.

Янжинлхам – *Dbyangs-can-lha-mo*: ТТТ: Sarasvati, Goddess of Wisdom and Learning, Goddess of Eloquence || klm: *yangjinlhamu*; **Вав** Ø; **КГy** Ø; **Süx** p. 232: *Янжинлхам*: tib: dbyangs can lha mo, klm: yangjinlhamu: sarasvati; “эгшигт охин тэнгэр”; Дуун ухаан, яруу найргийг тэтгэн соёрхогч охин тэнгэр.⁸⁶

Csillagászat

Az időszámítással szorosan összefügg az öt „nagy tudomány” közé tartozó csillagászat, az itt felsorolt 7 égitest neve kölcsönszóként a mongol szókészlet része lett.

Баасанг, Баваасан – *Pa-sangs, Pa-wa-sangs*: ТТТ: Venus, Friday || klm: *basang, bava-sang*; **Вав** p. 34: *баасан* (*баасан гаруэ*): 1. Venus, 2. Friday (*Tib. pa-sangs*); **КГy** p. 40: *Баасанг, баасанг*: a Vénusz bolygó; péntek, *баасанг гараг*: péntek; **Süx** p. 24: *Баасанг, баасанг*: tib: pa sangs, klm: basang: 1. долоон хоногийн тав дахь өдөр, 2. нарны аймгийн нэгэн ертөнц; *Баваасан, баваасан*: tib: pa-wa-sangs, klm: bavasang: баасан; монгол нэлнээ зөвхөн оноосон нэрийн үүргээр хэрэглэгдэнэ.

Бямба – *Spen-pa*: ТТТ: Saturn, Saturday || klm: *bimba*; **Вав** p. 81: *бямба* (*бямба гаруэ*): 1. Saturn, 2. Saturday (*Tib. spen-pa*); **КГy** p. 92: *бямба*: szombat, *csill* a Szaturnusz bolygó, *өнөөдөр бямба гараг*: ma szombat van; klm: bimba < *tib* spen-pa; **Süx** p. 51: *бямба II*: tib: spen pa, klm: bimba: 1. долоон гаригийн зургадугаар өдөр буюу санчир, 2. нарны аймгийн нэгэн ертөнц.

Даваа – *Zla-ba*: ТТТ: Moon, Monday, month || klm: *dawa*; **Вав** p. 114: *даваа I* (*даваа гаруэ*) Monday (*Tib. zla-ba*); **КГy** p. 127: *даваа I*: hétfő; Hold; klm: dava < *tib* zla-ba; **Süx** p. 76: *даваа*: tib: zla ba, klm: dava: “саран”; 1. долоо хоногийн нэг дэх өдөр, 2. нарны аймгийн нэг ертөнц

Лхагва – *Lhag-pa*: ТТТ: Mercury, Wenesday || klm: *lhayba*; **Вав** p. 205: *лхагва* (*лхагва гаруэ*): 1. Mercury, 2. Wednesday (*Tib. lhag-pa*); **КГy** p. 242: *лхагва*: szerda; <személyenév is>; klm: lhayba, *tib* lhag-pa; *Лхагва гаруэ / гаруэ*: *csill* a Merkúr bolygó

⁸⁵ Vö. Süx p. 44: Брахма: szkt: Brahma, tib: tshangs pa, klm: braham-a.

⁸⁶ Vö. Süx p. 167: Сарасвати: szkt: svarasvati [sic!], klm: sarasvadi.

- = Буд; **Süx** p. 127: *лхагва*: tib: lhag pa, klm: lhayba: Буд; долоон гаригийн гутгаарх нь.
- Мягмар** – *Mig-dmar*: ТТТ: Mars, Thursday || klm: *miṃmar*; **Вав** p. 225: *мягмар*: (*мягмар гариг*) 1. Mars, 2. Tuesday (*Tib. mig-dmar*); **КГу** p. 270: *мягмар*: *csill* a Mars bolygó; kedd; klm: *miṃmar*, *tib mig-dmar*; **Süx** p. 141: *мягмар*: tib: mig dmar, klm: *miṃmar*: “улаан нүдэн”; 1. долоо хоногийн хоёрдугаар өдөр, 2. нарны аймгийн нэг ертөнц болох марс.
- Ням** – *Nyi-ma*: ТТТ: day, date, Sun, Sunday || klm: *nima*, *nim-a*; **Вав** p. 252: *ням*: (*ням гариг*) Sunday (*Tib. nyi-ma*); **КГу** p. 314: *ням*: *vasárnap*; a Nap; klm: *nima*, *tib*; *ням гариг бүр*: *minden vasárnap*, *vasárnapon|ta*, -ként; **Süx** p. 149: *ням*: tib: *nyi-ma*, klm: *nim-a*: 1. долоон хоногийн долдугаар өдөр буюу Адъяа гариг, бүтэн сайн өдөр, 2. наран гариг.
- Пүрэв** – *Phur-bu*: ТТТ: Jupiter, Thursday || klm: *pürbū*; **Вав** p. 285: *Пүрэв*, *пүрэв* (*пүрэв гариг*) **I**: 1. Jupiter, 2. Thursday (*Tib. phur-bu*); **КГу** p. 366: *пүрэв*: *csütörtök*; a Jupiter bolygó; klm: *pürbū* < *tib phur-bu*; *пүрэв гариг*: *csütörtök*; **Süx** p. 157: *Пүрэв*, *пүрэв* **I**: tib: *phur bu*, klm: *pürbū*: “гадас”; 1. Долоо хоногийн дөтгөөр өдөр буюу бархасбадь гариг, 2. Нарны аймгийн нэг ертөнц.

Földrajzi nevek

Hegyek, folyók, tavak

A 15 elnevezés többsége mongóliai földrajzi név (9 hegy és 1 folyó), ezenkívül India legjelentősebb folyójának neve (Ганга мөрөн), valamint a két legfontosabb buddhista zarándokhely 2–2 névváltozata (Гандис – Диса, Мадросва – Мапам)⁸⁷ mellett a legmagasabb hegyként számon tartott Жомолунгма található a csoportban.

- Булнай** – *'bul-gnas*: ТТТ Ø; *'bul*: to give, offer, donate, present, to make / present / perform an offering; *gnas*: place, location || klm: *bulnai*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 45: *Булнай*: tib: *'bul-gnas*, klm: *bulnai*: “өргөлийн орон”; Хөвсгөл, Завхан аймгийн хилийн заагт орших үргэлжилсэн урт нуруу ба далайн төвшнөөс дээш 2612 м өндөр уул.
- Ганга мөрөн** – *Gang-ga*: ТТТ: the river Ganges || klm: *Gangya*; **Вав** p. 88: *Ганга мөрөн*: River Ganges; **КГу** p. 100: *Ганга*³: a Gangesz folyó; klm: *Gangya*, tib: < *Gangga* < *tib/ind*; **Süx** p. 59–60: *Ганга III*: szkt: *gaṃga* “алгуур явагч”; 1. Хималайн уулаас эх аван Бангаалын буланд цутгадаг Энэтхэгийн домогт мөрөн. Сэрүүн, тунгалаг, амтлаг, хиргүй, хөнгөн, зөөлөн, ходоодонд тустай, хоолой цэвэрлэн амгуулагч найман эрдэмт рашаан ч гэнэ, 2. Монголын зүүн өмнөд хязгаарт орших үзэсгэлэнт нуурын нэр; Гангын эцэг (Хималайн уул); Гангыг баригч (далай);

⁸⁷ Megemlítettő, hogy a két szent hely indiai nevét nem találjuk meg a kölcsönszók között – a vizsgált forrásokban.

- Гангаас төрсөн (алт); Ганга мөрний хумхи (а. Гангын элс, б. тоолшгүй, хэмжээгүй).
- Гандис** – *Gangs-te-se*: ТТТ: Kailash Snow Mountain || klm: *gandisa*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 62: *Ganduc*: tib: gangs te se, klm: gandisa: “цаст Кайлас буюу цаст уул”; Энэтхэг төвд, монголын эртний утга зохиолд олонтаа дайралддаг Цаст Хималайн нэгэн оргилын нэр, Анавад (үз) далайн ойр буй. tese нь самгардийн desa (орон) тэсэн үг.
- Гятруун** – *Dge-mtho-ri*: ТТТ Ø; vö. *dge-ba*: virtuous; virtue; *mtho*: high; high; *ri, ri-bo*: mountain || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 75: *гятруун*: tib: dge mtho ri: “Буянт өндөр уул”; Өвөрхангай аймгийн нутагт байдаг үзэсгэлэнт уул, тэнд байдаг рашаан булаг. Хятруун ч гэдэг.
- туруун** – *mtho-ri*: ТТТ Ø; vö. *mtho*: height; high; *ri, ri-bo*: mountain || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 186: *туруун*: tib: mtho ri: “өндөр уул”; Монгол газрын нэрийн бүрэлдэхүүнд ордог. Цагаан туруун, Баруун туруун гэх мэт. Гятрууныг үз.
- Дашнамжил** – *Bkra-shis-rnam-rgyal*: ТТТ Ø; vö. *bkra-shis*: auspiciousness, good luck, good fortune, goodness, prosperity, happiness; *rnam-rgyal*: complete victory || klm: *dasinamjil*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 82: *Дашнамжил*: tib: bkra shis rnam rgyal, klm: dasinamjil: “элзийт тийн ялгуусан”, Сүхбаатар аймгийн Сүхбаатар сумын нутагт байдаг уулын нэр
- Диса** – *Ti-se, Te-se*: ТТТ: Sacred mountain in western Tibet; also known as Kailash || klm: *disa*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 84: *dusa*: szkt: deśa, tib: ti-se, te-se, klm: disa (Ков.): “орон”; Цастын орон, Хималайн нурууны өндөрлөг хэсэг.
- Жомолунгма** – *Jo-mo-glang-ma*: ТТТ: Lady of Glaciers, Mt. Everest || klm: *jomulung-m-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 104: *Жомолунгма*: tib: jo-mo glang ma, jo-mo lung ma, klm: jomulungm-a: Балба, Хятадын хил дээр орших дэлхийн хамгийн өндөр оргил 8848 метр өндөр. “бургасны эзэгтэй”
- Зотол, Зотолхан** – *Gtso-tho-lha*: ТТТ Ø [?] || klm: *jotol*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 113: *Зотол(хан)*: tib: gtso tho lha, klm: jotol: “гол өндөр хайрхан”; Даригангын талархаг газарт тогтсон сөнөсөн галт уул, үнэмлэхүй өндөр нь 1425 м. Энэ ууланд зориулсан сангийн тусгай судар бий.
- Лхачинвандад** – *Lha-chen dbang-bstod*: ТТТ Ø [?] || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 128: *Лхачинвандад*: tib: lha chen dbang bstod: “их тэнгэрийн авшиг хүсэхүй”; Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан сумын нутагт орших дархан цаазтай уул, нутгийнхан навчит вандан ч гэдэг. Их тэнгэр гэдэг нь Махадева тэнгэрийн нэр юм.
- Мадросва** – *Ma-dros-pa*: ТТТ: Lake Manasarovar in Western Tibet near Mt. Kailash, sacred to Chakrasamvara, Naga King Anavatapta, who inhabits Lake Manasarovar, “Who Never Warms Up” || klm: *Madrosba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 130: *Мадросва*: tib: ma dros pa, klm: Madrosba (Ков.): “эс бүлээдсэн нуур”; Анавад, Мапамын тайлбарт үз
- Мапам** – *Ma-pham, Ma-phang Ma-dros-pa*: ТТТ: *Ma-pham mtsho*: Lake Manasarovar || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 134: *Мапам*: tib: ma pham, ma phan [sic!], ma dros pa: “үл бүлээдэгч”; Анавад далайн нэрийн төвд орчуулга, нарны туяанд

халж бүлээсдэггүй гэсэн утгатай, Кайлас уулын өлмийд орших хоёр жижиг нуурын нэг болно. Төвдчүүд *mtsho ma pham* (цо мапам – мапам далай) гэж нэрлэх бөгөөд энэ нэр орчин цагийн хинди хэлнээ чоомапана болон хувирсан буй

Норовлин – *Nor-bu-gling*: TTT: Treasure-island || klm: *norbuling*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 148: *Норовлин*: tib: nor bu gling, klm: norbuling: “Эрдэнийн хийд”; Дорнод аймгийн нутагт байдаг уулын нэр, одоогоос 8000 жилийн өмнөх хүнийг суугаагаар нь оршуулсан оршуулга эндээс олдсон. Бас Хэнтий аймгийн Бат-Ширээт сумын нутагт байх монголын хүрлийн үеийн онцлогийг илтгэсэн дөрвөлжин булш бүхий уулын нэр.

Оцол – *'Od-gsal*: TTT: luminous clarity, luminosity, brightness, clarity, lucidity, clear light || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 152: *Оцол*: tib: 'od gsal: “гэгээн гэрэл”; Дорноговь аймгийн Чойр хотоос зүүн өмнө этгээдэд орших уулын нэр. Энэ уул ац хэлбэртэй хоёр уул байдаг тул нутгийн ардуудын яриагаар Ац уул – нэр Оцол болсон гэнэ. Энэ уулын сангийн судар эдүгээ уламжлагдан иржээ.

Сансар – *Seng-gser*: TTT Ø; vö. *seng*: lion; *gser*: gold, golden || klm: *Sansar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 166: *Сансар II*: tib: seng gser, klm: sansar: “шар арслан”; Дорноговь аймгийн Чойр хотоос холгүй орших уулын нэр, Оцол сансар ч гэдэг. Угтаа сэнсэр гэсэн нэртэй байсан нь Оцолсансар гэж нийлүүлж дуудсанаас хувирч өөрчлөгджээ. Энэ ууланд зориулсан “Сэнсэр хэмээх уулинаа орших газрын эзэнд сан тахил өргөх ёс эрдэнийн эрх хэмээгч” нэртэй сангийн судар бий.

Сэврээ – *Gzig-ri*: TTT Ø; vö. *gzig*: leopard; *ri*: mountain || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 174: *Сэврээ*: tib: gzig ri: “ирвэст уул”; Говь-Алтайн нурууны гутгаар эгнээнд Нэмэгт уулаас зүүн тийш 60 км сунаан тогтсон дгд. 2437 м.

Сэлбэ – *Bsil-ba*: TTT: cool, coolness, species of tree || klm: *selbe*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 175: *Сэлбэ*, *Сэлбэ гол*: tib: bsil ba, klm: selbe: “сэрүүн”; Сэрүүн гол гэсэн утгатай, *хорш*. сэрүүн Сэлбэ; Туул голыг усаар сэлбэдгээс энэ нэр нь сэлбэх гэдэг үгээс үүсэлтэй гэж зарим хүн үзсэн нь нутлагдаагүй зүйл.

Országok, tartományok

A 15 szó Tibettel, illetve Mongóliával szomszédos országok, illetve tibetiek által (is) lakott kisebb-nagyobb területek nevét öleli fel.

Амдоо – *A-mdo*: TTT: Amdo, also called Domey (*mdo smad*) || klm: *Amdoa*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 17: *Амдоо*: tib: a mdo, klm: amdoa: Төвдийн дорно өмнийн хувьд орших Хөх нуурын газрын нэр. || RTA-M № 205: *Хамдō* (M), *Амдō* (VMI 156: 72) ‘Amdo’ || RTA-M № 205: *Хамдō* (M), *Амдō* (VMI 156: 72): ‘Amdo’

Балба – *Bal-po*: TTT: *Bal*: Nepal, Nepalese; *Bal-po*: Nepal, native of Nepal || klm: *balbu*; **Baw** p. 40: *Балба*: (*Балба улс*) Nepal; *балбачууд*: Nepalese (people); *балбын*: Nepalese (*adj.*); **KGy** p. 47: *балба*²: nepáli; Nepál; *балба/балбын хүн*: nepáli <személy>; klm: balbu <*tib* bal-po>; **Süx** Ø

- Гүнтан** – *Gung-thang*: TTT: ‘central plain’, part of Ngari Khorsum, monastery in Ngari || klm: *güng thang*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 71: *Гунтан*: tib: gung thang, klm: *güng thang*: Төвд газрын нэр, монгол ном сударт элбэг дайралдана. Төвдийн алдарт шүлэгч Миларайба энэ газрын хүн байжээ.
- Жагар** – *Rgya-dkar, Rgya-gar*: TTT: India || klm: *jagar, jayar*; **Baw** p. 153: *Жагар*: India (*hist.*) (*Tib.* rgya-gar); **KGy** p. 176: *жагар*: *biz indiai, indus*; klm: *jagar, tib rgya-dkar*; **Süx** p. 97: *жагар*: tib: rgya dkar, klm: *jayar*: “цагаан хятад”; Энэтхэг; Жагар орон || **RTA-M** № 122: *бзиак’ар* (M): ‘India’; JäD: ‘India’
- Жанаг** – *Rgya-nag*: TTT: China || klm: *Janay*; **Baw** p. 154: *Жанаг*: China (*Hist.*) (*Tib.* rgya-nag); **KGy** Ø; **Süx** p. 99: *Жанаг*: tib: rgya nag; klm: *janay*: “хар хятад”; хятад || **RTA-M** № 462: *рөвзианаг* (VMI 146: 5), *нвзианаг* (M): ‘China, Peking’; JäD: ‘China’
- Жасэр** – *Rgya-ser*: TTT: Russia || klm: *Jaser*; **Baw** p. 155: *Жасэр*: Russia (*hist.*) (*Tib.* rgya-ser); **KGy** Ø; **Süx** p. 102: *Жасэр*: k [sic!]: rgya ser, klm: *jaser*: “шар хятад”; орос; Чи тэгэхэд буруу номтой жасэрийн бузар эм домоор буяндаа цөв оруул гэдэг чинь юу билээ (Б.Р.)
- Ладаг** – *La-dwags*: TTT: Ladak, a district in Tibet || klm: *laduy*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 120: *Ладаг*: tib: la dwags, klm: *laduy*: “уулын (давааны) ам”; Монгол хуучин ном сударт *mar orin* гэж нэрлэдэг нь төвд үг болно. Энэтхэгийн Жамму Кашмир мужид харьяалагдах Хималайн вант улсын нэг. Эрт цагт Байгал нуур, монголын говиор нутаглаж байсан гэдэг. Зан заншил, соёл, амьдрал ахуйн хувьд төвдтэй тэтэй учир “Бага төвд” гэдэг
- Лин** – *gling*: TTT: 1. island, land, place, 2. sanctuary, 3. continent, 4. monastery, temple complex, 5. mansion, 6. part, 7. a district in Tibet; Ling, in Kham || klm: *ling*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 123: *Лин II*: tib: gling: “тив”; Төвдийн Амдоо нутгийн Хөх нуур, Хатны голын эх орчим, монгол, төвд, уйгар нар урьд нутаглаж байсан газрын нэр. Лин оронд XI зуунд Гэсэрийн тууж зохиогджээ. || **RTA-M** № 4: *alāṅ* (M): ‘country’
- Тажиг, Тагсиг, Тагсигийн орон** – *Ta-zig, Stag-gzig*: TTT: Iran, Persia || klm: y?]; **Baw** p. 327: *Тажиг*: Persia (*hist.*) (*Tib.* ta-zig); **KGy** Ø; **Süx** p. 177: *Тагсиг, Тагсигийн орон*: tib: stag gzig: “барс ирвэсийн орон”; Эртний Перс орныг төвдчүүд ийн нэрлэж байсан нь монгол түүхийн бичгүүдэд дайралддаг. Одоогийн Тажиг(стан) орны нэр ч үүнээс үүдэлтэй.
- Төвд, Төвөд, Түвд** – *Stod-bod*: TTT: *Stod*: name of Far Western Tibet, Upper, Western Tibet || klm: *töbed*; **Baw** p. 350: *Төвд*: 1. Tibet, 2. Tibetan, *төвд хэл*: Tibetan language, Tibetan, *төвд эмнэлэг*: Tibetan medicine; **KGy** p. 450: *төвд, түвд*: tibeti; Tibet; klm: *Töbed*; *төвд үсэг*: tibeti betül/írás; *төвдийн уран зохиол*: tibeti irodalom; *төвдөөр, түвдээр*: tibetül; **Süx** p. 184: *төвөд*: tib: mtho ’bod (pa) [sic!], klm: *töbed*: “өнлөрлөгөөс дуудах”; Төвд газар уулархаг орон учраас эрт цагт төвдчүүд бараа бараа нь харагдах уулын оройд оромж цамхаг босгон бие биеэ дуудалцан хэл мэдээ өгдөг байснаас “өндрөөс дууддаг орон” гэсэн утгаар нэрлэх болсон гэдэг.

- Үй Зан** – *Dbus-Gtsang*: TTT: U and Tsang || klm: *üi zang*; **Вав** Ø; **КГү** Ø; **Süx** p. 191: *Үй Зан*: tib: dbus-gdzan [sic!], klm: üi zang: Төвдөд байдаг Үй мөрөн, Зан мөрөн; Зарим номд төвдийн хоёр том мужийн нэр гэдэг. Угтаа Үйзан орон гэвэл Үй нь Өмнөд төвд орон, Зан нь умарт төвд орон, нийлээд төвд орныг нэрлэх ерөнхий нэр ажээ. || **РТА-М** № 163: *ᠭᠤᠢᠰᠠᠩ* (М), *ᠭᠤᠢᠰᠠᠩ* (VMI 146: 2, 11), *ᠬᠤᠭᠢᠰᠠᠩ* (М): ‘Tibet, Lhasa’; JäD: ‘Ü and Tsang’
- Ханчин** – *Khams-chen*: TTT: *Khams*: A province in eastern Tibet || klm: *qanč’in*; **Вав** p. 428: *ханчин гутал*: Tibetan boots; **КГү** Ø; **Süx** p. 196: *Ханчин I*: tib: khams chen, klm: qanč’in: “Их хам (орон)”; Төвдийн нэгэн газар орны нэр. Хамын орон. Энэ газрын нэрлэсэн зүйл цөөнгүй; ханчин гутал (төвд гутал); ханчин булигаар (төвд булигаар).
- Хач** – *Kha-che*: TTT: Kashmir; person from Kashmir, Kashmiri || klm: *qači*; **Вав** Ø; **КГү** p. 568: *хач*²: *rég kasmiri*; klm: qači < tib kha-che; *хач гүрэм*: kasmiri safrány <füszeg>; **Süx** Ø
- Цайдам** – *Tshwa-dam*: TTT: *Tshwa-dam gzhung/thang-gzhung/gzhongs-sa*: Tsaidam Basin || klm: *čayidam*; **Вав** p. 502: *цайда́м* 1. Tsaidam (*p.n.*), 2. salty plain (*geog.*); **КГү** Ø; **Süx** p. 206: *цайда́м*: tib: tshad ‘dam [sic!], klm: čayidam: 1. Цайдамын хотгор, 2. *шилж.* хужир марз гарах газар, 3. хөндий тал; цайдам хөндий.
- Цал** – *Mtshal*: TTT: place in Tibet || klm: *čal*; **Вав** Ø; **КГү** Ø; **Süx** p. 206: *Цал III*: tib: mtshal, klm: čal: Төвдийн нэгэн районы нэр.

Városok

A szótárakban 3 városnév található, a tibeti főváros mellett, a buddhizmus szempontjából fontos indiai városok.

- Дорждан** – *Rdo-rje-gdan*: TTT: Bodhgaya; Vajrasana, “the diamond throne of enlightenment”, diamond seat, place of Shakyamuni Buddha’s enlightenment, the modern Bodh Gaya || klm: *dorjidan*; **Вав** Ø; **КГү** Ø; **Süx** p. 87: *Дорждан*: tib: rdo rje gdan, klm: dorjidan: Очирт суурин (үз); p. 153: *Очирт суурин*: szkt: vajrāsana=, tib: rdo rje gdan, klm: včir tu saγurin.⁸⁸
- Лхас (хот)** – *Lha-sa*: TTT: Lhasa, ‘Abode of the Gods’, the capital of Tibet || klm: *Lhasa Lhas qoto*; **Вав** p. 205: Lhasa; **КГү** p. 758: *Лхас хот*: *földr* Lhasza; klm: Lhas qoto, tib Lha-sa; **Süx** p. 128: *Лхас*: tib: lha sa, klm: lhasa: “бурхны газар (орон)”; МЭ-ний VII зууны тэргүүн хагасаас буюу Соронзонгомбо хааныг төр барьж байх үеэс ийн нэрлэж ирсэн Төвдийн нийслэл хот; далайн төвшнөөс дээш 11600 фүүгийн (тохой) өндөрт оршдог.
- Налиндар** – *Na-len-dra*: TTT: Nalanda monastery in Magadha || klm: [?]; **Вав** Ø; **КГү** Ø; **Süx** p. 143: *Налиндар*: tib: na len dra < szkt: nālanda: Налендра; Наланда.⁸⁹

⁸⁸ Vö. Süx p. 40: Бодгаа: szkt: Bodhigaya; Очирт суурин.

⁸⁹ Vö. Süx p. 143: Наланда: szkt: nālanda, klm: nalanda

Kolostorok

A 15 név 16 (12 tibeti, 4 mongóliai) kolostort jelöl.

Бэрэвэнг – **'Bras-spungs**: **TTT**: Drepung, 'Heap of Fruition' one of the three main Gelukpa monasteries, located north of Lhasa; monastery, ancient town in Orissa || klm: *brayibung*, *Barayibung keyid*; **Baw** Ø; **KGy**: *Бэрэвэнг хийд*: *földr* Beréven <egykor híres, 1937-ben lerombolt kolostor-város Hentejben>; klm: Barayibung keyid, *tib* 'Bras-spungs; **Süx** p. 44: *Брайбун*: *tib*: 'bras spungs, klm: brayibung: "ту-таргын овоолго"; 1. Энэтхэгийн Орисса муж улсын гол хот Катакын этний нэр Дхааньяакатака гэсэн нэрийн төвд орчуулга; 2. Төвдийн Лхас хотоос баруун зүгт 4 бээрт 1416 онд лам Жамъян Цорж Даш Балдан (1379–1449)-ы үндэслэн байгуулсан Гэлугба (үз) нарын хамгийн том хийд, 7–8000 оршин суугчтай, 7 дацантай байжээ. Гоман дацанд нь их төлөв монгол, Сибирийн буриад, Ижил мөрний халимагууд суралцаж байсан. Бэрэвэн ч тэж нэрлэдэг. Бас Балдан Брайбун ч гэдэг.

Галдан, Гандан – **Dga'-ldan**: **TTT**: Ganden (Monastery), a large monastery of the Gelukpa order near Lhasa in Central Tibet; Tushita Heaven, the Joyous Land, the fourth heaven in the realm of desire gods || klm: *yaldan*, *yangdan*; **Baw** p. 88: *Гандан II*: Gandang, name of a temple and district in Urga, and later a lamasery in Ulaanbaatar; 88: *Гандан орон*: the Tushita paradise (*Buddh.*) (*Tib.* dga'-ldan-gyi gnas); **KGy** p. 758: *Гандан тэгчинлин хийд*: *földr* az ulánbátori Gandan kolostor; klm: Gandan, *tib* Dga'-ldan theg-chen gling; **Süx** p. 58: *Галдан, Галдан хийд*: *tib*: dga' ldan, klm: yaldan: "төгс баясгалант"; Монголчууд гандан гэж дууддаг нь төвдийн шанаган а-г н- болгон дуудсан хэрэг. Ер энэ үгийг Гаадан, Гандан, Галдан гэж өөр өөрийн аялгаар дуудаж иржээ. Энэ нь Лхас хотоос дээш өндөр уулын оройд хориод мод газарт 1409 онд Зонхов богдын үндэслэн байгуулсан хийдийн нэр; p. 60: *Гандан II*: *tib*: dga' ldan, klm: yangdan: "төгс баясгалант"; Гандан хийд (Монголын Их хүрээний шашин номын хийд. 1838 онд дандрын ёсны сүм дуган барьж Гандан хийд буюу Гандантэгчинлин гэж нэрлэжээ. Энэ хийд шашны хурал ном болон дээд номыг судлах гүн ухааны төв болж иржээ).

Гүмбум – **Sku-'bum**: **TTT**: the Kumbum temple (*Sku 'bum byams pa gling*), a monastery built on spot of Tsong Khapa's birth place in Amdo, located east of lake Kokonor || klm: *günbum*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 70: *Гүмбум*: *tib*: sku 'bum, klm: günbum: "буман бие", Угтаа арван түмэн Сэнгэннаро (Арслангийн хүрхрэлт) бурхны дүрст Майдарын хийд гэсэн утгатай. Төвд оронд байдаг, шарын шашны зургаан их хийдийн нэг. Шашны домогт гардгаар Зонховыг эхээс мэндлэхэд хүйсийг нь хайчлах үест нэгэн дусал цус газарт дуссанаас тэр газарт арван түмэн навчтай зандан мод ургаж, навс бүрд нь Сэнгэннаро бурхны дүрс аяндаа тодорсон учир Гүмбум (Буман биет) хийд гэж нэрийдэх болсон гэдэг

Дамбадаржаа – **Bstan-pa dar-rgyas**: **TTT** Ø [?] || klm: *dambadarjai*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 78: *Дамбадаржаа*: *tib*: bstan pa dar rgyas, klm: dambadarjai: "шашин дэлгэрүүлэгч"; Одоогийн Улаанбаатарын умар этгээдэд 1765 онд Манжийн хааны

- хөрөнгө хүчээр II богд Жавзандамба хутагтын (1724–1758) дурсгалд зориулан барьсан хийд. Тухайн үедээ 700 гаруй ламтай, дөрвөн дацан, 12 аймагтай байжээ.
- Даржаалин** – *Dar-rgyas-gling*: TTT: monastery in Upper Tibet || klm: *darjayiling*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 81: *Даржаалин*: tib: dar rgyas gling, klm: darjayiling: “өр-гөжин дэлгэрэх хийд”; Дээд төвдийн бурхны шашинтны том хийдийн нэр.
- Дашинчилэн** – *Bkra-shis-'khyil*: TTT: Da-shi-kyil: name of Monastic University in Amdo Province || klm: *dasinčiling*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 82: *Дашинчилэн*: tib: bskra shes 'khyil [sic!], klm: dasinčiling: “өлзийт уйлга, өлзийт зөв эргүүлэг”, Булган аймгийн нутгийн нэгэн уул
- Дашлхүмбэ** – *Bkra-shis lhun-po*: TTT: seat of Panchen Lama, ‘heaps of glory, auspicious events or things’, monastery near Shigatse || klm: *dašihümbe, dasi lhungbu*; **Baw** Ø; **KGy** p. 758: *Дашлхүмбэ*: *földr* Tasilhunpo; *tib* Bkra-shis lhun-po; **Süx** p. 82: *Дашлхүмбэ*: tib: bkra shis lhun po, klm: dasi lhungbu: Төвдийн Лхас хийдээс 250 мод газарт, Цан мужийн Нян голын урсгалын доод хэсэгт Зонховыг таалал төгссөний хойно түүний шавь анхдугаар Далай лам гэгдэх Гэндэндүв 1447 онд байгуулсан хийд. XVII зуунаас эхлэн энэ хийдийн ширээт лам нарыг Банчин римбүүчий буюу монголоор Банчен эрдэнэ гэж нэрийдэх болжээ. Энэ хийд нь Төв төвдөд байсан шар малгайтны хамгийн том төв болж байжээ
- Дэргэ** – *Sde-dge*: TTT: Derge in Kham, Kingdom and town in Eastern Tibet, a district in Tibet || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 94: *дэргэ*: tib: sde drge [sic!]: Дорнод төвдийн хот ба хошууны нэр. Ном барлаж байсан. Дэргэ данжур.
- Жанчивлин** – *Byang-chub-gling*: TTT: Bodhi Temple. A temple at Samye || klm: *jangčubling*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** pp. 101–102: *Жанчивлин*: tib: byang chub gling, klm: jangčubling: “бодь тив, хийд”; Төв аймгийн Архустайн нутагт байдаг рашаант газар; Домгийн ёсоор Жанчив гэлэн гэдэг хүн олж нээсэн гэх ба Жанчив гэлэнгийн рашаан гэсэн ардын тайлбар бий.
- Лавран, Лаврин** – *Bla-brang*: TTT: a district in Tibet; *Bla-brang Bkra-shis-'khyil*: Ta-shi khyil monastery in Labrang || klm: *labrang*; **Baw** Ø; **KGy** p. 237: *Лаэран*: *föld* Labrang, nagy tibeti kolostorváros a kínai-tibeti határvidéken; klm: < *tib* bla-brang; **Süx** p. 119: *Лаэран*: tib: bla brang, klm: labrang: “ламын ордон”; 1. Брайбун хийдийн Гоман дацангийн ширээт лам байсан их ламтан Агваанзундуйн (1648–1722) дорнод төвдөд үүсгэн байгуулсан шар малгайтны том хийд. Энэ хийдэд монголчууд эргэл мөргөл их хийдэг байжээ; 2. хүндтэй лам, хутагт хувилгаадын суух орон байр; Монгол хэлнээ лаврин гэж хэлж бичих нь ч бий.
- Нартан** – *Snar-thang*: TTT: Narthang, village & monastery || klm: *nartan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 146: *Нартан*: tib: snar-thang, klm: nartan: Төвдийн Дашлхүмбэ хийдээс баруун хойт зүгт 6 бээрийн цаана усан тахиа жил (1153 он)-д анх байгуулагдсан Гаадамбын чиглэлийнхний алдарт хийд Дайчин улсын үед төвд “Танжур”, “Данжур”-ын модон барын хэвийг энэ хийдэд барласан нь машинд алдаршсан түүхтэй.
- Сажа** – *Sa-skya*: TTT: 1. Sakya, one of the four major schools of Tibetan Buddhism. It was established in the 11th century by Drogmi Lotsawa (*'brog mi lo tsa ba*), a disciple of the Indian master Virupa, 2. Sakya, the seat of the Sakya school, Sakya

was founded by Kōnchok Gyalpo of the powerful Khōn family, in 1073 || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 162: *Сажса*: tib: sa-skya: “цайвар шороот” – төвдийн Үй Зан орны Бомбори уулын цагаан шороот газрын нэр, эндээс урьд цагт олон алдарт номын мэргэд төрсөн; Сажса бандид Гунгаажалцан, Сажса лам.

Сэра – *Se-ra*: TTT: Sera monastery, ‘place of wild rose or brier’, large monastery near Lhasa, || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 176: *Сэра*: tib: se-ra: Сэра хийд, “зэрлэг сарнайн орон”; Төвдийн Лхаса хотоос умар зүгт 3 мод газарт 1419 онд байгуулсан томоохон хийд.

Төвхөн – *Sgrub-khan*: TTT: the practitioner, sadhaka || klm: *tobqan*; **Baw** p. 351: *төвхөн*: simple, plain, modest; **KGy** Ø; **Süx** pp. 184–185: *Төвхөн, Төвхөн (сүм) хийд*: tib: grub khan, klm: *tobqan*: “бүтээлийн байшин”; Өвөрхангай аймаг, Орхонь хойт биед буй Шивээт ууланд гурван талаараа өтгөн модорхог уулаар хүрээлэгдсэн хад цохиотой уулын өвөр тал буюу ёроолоосоо 20 метр өндөрт, ургаараа 40 гаруй метр, өргөнөөрөө 30 орчим метр талбайтай дэвсгэ дээр байгуулсан анхдугаар богд Өндөр гэгээн Занабазарын бүтээлийн сүм; Монгол бичгээр Дубхан гэж бичсэн байдаг.

Шалу – *Zha-lu*: TTT: district in Tsang, *Zha-lu dgon-pa*: Shalu Monastery || klm: *šalu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 219: *Шалу*: tib: zha lu, klm: šalu: Өрнөд Төвдийн Зан мужийн нэгэн хэсэг. Эндээс олон хэлмэрч төрж гарснаас тэднийг Шалу лозваа гэдэг байв.

3.2.2. A tibeti nyelv jelentősége a mongol egyházi életben

A Mongóliában létesült kolostorok szerzetesei a *dge-lugs-pa* rend képzési rendszerének részeseivé váltak. Közülük sokan *Dbus*, *Gtsang*, *A-mdo* és más tartományok kolostori iskoláiban végeztek tanulmányaikat tibeti nyelven és műveiket is tehetiül alkották.⁹⁰ Elsőként Vostrikov fogalmazta meg, hogy a tibeti olyan funkciót töltött be a lamaizmus elterjedtségi területén, mint a középkori Európában a latin.⁹¹ A legtehetségesebbek magas szintű képzettséget szereztek és jelentős életművet hagytak hátra. Ennek az irodalomnak a nagyságát érzékelteti Gombojab: *Mongol szerzők tibeti nyelven írott alkotásai* című 40 oldalas listája, amely 208 tudós-szerzetes nevét sorolja fel.⁹² Lokesh Chandra két kiadványában is foglalkozik a mongol szerzetesek tibeti nyelvű vallásos irodalmi tevékenységének számbavételével: az *Eminent Tibetan Polymaths of Mongolia* és a *Materials for a History of Tibetan Literature* című művében egy sor mongol szerzetes rövid életrajzát és *gsung-’bum*-ját mutatja be.⁹³ Az utóbbi évek jelentős vállalkozása Ragchaa Byambaa háromkötetes munkája,⁹⁴ amely 60 mongol szerzetes életművét veszi számba, a részletes katalógus a könyvek tibeti címe, terjedelme és mérete mellett a kolofonokat is közli.

⁹⁰ L. Teleki 2005.

⁹¹ Vostrikov 1962.

⁹² Gombojab 1959.

⁹³ Lokesh Chandra 1961; 1963

⁹⁴ Ragchaa 2004.

3.2.3. A mongol köznyelv tibeti elemei

A tibeti nyelv használata nem maradt meg a kolostorok falain belül, a világi hívek legközelebből a névadáson keresztül kerültek kapcsolatba a tibeti nyelvvel, azon kívül a közkeletű lamaista kifejezések is bekerültek a köznyelvbe, illetve azokon a területeken, ahol a két népcsoport évszázadokon keresztül egymás mellett élt, természetes folyamat volt a kölcsönszók megjelenése.⁹⁵

3.2.3.1. A tibeti névadási hagyományok átvétele

A buddhistaivá vált mongolok körében a tibeti névadási szokások terjedtek el. A nevek általában két elemből állnak, melyek kétszótagosak. Ezek az elemek jelentéssel bíró szavak, gyakran vallással kapcsolatosak. Ilyen elemek pl. *Dpa'-ldan* ('hósi'), *Bsod-nams* ('érdem'), *Rdo-rje* ('gyémánt'), *Tshe-ring* ('hosszú életű, isten'), *Brtson-'grus* ('igyekezet'), stb. Az effajta személyeknek nem utalnak az illető családjára, szüleire. A tibetiben használatuk nem merev, többségük lehet akár fiú-, akár lánynév. Néhány kivétel azért van: pl. a *Sgrol-ma*, ami *Tārā* istennő tibeti neve, természetesen csak lányoknak adják, vagy a '*Jigs-med* 'rettenthetetlen' többnyire fiúnév egyik eleme.

A tibeti gyakorlatban a világi ember születésekor kap egy nevet, mely élete során nem változik (pl. házasságkötéskor sem). A szerzeteseknél azonban más a helyzet: a szerzetesi fogadalom letételekor új nevet kap, ami jellegében nem mutat semmilyen különlegességet, általában hasonló elemekből áll, mint amilyen a világi neve volt. A képzés előrehaladtával azonban változik a helyzet. Ahányféle tanítási hagyományt sajátít el a szerzetes, annak megfelelően újabb és újabb neveket kap mestereitől. (Congkapának pl. 16 neve ismeretes.) Ezek a beavatásokkor kapott nevek már hosszabbak is lehetnek, gyakran kapcsolódik hozzájuk a tudós-szerzetes képességeit kiemelő állandó jelző (pl. *Blo-bzang* 'szép értelmű'). A híressé vált mestereket sokszor egyszerűen származási helyükről nevezik el (pl. *Tshong-ka-pa* 'Hagyavölgybeli'), esetenként a kolostorról, ahol tevékenykedik.

A mongol nyelvben a tibeti névelemek a mongol kiejtésnek megfelelően alakultak, néhány példa: Агван – Ngag-dbang, Ванчүг – Dbang-phyug, Дандар – Bstan-dar, Дамдинсүрэн – Rta-mgrin-srung, Данзин – Bstan-'dzin, Жалцан – Rgyal-mtshan, Жамбал – 'Jam-dpal, Жигмэд – 'Jigs-med, Лувсан – Blo-bzang, stb.

Ezen túlmenően tibeti neve van a kolostorok többségének, pl. Бэрэвэнг хийд – 'Bras-spungs, sőt hegyeknek, folyóknak is lehet tibeti elnevezése, mint pl. a már bemutatott Зотолхан – Gtso-tho-lha (hegy), Сэврээ – Gzig-ri (hegy), vagy Сэлбэ гол – Bsil-ba (folyó).

⁹⁵ L. Jambalsüren 2007; Norbu–Takeuchi 1991; Róna-Tas 1966.

3.2.3.2. Tibeti szavak a mongol köznyelvben

Az itt felsorolt összesen 260 szó számos témakört ölel fel, legtöbb köztük a növények, ásványok neve, különféle használati tárgyak elnevezése és általános kifejezések.

Állatok

A vizsgált forrásokban talált 17 tibeti eredetűnek jelölt állatnév többsége emlős és madár (7, ill. 5), de találunk köztük Indiában élő folyami hullót és tengeri élőlényt is.

багваахай – *pags-pa-byi'u, lpags-bye'u*: TTT: bat || klm: *baybaqai*; **Вав** p. 35: *багваахай*: Bat, Little Brown Bat, Mouse-eared Bat, Myotis, *Сахалт Багваахай*: Whiskered Bat, M. mystacinus, *Усны Багваахай*: Daubenton's Bat, M. daubentoni; *багваахай цэцэг*: Dandelion, Taraxacum officinale; **КГу** p. 41: *багваахай*: *állat* denevér (*сарьсан багваахай*, Chiroptera-fajok); klm: *baybaqai*; **Süx** p. 25: *багваахай*: tib: *pags pa byi'u*, klm: *baybaqai*: “сарьсан шувуухай”; Монголоор сарьсан багваахай гэнэ. Урт хуруунуудыг холбосон сарьсан далавчтай, өнгө хар, хулганатай адил нэг зүйл амьтан, шөнө нисдэг. Эртний домгийн ёсоор соёогоо араатанд, далавчаа жигүүртэнд үзүүлж хоёр нутагтан болохоо илэрхийлдэг.

балим – *ba-lang*: TTT: ox, cattle; cow; elephant; bull, bullock || klm: *balim*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 30: *балим*: tib: *ba lang*, klm: *balim*: 1. үхрийн үрсийн цацлын үгэнд гардаг үхэр сүргийг үржүүлж өсгөх тэнгэр, 2. үхрийг муушаасан нэр.

бамин – *ba-men*: TTT: *gayal wild ox*, *Bos gavoeus*, *bamen deer* (looks like a cow), *buffalo-calf* || klm: *bamin*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 31: *бамин*: tib: *ba-men*, klm: *bamin*: *Bos gavaelus*; 1. Азийн өндөрлөг болон Төвд оронд байдаг уулын зэрлэг үхэр, зэрлэг бух. Бас гаршуулж тэжээсэн нь ч бий. Сүү шим ихтэй, эвэр нь эмийн найрлагад орлог. Хүрэн өнгөтэй байман нь энэтхэгт байдаг, урт бөөрөнхий эвэртэй, 2. үхэр лүгээ хэлбэр адил хайнагийн тугал, 3. зантай адилавтар бөгөд хөл охор, биедээ бидэр хайрстай, хамрын үзүүрт нэг эвэртэй нэгэн зүйл гөрөөс; хирс ч гэнэ.

галбинга – *ka-la-ping-ka*: TTT: *warbling bird sparrow*, *singing bird with a sweet voice*, *Indian cuckoo* || klm: *galabingga*; **Вав** p. 87: *галбинга*: 1. the “Indian Cuckoo”, 2. *Kalavingka*, a fabulous bird (*Skr.*); **КГу** p. 99: *галбинга (шувуу)*: *irod kalavinkamadar* (*indiai kakukk*); *tüzmadár*, *föniks*; klm: *galabingga*, *tib ind*; **Süx** p. 58: *галбинга*: *szkt: kalavinka*, klm: *yalabingy-a*: 1. таван зүйл солонгорсон өнгөтэй, эрүүний доор мушгиа чанлартай, гарди лугаа төстэй шувуу. Өндөр нь хагараагүй байхад яруу дуугаараа баясгадаг шувуу гэж домогт гардаг. Угтаа цэвэр ёс суртахуун, цэцэн ухаан, адбиш ариуны билэгдэл болсон шувуу, 2. богино иштэй, цэцэг нь галбинга шувуутай адил төстэй, өнгө цагаан, намраар цэцэглэдэг цэцэг.

гүмбэр, гүмбараа, хүмбраа матар – *kum-bi-ra, kum-bi-ra ma-tar*: TTT: 1. *crocodile of the Ganges*, 2. *name of a yaksha* || klm: *kümbara, gümbara, gümbir-a*; **Вав** p. 105: *гүмбэр матар*: *crocodile* (*Skr., Tib.*); **КГу** p. 118: *гүмбараа матар*: *állat*

- krokodil(us); klm: gūmbara matar < tib; *ujg/tohár/ind*; p. 625: *хүмбраа матар*: *állat* alligátor; krokodil; klm: kūmbara, gūmbara < tib/ind, matar < *ujg/tohár/ind*; **Sūx** p. 70: *гүмбраа*: tib: kum bi ra < szkt: kumbhīra, klm: gūmbir-a: 1. их матар буюу дуурсагч матар. Ганга мөрний матар. Гүрвэл мэт агаад том, халуун орны гол мөрөн, нуур намагт оршино. Хөл богино, ам том, шүд хурц, биеийн урт 2–5 метр хүрнэ, 2. хүүр хүнийхтэй адил, бие барсынхтай адил, дуу нь нялх хүүхдийнх шиг, домогт гардаг нэг зүйл усны араатан
- дигваранц, дигваранз** – *sdig-pa-rwa-can*: **TTT**: scorpiion || klm: *diybaranja*; **Baw** p. 126: *Дигваранц*: Scorpiion; **KGy** Ø; **Sūx** p. 83: *дигваранз*: tib: sdig pa gwa can, klm: diy-baranja: Buthus occitanus; Өнгө хар, зургаан хөлтэй, хөл нь үетэй, сүүлний үзүүртээ салаа, хорт хавчууртай, наймалжаас биеэр бага хорхой. Уурласан үедээ өөрийгөө ч хатгадаг, сүүлээ агсаж байдаг тул Ямаан ууцат гэж нэрлэх нь бий. Монголоор “хилэнцэг хорхой” гэж орчуулан нэрлэнэ. Ардын эмнэлэгт эмийн найрлагад орно. Дигваранзад хатгуулсан буюу шавуулсан хүний амаар хөөс цахран, амьсгал нь тасалдан үхдэг гэсэн ардын яриа байдаг.
- жалар** – *byi-la*: **TTT**: cat || klm: *jilar*; **Baw** Ø; **KGy** p. 177: *жалар*: *rég macska*; klm: jilar, *vö tib* byi-la; **Sūx** p. 98: *жалар*: tib: byi la, klm: jilar: ‘муур, мий’
- жунгаа** – *skyung-ka*: **TTT**: jackdaw, choughs, Pyrrhocorora Graculus, bird of the crow family common in the Tibetan high plateau; it has a black body with red beak and claws || klm: *jungy-a*; **Baw** p. 160: *жунгаа*: Alpine Chough, Pyrrhocorax graculus (*Tib. skyung-ka*); **KGy**: Ø; **Sūx** p. 105: *жунгаа*: tib: skyung ka; klm: jungy-a: Улаан хошуут, чогнуун, турлиах, Дуггосогах
- замба** – *rtsangs-pa*: **TTT**: lizard, Agama Himalayana Sacra Smith, chameleon, kind of lizard || klm: *jamba, Aqama*; **Baw** p. 168: *замба гүрвэл, замба зараа*: (see Гүрвэл); p. 106: *гүрвэл*: Lizard, *Замба Гүрвэл (Цаст уулын Гүрвэл)*: Agama (type of large lizard), *Толбот могой Гүрвэл*: Eremias arguta; **KGy** Ø; **Sūx** p. 109: *замба II, замба гүрвэл*: tib: rtsangs pa, klm: jamba: Aqama; Биеийн хэмжээ янз бүр боловч том нь уртаараа 25–30 см, өргөн нь 3–5 см, толгой дээрээ олон хатуу товруутай, хөх буюу ногоон саарал өнгөтэй могой гүрвэлтэй төстэй гүрвэл. Хүн харвал цээжээ өндийлгөн, товруу хуягаа арзайлган, сүүлээрээ газар гуядан, амаа ангайлган ухасхийн сүрдүүлдэг. Замба зараа, хадны гүрвэл, их гүрвэл гэхчлэнгээр нэрлэдэг. Монгол Алтайн цаад говийн Цагаан богд, Атас, Ээж хайрханд элбэг тохиолдоно.
- зом** – *mdzo-mo*: **TTT**: the female offspring of a yak and a cow, female of hybrid birth, common dairy beast in Tibet || klm: *jomu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Sūx** p. 112: *зом, зом гүргэм*: tib: mdzo mo, klm: jomu: гүргэмийн нэгэн зүйл
- ларз** – *gla-rtsi*: **TTT**: musk || klm: *larji*; **Baw** p. 203: *ларз*: musk (*Tib. gla-rtsi*); **KGy** Ø; **Sūx** p. 123: *ларз*: tib: gla-rtsi, klm: larji: “хүдрийн заар”; Бие гүйцсэн хүдрийн эрэгчин болох гирээний хүйсний хажууд байх сайхан үнэрт булчирхай. Өрнө дорнын ардын эмнэлэгт ариутгал эм болгож, үнэртний зүйлд өргөн хэрэглэж иржээ. || **RTA-M** № 275: *laşdzë* (VMI 36: 78, 82, 83 etc., p. 61), *lärsdza* (M): ‘musk’; JäD: ‘id.’

- цэргү** – *bse-ru*: TTT: rhinosceros horn, unicorn, rhinoceros, Unicornis Linnaeus Rhinoceros; clumsy deer || klm: *serü*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 176: *цэргү*: tib: bse ru, klm: serü: 1. бодь гөрөөс; тэнгэрийн тураг (Ков.), 2. хирс, 3. *шилж*. нэгийн тооны илт өгүүлэх нэр
- цууцаль** – *chu-skyar*: TTT: species of water fowl, spoon bill, duck, bittern, kind of goose || klm: *čuučali*; **Baw** p. 513: *цууцаль*: Godwit, Limosa; *Морин цууцаль*: Blacktailed Godwit, L. limosa; **KGy** p. 669: *цууцаль*: *állat sárszalonka* (Capella gallinago); **Süx** p. 210: *цууцаль*: tib: chu skyar, klm: čuučali: Шар хүрэн өнгөтэй, хушуу урт, хөл өндөр, сүүл охор, хорхой шавьжаар хооллодог нүүдлийн шувуу. Үхэр цууцаль, хонин цууцаль гэхчлэн хэдэн зүйл бий.
- чалба** – *mchil-ba*: TTT: sparrow(?), Passer montanus Linnaeus || klm: *čilba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 212: *чалба*: tib: mchil ba, klm: čilba: Galerida; Улаан толгойт болжмор. Дээр цагт энэтхэг төвдөд тэжээж байсан тэжээвэр болжмор. Хавар үүрээр жиргэдэг богширго, халтар амтай мөнгөн цагаан, номхон болжмор. Хавар цагт өдөр, шөнө янз бүрээр дуугардаг болжморын эрийг нь чалба гэнэ гэж эмийн сударт гардаг. Галандага шувууны тайлбарт үз.
- шүр** – *byi-ru, byu-ru*: TTT: coral || klm: *sirü, siru, širü*; **Baw** p. 552: *шүр*: corail, шүрэн арал: coral island (Tib. byi-ru); *Шүрэн-гүндэс*: Corallorhiza, *Гурвалсан шүр*: Coral-root Orchid, C. trifida; **KGy** p. 719: *шүр(эн)*: koráll; klm: sirü, siru < *tib* byi-ru; *шүр сувд*: korállgyöngy; *шүрэн арал*: korállsziiget; *шүрэн эрх*: korállfűzér; **Süx** p. 227: *шүр*: tib: byu ru, byi ru, klm: širü: 1. далай тэнгисийн ёроолд хүйгээр амьдардаг ургамал мэт суумал амьтан. Шүрний үзүүр нь улаан, ёзоор нь цагаан буюу хар өнгөтэй, монголчуудын эрхэмлэдэг есөн эрдэнийн нэг. Шүр хорхой ч гэнэ, 2. энэ амьтны эдээр хийсэн чимэглэл; *хорш*. шүр сувд. || **RTA-M** № 690: *šüru* (M), *fsurë* (Sch 858), *wsirë* (76): ‘coral’; JäD: ‘id.’
- элээ** – *ne-le*: TTT: mouse-hawk; species of harrier hawk, Circus melanoleucus, kite || klm: *eliy-e*; **Baw** p. 562: *элээ*: Kite, Milvus; **KGy** p. 729: *элээ(н)*: *állat kányá* (Milvus), klm: eliy-e; **Süx** p. 228: *элээ*: tib: ne le, kínai: ěliě (ууль), klm: eliy-e: Улайд дуртай жижиг амьтас, хорхой шавж зэргийг идэж амьдардаг махчин шувуу.
- янги́р** – *g.yang-dkar*: TTT: sheep || klm: *yanggir*; **Baw** p. 584: *янги́р*: (*Янги́р ямаа*) Mountain Goat, Capra sibirica; **KGy** p. 754: *янги́р*: *állat vadkecske, köszáli kecske* (Ibex) = *янги́р ямаа*; klm: yanggir imayan; **Süx** p. 232: *янги́р*: tib: gyang dkar [sic!], klm: yanggir: 1. мөнгөн цагаан өнгө, 2. өвөл цагт шаргал, саарал, хацартаа цагаантай нэг зүйл зэрлэг ямаа; Төвд хэлээр зэрлэг хонийг янгар гэдэг нь утга шилжсэн бололтой. Гэвч янгир гэдэг нь тунгус хэлний “ян(уул)ын амьтан” гэсэн утгатай байж магадгүй.

Növények

A tibeti kölcsönszók egyik legnagyobb számú csoportját képezik a növénynevek (összesen 120).

Gyógy- és fűszernövények

Mivel a gyógyászat a buddhista tudományok közé tartozik, indokolt lenne a gyógynövényeket a gyógyító szerek között, ott felsorolni. A gyógyhatással bíró növények elkülönítése a növények csoportján belül – a növények sokoldalú felhasználása miatt – rendkívül nehéz, külön kutatást igényelne, ezért maradtak együtt a fűszerekkel egy nagy csoportban (összesen 78 kifejezés). Néhány esetben egy szócikkben található egy-egy növény többféle változata vagy ugyanazon fajta más elnevezése. Botanikai szakirodalom, szakszótárak tanulmányozása nélkül az egyes alfajták elkülönítése bizonytalan.⁹⁶

ажар – *a-byag*: **TTT**: name of a medicine, a kind of herb (including *a byag gzer 'joms* and *a byag tser sngon*) || klm: **ajay**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 15: **ажар**: tib: a byag, klm: ajay; Навчны зах ширүүн, өргөслөг, ар газар буюу зүлгэнд ургах өвслөг ургамал. Хатгалгыг дарагч ажар (тө. a byag gzer 'joms); хөх өргөст ажар (тө. a byag tsher sngon) гэж хоёр зүйл бий. Бас цэцгийн өнгөөр нь улаан ажаг, шар ажаг гэж ч нэрлэдэг. Ажиг ч гэж бичдэг.

арур, ар-үр – *a-ru-ra*: **TTT**: myrobalan (*Terminalia chebula*), fruit of *Terminalia chebula*, one of '*bras bu gsum*, universal medicine || klm: **arur-a**; **Baw** p. 26: **ар-үр**: Myrobalan (*bot.*); **KGy** p. 31: **арур**: *gyógyinöv* arura, myrobalan (*Terminalia chebula/catarpa*, *indiai mandula*); klm: arur-a, *tib ind*; **Süx** pp. 20–21: **арур**: tib: a-ru-ra, klm: arur-a; *Terminalia bellerica*; Халуун орноо ургадаг нэг зүйл модны үр. Дотроо ястай, ясны дотор тослог идээтэй, эхүүн амт бүхий, хоёр үзүүр шөвгөр, гонзгой бөөрөнхий хэлбэртэй. Вишнү тэнгэр хүрдээр дэлдсэнд Раахын хүзүү тасрахад рашаан үсэрснээс арур ургасан гэдэг домогтой. Энэ нэрийн утга нь анагаах уддис агуулсан гэж эмийн сударт гардаг. А- нь үсгийн тэргүүн учир өвчин бүхнийг үүсгэгч хий, шар бадгана зэргийн гэмийг, -ру нь “мянган чадал төгс” гэсэн утгатай тул гурван гэмийн өвчнийг -ра нь бодь гөрөөсний эвэр мэт, долоон тамырын өвчнийг тус тус арилгана гэсэн байдаг. Тийн ялгуугч арур, аюулгүй арур, рашаан арур, арвитгагч арур, хатангир арур, шөвгөр хушуут арур, өчүүхэн хар арур гэсэн долоон зүйл бий. Хамгийн дээд нь намжил арур (тө. *nam rgyal a-ru-ra* = Тийн ялгуугч арур) болно.

намжил арур – *nam-rgyal a-ru-ra*: **TTT**: Lat. *Terminalia chebula* – Myrobalan || klm: **namjal arur-a**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 144: **намжил арур**: tib: *nam rgyal a-ru-ra*, klm: *namjal*: “тийн ялгуусан арура”; Оточ Манла бурхны мутарт байдаг ар үр.

⁹⁶ L. Xürelbaatar 2007b.

- бавуусерве** – *dra'-bo ser-po*: TTT: officinal plant of bitter taste || klm: *babuuserbu*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 24: *бавуусерве*: tib: ba'-po [sic!] ser-po, klm: babuuserbu: “шар баатар”, *Scutellarica baicalensis* Georgi, 40–50 см өндөр, олон наст өвслөг ургамал, монголчууд гүүн хөх гэж нэрлэдэг. Ардын эмнэлэгт өргөн хэрэглэнэ.
- багваахай** – *pags-pa-byi'u*: TTT: *pags-byi'u*: species of plant; bat; *lpags-bye'u*: bat || klm: *baybaqai*; **Вав** p. 35: *багваахай*: Bat, Little Brown Bat, Mouse-eared Bat, Myotis, *Сахалт Багваахай*: Whiskered Bat, *M. mystacinus*, *Усны Багваахай*: Daubenton's Bat, *M. daubentoni*; *багваахай цэцэг*: Dandelion, *Taraxacum officinale*; **KGy** p. 41: *багваахай*: *növ* gyermekláncfű, *pongyola pitypang* (*багваахай цэцэг*, *Taraxacum officinale*); *állat denevér* (*сарьсан багваахай*, *Chiroptera-fajok*); klm: baybaqai; **Süx** p. 25: *багваахай*: tib: pags pa byi'u, klm: baybaqai: “сарьсан шувуу-хай”; Монголоор сарьсан багваахай гэнэ. Урт хуруунуудыг холбосон сарьсан далавчтай, өнгө хар, хулганатай адил нэг зүйл амьтан, шөнө нисдэг. Эртний домгийн ёсоор соёогоо араатанд, далавчаа жигүүртэнд үзүүлж хоёр нутагтан болохоо илэрхийлдэг.
- балжингарам** – *dpal-rgyun dkar-ma*: TTT Ø; [?] || klm: *baljin garma*; **Вав** p. 40: *Балжингарам*: see *Хамбаширилж* 3.; p. 424: *Chrysanthemum zavadskii* (also *Балжингарам*); **KGy** p. 48: *балжингарам*: *növ* kamillavirág, *orvosi székfű* (*Matricaria officinalis*) < *tib* dpal-rgyun dkar-ma; **Süx** Ø
- бамбай** – *spang-spos*: TTT: an aromatic fast growing plant, vegetable incense, *Nardostachys chnensis batal.*, plant *Nardostachys jatamamsi*, tree *Nauclea cadamba*, different kinds of *miasma*, *Valeriana officinalis*, *Valerian* || klm: *bangboi*; **Вав** p. 41: *бамбай* I: *Valerian*, *Valeriana*, *Гацмал Бамбай*: *V. dubia*, *Эмийн Бамбай*: *V. officinalis*, *Бамбайн овог* (*Бамбайн язгуур*): *Valerian* family, *Valerianaceae* (*Tib. spang-spos*); **KGy** p. 49: *бамбай*¹: *macskagyökér* (*Valeriana*); klm: bangbui; **Süx** p. 31 *бамбай*: tib: spang spos, klm: bangboi: “зүлгийн хүж”; *Nardostachys jatamamsi*; Ягаан цэцэгтэй, үнэр сайхан, нугын өвслөг ногоо. Үндсээр нь эмийн ханд хийнэ. Хүж өвс ч гэдэг.
- банжин** – *spang-rgyan*: TTT: autumnal flower that grows along with grass || klm: *bangjan*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 32: *банжин*: tib: spang rgyan, klm: bangjan: “зүлгийн чимэг”; Өвсөн дунд намар цагт ургадаг нэг зүйл цэцэг. Өнгөөрөө хэдэн зүйл байдаг.
- банжингарав** – *spang-rgyan dkar-po*: TTT: white autumnal flower which cures poisons and afflictions of the throat || klm: *bangjan yarbo*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 32: *банжингарав*: tib: spang rgyan dkar po: “зүлгийн цагаан чимэг”; *Gentiana algida*; Хас хатгуур цэцэг ч гэнэ
- ванжингарав** – *dbang-rgyan dkar-po*: TTT Ø [?] || klm: *wangjingyarbu*; **Вав** p. 82: *ванжингарав*: (see *Цагаан Дэгд*: p. 143: *Gentiana Algida*, also *ванжингарав*); **KGy** p. 93: *ванжингарав*: *növ* tárnics (faj neve: *Gentiana algida*); klm: wangjingyarbu < *tib* ; **Süx** Ø
- банжин омво** – *spang-rgyan sngon-po*: TTT: *Gentiana veitchiorum* Hemsl., *Gentiana Szechenyii* Kanitz, blue autumnal flower || klm: *bangjan ombu*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 32: *банжин омво*: tib: span [sic!] rgyan sngon po: “зүлгийн хөх чимэг”;

Gentiana decumbens;

банжиннагва – *spang-rgyan nag-po*: TTT: *Gentiana Przewalskii* maxim., black autumnal flower which cures black pox and inflammatory fever || klm: *bangjan naybo*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 32: *банжиннагва*: tib: span [sic!] rgyan nag po: “зүлгийн хар чимэг” гэж гурван зүйл бий.

банздоо – *spang-rtsi do-bo*: TTT: *spang-rtsi*: medicinal vegetable a species of grass, *Saccharum spontaneum*; *spang-rtsi do-bo*: TTT: med. herb, *Ptercephalus hookeri* (Clarke) Hoesck. || klm: *bangjado-a*; **Вав** p. 42: *банздоо*: Sawwort, *Saussurea*, *Нөмрөгт Банздоо*: *S. involucrata* (also вансэмберүү); **KGy** p. 49: *банздоо*: *növ* <hegyi v füvespusztai, sárگا szirmú, bogáncs-rokon fészkesvirágzatú nemzetség> *Saussurea* <*tib?*>; **Süx** p. 33: *банздоо*: tib: spang rtsi 'do bo [sic!], klm: *bangjado-a*: *Saussurea costus*; Үнэр сайхан, навч наалдамхай, элтэс улаан, иш урт, цэцгийн өнгө цагаан буюу хар, цоохор, өвслөг ургамал, эмд орно.

банлаг – *dbang-lag*: TTT: *Orchis latifolia* l. var. *angustata* maxim., a medicinal root resembling the human hand in shape || klm: *vanglay, banglay*; **Вав** p. 42: *банлаг*: (*Банлаг өвс*) *Orchid, Orchis, O. militaris, O. salina* (see Цэгрэм); **KGy** Ø; **Süx** p. 33: *банлаг*: tib: *dbang-lag*, klm: *vanglay, banglay*: Эрт цагт Хормуст тэнгэрийн хөвүүн Банбодовдонгийн гарыг могой толгойт ягчсын хөвүүн Жижээ сумаар тас харвасанд Банбодовдон уурлан Жижээгийн гарыг илдээр цавчжээ. Тэр цагт Банбын гар газарт унахдаа ерөөлийн хүчээр доод үндэс нь гал адил, дээд навч нь илд адил “Банлаг” (эрхтийн гар) хэмээх ургамал болсон гэдэг домогтой. Монгол эмийн сударт: навч, хөл нь ногоон, хонгорцоггүй, зууван, зөөлөн цэцэг нь хөх шар эргэсэн манжлага адил, үр чавга мэт, үндэс нь гарын хуруу адил, үнэр улаан зандантай адил гэсэн байдаг. Бас төмслөг, зууван шулуун иштэй, шовх үзүүрт навчтай ягаан буюу улаан бор цэцэгтэй олон наст өвслөг ургамлыг хэлнэ гэсэн байдаг.

барагжам – *brag-ljam, brag-lcam*: TTT: *brag-ljam*: Ø; *brag-lcam*: officinal herb || klm: *barayjam*; **Вав** Ø; **KGy** p. 50: *барагжам*: *növ kakastarěj* (*Pedicularis resupinata*); klm: *barayjam* <*tib brag-ljam*; **Süx** Ø

барам – *bra-ma*: TTT: bushes, kind of medicinal tree, *Caragana brevifolia* kom. || klm: *baram*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 34: *барам II*: tib: *bra ma*, klm: *baram*: Төвдийн лидэр (үз).

барвал – *par-pa-ta*: TTT: officinal plant used in intermittent fever || klm: *barbad*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 35: *барвал*: tib: *par pa ta*, klm: *barbad*: *Hypocoum lactiflorum*; Намуу цэцгийн намын нэг наст ургамал, 40–50 см өндөр, навч хөхөмдөг, цэцэг шар өнгөтэй.

барур – *ba-ru-ra*: TTT: important medicinal plant, medicinal fruit; species of *Myrobalan terminalia* *belerica*, *Craegaugus Sanguinea* || klm: *barur-a*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 35: *барур*: tib: *ba ru ra*, klm: *barur-a*: *Terminalia belerica*; Дулаан газар ургадаг мод. Мөхлөг үртэй, эхүүн амтгай, дотроо хар хальстай, тослог идээтэй, эмд хэрэглэнэ.

бивлэн, бивлин – *pi-pi-ling*: TTT: the *Piper longum* fruit which cures all kinds of cold, long pepper || klm: *bibiling*; **Вав** p. 49: *бивлэн*: 1. a species of pepper (*Piper longum*), 2. *бивлэн, бивлэнцэр*: *Schizonepeta* (*bot*) (*Tib. pi-pi-ling*); **KGy** p. 56: *бивлэнг*: *növ*

- hosszú bors (Piper longum); Schizonepeta annua; klm: bibiling < tib pi-pi-ling < ind; **Süx** p. 37: **бивлин**: tib: pi pi ling < szkt: pippali, klm: bibiling: Piper longum. Халуун чанартай ургамлын нэг зүйл үр. Гонзгойдуу урт хэлбэртэй, халуун бөгөөд эхүүн амттай, эмнэлэг, хоол хүнсэнд хэрэглэнэ. Ханиад томуунд хэрэглэнэ гэж эмийн сударт заажээ. Бибали ч гэдэг.
- за бивлин** – *rtsa pi-pi-ling*: lásd *pi-pi-ling* || klm: **ja bibiling**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 107: **за бивлин**: tib: rtsa pi pi ting [sic!], klm: ja bibiling: Бивлингийн нэг зүйл, монгол нутагт ургадаг.
- бираага** – *bre-ga-ba*: **TTT**: *Thlaspi arvense* L.; *bre-ga*: plant producing small hairy berries used for medicinal purposes || klm: **biraga**; **Baw** p. 51: **бираага**: Pennycress, *Thlaspi* (also Тольт өвс, Тэмээн тавхай), *Халбаран бираага*: *T. cochleariforme*, *Хөдөөний бираага*: *Field Pennycress*, *T. arvense*; **KGy** p. 58: **бираага**: *növ tarsóka* (*Thlaspi*); klm: *biraga*, *tib ind*; **Süx** Ø
- бонгор** – *bong-dkar*: **TTT**: *bong-nga dkar-po*: med. herb, white species of aconite, *Aconitum heterophyllum*, white aconite || klm: **bongvar**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 43: **бонгор**: tib: bong dkar, klm: bongvar: “Цагаан бон”; Ихэнхдээ шар цэцэгтэй, шүүс гашуун, хортой өвслөг ургамал. Монголоор холтсон цэцэг ч гэнэ.
- бридасазин** – *'bri-da-sa-'dzin*: **TTT**: *'bri-ta-sa-'dzin*: emetic herb, *Saxifraga Nangxia-nensis* J. T. Pan *Fragaria Vesca* L., *Lagotis Brachystachya Maxim* || klm: **bridasazin**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** pp. 44–45: **бридасазин**: tib: 'bri da sa 'dzin, klm: *bridasazin*: “Брида газрыг баригч”; *Polygonum aviculare*; Үдийн наран адил, нарийн улаан утас мэт ойр орчны өвсийг барьцалдуулан хэлхэж ургадаг завсар буюу хооронд нь өчүүхэн цагаан, улаан цэцэг, чавганы үр мэт, амт чихэрлэг өвс. Бас гэсэл өвс, газар хэрэгч, малгайн залаа өвс, улаан утас, алтан утас гэхчлэн нэрлэнэ.
- бушилз** – *pu-shel-tse*: **TTT**: med. herb, fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*, good for vomiting || klm: **busilja**; **Baw** p. 72: **бушилз**: *Kobresia* (*bot.*); **KGy** p. 82: **бушилз**: *növ* < *sásrokon nemzetség* > *Kobresia*; klm: *busilja*; **Süx** p. 47: **бушилз**: tib: *pu shel tse*, klm: *busilja*: *Vetiveria zizanioides*; Үзүүр нь дэрэ адил, нэг ишинд 3–6 ширхэг, үндэс цагаан шөрмөстэй, үнэр сайхан, олон давхар хальстай ургамал.
- бэрээмэг** – *'bri-mog*: **TTT**: herb whose root makes purple dye, root used to make red color, *Onosma Echioides*, a kind of medicinal herb || klm: **berimog**; **Baw** p. 80: **Бэрээмэг**: *Arnebia* (*bot.*) (plant containing a red dye which is extracted by boiling), *Шар Бэрээмэг*: *A. guttata* (*Tib.* 'bri-mog); **KGy** p. 91: **бэрээмэг**: *növ* *Arnebia*, *бэрээмэг тосонд буулгах*: < *e növény* > *festéklevét vajban kifőzi* < *szines vajszobrok, áldozati jelképbábok készítéséhez* >; klm: *beremeg* < *tib* 'bri-mog; **Süx** p. 50: **бэрээмэг**: tib: 'bri mog, klm: *berimog*: *Macrotomia euchroma*; 1. бүдүүн үндэстэй, хар бор хальстай, улаан будаг гардаг олон наст өвс, 2. мөн өвсийг тосонд чанаж гаргасан улаан тосон будаг; бэрээмэгдэх (а. өвс нүдэд шар тосонд буцалган улаан болгох; б. өвс нүдэж усанд хийж цаастай буцалган өнгийн цаас хийхийг нь).
- бэт, бэд** – *be-ta*: **TTT**: coconut [tree], med. evergreen tree with edible fruit || klm: **bete, beda**; **Baw** Ø; **KGy** p. 91: **бэм**: *kókuszdíó*; klm: *bete* < *tib* *be-ta*; **Süx** p. 49: **бэд II**: tib: *be ta* < szkt: *veṭa*, klm: *bete*, *beda*: Нэг зүйл жимс. Иш мод нь гүег модны

- адил, хальсны гадуур бүдүүн арьстай, дотроо гуч илүү үртэй, амтлаг шар устай, их ууваас согтоно. Хальсаар нь хувин, аяга, уур хийнэ. Наргил ч гэдэг.
- гаа** – **sga**: **TTT**: saddle, brown ginger, ginger || klm: **γa**; **Baw** p. 83: **gaa**: (*Taam oec*) Mint, *Mentha*, *Цагаан гaa*: (see Цагаан Гaa); p. 500: **цагаан гaa**: Ginger; **KGy** p. 94: **gaa**¹: *növ gyömbér* (*Zingiber officinale*); *menta/ménta* (*Mentha*); klm: **γa** < *tib* sga; **Süx** p. 55: **gaa**: *tib*: ska [sic!]; klm: **γa**: Үндэслэг иш нь шаравтар өнгөтэй, гашуун амттай, дулаан орны олон наст бутлаг ургамал. Үндэсээр нь хоол хүнсний амтлагч хийнэ. Цагаан гaa, улаан гaa, бор гaa гэж ялгаж үзнэ.
- гажаа** – **sga-skya**: **TTT**: ginger || klm: **γajiy-a**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 57: **гажаа**: *tib*: sga skya, klm: **γajiy-a**: *Hedychium spicatum*; “цагаан гaa”; Иш нь дээрээ сагсар, бор шарга өнгөтэй, дотроо цагаан, эхүүн халуун амттай нэг зүйл үндэс. Цус шингэрүүлэх, хий, чийг бамыг зайлуулах үйлчилгээтэй эмийн найрлагад ордог.
- гавир** – **ga-bra**: **TTT**: a medicine, twig, fresh shoot on a tree || klm: **γabir**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 56: **гавир**: *tib*: ga-bra, klm: **γabir**: Шар, цагаан зэрэг цэцэгтэй, зузаан том навчтай, олон наст бутлаг ургамал.
- гангачүн** – **gang-ga-chung**: **TTT**: *Ajuga lupulina maxim.*, *Gentiana urnula* H. Smith, kind of flower which resembles chorten, antidote against poison and diarrhea || klm: **γangya chung**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 60: **гангачүн**: *tib*: gang ga chung, klm: **γangya chung**: *Leonurus sibiricus*; Төвд орны уулын хадан цохионы элсэрхэг ангалд ургадаг суварга хэлбэртэй нэгэн зүйл цэцэг, эмнэлэгт хэрэглэнэ. Монгол эмийн сударт өгүүлснээр: асга хаданд ургах, дөрвөн өнцөг, найман тал дуаз хэлбэртэй үзүүр дэх цэцэг нь хонхны амыг дээш харуулсан мэт, дэвсгэр нь цагаан, улаан өнгөтэй, амт гашуун, чанар сэрүүн ажээ. Цэцгийн хэлбэр байдлар нь суварган гангачүн, дуазан гангачүн гэж ялгана. Амтаар нь айраг өвс ч гэдэг.
- гандбадраа, гандибадраа** – **gan-dha-bha-dra**: **TTT**: **gan-dha-bha-dra**: *Ghandabhadra* (one of the *phyi'i rtsa ba bryad* = the 8 outer principal medicines) = gan dha pa tra; kind of drug used in liver derangement; **gan-dha-pa-tra**: perfume, juniper leaf, sandal leaf; *Fanacetum sibiricum*, fragrant herb with yellow flower || klm: **γandabadra**, **γandabadar-a**; **Baw** p. 88: **гандбадраа, гандибадраа**: *Speedwell*, *Veronica*, *Буурал гандбадраа*: *V. incana*; **KGy** p. 100: **гандбадраа**: *növ veronika* (*Veronica*); klm: **γandabadra** < *tib* < *ind*; **Süx** p. 60: **гандбадраа**: *szkt*: *gandhabhadra*, klm: **γandabadar-a**: *Tanacetum vulgare* L. Навч нарийхан, уш урт, цэцгийн өнгө цайвар, шар, үнэр сайхан ургамал.
- гандгаарь, гандигар** – **kan-ta-ka-ri, kan-da-ka-ri**: **TTT**: **kan-ta-ka-ri**: wild rubus, a plant, *Solanum jaquini*, fruit of this plant, drug useful in stopping fever, thorny stick; **kan-da-ka-ri**: *Rubus biflorus* Buch.-ham., *Rubus amabilis* Focke || klm: **γanda-γari**; **Baw** p. 88: **гандугар**: *Elder*, *Sambucus*; **KGy** pp. 100–101: **гандгаарь, гандугар**: *növ bodza* (*Sambucus*); klm: **γandayari** < *tib* < *ind*; **Süx** p. 61: **гандгаарь**: *tib*: kanta ka ri < *szkt*: *kantakari*, klm: **γandayari**: *Mimosia Pudica*, өгөрших нь түргэн, бургас маягийн бутархаг ургамал. Мөчрийн үзүүрт тод цайвар шар цэцэг ургана. Мод нь үл мэдэг амтлаг, гашуун, холтосны амт халуундуу, үр зөгийн бал шиг амтлаг, гоёл чимэлд болон эмд хэрэглэнэ. Гандигар ч гэж бичдэг

- гоёо, гоюу** – **go-yu**: TTT: areca nut; med. tree || klm: *γoγoo, γoγuu*; **Baw** p. 95: *гоёо*: Cynomorium, C. songaricum (Gobi plant parasitic upon the roots of certain other plants such as Хармаг, Сухай, Бударгана); **KGy** p. 107: *гоёо*: *növ* ebruta (Cynomorium); klm: *γoγoo, tib*; **Süx** p. 69: *гоюу*: tib: go-yu, kínai: gāoyò, gāoyao, guva ben, klm: *γoγuu*: Areca cathechu L; Cynomorium Songaricum; 1. хөх саарал өнгөтэй, бүдүүн шулуун ишгэй мод. Навч нь уртлаг, ногоон өнгөтэй, жимс нь гадуураа ногоогоор хучсан юм шиг байдалтай, үр нь хатуу, 2. эм бүхий хөхүүлдэг зүйл, хавдар, шарх идээт газарт наана.
- гонид, гоньд** – **go-snyod, sgo-snyod**: TTT: common caraway cummin seed, Carum carvi L., anise seed, med. herb || klm: *γonid*; **Baw** p. 97: *гонид, гоньд*: Caraway, Carum, C. buriaticum (Tib. go-snyod); **KGy** p. 109: *гонид, гоньд*: *növ fűszer kömény* (Carum); *ánizs* (Pimpinella), *амтам гонид*: *édeskömény*; klm: *γonid < tib* (s)go-snyod; **Süx** p. 68: *гоньд*: tib: go snyod, klm: *γonid*: Carum carvi; Жижиг мөхлөг үртэй, цагаан цэцэгт ургамал. Зираа ч гэнэ.
- гонтог, гонтиг** – **sgong-thog-pa**: TTT: a plant, med. herb || klm: *γontoy*; **Baw** p. 97: *гонтог, гонтиг*: Erysimum (bot.), *Алтайн гонтог*: E. Altaicum, *Манжхуй гонтог*: Treacle Mustard, E. cheiranthoides; **KGy** p. 109: *гонтог*: *növ* repcsény (Erysimum); klm: *γontoy, tib*; **Süx** p. 67: *гонтог*: tib: sgong thog pa, klm: *γontoy*: Erysimum altaiicum; Төрөл зүйл зуу орчим, 1–2 мөн олон настай ургамал. Навч нь лувангийн навчтай адил, нарийхан үндэстэй, ишнээсээ олон мөчир салаалсан, цэцгийн өнгө нь төлөв шар, урт дугтуйнд алтны үртэс шиг олон үртэй байдаг. Үрээс нь тос гаргана. Бас эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- гүргэм** – **gur-kum, gu-rkum, gu-rgum**: TTT: saffron || klm: *gürgüm*; **Baw** p. 106: *гүргэм*: Saffron (Tib. gur-kum); **KGy** p. 119: *гүргэм*: kurkuma, indiai sáfrány <füszernövény>; klm: *gürgüm < tib ind*; **Süx** p. 72: *гүргэм*: tib: gur kum < szkt: kurkuma, klm: *gürgüm*: Carthamus tinctorius; Халуун оронд ургадаг улбар шар өнгөтэй ургамал, эмд орно. Балба гүргэм, Хачи гүргэм, зом гүргэм гэх зэргээр ялгана. || **RTA-M** № 202: *GuşGum* (Sch 45): ‘saffron’; JäD: ‘id.’
- хач** – **kha-che**: TTT: saffron || klm: *qači*; **Baw** p. 436: *хач гүргэм*: Saffron; **KGy** p. 568: *хач*²: *rég* kasmíri; klm: *qači < tib kha-che*; *хач гүргэм*: kasmíri sáfrány <füszer>; **Süx** Ø
- донго** – **dong-ga**: TTT: Pterospermum acerifolium tree, mild purgative fruit || klm: *dongγ-a*; **Baw** p. 129: *донго*: (*донго банга*) reprimand; **KGy** Ø; **Süx** p. 86: *донго I*: tib: dong ga, klm: *dongγ-a*: 1. буурцгийн язгуурын сондуултай тураг мод. Тэгш үслэг хийлмэл навч нь цувран ургах буюу багсайн ургана. Модоор нь тэрэг, багаж хийдэг. Гуурцаг жимс нь эмд орно. Үрийг алт өнгөлөх, шарах зэрэгт хэрэглэнэ, 2. нүүр угаах нэгэн зүйлийн эд, донго эм гэнэ. Шороо, хужир болон үхрийн баас зэргийг хольж зуурсан угаалын эм.
- дүржид** – **dur-byid**: TTT: castor-oil plant Ricinus communis, Ipomoea turpethum with purgative properties, Convolvulus turpethum || klm: *dürjid*; **Baw** p. 140: *Дүржид*: (see Сүүт Өвс) (Tib. dur-byid); p. 315: *Сүүт Өвс*: Spurge, Euphorbia, (also Дүржид); **KGy** Ø; **Süx** p. 92: *дүржид*: tib: dur byid, klm: *dürjid*: Croton polyandrum, Euphorbia adenochlora; Нэг үндэснээс олон ногоон навч, иш бөөнөөр ургадаг,

үндэс хальс нь улаан буюу цагаан өнгөтэй, цэцгийн дэлбээ дөрөв, үр нь бөөрөнхий буюу гурвалжин хэлбэртэй өвслөг ургамал.

дэгд – *tig-ta*: **TTT**: stalks of bitter plant *Gentiana chretta*, name of several trees and plants, *Gentiana barbata*, *Swertia chirata*, *Gentiana chiretta*, *Gentian* || klm: *degde, digda*; **Baw** p. 143: *дэгд*: *Gentian*, *Gentiana*, *Уяхан дэгд*: *G. tenella*, *Хавирган дэгд*: *G. falcata*, *Цагаан дэгд*: *G. algida* (see Ванчингарав), *Дэгдийн овог*: *Gentian* Family, *Gentianaceae*; **KGy** p. 164: *дэгд*: *növ tárnics* (*Gentiana*); klm: *degde < tib tig-ta < ind tiktaka*; **Süx** p. 93: *дэгд*: tib: *tig ta < szkt: tikta*, klm: *digda*: “гашуун, гашуунар”; *Swertia chirata*; Модны үндэс мэт нарийхан, түүний үзүүрт навчнаас үүсвэрлэн ургах хөх ягаан өнгөтэй хонхон цэцэгтэй, дэлбээ нь хэлхэлсэн олон бий. Зүлэг шарлахуйн үест ургасны дотроос өчүүхэн хар үр гарах, амт гашуун нэгэн мөн гэж эмийн сударт гардаг. Ургадаг орноор нь энэтхэг дэгд, балба дэгд, төвд дэгд гэж хуваадаг. Цэцгийн өнгөөр нь алтан дэгд, мөнгөн дэгд, зэс дэгд, төмөр дэгд гэнэ.

балдиг – *bal-tig*: **TTT**: Nepalese *tig ta = Gentiana barbera herb* || klm: *baldig*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 29: *балдиг*: tib: *bal tig*, klm: *baldig*: Балба дэгд гэсэн үгийг хураангуйлж нэрлэсэн нэр. Дэгдийг үз.

бодиг – *bod-tig*: **TTT** Ø [?] || klm: *bodiy*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 40: *бодиг*: tib: *bod* *dig*, klm: *bodiy*: “төвд дэгд”-ийг монголчууд товчоор нэрлэсэн нэр. Дэгдийг үз.

жадиг – *rgya-tig*: **TTT**: *tig-ta*: stalks of bitter plant *Gentiana chretta*, name of several trees and plants, *Gentiana barbata*, *Swertia chirata*, *gentiana chiretta*, *gentian* || klm: *jadig*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 98: *жадиг* (= *жагар дэгд*): tib: *rgya tig*, klm: *jadig*: “жагар дэгд”; гэдгийг товчоор нэрлэсэн нь

дэл – *til*: **TTT**: sesame, sesame seed || klm: *dil, dil*; **Baw** p. 588: *дэл III*: Sesame; **KGy** p. 166: *дэл²*: *növ szezám(fü, Sesamum indicum)*; klm: *dil < tib til < ind tila*; *дэлийн моч*: *szezámolaj*; **Süx** p. 94: *дэл*: tib: *til*, szkt: *tila*, klm: *dil*: *Sesamum indicum*; Дулаан орны мач тослог нэг зүйл ургамлын үр. Өнгөөр нь хар, цагаан гэж ялгана. Гүнжид ч гэж нэрлэнэ.

ерма – *g.yer-ma*: **TTT**: pepper, red pepper, Guinea pepper, Capsicum, *Zanthoxylum Platanispermum* Sieb. et Zucc., *Zanthoxylum Bungeanum* Maxim || klm: *yerm-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 95: *ерма*: tib: *gyer ma* [sic!], klm: *yerm-a*: Халуун өвс (Ков.); 1. цагаан гаа, 2. харавтар үнсэн өнгөтэй, холтостой, өдлөг нийлмэл навчтай, хөхөмдөг ногоон жижиг жимстэй, жимс нь бор улаан, сүлү цэцгийн язгуурын нэгэн зүйлийн навч зулгарахгүй бут мод. Ирма ч гэдэг.

жаваа, жавай, жабой – *rgya-spos*: **TTT**: Chinese incense stick, *Geranium pylzowianum maxim*, *Melilotus suaveolens ledeb*, *Cheiranthus roseus maxim*, different kinds of *miasma*, *Valeriana wallichii*, Indian valerian || klm: *jaba, jabo*; **Baw** p. 153: *жаваа*: *Peucedanum baicalense* (bot.), *жавай*: *Cimicifuga* (bot.), *Дагуур жавай*: *C. dahurica*, *Өмхий жавай*: *C. foetida*; **KGy** p. 176: *жаваа, жавай*: *növ bajkáli kocsord* (*Peucedanum baicalense*); klm: *jaba < tib rgya-spos*; **Süx** pp. 96–97: *жабой*: tib: *rgya spos*, klm: *jabo*: “жагар гүгэл”; *Cimicifuga foetida* L; Холтсон цэцгийн намын олон наст, өндөр, өвслөг ургамал. Шүхэр хэлбэрийн улаан цэцэгтэй, тойрсон урватгар навчтай, их муухай үнэртэй хорт ургамал.

- жагодбой** – *bya-rgod-spos*: TTT: med. herb, plant *Delphinium brunonianum* || klm: [?];
Baw p. 153: *жагодбой*: local name for thyme (*Tib. bya-rgod-spos*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- жамба** – *lcam-pa*: TTT: officinal herb used for healing wounds || klm: *ĵamba, ĵangba*;
Baw p. 154: *жамба*: (*жамба цэцэг*) Mallow, *Malva*, *Жамба цэцгийн овог*: Mal-low Family, Malvaceae; **KGy** p. 177: *жамба*¹: mályva (*Malva*); klm: *ĵamba < tib*;
Süx p. 98: *жамба I*: tib: *lcam pa*, klm: *ĵamba*: *Malva* sp; Иш шулуун, навч нь дугаригдуу, цэцгийн өнгө ягаандуу нэг ба олон наст ургамал. Цэцгийг эмэнд хэрэглэнэ. Монголоор халам цэцэг ч гэж нэрлэдэг; *жамба II*: tib: *byang ba* [sic! TTT: *növénynévként nincs*), klm: *ĵangba*: *Meloidae*; Чийгтэй газарт орших цох хорхой. Хар, улаан, шар цоохор, хөх дөрвөн зүйл өнгөтэй, ардын эмнэлэгт хэрэглэдэг.
- жамбарай** – *'jam-'bras*: TTT: a medicinal fruit for kidney diseases || klm: *ĵambarai*;
Baw Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 98: *жамбарай*: tib: *'jam 'bras*, klm: *ĵambarai*: *Caesalpinia bonduccelle* Fleming; Гилгэр бус өргөслөг навчтай, шар цэцэгтэй, хар голтой модонд ургадаг, сэгсчин хөдөлгөхөд хангисарсан дуутай жимс, түүний доторхи бөөөөлжийн өндгийн дайтай тод хөх өнгийн дугариг үр. Монголоор зөөлөн үр ч гэдэг.
- жирүгва** – *byi-rug-ba*: TTT: med. herb, *Elsholtzia calycocarpa diels* || klm: *ĵiryuĵba*;
Baw Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 104: *жирүгва*: tib: *byi rug ba*, klm: *ĵiryuĵba*: Чагтан навчтай, шулуун иштэй улбар буюу шар цэцэгтэй, үнэр анхилмал, жижиг хатуу жимстэй нэг зүйл олон наст өвслөг ургамал.
- жүрүр** – *skyu-ru-ra, skyur-ru-ra*: TTT: *amalaki*, a medicinal plant, *Emblie myrobalan*. Also *skyur ru ra*: *Crataegus pinnatifida* || klm: *ĵürür-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 106: *жүрүр*: tib: *skyu ru ra*, klm: *ĵürür-a*: *crataegus, Emblica officinalis*, Нэг зүйл долоогоны үр. Урт модлог голтой, навч гахайн ширх мэт, сэрүүн чанартай, хар буюу цагаан үртэй, бас голын хажуугаархи ой шугуйд ургадаг, их навчтай модны гашуун үрийг ч хэлнэ. Бас имидий ч гэнэ.
- заль** – *dza-ti*: TTT: nutmeg (*Myristica fragrans*), flower *Jasminum grandiflorum*, nutmeg, one of *bzang drug* || klm: *ĵadi, ĵati*; **Baw** p. 165: *заль*: nutmeg; **KGy** p. 190: *заль*: *növ szerecsendiö <fa és termése>*, *muskátdió* (*Myristica fragrans*); klm: *ĵadi, ĵati < tib ind*; **Süx** p. 108: *заль*: szkt: *ĵāti*, klm: *ĵadi*: *Myristica fragrans*; Халуун орны анхилам сайхан үнэрт, сэвсгэр хөх навчтай, жижиг шар цэцэгтэй, урт нь төө орчим нэг зүйл модны үр, цэцэг. Эмэнд хэрэглэхээс гадна сүмд могой оруулахаас сэргийлж хүжинд хольж хэрэглэнэ. Монголоор цөс өвс ч гэдэг.
- замбага** – *tsam-pa-ka*: TTT: *Magnolia michelia champaka* which removes fever || klm: *ĵambaga, ĵambaga, ĵambay-a*; **Baw** p. 168: *замбага*: (*замбага цэцэг*) *Magnolia*; **KGy** p. 195: *замбага*: *növ liliumfa, magnólia*; klm: *ĵambaga, ĵambaga, tib ind cam-paka*; **Süx** p. 110: szkt: *campaka*, klm: *ĵambay-a*; Мөнх ногоон буллаг мод, түүнээс дэлгэрдэг хуйт цэцэг
- замти** – *rtsa-mkhris*: TTT: medicinal herb || klm: *ĵamti*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 111: *замти*: tib: *rtsa mkhris*, klm: *ĵamti*: “цөс өвс”. Навч сэгсгэр хөх, цэцэг нь жижиг, шар, урт нь төө хир, мөчир олонтой, таслахад сүү гоождог. Цэцэг нь гандахдаа үс шиг цайж, хийсэн замхардаг. Амт гашуун, эмнэлэгт хэрэглэнэ.

- зираа – *zi-ra*: TTT:** med. herb, caraway seed, sparks; ***zi-ra dkar-po*:** white species of caraway, *Foeniculum Vulgare* Mill., *Galium Boreale*; ***zi-ra nag-po*:** black species of caraway, *Thalictrum Angustifolium* L., *Thalictrum Przewalskii* Maxim. || klm: ***jira, zira, zir-a***; **Вав** p. 173: ***Зураа*:** Lettuce, *Lactuca*; **КГу** p. 200: ***зураа*:** *növ* saláta (*Lactuca*); *kömény* (*Carum*) *stb*; klm: *jira, zira < tib*; **Süx** p. 112: ***зураа*:** *tib*: *zi ra*, klm: *zir-a* (Ков.): Cuminuin; Гоньд, хар зираа, цагаан зираа гэж хоёр зүйл бий.
- игүүмэн, игүүшин – *yu-gu-shing*: TTT:** *Saussurea epilobioides maxim*, officinal tree yielding a remedy for wounds and sores; ***yu-gu-shing nag-po*:** *Sambucus adnata* Wall. || klm: ***igümen, igüsin, igüšing***; **Вав** p. 191: ***игүүшин*:** *Sacalia (bot.) Илдэн игүүшин*; *S. hastata*; **КГу** p. 223: ***игүүмэн, игүүшин*:** *növ* *kákolya, bojtika* (*Sacalia*); klm: *igümen, igüsin, ?tib*; **Süx** p. 115: ***игүүшин*:** *tib*: *yu gu sing* [sic!], klm: *igüšing*; *Sacalia hastata* L; Нийлмэл цэцгийн язгууртай олон наст өвслөг ургамал; Навчит ой, ойн зах, нугад ургана. Ардын эмнэлэгт цэцэг навчийг хэрэглэнэ.
- иршимба, иршимбэ – *g.yer-shing-ba*: TTT:** medicinal plant || klm: ***irsimba***; **Вав** p. 196: ***иршимбэ*:** Figwort, *Scrophularia*, ***Иршимбийн овог*:** Figwort Family, *Scrophulariaceae*; **КГу** Ø; **Süx** p. 117: ***иршимба*:** *tib*: *gyer shing ba* [sic!], klm: *irsimba*; *Scrophularia incisa* Weinm; Олон наст ургамал. Иш нь дөрвөн талтай, нэг метр орчим өндөр, навч зууван дугуй хэлбэртэй, цэцэг нь зөөлөн, үзэмж муутай бор ногоовтор өнгөтэй, жимс зууван өндөглөг дугтуйтай, үр маш зөөлөн олон ширхэгтэй буй. Ардын эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- лантанз – *lang-thang-tse*: TTT:** field herb, *Hyoscyamus Niger* L. || klm: ***lantanja***; **Вав** p. 203: ***лантанз*:** Henbane, *Hyoscyamus*, ***Хар Лантанз*:** Henbane, *H. niger* (*also* Согтуу өвс, Танпром, Тэнэг өвс), ***Ямхан Лантанз*:** *H. pusillus*; **КГу** p. 239: ***лантанз*:** *növ* *beléndek* (*Hyoscyamus*) = согтуу/тэнэг; klm: *lantanja < kin lang' dang' zi*; **Süx** p. 122: ***лантанз*:** *tib*: *lang thang tse*, *kinai*: *längdang-zi*, klm: *lantanja*: Ягаан шар цэцэгтэй, сүрхий үнэртэй, хортой нэг наст зэрлэг ургамал. Навч, цэцэг, жимсийг ардын эмнэлэгт хэрэглэнэ. Зэмбэ буюу тэнэг өвс ч гэж нэрлэнэ.
- лидэр – *sle-tres*: TTT:** med. tree || klm: ***lider***; **Вав** p. 203: ***лидэр*:** *Sophoras (bot.)*, ***Үнэгэнсүүхэй Лидэр*:** *S. alorecurioides*, ***Шаравтар Лидэр (Шаргал Лидэр)*:** *S. flavescens*; **КГу** p. 239: ***лидэр*:** *növ* *jaránakác* (*Sophora*); klm: *lider, ?tib*; **Süx** p. 123: ***лидэр*:** *tib*: *sle tres*, klm: *lider*; *Sophora flavescens*; Амтлаг, исгэлэн, тослог, сэрүүн чанартай нэг зүйл ороонго ургамал. Хий, халуун харшлахад рашаан болдог гэж эмийн сударт өгүүлэн байдаг.
- лиш – *li-shi*: TTT:** cloves, *Eugenia Caryophyllata*, *Syzgium Aromaticum*, *Caryophyllus Aromaticus* || klm: ***liši, lisi***; **Вав** p. 203: ***лиш II*:** clove (*Tib. li-shi*); **КГу** p. 240: ***лиш*:** *szegfűszeg*; klm: *liši < tib li-shi*; **Süx** p. 124: ***лиш*:** *tib*: *li shi*, klm: *lisi*; *Syzgium aromaticum*; Лишийн мод; цэцгийг лишийн цэцэг, башир цэцэг, хадаасан гэхчлэнгээр нэрлэнэ. Өнгө бор, амт исгэлэнхэн, халуувтар, хадаасан хэлбэртэй нэг зүйл үр. || **RTA-M** № 286: ***liši*** (Sch 45, 48): ‘clove’; JäD: ‘clove (CT), cardamom (WT)’
- лугчин – *lug-chen, lug-chung, lug-ching*: TTT:** ***lug-chen*:** *Aster Asteroides* O. Ktze., *Aster Farreri* W. W. Smith et J. F. Jeffrey., *Aster Flaccidus* Bunge; ***lug-chung*:** med. herb, ***lug ching***, *Aster Poliothamnus* Diels || klm: ***lucšin***; **Вав** Ø; **КГу** p. 241: ***лугчин***

- = *coгcooлжe*: *növ* <öszirözsa-rokon, fehéres kék v rózsás kék virágú, élővel lágyszárú: > Heteropappus altaicus; klm: *luγčín* < *tib*; **Süx** Ø
- лүгрүү** – *lug-rwa-smug, lug-ru smug-po*: **TTT**: *lug-ru smug-po*: brown sheep’s horn, med. herb, Pedicularis Muscicola Maxim., Pedicularis Rhinanthoides Srenksubsp. Labellata (Jacq.) Tsoong, Pedicularis Decorissima Diels, Pedicularis Oliveriana Prain || klm: *lügrü*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 126: *лүгрүү*: tib: *lug rwa smug*, klm: *lügrü*: “хүрэн хуцын эвэр”; Хүрэн, улаан, шар гурван өнгийн цэцэг. Шар улаан нь уулын аманд, хүрэн нь чулууны завсар ургана. Нэг мөчрөөс гурван навч ургана. Тэр нь хуцын эвэр хэлбэртэй, матигар цэцэгтэй. Эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- лүнтэн** – *lung-tang, lung-tong, lung-thang, lung-tong-mig*: med. tree || klm: *lung-teng, lüngtüng*; **Baw** p. 205: *лүнтэн*: the black seeds of a certain plant, *лавай дээр лүнтэн шитгэсэн мэт*: like *лүнтэн* seeds set in conch-shell (eyes); **KGy** Ø; **Süx** p. 127: *лүнтэн, лунтан*: tib: *lung tang*, vö. *kínai*: long tang, klm: *lungteng, lüngtüng*: *Sapindus mikorossii* Gaerth; Энэтхэгийн савангийн мод хэмээх бүдүүн голтой буурцагт модны өндөглөг жимсний доторхи гялгар хар үр. Цамын баг, бурхны мэлмий, эрхи зэргийг хийнэ. Мөн эмд орно; Лүнтэн хар нүд (тас хар нүд).
- манатагжан** – *ma-nu-khrag-can*: **TTT**: fruit of med. tree || klm: *manutaγjin*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 131: *манатагжан*: tib: *ma nu khrag can*, klm: *manutaγjin*: “цуст мана”
- ману** – *ma-nu*: **TTT**: herb, mineral drug, mind, *Inula Helenium, Elecampane* || klm: *manu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 133: *ману II*: tib: *ma nu*, klm: *manu*: Цанхуйн язгуурын мөнх ногоон буюу заримдаг мөнх ногоон, асан ургах бут мод. Цэцэг анхимал, үнэс нь эмд орно.
- манчин** – *sman-chen*: **TTT**: *Aconitum Szechenyanum* Gay., *Aconitum Flavum* Hand.-mazz., black species of Aconite || klm: *mančín*; **Baw** p. 210: *манчин*: (see Хорс); p. 451: *Хорс*: Aconite, Aconitum (also Манчин), *Өндөр манчин*: *A. excelsum*, *Шар манчин*: *A. barbatum*; **KGy** Ø; **Süx** p. 133: *манчин*: tib: *sman chen*, klm: *mančín*: *Aconitum bajcalense* Furtcz; “их эм”; Холтсон цэцгийн нам, болцуут үндэстэй, том хөх цэцэгтэй, 50–70 см өндөр олон наст өвслөг ургамал. Монголоор Байгалийн хорс ч гэдэг.
- минжиннагва** – *ming-can nag-po*: **TTT**: field medicinal herb || klm: *minjín nagba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 138: *минжиннагва*: tib: *ming can nag po*, klm: *minjín nagba*: “хар нэрт” = *lug mig nag po* (“хар нонины нүд”), *Purethrum altaicum* (Herd) O. et B. Fedtsch. Нийлмэл баг цэцгийн язгуурын олон наст өвслөг ургамал. Эмийн сударт тахал ба хорыг анагаана гэж гардаг. Алтайн шиваантиг ч гэдэг.
- минжинсэрвэ** – *ming-can gser-po*: **TTT**: medicinal flower, *Cremanthodium Humile* Maxim. || klm: *minjín serbe*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 138: *минжинсэрвэ*: tib: *ming can gser po*, klm: *minjín serbe*: “шар нэрт”; *Jnula britanica* L; 15–20 см өндөр шулуун шилбэтэй баг цэцэгтний бүлийн олон наст өвслөг ургамал, түүний цэцэг. Навч нь хоёр талдаа иртэй, цэцэг нь шар өнгөтэй, эмнэлэгт хэрэглэнэ. Одоогийн нэр томъёоны толь бичигт “Британы зоосон цэцэг” гэж нэрлэсэн нь үзэгдэнэ.
- налишам** – *na-le-sham*: **TTT**: pearl, pepper, tree *Mesua roxburghii* || klm: *nalísam, nališim*; **Baw** Ø; **KGy** p. 278: *налишим хуажуу, поваари, перец*: *növ fűszer feketé*

- bors (Piper nigrum); klm: nališim < tib na-le-sham < ind; **Süx** p. 144: **налишам**: tib: na le sham, szkt: nalisam, klm: nalisam; Mesua roxburghii; 1. анхилуун үнэрт цэцэгтэй намхан мод, түүний цэцэг, 2. Piper nigrum; хар чинжүү
- нин шош** – **snying-zho-sha**: **TTT**: sour fruit used for medicine, sister plant of Canavalia gladiata, medicinal plant, Spondias axillaris || klm: **ning šoša**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 147: **нин шош**: tib: snying zho'sa [sic!], klm: ning šoša: “зүрхэн буурцаг”; Prunus sp; Халуун оронд ургадаг, иш том, навч зузаан, цэцэг цагаан, жимс хар, жимсний яс нь зүрхэн хэлбэртэй, үр нь хортой ургамал. Эмнэлэгт хэрэглэнэ. Жимсийг лис, чавга ч гэнэ. Зарим тольд (С.Р.) зэрлэг чавга гээд модны жимс өнгө улаавтар, цөмөө бөөрөнхий, амт нь хүчтэй, цэцэг шаравтархан ногоовор гэж тодорхойлжээ.
- олмоси** – **'ol-mo-se**: **TTT**: medicinal herb/fruit, Podophyllum Emodi Wall. Var. Chinense Sprague || klm: **olmosi**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 150: **олмоси**: tib: 'ol mo ses [sic!], klm: olmosi: Achyranthes bidentata; Нэг зүйл өвс, түүний үр, цэцэг, эмд орно.
- поваарь, повоор, поваар, поваари** – **pho-ba-ris/-ril/-ri/-lu/-ril-po/-ril-bu**: **TTT**: black pepper, stomach pills || klm: **phobari, povari**; **Baw** p. 284: **поваарь, повоор**: Black Pepper (Tib. pho-ba-ri); **KGy** p. 365: **поваар**: feketé bors <fűszer>; klm: povari < tib ind; **Süx** p. 156: **поваару**: tib: pho ba ris, pho ba ril, klm: pobari: Piper nigrum L; Дулаан орны ургамал, иш туяхан, навч ногоон, үр нь гашуун, халуун амттай, үр нь хоолны дуршил оруулдаг эмийн чанартай. Хар чинжүү, бурш ч гэнэ.
- саврай** – **sa-'bras**: **TTT**: medicinal tree || klm: **sabarai**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 162: **саврай**: tib: sa 'bras, klm: sabarai: Гол иш нь дунд зэрэг өндөр, навч арцны төстэй модонд ургах хонины хорголын дайтай, орог хөх өнгийн хатуу исгэлэн амтлаг жимс, түүний үр эмийн найрлагад орно. Чийрэг үр ч гэдэг.
- садагнагва** – **gza'-dug nag-po**: **TTT**: officinal plant used in apoplexy || klm: **sadaṅnaṅba, saduṅ naṅbo**; **Baw** Ø; **KGy** p. 371: **садагнагва**: <kék ajakos virágú évelő növ> Lophanthus; klm: sadaṅnaṅba, tib; **Süx** p. 162: **садагнагва**: tib: za dag nag po [sic!], klm: saduṅ naṅbo: Lophanthus chinensis, 30–35 см өндөр, бат бэх мөчирлөг иштэй олон наст өвслөг ургамал. Навч зууван хэлбэртэй, цэцэг хөх өнгөтэй. Ардын эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- сал** – **sa-la**: **TTT**: sala tree || klm: **sala**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 163: **сал**: tib: sa la, szkt: sāla, klm: sala: Vatica robusta; Энэтхэгт ургадаг нэг зүйл мөнх ногоон тураг мод. Нарийн агар модны адил навчтай, цагаавтархан дурстай нэгэн зүйл мод. Шувуу суудаггүй, хорхой төрдөггүй, маш ариун мод гэдэг.
- сургар** – **sur-dkar**: **TTT**: med. tree (a kind of *ba lu*) (*ba-lu*: small rhododendron bush with yellow flowers, fragrant and used for incense) || klm: **surṅar**; **Baw** p. 310: **Сургар**: Labrador Tea, Ledum, (also Дальгарав), *Хамгийн Сургар*: L. palustre; **KGy** p. 398: **сургар**: növ fehér virágú, örökzöld hangaféle neve (Ledum), tőzegrozmarin; klm: surṅar < tib sur-dkar; **Süx** p. 173: **сургар**: tib: sur-dkar, klm: surṅar: Ledum palustre L.; Мөнх ногоон өнгөтэй, нарийхан навчтай, эхүүн үнэртэй сөөг ургамал. Голдуу уулын орой, хушийн ой, намагт ургана. Эмд орно.
- сүгмэл** – **sug-smel**: **TTT**: **sug-smel, sug-mel, sug-rmel**: small cardamom, smaller species of cardamom, Elettaria cardamomum || klm: **sügmil**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 173:

- сүзмэл:** tib: sug smel < szkt: sukshmaila, klm: sügmil: Elettaria cardamomum; Өдлөр том навчтай, анхилмал шар цэцэгтэй, зургаан талтай уутанцар бүхий, гашуун амттай үртэй өвслөг ургамал. Энэтхэг, хятад, мон (Бутан, Сикким) орны гэж гурван зүйл бий. Дөрвөн сайхан үнэртний нэг гэдэг. || **RTA-M** № 558: *səsmiel* (Sch 45, 49): ‘cardamom’, 74. Ij.: ‘Skr̥t̥ sūkshmailā’; JāD: sug-rmel: ‘a kind of spice, betel, betel-nut(?)’, sug-smel: ‘cardamom (CT)’
- сэндэн – seng-ldeng:** **TTT:** teakwood, teak, rosewood; khadiraka, khadira, Acacia catechu, a tree with very hard wood used for the points of ploughshares, the axle-pins of chariots, amulets, etc. Its resin is used medicinally || klm: **sengdeng; Baw** p. 318: **сэндэн:** a type of sandalwood; **KGy** Ø; **Süx** p. 175: **сэндэн:** tib: seng ldeng, klm: sengdeng: Acacia catechu willd; 1. бүдүүн голтой, гахайн хялгас шиг ширүүн том навчтай, сэрүүн чанартай, үнэр сайхан, амт ялимгүй гашуун нэг зүйл зандан мод. Халуун оронд ургадаг, эмийн ханд хийдэг. Улаан зандан гэж нэрлэдэг ч улаан, цагаан, шар гурван зүйл өнгөтэй. Энэ модоор дамар хийж ирсэн бөгөөд их сайхан дуутай болдог, 2. модон хувин
- сэрдиг, сэрдэг – gser-tig:** **TTT:** bitter medicinal herb, Saxifraga Ungiculata Engl., one of six kinds of bitters which have healing powers || klm: **serdig; Baw** p. 319: **Сэрдэг:** Saxifrage, Saxifraga, *Сормууст Сэрдэг:* S. flagellaris, *Ямаан Сэрдэг:* S. hirculus, *Сэрдэгийн овог:* Saxifrage family, Saxifragaceae; **KGy** Ø; **Süx** p. 176: **сэрдуг, ямаан сэрдуг:** tib: gser tig, klm: serdig: Saxifraga hirculus L.; Хурц шар цэцэгтэй, олон наст өвслөг ургамал. Өндөр уулын бүсэд ургана
- тампрам – thang-phrom:** **TTT:** medicinal herb of white and black species || klm: **tampuram, tamporam; Baw** p. 330: **тампрам:** Henbane (see Лантанз); **KGy** p. 423: **тампрам** * лантанз, тэнэг өвс: *növ* beléndek (Hyoscyamus); klm: tampuram < *tib* thang-phrom; **Süx** p. 179: **тампрам:** tib: thang `phrom [sic!], klm: tamporam: Physochtaina Praealta; Цэцэг нь цайвар шар, үнэр нь эхүүн олон наст хорт ургамал. Цагаан тампрам, хар тампрам гэж хоёр зүйл бий. Эмийн найрлагад ордог.
- тарна – thar-nu:** **TTT:** medicinal root used as purgative || klm: **tarnu; Baw** p. 333: **тарна:** Polygonum (*bot.*), *Гоёмсог Тарна:* P. nitens, *Нарийннавчит Тарна:* P. angustifolium, *Усан Тарна:* Water-pepper, P. hydro Piper, *Үхэр Тарна:* P. divaricatum, *Чөдөр Тарна:* P. convolvulus, *Шувуун Тарна:* Knotgrass, P. aviculare, *Тарнын овог:* Dock Family, Polygonaceae; **KGy** p. 427: **тарна:** *növ* keserüfü (Polygonum); klm: tarnu; **Süx** p. 181: **тарна:** tib: thar nu, klm: tarnu: Euphorbia pallasii; Том үндэстэй, хүрэн хальстай, олон наст өвслөг ургамал буюу түүний сүүт үндэс.
- хунлин – hon-len:** **TTT:** medicinal herb, Picrorhiza || klm: **qungling; Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 202: **хунлин:** tib: hon len (< kinai: huan liyan), klm: qungling: Хурц шар цэцэгтэй, улбар шар өнгөтэй, өтгөн шүүстэй олон наст ургамал. 30–40 см өндөр ургана. Мал иддэггүй, эмд орно.
- царван – tshar-bong:** **TTT:** Artemisia Glauca Pall, Artemisia Scoparia Waldst. et Kit., Artemisia Stricta Edgew., officinal plant || klm: **čarbung; Baw** p. 503: **Царван:** (see Царван Шарилж); pp. 536–537: **Шарилж:** ... *Царван Шарилж:* (*Ээрэм Шарилж*) A(*artemisia*) macrocephala; **KGy** p. 656: **царван(е):** *növ* gyogyteaként is használt ürömfaj (*Artemisia macrocephala* és A. Sieversiana); klm: čarbang; **Süx** p. 208:

- царван:** tib: tshar bong, klm: čarbung: Artemista sieversiana; Шарилжийн төрөл, нэг наст ургамал, 30–70 см өндөр, гол төлөв ус чийгтэй газар буюу голын хөндийд ургана. Хоолойн өвчинд хэрэглэнэ. Морин шарилж ч гэж нэрлэнэ.
- шингүн – shing-kun:** TTT: Asafoetida used as medicine and spice, Ferula Assafoetida, devil's dung, food of the gods || klm: [?]; **Baw** p. 543: **шунгун:** Asafoetida (Tib. shing-kun); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- шинцаа – shing-tsha:** TTT: Indian cassia, Cinnamomum Tamala, cinnamon med. tree || klm: **šingčā**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 224: **шунцаа:** tib: singtsha [sic!], klm: šingča: Мөнх ногоон тураг мод, навч урт зууван, цэцгийн өнгө цагаан, навч нь эмд орно. Дөрвөн сайхан үнэртний нэг.
- шош – zho-sha:** TTT: **zho-sha:** medicinal herb; **zho-sha bzhi:** the four kinds of **zho-sha:** mkhal-ma zho-sha (med. tree), mchin-pa zho-sha (med. tree), snying zho-sha (sour fruit used for medicine, sister plant of Canavalia Gladiata, medicinal plant, Spondias Axillaris), zla-gor zho-sha (med. tree); **zho-sha gsum:** the three kinds of **zho:** mkhal-ma zho-sha, mchin-pa zho-sha, snying zho-sha || klm: **šosa**; **Baw** p. 547: **шову:** bean; **KGy** p. 715: **шош** *növ* bab (Phaseolus); klm: šosī; **Süx** p. 225: **шову:** tib: zho sa [sic!], klm: šosa: Зүрхэн шош (tib: snying zho sa); бөөрөн шош (tib: mkhal ma zho sa); лагар шош (tib: gla gor zho sa) гэсэн гурван зүйл бий.
- эрэнд, эрэнда – [?]** || klm: **erinde**; **Baw** Ø; **KGy** p. 739: **эрэнд:** *növ* ricinus; klm: erinde < *tib/ind* eranda; **эрэндиүн тос:** ricinusolaj; **Süx** p. 229: **эрэнда:** szkt: eranda, klm: erinda; Ricinus communis L; Халуун оронд ургадаг, гишүүний иштэй адил иштэй, жимсний гэр өргөстэй, зөөлөн цагаан цэцэгтэй, тослог хар үртэй ургамал.
- юмдүүжин – yu-mo-mde 'u-'byin:** TTT: med. herb, Paraquilegia Microphylla (Royle) Drumm. et Hutch. || klm: **yümdeüjin**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 230: **юмдүүжин:** tib: yu mo mde' 'byin [sic!], klm: yümdeüjin: Dianthus versicolor Fisch; Caryophyllaceae-гийн намын олон наст өвслөг ургамал. Цэцгүүд ганц ганцаар, хондон ягаан тэнэгэр дэлбээтэй, дээд талдаа хурц өргөстэй. Монголоор алаг башир цэцэг ч гэдэг.
- юнгар – yungs-dkar:** TTT: white mustard, Brassica Alba || klm: **yungyar, yüngger**; **Baw** p. 576: **юнгар:** Mustard (Tib. yungs-dkar); **KGy** Ø; **Süx** p. 230: **юнгар:** tib: yungs dkar, klm: yungyar, yüngger: 1. хичийн өөр нэр. Иш өндөр, навч ногоон, цэцэг тод шар, шар будаа мэт тослог үртэй, зэрлэг таримал хоёр зүйл бий; юнгарын тос (маажингийн найрлагад ордог ургамлын үр), 2. шимэлдэг || **RTA-M** № 773: **yāṅṅgar** (M, Sch 858): 'white mustard'; JāD: 'id.'

Egyéb növények, gyümölcsök

Ebben a kisebb csoportban (42 kifejezés) olyan növények, illetve gyümölcsök találhatók, amelyek nem sorolhatók a gyógy- vagy fűszernövények közé.

- бадам, бадма – padma, pad-ma:** TTT: lotus, water-lily || klm: **badm-a**; **Baw** p. 36: **бадам:** (бадам лянхуа, бадам лянхуа цэцэг) Lotus, Lotus-flower (Skr.); **бадмалах:** 1. to look like a lotus-flower (lamp-flame, etc.), 2. to grow straight up; **KGy** p. 43:

- бадам, бадма:** *бадма лянхуа:* *növ* tavirózsa, lótosz (Nenuphar, Nelumbo); klm: badm-a, *ujg/tib* < *ind* padma; *бадма хорхой:* *állat* pióca, nádaly (Hirudo); **Süx** Ø [csak összetételekben!] || **RTA-M** № 29: *vardnie* (M), *warma* (VMI 140: 77, 78): ‘lotos’; JäD: ‘id.’
- бадамгомбо – padma mgon-po:** **ТТТ** Ø [?] || klm: *badm-a yongbo, badmayombu*; **Вав** Ø; **КГу** p. 43: *бадамгомбо:* *növ* apró szulák (Convolvulus arvensis); klm: badm-a yongbo < *tib* padma mgon-po; **Süx** p. 26: *бадамгомбо:* *tib:* pad ma mgon po, klm: badmayombu: С. Arvensis; Сууриараа сум хэлбэртэй, зууван буюу өндөглөг хэлбэрийн навчистай, урт ороогч иш бүхий, том ягаан цэцэгтэй олон наст ургамал. Чөдөр сэдэргэнэ буюу чөдөр өвс ч гэнэ.
- бадамдовжид – pad-ma ’dab-brgyad:** **ТТТ:** eight-petaled lotus || klm: *badmadobjid*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 26: *бадамдовжид:* *tib:* pad ma ’dab brgyad, klm: badmadobjid: “найман салаат лянхуа”; Бадамлянхуа цэцэг найман салаа навчтай гэдэг ажээ.
- давжид – ’dab(-ma)-brgyad(-pa):** **ТТТ:** eight-petaled lotus || klm: *dabjid*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** p. 76: *давжид:* *tib:* ’dab brgyad, klm: dabjid: “найман салаат” (навчит); Малгайн орой дахь жинсний суурь, лянхуа цэцгийн найман навчны хэлбэрээр хийдэг байжээ. Тавжид ч гэнэ.
- бадмаанямбу – pad-ma-snying-po:** **ТТТ:** Lotus Essence; lotus seed || klm: *badmanim-buu*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Süx** pp. 27–28: *бадмаанямбу:* *tib:* pa dma snying po, klm: badmanimbuu: “лянхуан зүрх”; Хятад, Балба, Индонези зэрэг оронд ургадаг нэг зүйл модны үр. Их хөлгөний ёсонд энэ үрээр хийсэн эрихийг ихэд бэлэгшээдэг, өөртөө бас үртэй гэдэг.
- батга – bad-ka:** **ТТТ:** plant similar to mustard yielding oil || klm: *badq-a*; **Вав** Ø; **КГу** p. 54: *батга*¹: *növ* Erithrichium <két érdeslevelű, ernyős virágú, kistermetű faj neve>; klm: badq-a, *tib* bad-ka; **Süx** Ø
- баягзаваа – spa-yag-rtsa-ba:** **ТТТ:** herb || klm: [?]; **Вав** p. 48: *баягзаваа:* 1. *Lancea* (*bot.*) (also Ланцуй), 2. local name for Milkwort (Зүрхэн цэцэг); p. 203: *ланцуй II:* *Lancea* (*bot.*), *Төвд Ланцуй:* *L. tibetica* (see баягзаваа); **КГу** Ø; **Süx** p. 36: *баягзаваа:* *tib:* spa yag rtsa ba: “баягийн үндэс”; Зүрхэн цэцэг гэж монголчууд эртнээс нэрлэж ирсэн байх ба баягзаваа нэрээр алдаршжээ. Эмд орно.
- бонго – bong-nga:** **ТТТ:** wild aconite of which seven species grow in the Himalayas, Aconitum, cuckoo’s cap || klm: *bongga, bongyu*; **Вав** p. 587: *бонго:* (see Хорс); p. 451: *хорс:* Aconite, Aconitum (also Манчин), *Өндөр Бонго:* *A. excelsum*, *Шар Бонго:* *A. barbatum*; **КГу** p. 64: *бонго:* *növ* sisakvirág (Aconitum); klm: bongga < *tib* bong-nga; p. 76: *бунгаа:* *növ* dahúr sisakvirág (Aconitum dahuricum), *I бонго, хорс; tib* bong-nga; **Süx** p. 43: *бонго:* *tib:* bong nga, klm: bongyu: Aconitum excelsum Rohb; Холтсон цэцгийн нам, нэг метр орчим өндөр, маш том навчтай, саглагар олон наст ургамал. Ардын эмнэлэгт хэрэглэнэ; Чоно голын бонго (Сүхбаатар, Эрдэнэцагаан сум) ихэд алдаршсан бөгөөд жилд таван янзын нэрээр таван удаа тасалж авдаг.
- вансэмбэрүү – spang-tshan-spu-ru:** **ТТТ:** Eriophyton Wallichii Benth., Phyllophyton tibeticum (Jacq.) C. Y. Wu, Saxifraga gemmuligera Engl. || klm: *vang semberu*,

- wangsêmbëriü;** **Вав** p. 82: **вансэмберуу:** Saussurea involucrata (*bot.*) (*also* Банцанбүрүү, Нөмрөгт Банздоо); **КГу** p. 93: **вансэмбэриу:** *növ* törpebogáncs (Saussurea involucrata); klm: wangsêmbëriü < *tib*; **Süx** p. 53: **вансэмбэриу:** *tib*: spang mtshan spu ru [sic!], klm: vang semberu: Нийлмэл баг цэцгийн намын олон наст ургамал, 30 орчим см өндөр олон шилбэтэй, навч зууван, хоёр талдаа иртэй. Арын эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- дал мод – tã-la, ta-la:** **ТТТ:** the Palmyra tree, palm tree, banana || klm: **dala;** **Вав** p. 121: **дал мод:** Palm-tree; *Дал модны самар:* coconut (*Skr.*); **КГу** p. 133: **dal⁴:** páлма; klm: dala < *tib ind* tâla; *дал мод:* páлмафа; **Süx** p. 78: **дал, дал мод:** szkt: tala, klm: dal-a: Мөчиргүй, шулуун иштэй, өд буюу дэвүүр маягийн навчтай маш том мөнх ногоон мод.
- дугархорлоо – gdugs-dkar 'khor-lo:** **ТТТ** Ø [?] || klm: **duγar qorloo;** **Вав** p. 134: **дугархорлоо:** a species of Geranium; **КГу** p. 153: **дугархорлоо = мягмансанэ:** *növ* gólyaoгг (Geranium ceoruleum); klm: duγar qorloo < *tib* gdugs-dkar 'khor-lo; **Süx** Ø
- дурваа – dur-ba:** **ТТТ:** straw/ grass used for mats in India; *dur ba rtsa:* kusha grass || klm: **durwa;** **Вав** p. 136: **дурваа:** Hair-grass, Koeleria (*also* Дааган сүүл), *Туяхан дурваа:* K. gracilis, *Хөхногоон дурваа:* Glaucous Hair-grass, K. glauca; **КГу** p. 156: **дурваа:** *növ* vadon tenyésző árpa(faj: Hordeum brevisubulatum); klm: durwa < *tib* dur-ba; p. 155: **дуравлаг:** *növ* komócsin (Phleum); klm: durwaliγ, *vö tib* dur-ba; **Süx** p. 92: **дурваа:** *tib*: dur ba < szkt: dūrva, klm: dūrva: Гол төлөв гол мөрний эргээр ургадаг, ногоон навчтай, нарийн ишт ургамал. Дугуй бор өнгийн үртэй, олон салаа үндэстэй.
- дүндэггарав – ldum-tig dkar-po:** **ТТТ** Ø [?] || klm: **düngdeg γarba, dündig γarbo;** **Вав** p. 140: **дүндэггарав:** Parnassia (*bot.*), *Намгийн дүндэггарав:* Grass of Parnassus, P. palustris; **КГу** p. 161: **дүндэггарав:** *növ* fehérmájvirág (Parnassia); klm: düngdeg γarba < *tib*; **Süx** p. 91: **дүндэггарав:** *tib*: ldum tig dkar po, klm: dündig γarbo: Цагаан эрвээхэй цэцэг. 5–20 см өндөр олон наст өвслөг ургамал. Навч өндөглөг зууван, цэцэг цагаан, ардын эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- жав, жава, жаваа – lca-ba:** **ТТТ:** carrot || klm: **jab;** **Вав** p. 153: **жаваа:** Peucedanum baicalense (*bot.*); **КГу** p. 176: **жав:** *növ* kocsord (Peucedanum); klm: jab < *tib* lca-ba; *vö:* **Süx** p. 97: **жава(a):** szkt: jāpā, klm: jaba: Нэгэн зүйл улаан өнгийн сарнай цэцэг; сүсэгтэн хүн цэцгээр нь эрх хэлхэн маань уншдаг.
- жагжжува – 'jags-skya:** **ТТТ:** **'jag-skya:** white *'jag ma* grass, light colored weed, hay, straw || klm: **jaγji juba;** **Вав** p. 153: **жагжжува:** (*see Нугын Төмөрдээ*); p. 353: **Төмөрдээ:** Pea, Vetchling, Lathyrus, *Намхан Төмөрдээ:* L. humilis, *Нугын Төмөрдээ:* Marsh Pea, L. pratensis, (*also* Жагжжува); **КГу** p. 176: **жагж жуваа = төмөрдээ:** *növ* parlagi lednek (Lathyrus pratensis); klm: jaγji juba < *tib* 'jags-skya ...; **Süx** Ø
- жамьян мядаг – 'jam-dbyangs me-tog:** **ТТТ** Ø; *vö. man-dzu-pu-spi-ka:* species of flower || klm: **jamiyang midoγ;** **Вав** p. 154: **жамьян мядаг:** Globe Flower, Trollius; **КГу** p. 177: **жамьян мядаг:** *növ* ázsiai zergeboglár (Trollius asiaticus); klm: jamiyang midoγ < *tib* 'jam-dbyangs me-tog; **Süx** pp. 98–99: **жамьянмядаг:** *tib*: 'jam dbyangs me-tog, klm: jamiyang miday: “зөөлөн эгшигт цэцэг”; Холтсон цэцгийн

- язгуурын олон наст ургамал. Цэцгийн дэлбэ, цомирлогийн хамт шар буюу улбар шар, цагаан төрөл зүйл олон; *жамъянгарвүү*: tib: 'jam dbyangs dkar po: “зөөлөн эгшигт цагаан”; *жамъян омбо*: tib: 'jam dbyangs sngon po, klm: jama-yang ongbu: “зөөлөн эгшигт хөх”; *жамъянсэрвүү*: tib: 'jam dbyangs gser po, klm: jama-yang serbū: “зөөлөн эгшигт шар”
- жанма** – *lcang-ma*: TTT: willow, *Salix viminalis*, *ratan*, *Calamus rotang* || klm: *jangm-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 100: *жанма*: tib: lcang ma, klm: jangm-a: *Salix viminalis*; Уд бургас; зузаан дурстай, зөөлөн голтой, урт навчтай, цагаан цэцэгтэй, салаа мөчир нь их төлөв шулуун мод.
- жанцар** – *spyang-tser*: TTT: thistle *Carduus Crispus* L. *Xanthorappus Subcaulis* Winkl., *Carduus Crispus*, plumeless thistle || klm: *jangčar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 101: *жанцар*: tib: sbyang tser [sic!], klm: jangčar: “чоно өргөс”; Хар цагаан хоёр янз өнгөтэй, цагаан жанцарын иш шулуун, хөндий бөөрөнхий хэлбэртэй, үсэрхэг навчтай. Хар жанцар газраар хэвтэж ургана. Ишнээс нь улаан цэцэг гардаг, эмийн найрлагад орно.
- жодоо** – *rgya-do*: TTT Ø; vö. *sgron-shing*: pine, fir tree, *Pinus tabulaeformis* Carr., yew-leaf fir, *Pinus picea*, *Pinus longifolia* in Sikkim, cedar torch, *Pinus silvestris*; *gdung-shing*: silver fir, *Abies webbiana* || klm: *jodoo*; **Baw** p. 159: *жодоо*: Fir, *Abies*, A. sibirica; **KGy** p. 183: *жодоо*: szibériai jegenyefenyő (*Abies sibirica*); klm: jodoo; **Süx** p. 104: *жодоо*: tib: rgya do, klm: jodoo: Нарсны язгуурын мөнх ногоон шил-мүүст мод.
- жүрж, зүрж, зүрч** – *skyur-rtsi*: TTT: kapetha tree, acid, yeast, kind of lemon || klm: *jürči, jürji*; **Baw** p. 185: *зүрж*: (see *жүрж*); p. 161: *жүрж*: (*амтат жүрж*) orange, *бэрсүүт жүрж*: mandarin; **KGy** p. 185: *жүрж*, *жүрч*: narancs; klm: jürji, jürči < tib skyur-rtsi < kin; p. 217: *зүрж* = *зүрч*: növ narancs; mandarin; klm: jürči, jürji < tib skyur-rtsi < kin; **Süx** Ø
- ливган** – *le-brgan*: TTT: 1. red/ violet color, 2. madder (med.)/juice, 3. red silk; 4. liver, 5. infectious disease mostly due to bile, 6. poppy, opium, 7. flower-design print || klm: *lebrgan, libyan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 123: *ливган*: tib: leb rgan, le brgan, klm: libergan, libyan: 1. намуу цэцэг; ливган өнгөт (бүдэг улаан), 2. элгний нэг зүйл өвчин
- ливганз** – *le-brgan-rtsi*: TTT: ordinary saffron || klm: *libyanja*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 123: *ливганз*: tib: le brgan rtsi, klm: libyanja: Ливганы шим буюу намуу цэцгийн шүүс шүлт.
- мандарваа** – *man-da-ra, man-da-ra-ba*: TTT: tree of heaven, celestial flowers || klm: *mandariva, mandarau-a*; **Baw** p. 209: *мандарваа*: 1. Tree-peony (*bot.*), 2. *Dahlia* (*bot.*); **KGy** p. 247: *мандариваа*: növ dália, georgina; korállfa; klm: mandariva < *ujg/tib ind*; **Süx** p. 132: *мандарваа*: szkt: mandāraṃva, klm: mandargau-a; 1. мандар, 2. холтсон цэцгийн язгуурын бут мод. Зулгарахгүй, салаалсан урт навчтай, цэцэг нь улаан, хүрэн, цагаан зэрэг өнгөтэй, үнэр анхилмал, цоморлиг нь том, гоёлын ургамал, цэцэг.
- мүгээз** – *smug-rtsi*: TTT: purple-red dye || klm: *mügje*; **Baw** p. 221: *Мүгээз*: *Rhodiola* (*bot.*), *Дөрвөлсөн Мүгээз*: Rh. quadrifida, *Ясаан Мүгээз*: *Roseroot*, Rh. rosea (*also*

Алтан Гагнуур); **KGy** p. 266: *мүгэ(з)*: *növ* <pozsgás levelű, piros virágú, évelő növénynevezétség> Rhodiola, klm: mügeje; **Süx** p. 140: *мүгез*: tib: smug rtsi, klm: mügje: “бор шар, улбар шар”; Улаан давирхай буюу шүүс. Улаан будаг гардаг ямар нэг ургамал; энгэсэг. Жив чулуу ч гэнэ.

мягмансанж, мягмансанжаа – *mig-mang sangs-rgyas*: **ТТТ** Ø [?] || klm: *miṅmang-sangjai*; **Baw** p. 225: *Мягмансанжаа*: 1. Meadow Cranesbill, Geranium pratense, 2. G. transbaicalium (see Шимтэглэй); **KGy** p. 270: *мягмансанжэ, мягмансанжаа*: *növ* két gólyaorr (Geranium ceoruleum/bifolium); klm: miṅmangsangjai, tib mig-mang sangs-rgyas; **Süx** Ø

мядагбадам – *me-tog padma*: **ТТТ**: lotus flower || klm: *midaybadm-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 141: *мядагбадам*: tib: me tog padma, klm: midaybadm-a: “Бадам цэцэг”; Дулаан оронд ургадаг өргөст харганын иштэй, цагаан ягаан хоёр өнгөтэй сэнгэнэм үнэрт цэцэг.

нимбэг – *nim-bu*: **ТТТ**: lemon || klm: *nimbege*; **Baw** p. 235: *нимбэг*: lemon, *нимбэг хүчил* (*нимбэгний хүчил*) (see хүчил), *нимбэг хүчлийн давс*: citrate; *нимбэгэрхүү*: lemon-shaped; **KGy** p. 288: *нимбэг*: *növ* citrom (Citrus limonium); klm: nimbege < tib ind; *нимбэгийн мод*: citromfa; *нимбэгийн хүчил*: citromsav; **Süx** p. 147: *нимбэг*: szkt: nimbuka, klm: nimbege: Мөнх ногоон модонд ургадаг анхилам үнэртэй, хатуу хальстай жимс.

нямба – *nim-pa*: **ТТТ**: A tree with bitter fruit, Azadirachta indica. Every part of it is used for magical purposes || klm: *nimba*; **Baw** Ø; **KGy** p. 314: *нямба*¹: *növ* lakkfa, lakk-szömörce (Rhus vernicifera); klm: nimba, tib; **Süx** p. 149: *нямба I*: tib: nim pa < szkt: nimpa, klm: nimba: Azadirachta Indica A. Juss; Өргөн урт навчтай, хонгорцогт модныхтой адил шар цэцэгтэй, жимс гашуун мод. Оршуулгын ёслолд навчийг нь зажилдаг. Чийт мод, ширт мод ч гэж нэрлэдэг. Зарим тольд: Энэтхэгээс бусад орноо үгүй боловч эмч нар алтанцэцгээр орлуулан буй. Зарим нэгэн нь алтан гагнуур ба гагнуурын модоор танин барина (С.Р.) гэжээ.

омбодовдон – *sngon-po-stobs-ldan*: **ТТТ** Ø [?] || klm: *ombudobdan*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 151: *омбодовдон*: tib: sngon po stob ldan [sic!], klm: ombudobdan: “хүчит хөх”; Отгон тэнгэр зэрэг уулын гүн хөмөгт Идэр гурван есийн хүйтэнд ургадаг хөх цэнхэр өнгийн цэцэг. Нутгийн ардууд омботавдан буюу овоотавдан ч гэдэг.

рам – *ram, rams*: **ТТТ**: indigo, indigo dye || klm: *ram*; **Baw** Ø; **KGy** p. 367: *рам*¹: indigó; klm: ram, tib; **Süx** Ø

санхам, санхим – *bzang-ham*: **ТТТ** Ø; vö. *khen-pa*: wormwood; **JäD** p. 42: *khen-pa*: 1. *Schr.* worm-wood, prob. erron. for *k'am-pa* || klm: *sangqam*; **Baw** p. 296: *санхам*: (see Хар Шавар); p. 530: *шаваз I*: Wormwood, Artemisia (see Шарилж), *Хар Шаваз*: Artemisia santalinifolia (also Санхам); **KGy** p. 380: *санхим*: *хар шаваз/шарилж* = *елхэнцэг*: *növ* “fekete” ürömfű (Artemisia santonifolia); klm: sangkim; **Süx** p. 167: *санхам*: tib: bzang ham, klm: sangqam: “сайн хүчит”; Дагшин орны хүж, агар, зандангийн үнэртэй төстэй анхилам үнэрт ургамал. Архангайн Хоргын Чандмань толгойд ургадаг, халуун орны шувуудын сангасаар үр үндэс нь дамжин ирж нутагшин ургасан гэж нутгийн өтгөс хуучилдаг.

- сорол** – *srol*: TTT Ø; vö. *srol-gong*: Soroseris Hookeriana (C. B. Clarke) stebb || klm: *sorolu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 171: *сорол*: tib: srol, klm: sorolu: Бор, цагаан, улаан гэж өнгөөр нь гурав ялгана. Цагаан соролын үндэс нарийн, навч цэцэг цайвгар улаан туяатай, үнэр сайхан, дугтуй шиг хавтгай үртэй бол бор сорол нь бор туяатай цайвар навчтай, цэцэг улаан, үндэс нь цагаан өнгөтэй, богинохон аж. Улаан сорол нь олон салаа иштэй, иш бүхэндээ зууван бөөгнөрсөн навчтай, үр цэцэг ширүүн, өнгө улаан, үндэс нь хүний уушгийг санагдуулам авч хар өнгөтэй, хурц үнэртэй буй. Эмд орно.
- сумранз, сомронз** – *so-ma-ra-dza/-tsa/-tsha*: TTT: jute, flax; hemp, marijuana || klm: *sumaranja, somranja*; **Baw** Ø; **KGy** p. 396: *сумранз*: kendermag; klm: sumaranja, *tib ind* somarāja; **Süx** p. 170: *сомронз*: tib: so ma ra dza, szkt: somarasa, klm: somranja: Cannabis sativis; Нарийхан голтой, өчүүхэн навчтай, цэцэг нь танпрамтай адил, турванжин дугтуйн дотроос жижигхэн үр, бөөрний дүрсэнд нь солонго мэт оготны дүрстэй, Энэтхэгийн өмнөд Мон орноос ирдэг ургамал. Зарим хүн Ашока модны үр ба олсны үр, чонын хонцог зэрэгтэй эндүүрдэг гэж Сумади-радна тэмдэглэсэн. (С.Р.)
- сүмэн** – *sna-ma*: TTT: blossom of nutmeg tree, a plant, Jasminum grandiflorum flower; name of a plant Cissampelos hexandra || klm: *sümen*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 174: *сүмэн*: tib: sna ma, klm: sümen: Төвдөөс нь авиачлан буулгасан үг. Нэгэн зүйл цэцгийн нэр.
- сэ (мод)** – *bse (shing)*: TTT: *bse* tree growing in thick forests in the south, when it touches the body a wound arises and swelling || klm: *se, se modun*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 174: *сэ, сэ мод*: tib: bse (shing), klm: se (modun): Тошлог шар модны төрлийн бутлаг мод.
- сэмберүү** – *se-'bru*: TTT: pomegranate, seed, berry, Punica Granatum || klm: *singberü*; **Baw** p. 318: *сэмберүү*: Pomegranate (also Анар) (*Tib. se-'bru*); **KGy** Ø; **Süx** p. 175: *сэмберүү*: tib: se 'bru, klm: singberü: Punica granatum L; анар; Халуун оронд ургадаг тахиралдсан иштэй, том навчтай, үзэсгэлэнт цагаан цэцэгтэй, модонд ургадаг жимс. Энэ жимс хатуу зузаан хальстай, дотроо олон жижигхэн улаан үр, мөхлөг бүхий, бор хүрэн өнгөтэй.
- сэржмядаг** – *gser-gyi me-tog*: TTT: flower of gold, golden flower, Magnolia champaka, Hermerocallis minor || klm: *serji miday*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 176: *сэржмядаг*: tib: gser gyi me tog, klm: serji miday: “алтан цэцэг”; Magnolia champaka; momordica cochinchinensis
- удамбар** – *u-dum-ba-ra*: TTT: Ficus clomerata, fabulous lotus of immense size, flower which only appears and blossoms when a universal monarch or a buddha is born into the world || klm: *udumbara*; **Baw** p. 378: *удамбар*: 1. Fig-tree, 2. Rubber plant; **KGy** p. 486: *удамбар*: *növ füge, fügefa* (Ficus carica); klm: udumbara < *tib ind*; **Süx** pp. 189–190: *удамбар*: szkt: udumbara, klm: udumbara; Иш арваад тохой өндөр, навч зөөлөн, бас бүдүүлэг ширүүн ч бий. Цэцгийн дэлбээ нь гарын алга мэт том, олон цэцгийн дунд буюу эсвэл уулын далд газар ургадаг ургамал. Шашны домгийн ёсоор “шумнасыг дарагч” хэмээх нэртэй, түүний цэцгийн хэмжээ нь модон тэргэний дугуйн хүрд төдий ба үнэр нэгэн бээрийн газар хүррэл түгэх

машид эрхэм нэгэн мөн гэсэн байдаг. Мөн бурхныг мэндлэх цагт хамт ургаж, сүүлчийн нирваан (үз) болох үест хатаж алга болдог гэсэн домогтой.

халуу – *ha-lo*: TTT: holly hock, a flower, large beautiful garden flower || klm: *qalu, qalu-sar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 194: *халуу*: tib: ha-lo, klm: qalu: а. модлог шулуун иштэй, том навчтай, багларч ургасан одон хэлбэрт үстэй хоёр наст өвслөг ургамал, Жамба цэцгийн язгуурт багтана; б. халуу мэргэн – шаравтар өнгөтэй, бүдүүн хүзүү, урт жигүүр, охор сүүл бүхий загасчлагч шувуу; *халуусар*: klm: qalusaḡ: Элээтэй адил агаад эрээн өрөвлөгтэй нэг зүйл шувуу. Уйгар, түрэг хэлнээ сар нь элээ гэсэн утгатай.

хамба – *kham-bu*: TTT: 1. peach, apricot, Prunus armeniaca L. Var. ansu maxim, 2. Syn za ba'i kham zas; peach, apricot || klm: *qambu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 194: *хамба II*: tib: kham bu, klm: qambu: Armeniaca vulgaris L; Иш том, бат бэх, улаан шаргал туяатай цагаан цэцэгтэй, үр жимсний амт гашуун ургамал. Зэрлэг ба таримал хоёр янз бий; *хамба III, нар хамба*: tib: kham bu, klm: qambu: Улаан шаргал өнгөтэй, сайхан амттай нэг зүйл жимс; тоор, буйлс, бүглэс, чангаанз гэхчлэнгээр хэрлэх ч бий.

шалтас мод – *cha-ra rkang-gcig*: TTT: *cha-ra*: Himalayan oak; *rkang-gcig-pa*: one-footed. met. tree || klm: *siltasu modu*; **Baw** Ø; **KGy** p. 699: *шалтас мод*: maḡányos (?) fa; klm: siltasu modu < tib cha ra rkang gcig *Kow*; **Süx** Ø

шинбад – *shing pa-da*: TTT Ø; vö. Tshe p. 1535: *n.ya-gro-ta*: (legs) bod-skad-du *rkang-mang* zhes bya-zhing | ... ming-gi rnam-grangs-la *nya-gro-dha* dang | *pa-da* | *bhubad*-bcas-so || klm: *šingbad*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 224: *шинбад*: tib: shing 'ba' ta, klm: šingbad: “хөлт мод”; 1. олон хөлт мод ч гэдэг. Наяаграда (үз) ч гэнэ, 2. янз хушгатай адил, өнгө хүрэн нэг зүйл жимс. Бас модорхог иштэй, лянхуа цэцгийн адил навчтай нэг зүйл цэцэг; Ялмын язгуурын асаж ургах бут мод, өнгө хүрэн, навч том, зуувандуу зузаан, мөчир, жимс, иш үндэс нь эмд орно. Үнэрт өвс ч гэдэг.

шүгваа – *shug-pa*: TTT: Himalayan juniper, cypress; Sabina Tibetica, a type of cypress || klm: *šügba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 226: *шүгваа*: tib: shug pa, klm: šügba: Juniperus sp; Төвд арц, аливаа муу юм бүхнийг арилган зайлуулах увдистай гэдэг. || **RTA-M** № 644: *šuḡuo* (M), *šGua* (Sch 67, VMI 44: 196, 50: 316, 124: 85, p. 64): ‘the cypress-tree (M, Sch), originally cypress, but in NE Chi'ing-hai thuya (Sch)'; *šuḡuo araḡa* (M), *šGua aralaḡ* (Sch) (shug-pa ral-ga): ‘cypress branch’; *šuḡuoda-*, *šuḡuoda-* (M): ‘to cense with cypress’; JäD: ‘the high cypress-like junipertree, the pencil-cedar (Juniperus excelsa)’

Ásványok, drágakövek, vegyi anyagok

A vizsgált forrásokban 21 tibeti vagy tibeti közvetítésű kölcsönszó található ebben a témakörben.

бадмарага, бадмаараг – *pad-ma-rā-ga*: TTT: lotus ruby || klm: *badma-raga, badmara-ya*; Baw p. 36: *бадмарага, бадмаараг*: ruby, corundum (*Skr.*); KGy p. 43: *бадмарага*: rubin (drágakő); klm: badma-raga, badmaraya < *tib* < *ind* padmarāga; Süx p. 28: *бадмаараг*: szkt: padmaraga, klm: badmaray-a: “лянхуан өнгөт”, Улаан өнгийн туяа сацуулсан эрдэнийн чулуу, гоёл чимэглэлд хэрэглэнэ.

балжир – *dpal-'byor*: TTT: economics; grandeur/ wealth & glory; wealth, glory and riches, prosperity; prosperous, magnificent, wealthy || klm: *baljor*; Baw Ø; KGy Ø; Süx p. 30: *балжир, балжир чулуу*: tib: dpal 'byor, klm: baljor: “цогт найрлага”; Отгон тэнгэр уулын өвөр биед, далайн төвшнөөс дээш 2500 гаруй метрт өргөгдсөн газарт Дууг хэмээх бяцхан нуурт байдаг сампингийн эрх хэлбэртэй, эрчлээ бүхий бөөрөнхий чулууг нутгийнхан ингэж нэрлэдэг. Энэ чулууг эмийн увдистай, хоолойн өвчин, идээт буглаанд сайн гэдэг байна.

барагшин, барагшун – *brag-zhun*: TTT: *brag zhun*: bitumen which is the essence of earth, fossil pitch, bitumen, effusion of which there are five varieties derived from gold, silver, copper, iron and lead || klm: *baraysin*; Baw p. 43: *барагшин, барагшун*: 1. bitumen, 2. asphalt (*Tib. brag-zhun*); *барагшиндах*: to asphalt; KGy p. 51: *барагшин(э)*: <sziklán lerakódott gyantaszerű anyag, melyet népi gyógyyszerül használnak>; aszfalt < *tib* brag-zhun?; Süx p. 34: *барагшин*: tib: brag shun, klm: baray-šin: “хадын хайлмал”; Өтгөн зууралдсан байдалгай элдэв органик нэгдэл агуулсан өвөрмөц хольцтой давирхайлаг хар зүйл. Хадны цус, хадны цай, хаднаас төрөгч, хадны шим, хадны рашаан зэрэг олон нэртэй. Эмд орно.

бигван – *big-pan*: TTT: a kind of med. salt, potash, sulphuric acid || klm: *bigban*; Baw Ø; KGy Ø; Süx p. 37: *бигван*: tib: pig pan [sic!], klm: bigban: байван

биндэрьяа – *ba'i-d'u-rya, ba'i-dur-ya*: TTT: lapis lazuli. The Sanskrit vaidurya means ‘utterly bright’; gemstone (in general) || klm: *binderiy-a, vaiduri, viduri*; Baw p. 51: *биндэрьяа*: beryl, алтан биндэрьяа: chrysoberyl, усан биндэрьяа: aquamarine, хувилгаан биндэрьяа: alexandrite (*Skr.*); KGy p. 58: *биндэрьяа*: berill; klm: binderiy-a, vaiduri, viduri, *tib ind*; Süx p. 38: szkt: vaidūrya, klm: binderey-e: “Бидур уулаас гарсан”; Berill; 1. бүдэг ногоон, шар ногоон, шар цэнхэр, хөх цэнхэр туяатай нэн тунгалаг хатуу эрдэнийн чулуу. Гоёл чимлийн зүйл, ардын эмнэлэгт хэрэглэнэ. [...], 2. монгол хэлнээ хүний нэр, газрын нэрийн үүргээр бас хэрэглэгдэнэ.

бойшил – *spos-she*: TTT: amber || klm: *boysisil*; Baw p. 55: *бойшил*: amber (*Tib. spos-she*); KGy p. 62: *бойшил*: ásv borostyánkő; klm: boyisil, *tib*; Süx p. 42: *бойшил*: tib: spos sel [sic!], klm: boyisil: Нарс майлсны давирхай газрын хөрсөнд орж он удсанаас үүссэн чулуужсан хув.

буг – *spug*: TTT: kind of precious stone, gem || klm: *buv (buv!)*; Baw Ø; KGy Ø; Süx p. 45: *буг, буг эрдэнэ*: tib: spug, klm: buv [sic!]: Нэгэн зүйл эрдэнийн чулуу.

- гартаам** – *dkar-khra-men*: TTT: kind of a mineral || klm: *γartam-a*; **Baw** p. 91: *zarтаам*: agate (*min.*) (*Tib.* dkar-khra-min [sic!]); **KGy** p. 104: *zarтаам*: achát, rég agát <fél-drágakő>; klm: *γartama*; **Süx** p. 64: *zarтаам*: tib: dkar khra men, klm: *γartam-a*: “цагаан эрээн, цагаан судалт зурагт”, Agate, Хөх, улаан, цагаан, цэхэр зэрэг өнгөтэй, нарийн үе судалтай мана буюу хагас эрдэнийн чулуу. Дорнын уламжлалаар гартаамыг цэхэр бөгөөд хөх, улаан, цагаан судалт гартаам, цэхэр бөгөөд харлаг судалт гартаам гэж хоёр хуваана. Жижиг сажиг зүйл, хөөрөг, цагийн зүү хийхэд хэрэглэнэ
- дансил** – *stang-zil*: TTT: kind of stone (black, golden or silver) || klm: *dangsil*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 80: *дансил*: tib: stang zil, klm: dangsil: расияар чулуу (үз)
- диц, дэц** – *ti-tsha*: TTT: zinc || klm: *ḏiḏe*; **Baw** p. 127: *диц*: nickel; p. 146: *дэц*: aluminium; **KGy** p. 142: *диц, дэц*: vegy nikkel (Ni); klm: *ḏiḏe < tib ti-tsha*; **Süx** p. 84: *диц*: tib: ti tsha, klm: diča: Мөнгөлөг цайвар өнгөтэй, халуунд тэсвэртэй төмөрлөг; дицдэх (дицээр өнгөлөх, гагнах).
- лит** – *li-khri*: TTT: vermilion; minium orange, violet, ochre (rust, orange-red color) || klm: *lití*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 124: *лит II*: tib: li khri, klm: liti: Нүдний улаан оо будаг.
- маншил** – *man-shel*: TTT: crystal, glass, crystal gem || klm: *mansel*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 134: *маншил*: tib: man shel, klm: mansel: Гал болор буюу мэшил. Хамгийн сайн нь лавай лугаа адил, өнгө цагаан, өөрийн гэрлээс тэр даруй гал гаргах чадалтай гэдэг.
- манух** – *ma-nu-hu*: TTT: agate || klm: *manuqu, manuq-a*; **Baw** Ø; **KGy** p. 248: *мануу*: ásv achát; klm: manuqu, vö мана és kín ma'naoː; **Süx** p. 133: *манух*: tib: ma-nu hu, klm: manuqu, manuq-a: Улаан шар өнгийн мана. Бас янз бүрийн өнгөтэй, хөөрөг зэрэг зүйл хийх, хатуу чанартай, хадан цагааны төрлийн чулуу, бас гон ч гэнэ.
- маргад** – *mar-gad*: TTT: emerald || klm: *maragad*; **Baw** p. 210: *маргад*: emerald (*Skr.*); **KGy** p. 249: *маргад*: ásv smaragd; klm: maragad < *ujg/tib ind marakata*; **Süx** p. 134: *маргад*: szkt: markata, klm: maragad, marγad: Устай шаазанд хийхэд ус нь нов ногоон болж харагдах тунгалаг ногоон өнгөтэйг нь хэлнэ. Үүнээс гадна улаан маргад, хөх маргад, сэрүүн маргад гэсэн гурван зүйл бий гэнэ. Эмд хэрэглэнэ. Адыг дарах зорилгоор гоёл чимэглэлд хэрэглэдэг гэсэн домогтой. Чулууны ох болох ногоон чулуу ч гэнэ.
- мүгэд** – *smug-rdo*: TTT: *smug*: purple, maroon, color of clotted blood; *rdo*: stone, rock || klm: *mügdé*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 140: *мүгэд*: tib: smug rdo, klm: mügdé: “хүрэн чулуу”; Зосон будаг.
- мэшил** – *me-shel*: TTT: fire crystal, burning glass or crystal, sun stone, sun crystal, crystal which emits fire when exposed to sun rays, magnifying glass || klm: *mesil*; **Baw** p. 224: *мэшил*: lens (*Tib.* me-shel); **KGy** p. 270: *мэшил*: term gyüjtölençse, nagyító, lençse; klm: mesil, tib me-shil; *гүдгэр мэшил*: domború lençse; *хотгор мэшил*: homorú lençse; *дамар мэшил*: bikonkáv lençse; *зуувай мэшил*: bikonvex lençse; *нуман мэшил*: sík-konvex lençse; *сарних мэшил*: szórólençse; *хавирган мэшил*: konvex-konkáv lençse; *хөмсгөл мэшил*: konkáv-konvex lençse; *хянгар мэшил*: sík-konkáv lençse; *цуглаах мэшил*: gyüjtölençse; p. 253: *мишил* = *мэшил*: nagyító-

- üveg, lencse, gyűjtőlencse; **Süx** pp. 140–141: *мэшил*: tib: me shel, klm: mesil: “галт шил”; Тунгалаг цагаан өнгөтэй, гар хүрэхэд хүйтэн атлаа нарны гэрэлд барихад гал гаргах чадалтай шил. Бас хараа зүйд хэрэглэдэг хотгор буюу гүдгэр гадаргатай шил буюу тунгалаг эдийг хэлнэ. Мишил ч гэдэг.
- нал эрдэнэ** – *nal*: **ТТТ**: ruby-like gem, color mostly a little brown || klm: *nal*; **Вав** p. 229: *нал эрдэнэ*: name of a precious stone probably the sapphire or ruby (Tib.); **КГy** p. 277: *нал эрдэнэ*: rubin; klm: nal erdeni; *ujg iráni*; **Süx** p. 143: **нал**: perzsa: läl (hindi läl); “улаан”; szkt: nīla “хөх”; tib: nal, klm: nal: Улаан өнгийн эрдэнийн чулуу, бадмаараг ч гэнэ. Зарим толь бичигт, өнгө улаан хүрвэтэр буюу, улбар хүрэн бөгөөд тунгалаг лавай дээр тавихаас лавайд галын өнгөтэй гэрэл тусна гэжээ. Ал, гал зэрэг үгтэй утга гарлын холбоотой.
- номин** – *tu-min, tu-men*: **ТТТ**: a precious stone like sapphire, earthworm, lapis lazuli || klm: *nomin*; **Вав** p. 237: **номин I**: lapis lazuli (*min*), *номин хөх тэнгэр (номин цэнхэр тэнгэр)*: azure sky (Tib. tu-men); *номинтох*: to look azure; **КГy** p. 291: **номин**¹: ásv lazurkő, lazurit, klm: nomin; **Süx** p. 148: **номин**: tib: mu min, klm: nomin: Голдуу хөх цэнгэр өнгөтэй цагаан толбо буюу судалтай, эмэнд болон гоёл чимэглэлийн зүйлд хэрэглэдэг эрдэнийн чулуу, есөн эрдэнийн нэг.
- оюу** – *g.yu*: **ТТТ**: turquoise || klm: *ogyu, ogyu*; **Вав** p. 267: **оюу**: 1. turquoise (*min*), 2. turquoise (colour), *оюу хөх тэнгэр*: the turquoise-blue sky (Tib. gyu [sic!]); **КГy** p. 338: *оюу(н)*: ásv türkiz; klm: ogyu rég ogyu, tib; **Süx** p. 154: **оюу**: tib: gyu [sic!], klm: ogyu, ogyu [sic!]: Хөх ногоон өнгийн эрдэс. Шигтгээ, гоёл чимэглэлд хэрэглэх есөн эрдэнийн нэг. Оюу эдлэл муу цусыг цэвэршүүлж, эргэлтийг сайжруулна гэж эмийн сударт гардаг. Төвдийн гюү-гийн өмнө о залгаж үүсгэжээ.
- паван** – *pha-wang, pha-wang-long-bu*: **ТТТ**: *pha-wang*: bat, Myotis mystaunus Kuhl, boulder, bat of any species; *pha-wang-long-bu*: a cubic-shape stone || klm: *pavang*; **Вав** Ø; **КГy** Ø; **Süx** p. 154: **паван**: tib: pha wang, pha wang long bu, klm: pavang: паван чулуу, аммонит
- палам** – *pha-lam*: **ТТТ**: diamond || klm: [?]; **Вав** p. 283: **палам**: diamond (Tib. pha-lam); **КГy** Ø; **Süx** Ø

Nemzetiségek

A vizsgált mongol szótárakban 5 szó vonatkozik nemzetiségekre, ezek között található 3 kifejezés, melyek mongol népcsoportokat jelölnek.

- бодваа** – *bod-pa*: **ТТТ**: inhabitant of Tibet, Tibetan || klm: *bodba*; **Вав** Ø; **КГy** Ø; **Süx** p. 40: *бодваа II*: tib: bod pa, klm: bodba: төвд, төвд хүн; Бодваагийн гэгээн.
- жахор** – *rgya-hor*: **ТТТ** Ø; vö. *Rgya*: abbr. of China or India; *Hor*: a Mongol || klm: *jaqor*; **Вав** Ø; **КГy** p. 179: *жахор*: dzsahor <Tibetben élő mongol népcsoport>; klm: jaqor, tib rgya-hor; **Süx** p. 102: *жахор*: tib: rgya hor, klm: jaqor: Төвд нутагт байгаа монгол гаралтай ястан.

- пийлэн, пийлин** – *phi-ling*: TTT: foreigner, European, Englishman, one of the outer continent || klm: *piling*; **Baw** p. 284: *Пийлин*: Feringhee, English (*hist.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 155: *пийлэн*: tib: phi ling (Ю.П.), klm: piling: piling, англи
- сог, согво** – *sog-po*: TTT: Mongolian, Mugh, Tartar, Sogdian; Little Mongolia, NW Tibet || klm: *soγbu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 169: *сог(во)*: tib: sog po, klm: soγbu: Төвд-чууд монголыг ийн нэрийдэж ирсэн нь монгол бичгийн дурсгалд оржээ; Согво ринбүүчий.
- хор** – *hor*: TTT: Mongol, Uighur, Tartar; Central Asia, N. Tibet (has had different meanings at different times) || klm: *qor*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 199: *хор II*: tib: hor, klm: qor: хор монгол (дээд монгол), Шарай голын монголчууд.

Világi rangok

Mindössze 2 rang megnevezés szerepel a tibeti kölcsönszavak között

- дайван** – *mda'-dpon*: TTT: general commander of a troop of soldiers, office of high military rank next to *dmag dpon*, general, colonel, commander of archers || klm: *dayi-bong*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 77: *дайван*: tib: mda' dpon, klm: dayibong: Цэргийн дарга (Влад.).
- жэвон** – *rje-dpon*: TTT: lord, master, ruler || klm: *jibon*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 106: *жэвон*: tib: rje dpon; klm: jibon: *Богд ноён; ... жэвоньг зорьж энэ мэдээг хүргээр одох хэрэгтэй ... (Х.Т.)*

Hivatali tárgyak

A hivatali élet területéről csak 3 tibeti kölcsönszó található a vizsgált forrásokban, köztük irodai kellékek megnevezése.

- лац** – *la-cha*: TTT: shellac, sealing wax, wax || klm: *lača*; **Baw** p. 203: *лац*: 1. sealing-wax, 2. seal, *лац даргах*: to apply a seal, to seal, *лац ломбо*: seals, *лацны тэмдэг*: seal, stamp; *лацдах*: to seal with wax, to seal, *лацдаж ломбодох*: to seal; **KGy** p. 239: *лац*: pecsétviasz; klm: lača < tib la-cha; **Süx** || **RTA-M** № 277: *lat's'ii* (M), *lat's'ia* (Sch 858): ‘sealing wax, seal, the seal of chandlers’; JäD: ‘sealing wax’
- нагвам, нагван, нагбам** – *nag-bum, snag-bum*: TTT: *snag-bum*: Chinese ink-box, ink pot || klm: *naγbung, naγbum, naγbam*; **Baw** p. 227: *нагвам, нагван*: ink-pot (Tib. nag-bum); **KGy** p. 274: *нагван*: tintatartó; klm: naγbung, naγbum, tib nag-bum; **Süx** p. 142: *нагбам, нагван*: tib: snag-bum, klm: naγbum, naγbam, naγbun: Бэхийн сав
- шошго** – *zhu-shog*: TTT: letter (h) written petition/ appeal/ request/ application/ message, plea || klm: *šošiγ-a*; **Baw** p. 547: *шошго*: label; **KGy** Ø; **Süx** p. 225: *шошго*: tib: zhu sog [sic!], klm: šošīγ-a: 1. хаад ноёдод бараалхандаа өмнөө барьж ордог өргөн мэдүүлэх бичгийн гарчгийг бичсэн хавтас, хас, зааны соёо, хулс тэргүүтнээр

хийдэг, 2. бичиг буюу тусгай тэмдэгтэй пайз мод, 3. *шилж.* алт, мөнгө зэрэг үнэт эдээр үйлдсэн гарвьяа алдрын тэмдэг, 4. ямар нэг эд бараанд наасан буюу зүүсэн хадсан наяг сэтэр; шошго тэмдэг (манжийн үед дайн байлдаанд болон аливаа алба ажилд зүтгэж гавьяа байгуулсан хүнд олгож байсан үнэмлэх, жуух бичиг).

Gazdálkodás, háztartási eszközök, használati tárgyak, táplálkozás

A csoport 34 szava között háztartási eszközök, használati tárgyak (15; pl. домбо, танхар), ételek (9; pl. хавсай, замбаа) nevét találjuk, továbbá néhány ruhadarab és ruhaanyag (4; тэрмэн, стб.) megnevezését, lakhellyel kapcsolatos szavakat, stb.

багвар – *bag-phor, pag-phor*: ТТТ: bowl to keep barley flour || klm: *baybur*; **Baw** p. 35: *багвар*: a dish with a cover (*Tib.* bag-phor); **KGy** p. 41: *багвар*: édességes tál; klm: baybur; **Süx** p. 25: *багвар*: pag phor, bag phor, klm: baybor: “арвайн аяга” (төвд-чүүдийн үндсэн хүнс тэжээлд арвайн гурил зонхилдгоос арвайн турил хийдэг аягаа ийн нэрлэжээ); 1. их төлөв хус мод буюу модны үндсийг ухаж хийсэн, гадуур нь улаан, хүрэн өнгөөр ширдэж, дээр нь алтан будаг суулгаж навч цэцэг, найман тахил зэргийг зурсан хавхагтай аяга. Зочдын өмнө чихэр жимс, шар тос, чавга зэрэг амтат идээ тавихад хэрэглэнэ, 2. зэс буюу мөнгөөр бүрсэн том аяга, 3. *шилж.* намхан багдгар гэр.

банаг – *sba-nag*: ТТТ: a mean house, hovel, hut || klm: *banay*; **Baw** p. 41: *банаг*: spare tent; **KGy** Ø; **Süx** p. 31: *банаг*: tib: sba nag, klm: banay: “хар үст (хар гэрт)”; 1. хар сарлагийн үс саваг буюу өрмөгөөр хийсэн хавтгай оройтой майхан, бас тийм бүрээс туургатай гэр. Мөн тэр гэрт суудаг зүүн хойт Төвдийн нүүдэлч овгийн нэр, 2. Монголын баруун зүгийн зарим нутагт илүү гэрийг нэрлэх нэр.

бурам – *bu-ram*: ТТТ: brown sugar, molasses; raw sugar, muscovado, treacle, sugarcane || klm: *buram*; **Baw** p. 68: *бурам*: brown sugar, *татам бурам*: a mixture of butter and sugar cut into squares, *татам бурам өрөх*: to slap, *бурман сар*: honeymoon (*Tib.* bu-ram); **KGy** p. 76: *бурам*: nádcukor/nádméz, *Бурам модом*: Iksváku (Sákjamuni Buddha nemzetsége), *бал бурам*: méz és nádcukor = édes íz, *татмал бурам*: vajás tésztában főtt nádcukor, *цагаан бурам*: nádméz-porcukor, *чихэр бурам*: cukor és nádméz = édes íz, *шар бурам*: finomítatlan/fehéritetlen nádcukor, sárga nádméz; melasz, klm: buram < *tib* bu-ram; **Süx** p. 46 *бурам*: tib: bu ram < szkt: buram, tib: buram: “чихэрлэгийн ханд”; 1. нишингэ, чихэрлэг зүйл, ногоо зэргээс боловсруулан гаргасан хар бор, хар шар, улаан бор зэрэг өнгөтэй чихэр амтат идээ, шатан ч гэнэ; шар бурам (чихрийн шаар); цагаан бурам (цасан чихэр); татмал бурам (гурил тостой чанасан бурам), 2. чихэр, шавдлын гадуурхи цан мэт цагаан зүйл; чихэр шавдлын бурам.

бэрээсий – *bras-sil, 'bras-zas*: ТТТ: *'bras sil*: boiled rice, rice cooked with butter and mixed with sugar, rice pudding; *'bras-zas*: Ø || klm: *beregesei*; **Baw** Ø; **KGy** p. 91: *бэрээсий*: párolt rizs, rizsfelfűjt; klm: beregesei < *tib* 'bras-zas*; **Süx** p. 50: *бэрээ-*

- суй:** tib: 'bras sil, klm: beregesei: “жигнэсэн тутрага”; шар тос, чихэрлэг амттан, үзэм зэргээр амталж хачирласан жигнэсэн тутарга, бэрээсэй ч гэж бичдэг. Уг нь хулсны навчинд боож жигнэсэн тутрагын идээг хэлдэг байж.
- га, га тамга – ka:** TTT: 1. the first, number one in an alphabetical register, volume One in a series of books, alpha, 2. primal, basic, 3. primordial, primeval, original [...] || klm: **γa; Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 55: tib: ka, klm: γa: төвд бичгийн ка үсгийн хэлбэртэй, малын тамга.
- ма – ma:** TTT: 1. not, non-, un-, -less, 2. mother || klm: **ma; Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 128: **ma:** tib: ma, klm: ma: эхийн ма тамга; Төвд бичгийн үсгийн дүрстэй, малын тамга.
- ca – sa:** TTT: 1. earth (element), ground, land, soil, base, territory, 2. stage, state, level, ground, bhumi (spiritual level of attainment of a bodhisattva), 3. seat, throne, 4. living quarters, residence, location, place, 5. realm, 6. ground, earthen plateau, earth, 7. occasion || klm: **sa; Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 160: **ca, шороон са тамга:** tib: sa, klm: sa: Төвд бичгийн үсгийн хэлбэртэй малын тамга.⁹⁷
- гангар – kong-dkar:** TTT: **kong:** 3. cup, bowl, crucible, breach, gap, inkstand; **dkar:** 1. white, 2. light, 3. bright || klm: **γangγar; Baw** p. 88: **гангар:** 1. (гангар шаазан) porcelain, china, 2. bowl (*resp.*); **KGy** p. 100: **гангар**¹: vékonyfalú porceláncésze, *tiszt csésze/szilke*; klm: γangγar < tib kong-dkar; **Süx** p. 60: **гангар:** tib: gan kar, klm: γangγar: 1. хамгийн нарийн ур хийцтэй сайн чанарын шаазан, 2. аяганы хүндэтгэл нэр
- гярга – ske-rags, sked-rags:** TTT: sash, belt; see *sked rags*: belt, sash, waist bank, girdle || klm: **girγ-a; Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 75: **гярга:** tib: ske rags, klm: girγ-a: 1. бүс, алт буюу мөнгөөр хийсэн хээ шигтгэсэн бүс, гярга бүс, 2. ноосон нэхмэл бүс, улаан гярга бүс
- домбо – mdong-mo, ldong-mo:** TTT: **mdong-mo:** churn (tea milk etc. stirring / churning vessel); **ldong-mo:** a small churn, a stove, tea churner || klm: **dongbu, dombo, dongmu, dongba; Baw** p. 129: **домбо:** jug, can, pot (*Tib.* ldong-mo); **KGy** p. 145: **домбо(н):** <csonka kúp alakú, magas> teás- v tejeskanna <ált fából, vörösréz abroncsokkal, füllel és torokkal>; klm: dongbu < tib mdong-mo; **домбон үрэл:** *műsz csarágú-görgő*; **домбон чихэр:** *süvegcsukor*; **Süx** p. 86: **домбо:** tib: ldong bo, ldung mo [sic!], klm: dombo, dongmu, dongba: Мод төмөрлөгөөр хийсэн, цоргогүй хараатай шингэн зүйл хийх сав; домбон үрэл (машин техникт хэрэглэх зууван үрэл); **дам IV:** tib: ldong, klm: domu: домбо || **RTA-M № 91: dunmu** (M): ‘teapot, little pot’; JäD: ‘id.’
- дунгал – gdung-bkal, gdung-ma bkal-pa:** TTT: **gdung-ma bkal-ba:** beam placed over it, set or put on, hang up || klm: **dungyal; Baw Ø; KGy Ø; Süx** p. 89: **дунгал:** tib: gdung (ma) bkal (pa), klm: dungyal: “нуруу тавьсан” (дам); Гэрийн тоононы голын дугуй цагираг.

⁹⁷ E három tibeti betű effajta használatát csak Süx jelzi.

- дүгва – thug-pa:** TTT: 1. Tibetan style soup, broth, gruel, 2. noodle dishes || klm: *dügba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 90: *дүгва*: tib: tug pa [sic!], klm: dügba: Махтай буюу бурам тостой агшаасан будаа, тахилын идээ.
- жаган – rgyags-khang:** TTT Ø; vö. *rgyags*: provisions, victuals, food supplies; *khang*: house || klm: *jaγang*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 97: *жаган*: tib: rgyags khang, klm: ja-γang: “хоолны гэр”; Сүм хийдийн гал тогооны гэр.
- жандам – ja-mdong:** TTT: churn for tea || klm: *jaṅdom*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 100: *жадам*: tib: ja mdong, klm: jaṅdom: Цай нийлүүлэх бүлүүртэй суулга мэт бяцхан сав.
- жовгон – cog-bu:** TTT: small square tent || klm: *joḅyang*; **Baw** p. 159: *жовгон*: travelling tent (used by the Darkhad); **KGy** p. 183: *жовгон*: kunyhó, hajlék; klm: joḅyang, *tib*; **Süx** p. 104: *жовгон*: tib: cog bu, klm: joḅyang: Төвдийн лам хуврагууд шашны даяаны дасгал хийхээр аглаг газар луу авч явдаг байсан ганц хүний жижиг дөрвөлжин майхан.
- жонхуу – ’byar-khu:** TTT: liquid glue, mucus || klm: *jongquu*; **Baw** p. 160: *жонхуу*: 1. paste (for sticking), 2. dumbcluck, dim-wit (*Chin.*); **KGy** p. 184: *жонхуу*: enyv, csi-riz; klm: jongquu *tib*; **Süx** p. 105: *жонхуу*: kínai: jiang-hu, klm: jongqu, jongquu: Юм наахаар шингэн буцалгасан гурил; жонгуулдах (юманд жонхуу түрхэх; жонхуугаар наах)
- замбаа – rtsam-pa, tsam-pa:** TTT: tsampa, parched barley flour, roast-flour || klm: *ḷamba*, *ḷambaγ-a*; **Baw** p. 168: *замбаа*: porched barley-flour (*Tib.* tsam-pa); **KGy** p. 195: *замбаа*: pörkölt árpa(v árpadara); klm: ḷamba < *tib* rtsam-pa; **Süx** p. 109: *замбаа*: tib: tsam pa, szkt: campra, klm: ḷambaγ-a: Талхалж хуурсан арвайн гурил; Энэтхэгийн зүүн Хачид орших Чамба оронд арвай их тариалдаг байснаас төвдчүүд арвайг тэр нутгийн нэрээр нэрлэх болжээ. || **RTA-M** № 505: *sambā* (M), *ṣḍzam* (Sch 45): ‘roast-flour’; JäD: ‘id.’
- зампар – tsam-phor:** TTT: tsam pa bowl || klm: *jaṅpor*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 111: *зампар*: tib: tsam phor, klm: jaṅpor: “замбайн аяга”; Арвайн гурил, идээ хийх аяга.
- замхаг – rtsam-khug:** TTT: small skin bag, bag of barley flour, bag containing flour of parched barley || klm: *jamqay*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 111: *замхаг*: tib: tsam khug [sic!], klm: jamqay: “арвайн уут”; Амсар талдаа хуниастай, арвайн гурил агуулах уут сав.
- сайр, саарь – sag-ri:** TTT: shagreen, obliquely cut edge-lining of a robe; vö. **BL** № 123: *sag-ri*, *sags-ri*: shagreen. From Persian *sagrī*, shagreen. The Persian word denotes properly the croup of a horse or donkey, from which the peculiar granulated leather was originally made (Yule, *Hobson-Jobson*, p. 818; also his edition of *Marco Polo*, Vol. I, p. 395). Mongol *sagari*, *sarisu*; Manchu *sarin*. || klm: *saγari*; **Baw** p. 288: *саарь*, p. 291: *сайр* III: shagreen, rough leather; **KGy** p. 373: *сайр*²: kikészített és festett kecske v juhbőr; klm: saγari; **Süx** p. 161: *саарь*: tib: sag ri (< perzsa: sagrī), klm: saγari: морины зооны арьс
- самбар – sa-’bris, sam-ta:** TTT: *sa-’bris* Ø; *sam-ta*: wooden board used as school slate for drafting and computation || klm: *sambur-a*, *samur-a*; **Baw** p. 293: *самбар*:

- board, *үнсэн самбар*: ash-board (for writing or drawing), *хүндэт самбар*: board of honour, *самбарын алчуур*: board-rubber, duster; p. 591: **самбар**: 2. *цонхны самбар*: casement; p. 293: **самбарчин**: score-keeper (archery); **KGy** p. 376: **самбар**: írótabla, hirdető tábla; vékony falap; klm: sambur-a, samur-a < tib sam-ta; *самбар банз*: vékony deszka/fatábla; *самбар дээр бичих*: táblára ír vmi; *сурын самбар*: íjverseny eredménytáblája; *улаан самбар*: “dicsőségtábla”, vörös falitábla; *үнсэн самбар*: rég korommal elegyes faggyúval borított írótabla, melyre fehérszürke hamut terítettek < s így a szürke felületre vésett írás fekete volt>; *хар самбар*: szégyentábla; *хүндэт самбар*: kitüntető tábla, “dicsőségtábla”; *чулуун самбар*: kőtabla; palatábla; **самбардах**: táblára ír; klm: samburada-; **самбарлах**: falapot/fatáblát készít; klm: samburala-; **Süx** p. 164: **самбар**.: szkt: sambhara, tib: sa ’bris, klm: sambar-a: “юм бичих бяцхан самбар, хоёр самбартай тэмдэглэлийн дэвтэр” (Влад); юм бичиж зурах хавтгай зүйл; чулуун самбар; самбар хаалга (нимгэн банзан хаалга); хүндэт самбар (сайшаал, муушаал зэргийг тэмдэглэхэд зориулсан хэрэгсэл).
- самдог** – *za-ma-tog*: **TTT**: basket, chest, box, receptacle to put things || klm: **samdug**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 164: **самдог**: tib: za ma tog, klm: samduγ; Тагтай авдар сав; *хори*. хайрцарг самдог; Цахар аялгуунд авс гэсэн утгатай; монголоор охь хайрцаг ч гэдэг.
- сашин** – *sa-gzhing, sa-gzhong*: **TTT**: *sa-gzhing*: Ø; vö. *sa*: earthen, clay; *gzhong*: trough; vessel, tray || klm: [?]; **Baw** p. 299: **сашин**: sand-tray (used for making calculations) (*hist.*) (*Tib. sa-gzhing*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- сэвэг** – *gzeb, sig-pu*: **TTT**: *gzeb*: basket; *sig-bu*: basket carried on the back || klm: **sebeg**; **Baw** p. 316: *сэвэг*: basket, wicker case; **KGy** p. 406: *сэвэг*: kisebb kosár; klm: sebeg; **Süx** p. 175: *сэвэг*: tib: gzeb, sig pu, klm: sebeg: 1. хулс бургасаар сүлжин хийсэн сарг; сийрсэн сэвэг, 2. хөвсгөр
- танхаг** – *thang-khug*: **TTT**: skin bag where parched flour meal is prepared for eating || klm: **tangquy**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 180: **манхаг**: tib: thang khug, klm: tangquy: “тангийн уут”; Тан агуулах хуниастай хүүдий, манхаг. Бас замбаан гурил хийх савхи, илгээр хийсэн уутыг ч хэлнэ.
- тойв** – *do-po, dos-po*: **TTT**: *do-po*: a load; *dos-po*: a load, bundle, bag, bale, package (usually for animals) || klm: **toyibu**; **Baw** p. 342: **тойв**: burden; **тойвтой**: burdensome; **тойвшуах**: to be an encumbrance, to be a nuisance, to be too much of a burden; **KGy** p. 438: **тойв**: kellemetlenség, baj, nehézség; klm: toyibi; **Süx** p. 183: **тойв**: tib: tub [sic!], klm: toyibu: төвөг яршиг, төвөг чирэгдэл; тойвтой ажил
- тэрмэн, тэрэм** – *ther-ma*: **TTT**: kind of serge cloth resembling flannel || klm: **terme, terem**; **Baw** Ø; **KGy** p. 480: **тэрмэн**¹: posztó; klm: terme < tib ther-ma; **тэрмэн дээл**: posztó|köpeny, -köntös; **Süx** pp. 188–189: **тэрэм II**: tib: ther ma, klm: terem: Төвдийн гар үйлдвэрлэгчид хонины ноосоор нэхэж хийдэг байсан нэг зүйл бүдүүн ширхэгтэй бөс; тэрмэн дээл.
- хавсай** – *kha-zas*: **TTT**: food, cake, pastry, deep-fried twisted dough strips, biscuit, particular article of food || klm: **qabsai**; **Baw** p. 413: **хавсай**: a sort of pastry cooked in fat; p. 592: **хавсайдалт**: ganging-up, collusion; **KGy** p. 536: **хавсай**: vajban sütött, szegletes, hosszú tézstaféle, kb vajas rúd; klm: qabsai; **Süx** p. 193: **хавсай**: tib: kha

- bza', klm: qabsai: "амны идээ"; Усаар зуурч, тосонд чанасан, уртхан дөрвөлжин хэлбэртэй боов, боорцог.
- хавхаг** – *kha-'khebs*: TTT: cover, lid || klm: *qabqay*; **Вав** p. 414: *хавхаг*: cover, lid; **KGy** p. 538: *хавахга*: fedő, fedél <pl üsté, feziké>; klm: qabqay; **Süx** p. 193: *хавхаг*: tib: kha 'khebs, klm: qabqay: таг, халив, таглаа, нээлхий; авдрын хавхаг
- халив** – *kha-leb*: TTT: cover, lid || klm: *qalib*; **Вав** p. 422: *халив II*: cover, lid; **KGy** p. 547: *халив бур халим*: fedő, fedél <üsté, fazéké>; klm: qalib; **Süx** p. 194: *халив*: tib: kha leb, klm: qalib: "бүрхээс"; хавхаг, таг, таглаа; халивлах (хавхаглах); Бас тогоо бүгээх дүгрэг хавтгай мод ч гэдэг.
- хоргой** – *hor-gos*: TTT: Mongolian king's vari-colored robe, Mongolian clothing; kind of Chinese satin (*gos chen*) || klm: *qorqoi*; **Вав** p. 449: *хоргой*: brocade; **KGy** p. 587: *хоргой*: brokát; klm: qorqoi; **Süx** p. 199: *хоргой*: tib: hor gos, klm: qorqoi: "монгол хувцас"; 1. Монгол улсын үеийн нэхлэгт сайн торго, 2. алтан утсаар ар гарган хийсэн зузаан торго; Нолом ч гэнэ.
- цомбо** – *tshom-bu*: TTT: grain, piles of grain, heap, assembly, bunch, bundle, cluster || klm: [?]; **Вав** p. 507: *цомбо байгуулах*: to heap up grain, etc., on dishes or trays at a lamaist service (*Tib. tshom-bu*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- цор** – *phyur, phyur-ba, phyu-ra*: TTT: cheese || klm: *čöri-a*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 209: *цор*: tib: phyur, phyur ba, klm: čöri-a: "ааруул"; Бог малын сүүг тусгай саванд хурааж гашилгасны нь; цөрөмний ааруулыг цөр гэнэ.
- цэмбэ** – *phying-ba*: TTT: felt, quantity of wool necessary for making a blanket, felt for nomad tents and carpets || klm: *čengme*; **Вав** p. 516: *цэмбэ*: woolen cloth; **KGy** p. 672: *цэмбэ(н)*: posztó, nemezposztó, *цэмбэн өмд*: posztónadrág, *цэмбэн дээл*: posztókabát; klm: čembe, čengme, čelme; **Süx** p. 210: *цэмбэ*: tib: phying ba, klm: čengme: Нягт нэхээстэй, хоёр талдаа үсэрхэг, нарийн энгэй, төвд оронд хийдэг нэг зүйлийн зузаан ноосон нэхмэл; орос цэмбэ (одончуу); тал цэмбэ (даавуу артай өнгөн тал нь үсэрхэг нэг зүйл бөс).
- шал** – *shal*: TTT: *shal*: face; *shal-ma*: stony ground || klm: *šal*; **Вав** p. 533: *шал I*: floor, *шал арчигч*: floor polisher, floor polishing machine, *шалдаа буух*: to fall flat, to be a flop, *шал тавих*: to lay the floor of the tent, *шалны хөвөө (шалны хөвөөгч)*: skirting, skirting-board (*Tib. shal*); **KGy** p. 697: *шал*²: padló, padlózat; dob borítására v csizma szegélyezésére való írha, *шал тавих*: padlóz, padlót rak/készít <szobában; kerek-sátor alá>, *шалны мод*: a padló fája, padlódeszka, *газар шал*: földes padló, *модон шал*: fapadló; klm: šal; **Süx** p. 218: *шал*: tib: shal, klm: sala [sic!]: Орон гэр, байшин барилгын мод, чулуу, тоосго зэргээр хийсэн дэвсгэр.
- шил** – *shel*: TTT: glass, mirror, crystal || klm: *šil*; **Вав** p. 541: *шил I*: 1. glass, *галт уулын шил*: obsidian, *гүдгэр шил*: convex lens, *гэрлийн шил (чийдэнгийн шил)*: light bulb, *гэрлийн шилний утас*: filament, *өнгийн шил*: filter (*photo.*), *өсгөдөг шил (өсгөгч шил)*: magnifying glass, *салхины шил*: windscreen, *тавуур шил*: glass slide, glass slip, *тунгалаг шил*: clear glass, *хавтгай шил*: flat glass, *халууны шил*: thermometer, *цагийн шил*: watch-glass, *цонхны шил*: window glass, *шим шил (see шим)*, *шингэн шил*: water-glass, *шил арчигч (шил цэвэрлэгч)*: windscreen-wiper, *шилэн аяга*: a glass, *шилэн даавуу*: glass cloth, *шилэн дарлага*: glass-house; forcing pit, *шилэн*

саванд үр тогтоох: in vitro fertilization, *шил утас*: glass fibre, *шил үлээгч*: glass-blower, *шил үлээх*: to blow glass, *шилэн хөвөн*: glass wool, *шилэн цамхаг*: greenhouse, hot-house, *шил шиг бие*: vitreous humour (*anat.*), 2. (*нүдний шил*) glasses, spectacles, *бараан шил*: dark glasses, *нарны шил*: sun-glasses, *хамгаалалтын нүдний шил* (*нүдний хамгаалалт шил*): goggles, safety spectacles, *шил зүүх*: to wear glasses, 3. bottle, *шил юм*: a bottle of booze (*Tib. shel*); p. 542: *шиллэг*: vitreous, *шил бие*: vitreous humour, *шил эд*: name of a medicine manufactured from the eyeballs of oxen and first developed in the 1960s; *шиллээгэ, шиллэлт*: glazing; *шиллэх I*: 1. to glaze, to glass, 2. to bottle; *шилтэй*: bottled, a bottle of; *шилчин*: 1. glass-maker, 2. glazier; *шилэрхэг*: glassy, glass-like; **KGy** p. 708: *шил(эн)*¹: üveg; klm: šil < tib shel; *шилэн архи*: egy üveg pálinka; *шилэ(н) аяга*: üveg pohár; *шилэ(н) будаг*: (szintelen) máz, zománc; *шилэ үлээх*: üveget fűj; *шилэ хийх*: üveget készít/gyárt; *шилэ шиг чулуу*: üvegszerű kö(zet) < pl kvarcit>; *шилэн байшин*: üvegház; üvegből épült ház; *шилэн оймс*: áttetsző műszálas harisnya, nylonharisnya; *шилэн сав*: üvegedény; *нүдний шилэн*: szemüveg; **Süx** pp. 223–224: *шил*: tib: shel, klm: šil: 1. Ардын эмнэлгийн судар бичигт шилийг байгалийн ба хиймэл гэж ялгадаг. Байгалийн шилийг цагаа, хөхөмдөг ногоон, улаандуу гэж гурав хуваадаг. Элсийг хайлуулж хийсэн тунгалаг эдийг хиймэл шил гэнэ, 2. шилээр хийсэн юм; цонхны шил, нүдний шил. || **RTA-M** № 673: *šäär, šier* (M), *šiel* (VMI 94: 38 p. 97): ‘glass, mirror-glass’; JäD: ‘crystal, glass’

Egyéb

Földrajzi kifejezéseket, fegyvereket, színeket, játékokat, a szerencsére és szerencsétlenségére, osztályozásra és rendezettségre, hátráltatásra és segítségre, állapotra és viselkedésre vonatkozó kifejezéseket és a általános besorolatlan szavakat (összesen 58) tartalmaz az alábbi lista.

Földrajzi kifejezések

багцал – *drag-tshad*: **TTT**: mile, 4000 fathoms, geographical mile, league, league, yojana, maybe 9 or 4.5 miles || klm: *baγčad*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 25: *багцал*: tib: drag tshad, klm: baγčad: найман гөрш буюу нэгэн бээр

браг – *brag*: **TTT**: cliff, rockface; rock, crag || klm: *bray*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 44: *браг*: tib: brag, klm: Bray (Ков.): Хад цохио, чулуу. Барагшин гэдэг үгийн өндөг.

цайдам – *tshwa'i 'dam*: **TTT** Ø; vö. *tshwa*: salt; *'dam*: mud, sewer clay, mire, swamp, earth and water together || klm: *čayidam*; **Baw** p. 502: *цайдам* 2. salty plain (geog.); **KGy** p. 653: *цайдам*: szikes < sík v völgy>; klm: čayidam < tib tshwa'i 'dam; **Süx** p. 206: *цайдам*: tib: tshad 'dam [sic!], klm: čayidam: 1. Цайдамын хотгор, 2. шилж. хужир марз гарах газар, 3. хөндий тал; цайдам хөндий.

Fegyverek

арилд, илд – *ral-gri*: TTT: sword, spear, rapier, hunting knife, dagger || klm: *ildü*; **Baw** p. 26: *apulə*: sword (*Tib. ral-gri*); **KGy** p. 227: *илд*¹: <rövıdebb> kard; klm: *ildü*; **Süx** p. 116: *илд*: tib: *ral gri*, klm: *ildü*: Төвд дуудлагаар нь зарим газар арилди ч гэнэ. Хуй гэрт дүрж зүүх сэлэмнээс арай бага хутга; дам илд (том илд). || **RTA-M** № 10: *arapze* (M), *arabzi* (Sch 31): ‘sword (M, Sch), shaman-sword (Sch)’

дигүг – *gri-gug*: TTT: short crooked sword, knife || klm: [?]; **Baw** p. 126: *duzyg*: sword, chopper (*Tib. gri-gug*); **KGy** Ø; **Süx** Ø

Színek

гараа – *dkar-po*: TTT: 1. white, 2. virtuous, 3. good, 4. wholesome, 5. pure, 6. light, 7. bright || klm: [?]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 63: *гараа*: tib: *dkar-po*: Дүг гар (дугар), Банжингарав зэрэг үгийн хоёр дахь үеийн хувирсан хэлбэр, цагаан гэсэн утгатай || **RTA-M** № 174: *garu* (Sch 68), ‘white’; JäD: ‘id.’

наг – *nag*: TTT: black || klm: *nay*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 142: *наг*: tib: *nag*, klm: *nay*: “хар, бараан”

орог – *sngo-rog, rog*: TTT: *sngo*: blue or green; *rog-po*: black || klm: *oruy*; **Baw** p. 263: *орог*: grey; **KGy** p. 332: *fakó, szürke, orog saaral*: *fakószürke, orog zusaг: állat mezei egér*; klm: *oroy*; **Süx** p. 151: *орог*: tib: *sngo rog, rog*, klm: *орuy*: “зэвхий, саарал”; Үнэсэн буюу зэвхий өнгө зүс; *хорш. орог саарал, орог зусаг* (бэлчээр сүйтгэдэг нэг зүйл хулгана).

Játékok

мягман – *mig-mang, mig-mangs*: TTT: chess || klm: *miymang, migman*; **Baw** p. 225: *мягман*: name of a board game similar to Japanese go (*also* дөрвөлж) (*Tib. mig-mangs*); **KGy** p. 270: *мягман*: *ostábla, sakktabla, hálózatos tábla*; (a kínai-japán go-játékhoz hasonló) táblás játék; klm: *miymang, tib mig-mang*; **Süx** p. 141: *мягман I*: tib: *mig mangs*, klm: *migman*: Гурван зуун жаран ширхэг, хоёр өнгийн юмаар тусгай хөлөгт орж хоёр хүн харилцан хаалцаж наадах тоглоом.

шоо – *sho*: TTT: dice || klm: *šo, šg*; **Baw** p. 547: *шоо*: 1. die, dice, *маанийн шоо*: divination die with one syllable of the mani formula inscribed on each face, *шоо орхих* (*шоо ахях*): to throw dice, *шоо үзэх*: to divine by dice, 2.i. cube, ii. (*шоо дөрвөлжин, шоо хэлбэрийн*) cubic, *шоо мэтр*: cubic metre, *шоо ис*: quadrature (bone) (*anat.*) (*Tib. sho*); **KGy** p. 714: *шоо*¹: *kocka; játékkocka*; klm: *šg, tib*; *шоо наадах*: *kockázik*; *шоо орхих*: *kockát vet*; *шоо дөрвөлжин*: *kocka alakú*; *шоо метр*: *köb-méter, m³*; *шоо сантиметр*: *köbcentiméter, cm³*; **Süx** p. 225: *шоо II*: tib: *sho*, klm: *šo*: 1. төлөг үзэх, наадах зэрэгт орхих зургаан талтай дөрвөлжин. 1–6 хүртэлх тоог тал бүр тус тус нэгэн тооны тоогоор нүд гаргасан юм, дөрвөлж ч гэнэ, 2. *шилж. босоо дөрвөлжин бие*.

Szerencse / szerencsétlenség

балжинням – *dpal-sbyin-nyi-ma*: ТТТ Ø [?] || klm: *baljinnim-a*; **Вав** p. 40: *балжиннямтай*: auspicious, fortunate (*Tib.*); **КГу** Ø; **Сүх** p. 30: *балжинням*: tib: dpal sbyin nguama [sic!], klm: baljinnim-a: “цогт өглөгийн нар”; Балжиннямтай өдөр ч гэнэ. Энэ өдөр нь сар бүрд гол төлөв нэг удаа тохиох бөгөөд цог буяны маш сайн өдөр, аливаа үйлд сайн гэдэг.

дамшваа – *bkra-mi-shis-pa*: ТТТ: 1. inauspicious, 2. unlucky, 3. wretched, 4. unfortunate, 5. bad luck, 6. calamitous, 7. misfortune, calamity || klm: *damiseyiba*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Сүх** p. 79: *дамшваа*: tib: bkra mi shes pa [sic!], klm: damiseyiba: “өлзий бус”

дашийшог – *bkra-shis shog*: ТТТ: may your goodness be present!, may there be auspiciousness, Mangalam, “May all be auspicious”, may the auspiciousness, goodness of so and so be present || klm: *dasisoy, daši šoy*; **Вав** p. 126: *дашийн шог болох*: to come to a bad end; **КГу** p. 141: *дашийшог*: *isz fuccs <eredetileg: áldás rá!>*; klm: *dasisoy < tib bkra-shis shog*; **Сүх** p. 82: *дашийн шог*: tib: bkra shis shog, klm: daši šoy: “Өлзий хутаг оршугай” гэсэн ерөөлийн үг боловч ярианы хэлнээ хожуу үед “огт байхгүй” гэсэн утга заах болсон буй.

дашням – *bkra-shis-nyi-ma*: ТТТ: suns of fortune || klm: *dasinim-a*; **Вав** Ø; **КГу** Ø; **Сүх** p. 82: *дашням*: tib: bka shes nyi ma [sic!], klm: dasinim-a: “өлзийт наран”, Дашнямтай өдөр (зурхайн ёсоор сар бүрд гол төлөв нэг удаа тохиодог өлзий хутгийн маш сайн өдөр гэдэг)

час – *’chi-gza’*: ТТТ Ø; vö. *’chi*: die; death; *gza’*: planet || klm: *čisa*; **Вав** p. 523: *час II*: bad, unlucky, unfortunate, *час өдөр*: astrologically bad day for undertaking anything; **КГу** Ø; **Сүх** p. 213: *час, час гариг, час өдөр*: tib: *’chi gza’*, klm: *čisa*: “үхлийн гариг”; Хар зурхайн таван махбодын сургаалд эх хөвгүүн, эл дайсан болох харьцаагаар аливаа юмс үзэгдлийн хоорондын харьцааг тайлбарладаг. Энэ үүднээс хүнийг эхээс мэндлэх үед од, гариг, нар, сарны солбицол тодорхой үйлчилгээ үзүүлж, цаашид од гаригийн орчил, цаг хугацааны улирах давталт тухайн хүний бие махбод, оюун ухаан, сэтгэхүйд зохих нөлөө үзүүлэх тухайг зурхайчид таван махбодын сургаалаар тайлбарлаж иржээ. Хүний махбод төрсөн жилийнхээ махбодтой амин холбоотой гэдэг учир бар туулай жилтэнд сугар, могой морь жилтэнд буд, үхэр луу, хонь, нохой жилтэнд бархасбадь, буч, тахиа жилтэнд ангараг, гахай, хулгана жилтэнд санчир гариг дайсан гариг буюу час гариг болно. Ер нь тухайн хүний муу өдөр буюу гариг учраас энэ өдрөө элдэв муу зүйлд өртөгдөхөөс болгоомжилдог байна. Чиса ч гэж бичдэг.

Ostályozás, rendezettség

горим – *go-rim*: ТТТ: proper order; structure; order, arrangement, series, progressive order, sequence, succession, steps, rank, class, strata, system, sequential steps, successive actions, gradual succession || klm: *gorim*; **Вав** p. 98: *горим*: 1. (*горим журам*) procedure, principles, rules, practice, 2. cycle, mode (of a machine), régime, *угаах, мууших горим*: wash and wring cycles (*Tib. go-rim*); *горимлох*: to take as the rule,

- to follow; **KGy** p. 110: **горим**: rend, szabály, regula; klm: *γorim < tib go-rim*; **Süx** p. 68: **горим**: tib: go rim, klm: *γorim*: Ямар нэг юмны тогтсон ёс дэглэм, дэс даараалал, эмх журам.
- дэг** – **sgrig**: **TTT**: 1. to arrange, organize, to set up, to put in order, to correct, 2. to form a line, to line up, to set in rows, 3. to put together, to assemble, 4. to compile, to edit, to compose || klm: **dig**; **Baw** p. 143: **дэг**: 1. order, pattern, procedure, routine, *бүжгийн дэг*: dance routine, *дэг ёс*: order, system, *дэг жаяг (дэг журам)*: order, *дэлхийн шинэ дэг журам*: new world order, *нийтийн дэг журам*: public order, *дэг журам тогтоох*: to establish order, *дэг журамгүй*: disorderly, *дэг журамтай*: orderly, systematic, 2. (*дэг сургууль*) school (of artists, etc.); **дэггүй**: badly behaved, ill-mannered, disorderly; **дэггүйдэл**: bad behaviour, unruliness; **дэггүйтэх**: to be badly behaved, to be unruly; **KGy** p. 164: **дэг**: rend; klm: **dig** < *tib sgrig*; *дэг ёс*, *дэг журам*: rend, rendszer; *дэг зарчим*: rendező elv; **Süx** p. 93: **дэг**: tib: sgrig pa, bsgrigs, klm: **dig**: “найруулах”; Дэглэх, горим, журам; бүжгийн дэг; дэггүй (журамгүй, дүрсгүй); дэггүйтэх (дүрсгүй зан гаргах); дэглэх (алив юмыг эмх горимоор нь авч хэрэглэх; бүжиг дэглэг).
- дэглэм** – **sgrig-lam**, **sgrigs-lam**: **TTT**: **sgrig-lam**: order, rule, custom, arrangement, according to usage, discipline, etiquette, discipline, law and order; **sgrigs-lam**: code of behavior, discipline, rules; regulations, dictates, prescripts || klm: **diglem**; **Baw** p. 143: **дэглэм**: 1. (*дэглэм журам*): system, order, routine, rules, *хуучин дэглэм*: the old order, *өдрийн дэглэм*: daily routine, *хоолны дэглэм*: diet, régime, *хоолны дэглэм сахих*: to go on a diet, *дэглэм журамтай*: regular, routine, 2. régime (*polit.*, etc.), *арьсны үзэлт дэглэм*: racist régime, *тоглоомын дэглэм*: puppet régime, *дэглэм буруулах*: to reduce the grade of régime of a convicted criminal (*Tib. sgrigs-lam*); **дэглэмч**: ordered, disciplined; **KGy** p. 165: **дэглэм**: rend/rendszer; klm: **diglem** < *tib sgrig-lam*; *дэглэм сахих*: rendet tart, meg tartja a rendet; *дэглэм өвдэх*: meg bontja rendet, rendet bont; *нийтийн дэглэм*: a társadalmi együttélés rendje; **Süx** p. 93: **дэглэм**: tib: bsgrigs lam, klm: **diglem**: “найруулах журам”; Журам, зарчим, хэв заншил; горим; дэглэмших (журмын чанартай болох).
- нам** – **nam**: **TTT**: **nam-pa**: 1. kind, class, division, type, variety, 2. way, manner, 3. shape, form, 4. fragment of cloth roll, 5. showing phrase, (h), 6. situation, circumstances, condition, 7. face = *gzugs brnyan*, look, appearances, 8. you (*pl*), they (*h*), 9. aspect, (mental/cognitive/ measurable/ conceivable) image/ quality/ object, imprint, appearance, phenomena, attributes, expression, manifestation, observable quality, = *yul snang pa* causal characteristic (mode of behavior in relation to other things), piece, part, section (of a treatise) || klm: **nam**; **Baw** p. 229: **нам I**: party (*polit.*), *Монгол Ардын Хувьсгалт нам*: Mongolian People’s Revolutionary Party, *МАХН-ын Төв Хороо*: Central Committee of the MPRP, *нам бус*: non-party, *нам засаг*: party and government, *нам нийлэх*: to gang up, *Намын түүхийн институт*: Institute of Party History, *намын үүр*: party cell, *намын үүрийн дарга*: head of a party cell; p. 231: **намч**: party-minded, party-spirited, *нам чанар*: party spirit; **намчсан**: subordinated to the party, party-centred; **KGy** p. 278: **нам¹**: *pol párt, csoportosulás*; klm: **nam** < *tib nam*; *нам бус*: pártunkivüli; *нам бүлэг*: (érdek)csoport; *нам засаг*: tört a

párt és a kormány; *нам байгуулах*: pártot alapít; *нам нийлэх*: egy érdekcsoportba tartozik, *rossz* egy követ fűj, összeesküszik; *нам аас хөөн зайлуулах*: kizár/eltávolít a pártból; *намд элсэх*, *намд орох*: csatlakozik *vmilyen* párthoz, belép *vmilyen* pártba; *намын ажил*: pártmunka; *намын ажилтан*: pártmunkás; *намын амьдрал*: pártélet; *намын байгууллага*: pártépítés; pártintézmény; *намын батлах*: pártkönyv, párttagsági igazolvány; *намын гишүүн гишүүн*: párttag; *намын гишүүний татвар*: párttagdíj; *намын дүрэм*: pártszabályzat, szervezeti szabályzat; *намын жолоодлого / удирдлага*: pártirányítás, pártvezetés; a párt vezetése *v* vezető szerepe; *намын их хурал*: pártkongresszus; *намын орлогч гишүүн*: tagjelölt; *намын сонин*: pártlap; *намын сургууль*: pártiskola; *намын төв*: pártközpont; *намын төв хороо*: a párt központi bizottsága; *намын түүх*: párttörténet; *намын үүр*: pártsejt, pártalapszerv; *намын хороо*: pártbizottság; *намын хурал*: pártgyűlés; *ажилчны нам*: munkáspárt; *дээрэмчний нам*: rablóbanda; *мийн нам*: állat a macskafélék családja; *сонгинын нам*: *növ* a hagymafélék családja; *хөдөлмөрийн нам*: munkapárt; **Süx** Ø

намба – *rim-pa*: **ТТТ**: 1. kind, class, division, type, variety, 2. way, manner, 3. shape, form, 4. fragment of cloth roll, 5. showing phrase, (h), 6. situation, circumstances, condition, 7. face = *gzugs brnyan*, look, appearances, 8. you (*pl*), they (h), 9. aspect, (mental/cognitive/ measurable/ conceivable) image/ quality/ object, imprint, appearance, phenomena, attributes, expression, manifestation, observable quality, = *uil snang pa* causal characteristic (mode of behavior in relation to other things), piece, part, section (of a treatise) || klm: **namba**; **Baw** p. 230: **намба**: 2. (*намба төрх*) demeanour, bearing, behaviour (*Tib. rim-pa*); **KGy** p. 279: **намба**: külső, látszat; méltóságteljeség, méltóságteljes magatartás, tekintélyfeltő távolságtartás, tekintélyesség, komolyság, kimértség; klm: *namba*, *tib rim-pa*; **Süx** p. 144: **намба**: *tib: rim pa*, klm: *namba*: “дүр”; 1. байдал төлөвөөр төв ихэмсэг, түвшин аятай, 2. *шилж.* дүр төрх, гадаад байдал нь төв үзэмжтэй.

эрэмбэ – *rim-pa*: **ТТТ**: stage, degree, rank, level, grade, part, chapter, sequence, progression, sections, succession, order, phases, progression, turn, series, steps, sequence of events, procedure; in category, a multiplication (*x*'s); rank; series, stage (of practice) || klm: **erembe**, **rimba**, **erimbe**; **Baw** p. 571: **эрэмбэ**: (*эрэмбэ дараа*, *эрэмбэ дараалал*, *эрэмбэ дэс*) rank, order, precedence, sequence, *насны эрэмбээр*: in order of age, *эрэмбэ дараагаар* (*эрэмбэ дараалан*): in order, in sequence, *эрэмбэ дараалалтай* (*эрэмбэ дараатай*): methodical, systematic, in order, *эрэмбэ замбараа*: order, good order (*Tib. rim-pa*); **KGy** p. 739: **эрэмбэ**: sorrend, fokozat, rend; klm: *erembe*, *rimba* < *tib*; *эрэмбэ дараатай*: megfelelő sorrendben, fokozatosan; *эрэмбэ дэш*: sorrend; **Süx** p. 229: **эрэмбэ**: *tib: rim pa*, klm: *erimbe*: зэрэг дэв, юмны дэс дараа, дэв дугаар; эрэмбэ дугаар; эрэмбэ зэрэг; *хорш.* эрэмбэ дараа || **RTA-M** № 425: **ramba** (M), **rämva** (VMI 58: 448): ‘row, order, succession (M), sort (Sch)’; JäD: ‘series, succession’

Hátráltatás / Segítség

гаглах – **'gag**: TTT: stop, stay, hinder, cease, be at a standstill || klm: **γaγlaqu**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 56: **гaгlаx**: tib: 'gag pa, klm: γaγlaqu: “хорих, хаах” (Ю.Р.); гэгийн хувирсан үйл үг

голог – **go-log, mgo-log**: TTT: the reverse, opposite to what was, back again, degraded, opposed to, misinterpreting, tired of, perverted || klm: **γoluy**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 66: **голог**: tib: go log, klm: γoluy: “буруу мэдэл, тэрс”; 1. угтаа хүлцэнгүй, туршил, амтлах, нигүүлсэх, хураах сэтгэл, даган баясахын зургаан голог буюу буруу мэдлийг хэлнэ. Монгол хэлнээ (“ээ голог!” гэж) хараалын утгаар хааяа хэрэглэгдэнэ, 2. цалгай, гэмт хэрэг, мадаг, 3. төвдийн зүүн хойт хязгаарт суудаг нүүдэлчин овог

давуу – **zla-bo**: TTT: helper, assistant, cooperater, friend, husband, wife, concubine, mistress, spouse || klm: [?]; **Baw** p. 115: **давuu II**: friend (*Tib.* zla-bo); **KGy** Ø; **Süx** Ø

догво – **ldog-pa, zlog-pa**: TTT: **ldog-pa**: reverse, halt, retract, opposition; **zlog-pa**: return, *ldog pa*, dispel, cause to return, drive back, repulse, expel, send back, send to fetch something, cause to turn, divert, turn the mind or intention, to transform || klm: **doγbu**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 84: **догво**: tib: ldog pa, zlog pa, klm: doγbu: “хариулга”; гай зэтгэрийг арилгахын тулд хийх хариулгын зан үйл болон буцаах, хөөх хариулга гэсэн утгатай; догводох (догво үйлдэх)

жамжиг – **skyabs-'jug**: TTT: 1. help, assistance, aid, take under protection, 2. special practice for accomplishing a purpose / protection, 3. blessing, favor || klm: **jamjij**; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 98: **жамжиг**: tib: skyabs 'jug, klm: jamjij: “авралд багтаах”, Нэр хүнд, алдар

Állapot, viselkedés

завхрал – **tsab-hral**: TTT: **tsab-hral-ba**: clamor, raise a cry, loose & dissolute course of life || klm: **jabqaral**; **Baw** p. 163: **завхрал**: 1. (*завхрал гажуудал*) deviation, (*polit.*), *зүүний завхрал*: leftist deviation, 2. dereliction of duty, unprofessional conduct; **завхрах**: 1. to go astray, to wander off, *завхарсан адуу*: stray horse, *мэдрэл завхрав*: his mind wandered, 2. to lead a loose life, to go on the loose, *архинд орж завхрах*: to go downhill through drink; **KGy** p. 188: **завхрал**: torzulás, elferdülés, elzüllés, lezüllés; elveszés, alkallódás; klm: jabqaral; **завхрах**: elvész, elkallódik; eltvelyedik, letér az egyenes útról; elzüllik, lezüllik; eltorzul, elferdül; félresikerül, kudarcot vall, füstbe megy; szertefoszlik, széttoszlik, *завхарсан юм!*: badarság!, *завхарч яваа хүн*: feslett/züllött erkölcsű ember/személy, *нойр завхрах*: kerüli az álom vkinek a szemét, nem tud elaludni, *үүл завхрах*: felhő szertefoszlik; klm: jabqara-; **Süx** p. 107: **завхрах**: tib: tsab hral, klm: jabqaral: 1. их тачаалт сэтгэлээс болж сэртэнтэн ааш авир задгайрсан нь. Гэлэнмаа нарын бүдүүн гэм хийгээд тойдын дүр байдал доройтон хурьцлыг шүтэн зөөлөн наалинхай, ичгүүргүйгээр явж толгойгоо чичигнүүлэх, үе гишүүнээ хөдөлгөн, үгсээ эндүүрэх зэрэг бие, хэлний авир аашлал гэж хуучин судар бичигт тэмдэглэсэн буй, 2. *шилж.* хүний ажил явдал буруудах гажуу сөргүү болсон нь; завхай, задгай, ужид гэсэн утгатай; *хори.* алдаа завхрал; завх-

- рах (а. ажил үйл гажуу болох; б. үүл манан сарних; в. аливаа юм үгүй болох, алдагдах; г. сарних, хулжих, нойр завхрах; е. завхайрах, задгайрах).
- луйвар** – *slu, bslus*: ТТТ: deceive, cheat || klm: *luɣibar*; **Вав** p. 204: *луйвар*: cheating, swindling, swindle (*Tib.* slu-byed); *луйвардах*: to cheat, to swindle; *луйварлага*: cheating, swindling, swindle; *луйварчин*: cheat, swindler; **KGy** p. 241: *луйвар*: csalás, szélhámoság; klm: luɣibar < *tib*; **Süx** p. 125: *луйвар*: tib: bslus pa, klm: luɣibar: “хуурах, хуурагдах”; Гөр, гүжир, гөрдөл, хилс; луйвардах (а. хүний юмыг гүжрээр булаан авах; б. булхайцах); луйварчин (бусдын юмыг гүжрээр булаан авагч).
- монш, моншин** – *rmongs-zhen*: ТТТ: foolish attachment, blind loyalty || klm: *mongsin*; **Вав** p. 214: *монш*: devil, imp, wretch; **KGy** p. 256: *монш, моншин*: ostoba, buta; klm: mongsin; **Süx** p. 139: *монш(ин)*: tib: rmongs zhin [sic!], klm: mongsin: Мунхаг, ухаан муутай, тэнэг мангуу.
- мунхрах** – *rmongs*: ТТТ: be confused/ puzzled, dull || klm: *mungqaraq*; **Вав** Ø; **KGy** p. 264: *мунхрах*: eltompul az agya, elbutul; klm: mungqara-; **Süx** p. 139: *мунхрах*: tib: rmongs pa, klm: mungqaraq: “тэнэг, мунхаг”; Ухаан дордож муудах; мунхарглаа согтох.
- намжир** – *nam-’gyur*: ТТТ: attitude, manner, mood, appearance, gesture, change for worse in illness, affliction of mind, form, figure, shape, behavior, demeanor, graceful carriage of the body, strutting walk, pride, different forms and configurations, manifested form, expressions, expression || klm: *namjir*; **Вав** p. 230: *намжир* II: ostentation; **KGy** p. 280: *намжир*¹: fensöbbséges magatartás, méltóságteljesség; *rossz nagyképűség, nagyképűsködés, kevélység*; klm: namjir < *tib* nam-’gyur; **Süx** p. 145: *намжир*: tib: nam ’byur [sic!], klm: namjor: Ихэмсэг зан авир байдал; намжиртай харах; намжирдах (ихэмсэг сүр дүр үзүүлсэн зан байдал гаргах; нүд ширэвхийлгэн зангах); намжиртай (намжир ихтэй, маяг даягтай);
- нинж, нинжийн, нинжин** – *snying-rje*: ТТТ: 1. compassion, mercy, pity, empathy, sympathy, 2. compassionate, affectionate || klm: *ningji*; **Вав** p. 235: *нинж, нинжийн, нинжин*: 1. (*нинж сэтгэлтэй*) cordial, warm-hearted, kind, 2. kindness (*Tib.* snying-rje); **KGy** Ø; **Süx** p. 147: *нинж*: tib: snying rje, klm: ningji: “энэрэх, нигүүлсэх”; өршөөнгүй, нигүүлсэнгүй; Орчин цагийн монгол хэлнээ нинжин гэж буруугаар бичиж заншчээ. Угтаа бол нинжийн (сэтгэл) гэх нь зөв.
- хам хум** – *kham-khum*: ТТТ: uneven, in ridges, like puckered skin || klm: *qam qum*; **Вав** p. 426: *хам хум*: sloppy, shoddy, slipshod, half-hearted; **KGy** Ø; **Süx** p. 194: *хам хум*: tib: kham khum, klm: qam qum: “эндүү андуу”; Аливаа юм эндүүтэй болсон нь; хам хум хийх (ор нэр хийх, оронцголох).
- хэнтэг** – *khengs-dregs*: ТТТ: self-satisfied, conceited || klm: *kenteg*; **Вав** p. 593: *хэнтэг*: irascible; *khengs dregs chen po*: conceited, arrogant, haughty; **KGy** p. 640: *хэнтэг*: lobbanékony, hirtelen természeti, indulatos; indulatosság; klm: kenteg; **Süx** p. 204: *хэнтэг*: tib: khengs dregs, klm: kenteg: Аар саар зүйлд нэн хүлцэн тэвчилгүй уурлах, цочмог түргэн зантай хүн; хэнтэглэх (хэнтэг зан гаргах).

Osztályozatlan

- буриваа** – *'bri-ba*: TTT: *'bri*: obscure, pollute, spoil || klm: *buriwa*; **Baw** Ø; **KGy** p. 77: *буриваа*: penész(folt); klm: *buriwa* < *tib?*?; **Süx** Ø
- дагт, дагтан, даг** – *rtag-tu*: TTT: always, constantly, always, continually, permanently, ever, at all times, forever || klm: *daytan*; **Baw** p. 116: *дагт, дагтан, даг* III: always; **KGy** p. 130: *даг*²: állandóan, mindig, *даг үргэлж*: folyton folyvást; klm: *day*; **Süx** p. 76: *дагт, дагман*: tib: *rtag-tu*; klm: *daytan*: “ямагт”; Үргэлжид, хэзээд
- дог** – *ltog*: TTT: starvation, hunger || klm: *doγ*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 84: *дог* II: tib: *ltog*, klm: *doγ*: Онохуй, ухаарч мэдэхүй; доглох (онон мэдэх)
- дүртод** – *dur-khrod*: TTT: cremation grounds, cemetery, grave, cemetery or any place where the dead are disposed of || klm: *dürtod*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 92: *дүртод*: tib: *dur-khrod*, klm: *dürtod*: Үхээрийн орон, газар; Дүртоддаба (үхээрийн газрын эзэн).
- жир** – *spyir*: TTT: usually, in general, generally speaking, generally || klm: *jir*; **Baw** p. 158: *жир*: ordinary, common, *жир бусын*: unusual; *жируйн*: simple, ordinary, common, usual; **KGy** p. 182: *жир*: egyszerű, mindennapi, közönséges, *жируйн хүн*: egyszerű ember, *жируйн хувцас*: egyszerű (nem feltűnő) ruha; klm: *jir*, *jir-ün*; *жируйн*: <*birt jelzō*> egyszerű, közönséges, mindennapi, *жируйн байдалтай*: mindennapi, közönséges, megszokott; klm: *jir-ün*; **Süx** p. 104: *жир*: tib: *spyir*, klm: *jir*: Ерийн, энгийн.
- зай** – *rdzas*: TTT: thing, ingredients, ointment, substance, matter, material, substantial entity, nature, article, object, possessions, property, riches, real substance, realities, material substance; flammable substance, gunpowder; ceremony utensils || klm: *jai*; **Baw** p. 165: *зай* I: 1. magic material, *зай удисын юм*: magic substances, 2. (*зай хураагуур*) battery, cell, *машины зай хураагуур*: car battery, *нарны зай* (*нарны зай хураагуур*): solar cell, *хуруун зай*: pencil battery, *хуурай зай*: dry battery, *шингэн зай*: wet battery, *зайгаар ажиллах*: battery-operated, 3. current, *цахилгаан зайд цохуулах*: to get an electric shock (*Tib. rdzas*); **KGy** p. 190: *зай*²: *vill galvan- v szárazelem, zseblámpaelem*; klm: *jai* < *tib rdzas*; *зай хураагуур*: akkumulátor; *зай хураах*: villamos töltést/feszültséget összegyűjt; *зай*³: alkotó elem, rész, összetevő; *эмийн зай*: orvosság alkotó része; **Süx** p. 108: *зай*: tib: *rdzas*, klm: *jai*: 1. зарим нэг язгуур махбод, 2. зарим юманд хэрэг болох эд юм; эд зай || **RTA-M** № 446: *rdzī* (M), *rdzē* (Sch 45, 47): ‘object which is cast away, animal which is abandoned with the aim of getting rid of an evil (silver or other object is also added); ransom (M); objects added, things used in censuring (Sch)’; JāD: ‘thing, object, magic agency’; **RTA-M** № 632: *γdzī* (M): ‘powder’ JāD: *me-rdzas*, *rdzas*: ‘gun-powder’
- зэв** – *btsa'-ba*: TTT: *btsa'-ma*: rust || klm: *jebe, jibe, jibi*; **Baw** p. 187: *зэв* I: 1. rust; *зэвэн улаан*: rust-red, 2. rust (in plants), *шугаман зэв*: “rust of wheat” (caused by *Puccinia graminis*), *зэв мөөг*: rust fungi, *Uredinales*; **KGy** p. 219: *зэв*²: *rozstda, зэв идэх*: *rozstda marja, eszi a rozstda*; *jebe*; **Süx** p. 114: *зэв*: tib: *btsa' ba*, *kinai*: *sieou*, klm: *jibe*, *jibi*: 1. төмөрлөгийн зүйлээс исэлдэж гарсан хаг, 2. төмөрлөг зүйлийн бал, 3. улаан шавар.

- зээжин** – *rtse-can*: ТТТ: *rtse*: focal-point; point, peak, tip, top, summit, apex; *can*: be provided with || klm: *ᠵејен*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 115: *зээжин*: tib: *rtse can*, klm: *ᠵејен*: “оройт”; Шанаг нарын өмсдөг алтан шармал малгай
- минжин** – *ming-can*: ТТТ: having a name, having a reputation, being well spoken of; medicinal plant || klm: *mingjin*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 138: *минжин* I: tib: *ming can*, klm: *mingjin*: “нэр(нөг)-т”; Талийгаачийн дүрийг орлуулан цаасан дээр барласан дүрс, хөдөөлүүлэх үед нь хэрэглэнэ.
- намбаанацаг** – *nam-pa sna-tshogs*: ТТТ: manifold, different sorts, various, all kinds of, all sorts of || klm: *namba naᠴoy, namba᠋ᠭanacu᠋ᠷ*; **Вав** p. 230: *намба*: 1. *намба нацаггүй*: confused, all sort of (*Tib. sna-tshogs*); **KGy** p. 280: *намбаанацаг*: mindenféle, egyveleg; klm: *namba naᠴoy, tib nam-pa sna-tshogs*; **Süx** p. 144: *намбаанацаг*: tib: *nam pa sna tshogs*, klm: *namba᠋ᠭanacu᠋ᠷ*: “элдэв зүйл”; Элдэв янзын юм; намбаанацгийн юм ярих.
- нацаг** – *sna-tshogs*: ТТТ: all kinds of; many different kinds || klm: *naᠴuy*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 146: *нацаг*: tib: *sna tsogs* [sic!], klm: *naᠴuy*: “элдэв”; зүйл зүйлийн, янз янзын элдэв || **RTA-M** № 583: *snaᠴsoᠴ* (Sch 45, 49): ‘various, all sorts of’; JāD: ‘id.’
- нүнжиг** – *snum-’jug*: ТТТ Ø; vö. *snum*: oil, grease || klm: *nünjig*; **Вав** p. 245: *нүнжиг*: fat, fatty part (*Tib. snum*); *нүнжиггүй*: 1. lean, un nourishing, 2. ignoble, disgraceful, unworthy; *нүнжигтэй*: 1. fatty, nourishing, 2. decent; **KGy** p. 303: *нүнжиг*: zsíros-ság, zsírartalom; *átv* jó minőség; klm: *nünjig*; *нүнжиг багатай*: zsírban szegény, zsírsegedény; *нүнжиггүй*: zsíraltan; silány; szegényes; klm: *nünjig ügei*; *нүнжиггүй шуллага*: szemérmetlen harácsolás; *нүнжигтэй*: zsíros, zsírban gazdag; jó minőségű; bőkezű, gazdag; klm: *nünjigtei*; *нүнжигтэй хоол*: zsírban gazdag étel, zsíros étel, *нүнжигтэй хун*: bőkezű/adakozó/nagylelkű ember; **Süx** p. 149: *нүнжиг*: tib: *snum ’jug*, klm: *nünjig*: “тос орох (халдах)”; 1. тослог, өөх тос их; нүнжигтэй хоол, 2. *шилж.* яс чанар; нүнжигтэй эд, 3. *шилж.* хариг харамч бус зан, элбэгжүү зан; нүнжигтэй хүн.
- там тум** – *tham-thom*: ТТТ: a vague, oblivious state; a dull, amorphous state || klm: *tam tum*; **Вав** p. 330: *там тум*: 1. superficial, slapdash, 2. superficially, after a fashion (*Tib. tham-thom*); **KGy** p. 422: *там тум*: *там тум бүрхэг юм хэлэх*: homályosan céloz *vmire*; klm: *tam tum*; **Süx** Ø
- тамтум, там тум** – *khram-khrum*: ТТТ: 1. pounded into coarse fragments, 2. tired, exhausted || klm: *tam tum*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 179: *тамтум, там тум*: tib: *khram thum* [sic!], klm: *tam tum*: Харас хугасхан, бүдэг бадаг
- тарлах** – *thar*: ТТТ: to make it to be able to pass through a difficult dangerous place, to be free, released, set free, to cross, be liberated, to cross || klm: *tarlaqu*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 181: *тарлах*: tib: *thar ba*, klm: *tarlaqu*: “тонилох, нярваан болох” (Ю.Р.); Хязгаарт хүрэх.
- тартаг** – *mthar-thug*: ТТТ: consummation, consummatory situation, ultimate, going beyond, having reached its end, finally, at last, in the end, final, final goal, ultimate stage || klm: *tartuy*; **Вав** p. 333: *тартаг*: extremity, exhaustion; *тартагтаа тулах*: to be on one’s last legs, to go to the dogs (*Tib. mthar-thug*); **KGy** Ø; **Süx** p. 181: *тар-*

- маз:** tib: mthar thug, klm: tartuγ: “эцэгт хүрэх”; Эцсийн хязгаарт хүрэх; тартагтаа тулах (доройтох, ядуурах, дампуурах).
- хавшаа** – *hab-sha*: TTT: dispute, quarrel || klm: *qabšiy-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 193: *хагшаа*: tib: hab sha; klm: qabšiy-a: “хэрүүл, шагшаан”; Үглээ яншаа; хавших (а. олноор шагшин хэлэлцэх, нийтээр хэлэлцэн муулах; б. амандаа үглэж янших).
- хайв** – *mkhas-pa*: TTT: the wise, learned person, learned man; learned, sagacious, efficient, versed in, sage, brainy, deft, erudite, master, proficient, skilled, an expert, deep knowledge, competent || klm: *qayibu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 193: *хайв*: tib: mkhas pa, klm: qayibu: Эрдэм ухаан төгс хүн, таван ухаанд нэвтэрсэн эрдэмтэн; хайв хүн.
- хив** – *khebs*: TTT: covering, cover, coverlet, wrapping, veil, lid; over-spreading || klm: *kkib, kib, kiib, 'kib, kib*; **Baw** p. 438: *хув*: gauze, thin silk; **KGy** p. 570: *хув*¹: igen vékony selyem, selyemszalag; klm: kkib, kib, kiib; **Süx** p. 197: *хув*: tib: khebs, klm: 'kib, kib: Нимгэн торгомсог бараа; хив хадаг, өнгийн хив.
- хонзон** – *'khon-'dzin, khon-'dzin*: TTT: *'khon-'dzin*: quarrel, resentment, malice, grudge, stubbornly holding a grudge and seeking to take revenge, hatred, enmity. One of *nyen nyen nyi shu; gnod pa zhe la bzhaq pa* || klm: *qongjin*; **Baw** p. 447: *хонзон*: revenge, *хонзонгоо авах*: to take one’s revenge (*Tib. khon-'dzin*); **KGy** Ø; **Süx** p. 198: *хонзон*: tib: 'khon 'dzin, klm: qongjin: “өшөө барих”; Өвөрлөсөн занал, хадгалсан хорсол, өс; *хори*. өшөө хонзон; хонзон өвөрлөх (өших); хонзон авах (өшилсөн санаагаа биелүүлэх); хонзогнох (өшөө хорсол хадгалах)
- цугларах, цуглах** – *btsugs*: TTT: *'dzugs* (p. btsugs): found, settle, establish, introduce; insert, hold (a meeting etc.), build, make up, form, constitute || klm: *čuyulaqu*; **Baw** p. 511: *цугларах, цуглах*: to assemble, to gather together, to come together; **KGy** p. 666: *цугларах*: egybe/(össze)gyülik, összejön, gyülek|ezik/szik, *цугларч ирэх*: idegyülik, összejön; klm: čuyulara-; *цуглах*: (össze/egybe)gyülik; összeköt, kötegbe gyújt; klm: čuyula-; **Süx** p. 209: *цуглах*: tib: btshugs-pa [sic!], klm: čuyulaqu: “хатгах, оруулах” (Ю.Р.); Боох, баглах, цомхотгон баглах; *хори*. боох цуглах.
- цүглэх** – *tshugs*: TTT: *'tshugs* (p. tshugs): get established, found, started, begun, apply; go into, enter upon, begin, commence, pierce, penetrate by boring, thrust in, establish one’s self, settle || klm: *čüglekü*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 210: *цүглэх*: tib: tshugs, klm: čüglekü: “хатгах, байгуулах”; цүг + л + х; бүтээх, байгуулах, суурь тавих; тогтоох; ... (төвдийн лавран хийдийг)
- чал, чал гех** – *bkyal-bkyaal byed*: TTT: *kyaal-ka*: 1. jest, joke, teasing, kidding, jocular trick, 2. nonsense, worthless, foolish, indecent talk; *byed*: to do, make, create || klm: *cal cal gekü*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 212: *чал чал гех*: tib: bkyal bkyaal byed pa, klm: cal cal gekü: чалчих, дэмий донгосох
- шав шув (хийх)** – *šab-šub*: TTT: whisper, talk with few words, lie, speak falsely; jocular saying, joke, falsehood || klm: *šab šub*; **Baw** p. 531: *шав шувхийтэл, шавхийтэл*: with a smack, with a crack; **KGy** Ø; **Süx** p. 217: *шав II, шав шув (хийх)*: tib: sab sub [sic!], klm: šab šub: шав шув гэсэн үргэлжлэн гарах дуу чимээний үг

3.2.3.3. A tibeti egyházi nyelv szavai a mongol köznyelvben

A lamaizmus államvallássá válása és általános elterjedése a mongolok körében azt eredményezte, hogy a világi hívők is megismerkedtek a buddhizmus alapfogalmaival és az azokat jelölő kifejezésekkel. Ily módon a buddhista szakszókincs bizonyos elemei bekerültek a köznyelvbe. Megfigyelhető ezeknek a szavaknak a szemantikai viselkedése. Egy részüknek nem változott a jelentése, továbbra is arra a fogalomra vonatkoztak, amelyet a buddhizmus szakszavaként eredeti tartalmuk meghatározott. Más részük jelentése oly módon bővült, hogy azonos vagy hasonló jelentéskörben más vallással kapcsolatban is használni kezdték. Egy harmadik csoportnál a jelentéstartomány bővülése figyelhető meg: vallásos jellegük másodlagos lett, buddhista alkalmazási körükből kiszakadva eredeti jelentésük új, köznapi árnyalatokat nyert.

Ezeknek a folyamatoknak a bemutatására szolgálnak a következő példák.

a) A buddhizmussal kapcsolatos tibeti kölcsönszók többsége a mongolban megőrizte a szó eredeti jelentését.

tibeti: bla-brang	halha: лавран, лаврин klm: labrang
TTT: lama's residence, monastic household	Baw: dwelling or palace of a high lama KGy: <i>rég</i> főpapi palota

tibeti: rab-gnas	halha: аравнай, равнай klm: rabnai
TTT: (ritual) consecration (of a sacred image), consecration ceremony, dedication	Baw: consecration (of an image, etc.) KGy: <i>buddh</i> felszentelés, -avatás
	<i>равнайлах</i> : to consecrate <i>аравнайлах</i> : felszentel <személyt, képet, szobrot>

b) Egyes szavak jelentéskörüket megőrizték, azonban más vallásokra vonatkozóan is használatosak.

tibeti: bla-ma	halha: лам klm: lama, blam-a, lam-a
TTT: lama, guru, spiritual teacher, master, priest, highest one, spiritual master, preceptor	Baw: lama KGy: <i>vall</i> láma, buddhista pap v szerzetes, bonc; pap, szerzetes
	<i>хар лам</i> : clergyman, minister, priest (Christian) <i>лалын лам</i> : mohamedán pap

c) Sok esetben a kölcsönzó buddhista műszóként is megőrizte jelentését, de jelentésköre bővült, kiterjed valláson kívüli viszonyokra is.

tibeti: dkon-mchog gsum	halha: гончигсум, гончигсум klm: γongčoysum
TTT: Three Precious Jewels, the Triple Gem, the three rare and sublime ones (sangs rgyas) Buddha, (chos) Dharma, (dge 'dun) sangha	Baw: the Three Jewels of Buddhism: the Buddha, the Monkhood and the Teaching
	<i>еэ гончигсум минь</i> : oh my goodness!

tibeti: grub-chen	halha: дүвчин klm: dübč'in
TTT: 1. mahasiddha, great accomplished one, saint, great hermits, great master, 2. Great Accomplishment (type of extensive group practice), 3. One of <i>bsnyen grub yan lag bzhi</i>	Baw: 1. holy man, saint (<i>Buddh.</i>), 2. poser, pretender, fraud
	<i>дүвчингнэх</i> : 1. to act the saint, 2. to pretend, to sham, to simulate, to feign <i>дүвчингнэл</i> : pretence, sham, posing, posturing; <i>дүвлэх</i> : to contemplate, to meditate (<i>Buddh.</i>) <i>дүвчирхэх</i> : to pose, to masquerade

tibeti: gnyan	halha: нян klm: niyan, ning
TTT: lord of trees, deities of the land, god of earth, elk, class of mischievous demigods, one of <i>gnas sum cu so bdun</i> , class of powerful beings who dominate intermediate space (the layer or atmosphere connecting earth and sky); pestilential disease, epidemic, infectious sickness, plague	Baw: germ, microbe, bacterium KGy: baktérium
	<i>тооцоолуурын нян</i> : computer virus <i>нян бодис</i> : micro-element <i>нян судлал</i> : bacteriology <i>нян хорхой</i> : baktérium

tibeti: <i>glud, blud</i>	halha: лүд klm: <i>lüde, lüd, lüd</i>
TTT: 1. ransom ritual, safeguard-ransoms, a ceremony in which evil spirits are given an effigy of the afflicted person, 2. ransom, redemption, pawn, pledge	Baw: 1. substitute figure, scapegoat, 2. devil, wretch KGy: <i>vall</i> bajt hárító tésztabáb; <szialomként> semmirekellő

tibeti: rten-'brel	halha: дэмбэрэл klm: <i>demberel</i>
TTT: prativityasamutpada, interdependent (causation, origination, causes), functional (correlation, dependence), mutual relationship, interrelation, relativity, dependent arising, relational existence, causal nexus, interconnection, auspicious conjunction of events, 12 links of conditioned co-production	Baw: good omen, omen, presage, sign, KGy: kapcsolat, barátság
	<i>дэмбэрлийн үгс</i> : words of good omen

tibeti: <i>da-ma-ru</i>	halha: дамар klm: <i>damaru</i>
TTT: small hand drum, a hand drum for Vajrayana rituals	Baw: 1. pulley-shaped hand-drum, with strikers attached by thongs, used in religious ceremonies (<i>Buddh.</i>), 2. (<i>дамар дүгүү</i>) pulley, , 3. spool (typewriter, <i>etc.</i>), 4. drum (washing-machine, <i>etc.</i>) KGy: damaru <kis, kettős dob nyélen; a nyél forgatásakor a ráerősített zsinég két végének csomója vagy gyöngye üti a feszülő bőrt; <i>buddh</i> zeneeszköz>; <i>műsz</i> dob, tárcsa
	<i>чангалах датар</i> : tensioning pulley <i>оёдлын утасны датар</i> : cotton-reel <i>датардах</i> : to play the hand-drum <i>датарлах</i> : to put on a drum <i>датарлан эвхэх</i> : to roll on to a drum

tibeti: thob-yig, tho-yig	halha: товъёр klm: tobyig, tobyoᠢ
TTT: repertory, index, list of teachings received	Baw: register, list KGy: jegyzék, lista Süx: гарчиг, аливаа албан хэргийн цэс бичиг

tibeti: dung	halha: дун klm: dung
TTT: a conch; a tortoise shell, horn instruments; a trumpet, a pipe, conch-shell/skull; mollusk	Baw: 1. sea shell, <i>дун бүрээ</i> : conch, trumpet made from a shell, 2. (<i>дун хорхой</i>) shellfish, 3. cochlea (of the ear) KGy: állat csigakagyló; <i>zene</i> <nagyobb fehér tengeri csigakagylóból készült> kagylókürt
	<i>дунгийн яс</i> (<i>дун хорхойн яс</i>): sea-shell <i>дун цагаан</i> : gleaming white <i>дунг цагаан шүд</i> : hófehér, egészséges fogak

tibeti: phaṭ	halha: пад klm: пад
Das: <i>phaṭ</i> is a very powerful and efficacious ejaculation used in mantras for the destruction and suppression evil spirits	Baw: [lásd a kifejezésekben] KGy: <bajhárító varázsszó ráolvasások végén>
	<i>би л болж байвал бусад нь падгүй</i> : I'm all right, Jack <i>за тэр ч пад алга</i> : well so what <i>манд ер нь ямар пад байна</i> : what's it got to do with us, then? <i>миний бие хаанахын хэнтэй ч нийлж нөхөрлөж явсан та нарт падгүй хэрэг</i> : where I've been and whom I've been with is none of your business <i>чи бид хоёр ямар падтай юм</i> : what's it go to do with us two? <i>пад болох</i> : to go off, to go bad

tibeti: ban-dhe, ban-de	halha: банди klm: bandi
TTT: (Skt) worshipful, venerable; a monk/mendicant; Buddhist monk or priest; a Bon priest	Baw: 1. Buddhist novice, pupil of a lama, 2. young chap, young fellow, lad, 3. catamite (<i>Skr.</i>) KGy: szerzetesnövendék, első fogadalmú láma/szerzetes <i>tréf</i> kopaszra nyírt kisfiú <i>börtön</i> új őrizetes; nőül használt férfi
	<i>сүрхий банди</i> : a fine little fellow

tibeti: byabs-khrus	halha: жавтий klm: jabtüi
Tshe: grib dang mi-gtsang-ba dag-byed-kyi cho-ga zhig	Baw: 1. washing, ablution (<i>Buddh.</i>), 2. beating up, going over, 3. to get sent off (football)
	<i>жавтий хүртэх</i> : to get beaten up <i>иар жавтий ногдох</i> : to get a warning, to be shown the yellow card

tibeti: bla-ma	halha: лам klm: lama, blam-a, lam-a
TTT: lama, guru, spiritual teacher, master, priest, highest one, spiritual master, preceptor	Baw: lama KGy: <i>vall</i> láma, buddhista pap v szerzetes, bonc; pap, szerzetes
	<i>ламархаг</i> = <i>ламархуу</i> : papos, paposkodó <i>ламархах</i> : (túlságosan) paposan/pap-módra viselkedik <i>ламтах</i> : paposkodik, szerzeteskedik, lámaközösséget vezet

tibeti: 'bag	halha: баг klm: baγ
TTT: mask, image	Baw: mask KGy: álarc, maszk, maskara
	<i>багаа авч хаях</i> : leveti az álarcát, megmutatja az igazi arcát <i>багт</i> : álarcos <i>багт наадам</i> : álarcosbál, maszkbál, maskarád

tibeti: ma-skye, ma-skyes	halha: мажийх klm: majii-
TTT: uncreated, unproduced, not born, unoriginated, never come into existence, not produced, non-production, non-origination; non-origination, primeval, primordial; Syn. <i>skye med</i>	Baw: to die, to kick the bucket KGy: elpusztul, kiműlik, megdöglik <állat>
<i>мажийлгах</i> : to do in, to knock off	

tibeti: tsheg	halha: цэг klm: čeg
TTT: 1. dot, 2. the dot between syllables in the Tibetan script	Baw: 1. dot (in general, beside a note, in Morse code, with some letters such as n in the Uighur script, <i>etc.</i>), 2. point, 3. full stop, stop (punctuation), 4. set KGy: pont
	<i>цэгтэй нот</i> : dotted note (<i>mus.</i>) <i>өсөх цэг</i> : growing point (of a plant) <i>төөнүүрийн цэг</i> : moxibustion point <i>уст цэг</i> : watering-point, water-hole <i>тодорхойлох цэг</i> : colon <i>цэг тэмдэг</i> : punctuation mark <i>цэг цэглэл</i> : punctuation <i>радио цэг</i> : radio set <i>телефон цэг</i> : telephone <i>цэг тавих</i> : pontot tesz <i>цэг тэмдэг</i> : pont (jel) <i>цэгтээ хүрэх / тулах</i> : ütközésig ér, eléri a szükséges pontot <i>тулах цэг</i> : ütközéspont, támadás(i) pont <i>цэглэл</i> : punctuation <i>цэглэх</i> : 1. to make a dot, 2. to put a stop to, to give up <i>цэглэн тэмдэглэх</i> : to mark with a dot <i>насны хэмжээ цэглэх</i> : to come to the end of one's life

tibeti: mo-'dre	halha: монди, моньд klm: mondi, mongdi
TTT: female ghost, female demon	Baw: 1. devil, rascal, villain, 2. damn it! KGy: bitang, <i>biz</i> csibész, gézengúz; buta, haszontalan

tibeti: zangs, cha-lang	halha: цан(г) klm: čang
TTT: <i>zangs</i> : brass, copper, copper kettle, cauldron; <i>cha-lang</i> : pair of cymbals	Baw: 1. cymbal, 2. disc KGy: <i>zene</i> cintányér
	<i>цант борной</i> : disc harrow <i>цан хэнгэрэг</i> : cintányér és dob <i>цан цохих</i> : összeüti a cintányért

tibeti: ro-langs	halha: ороолон(г) klm: orolang
TTT: corpse raiser, corpse raising spirit, vetala, a kind of demon or spirit that occupies dead bodies	Baw: living corpse, zombie, vampire KGy: holttestbe bújt szellem, kísértet, hulladémon
	<i>босоо ороолонг</i> : vásott kölyök

tibeti: las	halha: лай klm: lai
TTT: karma (action), karmic action / deed, world-forming deeds, action application, application of the activities, act, work, fortune, destiny, function, karma and its results, karma and its consequences, the principle that every action produces result	Baw: trouble, misfortune, retribution, karma KGy: baj, nehézség, kín, <i>vall</i> a tetek súlya, a „karma”
	<i>лай болох</i> : to be a nuisance <i>лай тарих</i> : to make trouble <i>лай зовлон</i> : baj, kínlódás, kínos ügy <i>лай болохоор зай бол</i> : jobb a (békés) távolság, mint a bajos (szomszédság) <i>лайтай</i> : miserable, unfortunate

tibeti: šad	halha: шад klm: šad
TTT: straight, perpendicular, punctuation mark, the vertical line marking the end of clauses	Baw: 1. vertical line marking the end of a line of Tibetan verse, 2. line of verse KGy: szövegtagoló vonás; vesszor
	<i>нэгэн шад ном шивэн уншлаа</i> : whispered a line of prayer <i>дөрвөн шад шүлээ</i> : négyesoros vers

d) A kölcsönszó alapjelentésére van szó a mongolban, de buddhista tartalma miatt a tibeti szó is beépül a mongolba, később pedig jelentésköre nem-vallásos elemekkel bővül.

tibeti: 'khor-lo	halha: хорол / a 'хүрд' mellett klm: qorlo, qorlu
TTT: chakra, wheel, sacred diagrams for protection and liberation	Baw: 1. wheel, wheel-jewel (<i>Buddh.</i>), 2. wheel-pattern KGy: kerékjelkép <nyolcküllőjű kerék, eredetileg a buddhai tanítás jelképe>
	<i>хорол тоглоом</i> : dominó jellegű játék <kis képekkel a lapocskákon; négy-négy van mind a tizenhat képből: kerék, horgas kereszt, madárkirály, drágakő és a Tizenkét Állat> <i>хорол наадах</i> : mongol dominóval játszik <i>хорол хээ</i> : kerék alakú minta/díszítés

4. Összegzés

Kutatásaim célja kettős volt: egyrészt áttekintést nyújtani a mongol–tibeti kapcsolatok történeti háttéréről, a buddhizmus mongóliai elterjedéséről és mindezek tibeti nyelvű forrásairól; másrészt megvizsgálni, hogy a világi, illetve vallási–egyházi kapcsolatok milyen hatást gyakoroltak a két nyelvre, különösképpen azok szókészletére.

A mongol–tibeti kapcsolatokra vonatkozóan a tibeti nyelvű vallástörténeti műveket tanulmányoztam, majd a szókészlet vizsgálatához gyűjtöttem forrásokat.

A nyelvészeti kutatásokat hosszú távra tervezem, az első szakaszban mind a tibeti nyelv mongol, mind a mongol nyelv tibeti kölcsönszavainak összegyűjtésére törekedtem meghatározott forrásokat felhasználva. Ezek a két nyelv alapvető szótárai, illetve a kölcsönszók jegyzékei voltak.

A munka folytatásaként más szótárak feldolgozását – köztük tibeti–mongol szótárakét –, egyes szakterületek terminológiájának vizsgálatát tervezem, hogy minél teljesebb képet kaphassak a kölcsönszók köréről. A szakirodalom alapos áttanulmányozásától a hiányzó adatok pótlását, illetve a felmerült kétségek eldöntését, kérdések megválaszolását remélem.

5. Bibliográfia

Tibeti nyelvű források

- Blo-bzang-rta-dbyangs (Blo-bzang-rta-mgrin / Rtsa-ba Rta-mgrin / Zava Damdin / 'Jam-dbyangs-dgyes-pa'i-bshes-gnyen) [1867–1937] (1919): *Byang-phyogs Hor-gyi yul-du dam-pa'i chos rin-po-che 'byung-tshul-gyi gtam-rgyud* “*Bkra-shis chos-dung bzhad-pa'i sgra-dbyangs*”. [Martin No. 430] (MTAK Keleti Gyűjtemény, Tib. 145/1, 17 ff.)
Kiadás: Gurudeva (ed.) (1975–1976): *The Collected Works (Gsung-'bum) of Rje-btsun Blo-bzang-rta-dbyangs*. Reproduced from a rare manuscript collection. New Delhi. Vol. 1 (ka).
- Blo-bzang-rta-dbyangs (1900): *Rgya-Bod-Hor gsum-gyi bstan-rtsis rags-bsdud legs-bshad* “*Bdud-rtsi'i thig-pa*”. (Címlap-cím: *Bstan-pa'i bdag-po dang bstan-pa rin-po-che bstan-pa 'dzin-skyong-spel-bar mdzad-pa'i skyes-mchog-rnams ji-ltar byon-pa'i lo-tshig*. [Martin No. 414]
Kiadás: Gurudeva (ed.) (1975–1976): *The Collected Works (Gsung-'bum) of Rje-btsun Blo-bzang-rta-dbyangs*. Reproduced from a rare manuscript collection. New Delhi. Vol. 10, pp. 255–293.
- Blo-bzang-rta-dbyangs (1919): *'Dzam-gling byang-phyogs Chen-po Hor-gyi rgyal-khams-kyi rtogs-pa brjod-pa'i bstan-bcos chen-po* “*Dpyod-ldan mgu-byed ngo-mtshar gser-gyi deb-ther*”. [Martin No. 430] (MTAK Keleti Gyűjtemény, Tib. 145/2–3, 110 + 191 ff.)
Kiadás: Lokesh Chandra (1964); Gurudeva (ed.) (1975–1976): *The Collected Works (Gsung-'bum) of Rje-btsun Blo-bzang-rta-dbyangs*. Reproduced from a rare manuscript collection. New Delhi. Vols. 1–2 (ka–kha).
- Blo-bzang-rta-dbyangs (?): *Chen-po Hor-gyi yul-gru'i sngon-rabs-kyi brjod-byang shāstra'i zur-rgyan-du Sog-yig-las Bod-skad-du bsgyur-te bkod-pa*. [Martin No. 431] 24 ff.
Kiadás: Gurudeva (ed.) (1975–1976): *The Collected Works (Gsung-'bum) of Rje-btsun Blo-bzang-rta-dbyangs*. Reproduced from a rare manuscript collection. New Delhi. Vol. 2 (kha).
- Brag-dgon Dkon-mchog-bstan-pa-rab-rgyas [1800/1–1866] (1865): *Yul Mdo-smad-kyi ljongs-su Thub-bstan rin-po-che ji-ltar dar-ba'i tshul gsal-bar brjod-pa* “*Deb-ther rgya-mtsho*” (*A-mdo chos-'byung*) [Martin No. 391]
Kiadás: Paris 1974.; Lokesh Chandra (1975a); *Mdo-smad chos-'byung*. Lanzhou, Kan-su'u Mirigs Dpe-skrun-khang 1982.
- Dam-chos-rgya-mtsho (Dharma-tā-la) [?–?] (1889): *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i chos ji-ltar dar-ba'i tshul gsal-bar brjod-pa* “*Pad-ma dkar-po'i phreng-ba*”. (rövid címe: *Gu-shri Tā-la'i chos-'byung, Hor chos-'byung*) [Martin No. 398]
Kiadás: Lokesh Chandra (1975b); Lokesh Chandra (1977)
Fordítás: Klafkowski (1987)
- Dpa'-bo II Gtsug-lag-phreng-ba [1504–1566] (1545–1564): *Dam-pa'i chos-kyi 'khor-lo bsgyur-barnams-kyi byung-ba gsal-bar byed-pa* “*Mkhas-pa'i dga'-ston*” *ces bya-ba'i legs-par bshad-pa*. [Martin No. 168]
Kiadás: Lokesh Chandra (1959–1965); Gnas-nang Dpa'-bo II Gtsug-lag-'phreng-ba: *Chos-'byung mkhas-pa'i dga'-ston*. Reproduced from prints from Lho-brag blocks from Rumtek Monastery. (2 vols.) Delhi, Delhi Karmapae Chodhey Gyalwae Sungrab Partun Khang 1980.; Dpa'-bo II Gtsug-lag-phreng-ba: *Mkhas-pa'i dga'-ston – Dam-pa'i chos-kyi 'khor-lo bsgyur-barnams-kyi byung-ba gsal-bar byed-pa* “*Mkhas-pa'i dga'-ston*” *ces bya-ba'i legs-par bshad-pa*. (Rdo-rje-rgyal-po ed.) (2 vols.) Beijing, Mi-rigs Dpe-skrun-khang 1986.

- 'Gos Lo-tsa-ba Gzhon-nu-dpal [1392–1481] (1476–1478): *Deb-ther sngon-po*. [Martin No. 141]
 Kiadás: Lokesh Chandra (1974); 'Gos Lo Gzhon-nu-dpal: *Deb-ther sngon-po*. Chengdu, Sikkhron Mi-rigs Dpe-skrun-khang 1984.
 Fordítás: Roerich (1949)
- Gu-shri Dka'-bcu Tshe-'phel ('Jigs-med-rig-pa'i-rdo-rje / Blo-bzang-tshe-'phel) [?–?] (1819): *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i chos ji-ltar byung-ba'i tshul bshad-pa* "Rgyal-ba'i bstan-pa rin-po-che gsal-bar byed-pa'i sgron-me". (rövid címei: *Hor-chos-'byung, Tshe-'phel-chos-'byung*) [Martin No. 365] (MTAK Keleti Gyűjtemény, Tib. 259, 162 ff.)
 Kiadás: Huth (1892); Gurudeva (ed.) (1965) Sarnath, Pleasure of Elegant Sayings Printing Press.; Ligeti, Louis (1981); 'Jigs-med-rig-pa'i-rdo-rje: *Chen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i chos ji-ltar byung-ba'i tshul bshad-pa* "(Rgyal-ba'i) bstan-pa rin-po-che gsal-bar byed-pa'i sgron-me" (*Hor chos-'byung*). Xi-ning, Mtsho-sngon-gyi Mi-rigs Dpe-skrun-khang 1993.
 Fordítás: Huth (1896)
- Lcang-skya Rol-pa'i-rdo-rje [1717–1786] (1741–1742): *Dag-yig mkhas-pa'i byung-gnas / Merged yarqui-yin oron*.
 Kiadás: Beijing, Minzu chubanshe 1988.
 Kiadás, fordítás: Dandaron–Pubaev (1968)
- Ngag-dbang-thub-bstan-dbang-phyug (Chu-bzang III) [1725–1796] (1787): *Rdo-rje-'chang Lcang-skya Rol-pa'i-rdo-rje Ye-shes bstan-pa'i sgron-me dpal-bzang-po'i nram-thar dad-pa'i padmo rnam-par 'byed-pa* "Nyi-ma'i 'od-zer".
 Kiadás, fordítás: Kämpfe (1976)
- Pan-chen Bsod-nams-grags-pa [1478–1554] (1538): *Deb-ther dmar-po gsar-ma*. [Martin No. 165]
 Kiadás: Tucci (1971); Lokesh Chandra (1988); Lhasa, Bod-ljongs Mi-dmangs Dpe-skrun-khang 1989, 100 pp.
- Sgo-mang Mkhan-po Ngag-dbang-nyi-ma [1907–1990] (1966): *Chos-'byung bstan-pa'i lung-rigs sgron-me*. [Martin No. 469]
 Kiadás: Gurudeva (ed.) Sarnath 1966. 387 pp.; *The Collected Works (Gsung-'bum) of Sgo-mang Mkhan-chen Ngag-dbang-nyi-ma*. New Delhi 1982, Vol. 1 (ka), pp. 85–519.
- Sum-pa-mkhan-po Ye-shes-dpal-'byor [1704–1788] (1748): *'Phags-yul, Rgya-nag-chen-po, Bod dang Sog-yul-du dam-pa'i chos byung-tshul*: "Dpag-bsam ljon-bzang" zhes bya-ba. [Martin No. 289]
 Kiadás: Das (1908); Lokesh Chandra (1959); Lokesh Chandra (1975c); Lanzhou, Kan-su'u Mi-rigs Dpe-skrun-khang 1992.
 Fordítás: Pubaev (1991)
- Sum-pa-mkhan-po: *Mtsho-sngon-gyi lo-rgyus-sogs bkod-pa'i tshangs glu snyam zhes bya-ba*. (1786) [Martin No. 324]
 Kiadás: Lokesh Chandra (1975d)
 Fordítás: Ho-Chin Yang (1969)
- Thu'-kwan Blo-bzang Chos-kyi-nyi-ma [1737–1802] (1802): *Grub-mtha' thams-cad-kyi khungs dang 'dod-tshul ston-pa "Legs-bshad shel-gyi me-long"-las Hor, Li, Shambha-la-rnams-su grub-mtha' byung-tshul grub-don bshad-pas mjug bsdu-ba-dang bcas-pa*. (rövid címei: *Grub-mtha' Shel-gyi me-long*) [Martin No. 355] (MTAK Keleti Gyűjtemény, Tib. 151/12, 22 ff.)
 Digitális változat: TBRC No. W21507-717
- 'Tshal-pa Kun-dga'-rdo-rje [1309–1364] (1346–1363): *Deb-ther dmar-po*. [Martin No. 77]
 Kiadás: Beijing, Mi-rigs Dpe-skrun-khang 1981.

Szakirodalom*Rövidítések*

Baw = Bawden (1997)
 BL = Laufer (1916)
 KGy = Kara (1998)
 Kow = Kowalewski (1844–1849)
 Mgon = Mgon-po-dbang-rgyal (1988)
 Less = Lessing (1960)
 RTA-M = Róna-Tas (1966)
 Süx = Süxbaatar (1997)
 TTT = Pellegrini (2006)
 Tshe = Tshe-tan-zhabs-drung – Krang-dbyi-sun (1985)

- Bawden, Charles (ed.) (1955): *The Mongol Chronicle Altan Tobči*. Text, translation and critical notes by Charles Bawden. Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag. (Göttinger Asiatische Forschungen, Band 5.)
- Bawden, Charles (1957): Einige Bemerkungen zum Kolophon des Geschichtswerkes Erdeni-yin Tobči von Sayang-Sečen. In: *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz (Ural-Altäische Bibliothek, Band 5.), pp. 23–27.
- Bawden, Charles (tr.) (1961): *The Jebtsundamba Khutukhtus of Urga*. Text, translation and notes by Charles R. Bawden. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. (Asiatische Forschungen, Vol. 9.)
- Bawden, Charles (1997): *Mongolian–English Dictionary*. London–New York, Kegan Paul International.
- Beckwith, Christopher I. (1987a): Tibetan Science at the Court of the Great Khans. *The Journal of the Tibet Society* 7, pp. 5–11.
- Beckwith, Christopher I. (1987b): The Tibetans in the Ordos and North China: Considerations on the Role of the Tibetan Empire in World History. In: Beckwith, Christopher I. (ed.) (1987): *Silver on Lapis. Tibetan Literary Culture and History. The Tibet Society Twentieth Anniversary Celebration Volume*. Bloomington, The Tibet Society, pp. 3–11.
- Berger, Patricia–Bartholomew, Terese Tse (1995): *Mongolia. The Legacy of Chinggis Khan. Catalogue for an Exhibition from the Republic of Mongolia, Asian Art Museum of San Francisco and Thames & Hudson, London*. San Francisco, Asian Art Museum–London, Thames & Hudson.
- Bethlenfalvy, Géza (1970): Aussprache des Tibetischen bei den Khalkha-Mongolen. *Acta Orientalia* 32, pp. 37–44.
- Bira, Š. (1960): Бира, Шагдарын: *Монгольская тибетоязычная историческая литература (XVII–XIX)*. Улаанбаатар, Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо. (Studia Historica Instituti Historica Comititi Scientiarum et Educationis Altae Reipublicae Populi Mongoli, Tomus 3, Fasciculus 1.)
- Bira, Š. (1964): Бира, Шагдарын: *О Золотой книге III. Дамдина*. Улан-Батор, Издательство Академии Наук МНР. (Studia Historica Instituti Historiae Academiae Scientiarum Reipublicae Populi Mongoli, Tomus 6, Fasc. 1.)
- Bira, Shagdaryn (1970): *Mongolian Historical Literature of the XVII–XIX Centuries Written in Tibetan*. Bloomington, Indiana, The Tibet Society. (Translated by Frye, Stanley N.)

- Bira, Shagdaryn (1979): “The Clear Mirror” by Zaya-paṅḍita Blo-bzañ Ṡhrin-las – A Valuable Monument of the Mongolian Historical Literature in the Tibetan Language. *Studia Mongolica. Permanent Committee, International Congress of Mongolists* 7, pp. 3–20.
- Bira, Shagdaryn (1984): Indo-Tibetan and Mongolian Historiographical Contacts. In: *Studia Mongolica. Permanent Committee, International Congress of Mongolists* XII/20:1, pp. 3–12.
- Bira, Š. (2001a): Бира, Шагдарын: Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа. (*Бүтээлийн эмхтгэл*.) *Studies in Mongolian History, Culture and Historiography. (Selected Papers.) Вопросы истории, культуры, историографии Монголии. (Сборник трудов.)* Ulaanbaatar, International Association for Mongol Studies, Mongolian Academy of Sciences, Institute of History, International Institute for the Study of Nomadic Civilization.
- Bira, Š. (2001b): Бира, Шагдарын: Монголын түвэд хэлт түүхийн зохиол (XVII–XIX). In: Bira (2001a), pp. 11–65.
- Bira, Š. (2001c): Бира, Шагдарын: Хубилай хаан ба Пагва лам. In: Bira (2001a), pp. 157–164.
- Bira, Shagdaryn (2001d): Khubilai Khan and Ṡhags-pa bla-ma. In: Bira (2001a), pp. 308–315.
- Bira, Shagdaryn (2001e): Indo-Tibetan and Mongolian Historiographical Mutual Contacts. In: Bira (2001a), pp. 316–321.
- Bira, Shagdaryn (2001f): The Mongolian Language, Lexicography and Historiography. In: Bira (2001a), pp. 335–341.
- Bira, Shagdaryn (2001g): The Mongol Empire. In: Bira (2001a), pp. 342–354.
- Bira, Shagdaryn (2001h): The Indo-Mongolian Relationship, a Retrospective Outlook on Buddhism. In: Bira (2001a), pp. 362–370.
- Bira, Š. (2001i): Бира, Шагдарын: К изучению историографических взаимосвязей стран Центральной Азии. In: Bira (2001a), pp. 394–405.
- Bira, Š. (2001j): Бира, Шагдарын: К изучению традиционных индо-монгольских историографических взаимосвязей. Bira (2001a), pp. 418–425.
- Bira, Shagdaryn (2002): *Mongolian Historical Writing from 1200 to 1700*. Bellingham, Center for East Asian Studies, Western Washington University. (Tr. John R. Krueger)
- Birtalan Ágnes–Yamaji Masanori (eds.) (2001): *Orientalista Nap 2000*. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet.
- Birtalan Ágnes–Yamaji Masanori (eds.) (2002): *Orientalista Nap 2001*. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet.
- Birtalan Ágnes–Yamaji Masanori (eds.) (2003): *Orientalista Nap 2003*. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet.
- Birtalan Ágnes–Rákos Attila (eds.) (2005): *Bolor-un gerel. Kristályfény. Crystal-splendour. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére. Essays Presented in Honour of Professor Kara György’s 70th Birthday*. ELTE Belső-ázsiai Tanszék–MTA Altajisztikai Kutatócsoport, Budapest.
- Bischoff, Friedrich Alexander (1968): *Der Kanjur und seine Kolophone*. I–II. Bloomington, Indiana, The Selbstverlag Press.
- Bold, L. (ed.) (2007): Болд, Л.: *Монгол хэлэнд орсон санскрит, төвд үг*. Улаанбаатар, Шинжлэх Ухааны Академи Хэл Зохиолын Хүрээлэн Монголын Алтай Судлаачдын Холбоо.
- Burnee, Dorjsurengiin (2007): About Two Sanskrit Words in the Mongolian Language. In: Bold (2007), pp. 92–95.
- Burnee, Dorjsurengiin–Enkhtur, D. (2004): *Монголын бурханы иашны түүхэн сурвалж. Төвд хэлт сурвалжийн орчуулга, тайлбар, түүхийн он цагийн хэлхээс. / The Historical Sources Connected to the Mongolian Buddhism. Translation of Tibetan Sources, Commentary, Chronology*. Vol. I. Ulaanbaatar, Oriental Philosophy and Human Studies Institute–London, Tibet Foundation.

- Chiodo, Elisabetta (ed., comm.) (1996): *Sayang Sečen: Erdeni-yin tobči. A Manuscript from Kentei Ayimay*. Edited and Commented on by Elisabetta Chiodo. With a Study of the Tibetan Glosses by Klaus Sagaster. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag. (Asiatische Forschungen, vol. 132.)
- Chiodo, Elisabetta (2006): Die mongolischen Manuskripte auf Birkenrinde aus Charbuchyn Balgas. In: Müller (2006a), pp. 112–116.
- Chodrak, Geshe (2005): *Written Signals – Names and Phrases Made Clear. Geshe Chodrak's Tibetan–Tibetan Dictionary*. Electronic Edition Version 1.20, 30th September, 2005, edited by Tony Duff. Kathmandu, Padma Karpo Translation Committee.
- Clauson, Sir Gerard (1962): *Turkish and Mongolian Studies*. London, The Royal Asiatic Society of Great Britani and Ireland.
- Clauson, Sir Gerard (1963): *The Diffusion of Writing in the Altaic World*. In: Sinor (1963), pp. 139–144.
- Csoma de Kőrös, Alexander (1910–1944): *Sanskrit–Tibetan–English Vocabulary being an Edition and Translation of the Mahāvīyutpatti*. Calcutta, Asiatic Society of Bengal. (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, Vol. IV, Nos. 1–3), faksimile kiadás egy kötetben: Terjék, József (ed.) (1984): *Collected Works of Alexander Csoma de Kőrös*. Vol. 3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Damdinsüren, C. (2007): Дамдинсүрэн, Ц.: Монгол хэлэнд орсон төвд үгс. In: Bold (2007), pp. 106–134.
- Dandaron, B. D.–Pubaev, R. Ye. (1968): Дандарон, Б. Д.–Пубаев, Р. Е.: *Источник мудрецов. Dag-yig mkhas-pa'i 'byung-gnas. Merged yarqui-yin oron*. Улан-Уде. (Bevezetés és 1–2. fejezet.)
- Das, Sarat Chandra (1902): *A Tibetan–English Dictionary with Sanskrit Synonyms*. Calcutta, Alipore, West Bengal Government Press. (Reprint: Delhi, Motilal Banarsidass Publishers 1995.)
- Das, Sarat Chandra (1908): *Pag sam jon zang*. Part I: History of the Rise, Progress and Downfall of Buddhism in India. Edited with a List of Contents and an Analytical Index in English by Çri Sarat Chandra Das. Part II: Introduction. The Origin of the Tibetans. Calcutta, Presidency Jail Press.
- Das, Sarat Chandra (2005): *New Electronic Edition of Sarat Chandra Das's Tibetan–English Dictionary*. Version 1.023, 21st September, 2005. Kathmandu, Padma Karpo Translation Committee, edited by Tony Duff. <http://www.tibet.dk/pkct>
- Demchigmaa, O. (2002): Дэмчигмаа, Оюунхандын: “Улаан дэвтэр”-ийн нэгэн төвд бичмэл эхийн орчуулга, эх бичгийн судалгаа / *The Translation and Textological Studies of the Manuscript of Tibetan Source “Red Annal”*. Ulaanbaatar, School of Mongolian Languages and Culture, Department of Textology and Altaic Studies.
- Dylykova, V. S. (1986): Дылыкова, Вилена Санджеевна: *Тибетская литература*. Москва, Издательство Наука, Главная Редакция Восточной Литературы.
- Ekval, Robert B. (1977): *Cultural Relations on the Kansu-Tibetan Border*. Chicago, University of Chicago Press.
- Elverskøg, Johan (1997): *Uyghur Buddhist Literature*. Silk Road Studies I. Brepols, Turnhout.
- Elverskøg, Johan (2005): Sagang Sečen on the Qing Conquest. In: Grivelet–Meserve–Birtalan–Stary (2005), pp. 43–56.
- Francke, Herbert (1981): Tibetans in Yüan China. In: Langlois, John D. (ed.) (1981): *China under Mongol Rule*. Princeton, N.J., Princeton University Press, pp. 296–321.
- Gabain, Annamarie von (1961): *Der Buddhismus in Zentralasien*. Leiden, Brill. (Handbuch der Orientalistik, Band 8/2.)
- Goldstein, Melvyn C. (1978): *Tibetan–English Dictionary of Modern Tibetan*. Kathmandu, Ratna Pustak Bhandar. (Bibliotheca Himalayica, Series II, Volume 7)

- Tombojab (1959): Mongyolčud-un Töbed kele-ber jokiyaysan jokiyal-un jüil. *Studia Mongolica* 1: 28, pp. 1–40.
- Grivélet, Stéphane–Meserve, Ruth I.–Birtalan, Ágnes–Stary, Giovanni (eds.) (2005): *The Black Master. Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on His 70th Birthday*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Grupper, Samuel M. (1984): Manchu Patronage and Tibetan Buddhism during the First Half of the Ch'ing Dynasty. *The Journal of the Tibet Society* 4, pp. 47–75.
- Hamar Imre (2004): *A kínai buddhizmus története*. Budapest, ELTE Kelet-ázsiai Tanszék.
- Hangin, John G.–Onon, Urgunge (eds.) (1972): *Analecta Mongolica. Dedicated to the Seventieth Birthday of Professor Owen Lattimore*. Bloomington, Indiana, The Mongolia Society. (Publications of The Mongolia Society, Occasional Papers, No. 8.)
- Heissig, Walther (1952): Bemerkungen zum mongolischen Tadjur. *Ural-Altäische Jahrbücher* XXIV, 1–2, pp. 122–130.
- Heissig, Walther (1953–1954): Neyiči toyin, das Leben eines lamaistischen Mönches (1557–1653). *Sinologica* 3 (1953), pp. 1–44; 4 (1954), pp. 21–38.
- Heissig, Walther (1954a): *Pekinger Lamaistische Blockdrucke in Mongolischer Sprache*. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Heissig, Walther (1954b): Zur geistigen Leistung der neubekehrten Mongolen des späten 16. und frühen 17. Jhdts. *Ural-Altäische Jahrbücher* XXVI, pp. 101–116.
- Heissig, Walther (1955): Zur technischen Durchführung der mongolischen Tadjur Übersetzung. *Ural-Altäische Jahrbücher* XXVII, pp. 222–234.
- Heissig, Walther (1959): *Die Familien- und Kirchengeschichtsschreibung der Mongolen. I. 16.–18. Jahrhundert*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. (Asiatische Forschungen, Band 5.)
- Heissig, Walther (1961): Zur Entstehungsgeschichte der Mongolischen Kandjur-Radaktion der Ligdan Khan-Zeit (1628–1629). In: *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz (Ural-Altäische Bibliothek, Band 5.), pp. 71–87.
- Heissig, Walther (1962): *Beiträge zur Übersetzungsgeschichte des mongolischen buddhistischen Kanons*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 5.)
- Heissig, Walther (1972): *Geschichte der mongolischen Literatur*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Heissig, Walther (1975): Toyin Guosi ~ Guisi alias Čoytu Guisi: Versuch einer Identifizierung. *ZAS* 9, pp. 361–446.
- Heissig, Walther (1979): Die Zeit ders letzten mongolischen Großkhans Ligdan (1604–1634). Opladen, Westdeutscher Verlag. (Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 235.)
- Heissig, Walther (1980): *The Religions of Mongolia*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Ho-Chin Yang (tr.) (1969): *The Annals of Kokonor*. Bloomington, Indiana, Indiana University Press–The Hague, Mouton. (Indiana University Publications, Uralic Altaic Series, Vol. 106.)
- Hoffmann, Helmut (2001): *A tibeti műveltség kézikönyve*. Budapest, Terebess Kiadó.
- Huth, G. (ed.) (1892): Jigs-med nam-mk'a: *Geschichte des Buddhismus in der Mongolei*. Bd. I. Tibetische Text. Strassburg, Karl J. Trübner.
- Huth, G. (ed., tr.) (1896): Jigs-med nam-mk'a: *Geschichte des Buddhismus in der Mongolei*. Bd. II. Deutsche Übersetzung. Strassburg, Karl J. Trübner.
- Ishihama, Yumiko–Fukuda, Yoichi (1989): *A New Critical Edition of the Mahāvvyutpatti. Sanskrit–Tibetan–Mongolian Dictionary of Buddhist Terminology*. Tokyo, The Toyo Bunko. (Studia Tibetica, No. 16, Materials for Tibetan–Mongolian Dictionaries, Vol. 1.)
- Jagchid, Sechin (1971): Buddhism in Mongolia after the Collapse of the Yüan Dynasty. *Mongolia Society Bulletin* 10, 1, pp. 48–63.

- Ĵambalsüren, N. (2007): Жамбалсүрэн, Намхайн: Тибетские имена монголов. In: Bold (2007), pp. 164–171.
- Jäschke, Heinrich August (1881): *A Tibetan–English Dictionary with special Reference to the Prevaling Dialects*. London, Routledge & Kegan Paul. (Reprint: 1985.)
- Kara, D. (1972): Кара, Дьердь: *Книги монгольских кочевников: Семь веков монгольской письменности*. Москва, Наука.
- Kara György (1998): *Mongol–magyar kéziszótár*. Budapest, Terebess Kiadó.
- Kara, György (2000): *The Mongol and Manchu Manuscripts and Blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kara, György (2005): *Books of the Mongolian Nomads. More than Eight Centuries of Writing Mongolian*. (First English Edition Translated from the Russian by John R. Krueger.) Bloomington, Indiana University Bloomington, Research Institute for Inner Asian Studies. (Indiana University Uralic and Altaic Series, vol. 171.)
- Kämpfe, Hans-Rainer (ed., tr.) (1976): *Nyi ma'i 'od zer / Naran-u genel. Die Biographie des 2. Pekingier ICang skya Qutuqtu Rol pa'i rdo rje (1717–1786)*. St. Augustin, VGH Wissenschaftsverlag. (Monumenta Tibetica Historica, Abteilung II: Vitae, Band 1.)
- Klafkowski, Piotr (1979): History of Buddhism in Mongolia in Tibetan Historiography, with Special Reference to the Hor. Chos. Ўbyung Literature. In: Singh, Sanghasen–Bethlenfalvy, Géza (eds.) (1979): *Papers on the Literature of Northern Buddhism Presented at the Kőrösi Csoma Memorial Seminar, April 11, 1977*. Delhi, Department of Buddhist Studies, University of Delhi, pp. 38–56.
- Klafkowski, Piotr (tr.) (1987): Damchö Gyatso Dharmatāla: *Rosary of White Lotuses, Being the Clear Account of How the Precious Teaching of Buddha Appeared and Spread in the Great Hor Country*. Translated and annotated by Piotr Klafkowski. Supervised by Nyalo Trulku Jampa Kelzang Rinpoche. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. (Asiatische Forschungen Bd. 95.)
- Kollmar-Paulenz, Karénina (2001): *Erdeni tumal neretü sudur. Die Biographie des Altan qayan der Tümed-Mongolen. Ein Beitrag zur Geschichte der religionspolitischen Beziehungen zwischen der Mongolei und Tibet im ausgehenden 16. Jahrhundert*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag. (Asiatische Forschungen, Band 142.)
- Kowalewski, Osip (1844–1849): Ковалевский, Осипъ: *Монгольско-русско-французский словарь. Dictionnaire mongol-russe-français*. Казань. (Reprint: Taipei, SMC Publishing Inc. 1993.)
- Lattimore, Owen (1940): Inner Asian Frontiers of China. *American Geographical Society Research Studies* 21, pp. 3–20.
- Laufer, Berthold (1907): Skizze der mongolischen Literatur. *Keleti Szemle* 8, S. 165–261.
- Laufer, Berthold (1916): Loan-Words in Tibetan. *T'oung Pao* 17, pp. 404–552. Reprint in: Walravens, Hartmut–Lokesh Chandra (eds.) (1987): *Sino-Tibetan Studies*. New Delhi, Rakesh Goel, vol. 2, pp. 483–632.
- Laufer, Berthold (1927): *Очерк монгольской литературы*. Ленинград, Ленинградский Восточный Институт имени А. С. Енукидзе.
- Lessing, Ferdinand D. (ed.) (1960): *Mongolian–English Dictionary*. Berkeley–Los Angeles, California, University of California Press–London, England, Cambridge University Press. (Reprint: Bloomington, Indiana, Indiana University, The Mongolia Society 1995.)
- Ligeti, Louis (1942): *Catalogue du Kanjur mongol imprimé*. Budapest, Société Kőrösi Csoma. (Bibliotheca Orientalis Hungaria, III.)
- Ligeti, Louis (1970): *Monuments préclassiques. I. XIIIe et XIVe siècles*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Indices verborum linguae mongolicae monumentis traditorum, I.)
- Ligeti, Louis (1971): *Histoire Secrète des Mongols*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I.)

- Ligeti, Louis (1972): *Monuments préclassiques. I. XIIIe et XVIe siècles. Deuxième partie.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (Indices verborum linguae mongolicae monumentis traditorum, II.)
- Ligeti, Louis (1973a): *Monuments en écriture 'phags-pa. Pièces de chancellerie en transcription chinoise.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (Indices verborum linguae mongolicae monumentis traditorum, III.)
- Ligeti, Louis (1973b): *Trésor des sentences. Subhāsitaratnanidhi de Sa-skya Paṇḍita traduction de Sonom Gara.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (Indices verborum linguae mongolicae monumentis traditorum, IV.)
- Ligeti, Louis (1974a): *Les douze actes du Bouddha. Arban qoyar jokiyangyui üiles de Čhos-kyi 'od-zer traduction de Šes-rab seṅge.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (Indices verborum linguae mongolicae monumentis traditorum, V.)
- Ligeti, Louis (1974b): *Histoire Secrète des Mongols. Texte en écriture ouigoure incorporé dans la chronique Altan tobči de Blo-bzan Bstan-'jin.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta VI.)
- Ligeti, Louis (ed.) (1981): *A History of Buddhism in Mongolia.* New Delhi, Sharada Rami. (Śatapiṭaka Series, Vol. 271.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1959): Sum-pa-mkhan-po Ye-shes-dpal-'byor: *'Phags-yul, Rgya-nag-chen-po, Bod dang Sog-yul-du dam-pa'i chos byung-tshul: "Dpag-bsam ljon-bzang" zhes bya-ba.* New Delhi. (Śatapiṭaka Series, Vol. 8.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1959–1965): *Mkhas pahi dgah ston by Dpah-bo-gtsug-lag 'phreng-ba.* (Śatapiṭaka Series, Vol. 9/1–4) New Delhi, International Academy of Indian Culture.
- Lokesh Chandra (ed.) (1961): *Eminent Tibetan Polymaths of Mongolia.* New Delhi, International Academy of Indian Culture. (Śata-piṭaka series, Vol. 16.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1963): *Materials for a History of Tibetan Literature.* Vols. I–III. New Delhi, International Academy of Indian Culture. (Śata-piṭaka series, Vols. 28–30.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1964): Rtsa-ba Rta-mgrin: *The Golden Annals of Lamaism.* New Delhi, International Academy of Indian Culture. (Śatapiṭaka Series, Indo-Asian Literatures, Vol. 34.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1974): *The Blue Annals Completed in A.D. 1478 by Hgos-lo-tsa-wa Gzhon-nu-dpal (1392–1481).* New Delhi, International Academy of Indian Culture. (Śatapiṭaka Series, Vol. 212.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1975a): *The Ocean Annals of Amdo.* Delhi.
- Lokesh Chandra (ed.) (1975b): *Dharmatāla's Annals of Buddhism.* New Delhi, Sharada Rami. (Śatapiṭaka Series, Vol. 225.) [tibeti írású]
- Lokesh Chandra (ed.) (1975c): *'Phags-yul, Rgya-nag-chen-po, Bod dang Sog-yul-du dam-pa'i chos byung-tshul: "Dpag-bsam ljon-bzang" zhes bya-ba. Collected Works of of Sum-pa Mkhan-po.* New Delhi, Vol. 1 (ka). (Śatapiṭaka Series, Vol. 214.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1975d): *Mtsho-ṅngon-gyi lo-rgyus-sogs bkod-pa'i tshangs glu snyam zhes bya-ba. Collected Works of Sum-pa-mkhan-po.* Vol. 2 (kha), pp. 971–1009. (Śatapiṭaka Series, Vol. 215.)
- Lokesh Chandra (ed.) (1977): *History of Buddhism in Mongolia.* New Delhi, Sharada Rami. (Śatapiṭaka Series, Vol. 235.) [latin betűs átírás]
- Lokesh Chandra (ed.) (1988): *The Red Annal.* New Delhi.
- Lőrincz László (1977): *Mongólia története.* Budapest, Gondolat.
- Luwsandendew, A. (2007a): Лувсандэндэв, А.: Санскритизмы в диалектах монгольского языка. In: Bold (2007), pp. 28–35.
- Luwsandendew, A. (2007b): Лувсандэндэв, А.: Монгол орны газар усны түвд нэрийн учир. In: Bold (2007), pp. 143–148.
- Majer Zsuzsa (2003): Szenthelyeirások, kolostortörténetek, zárándokutak a tibeti és mongol budhista irodalomban. In: Birtalan–Yamaji (2003), pp. 74–85.

- Majer Zsuzsa (2005): A mongol szerzetesi ruhadarabok és fejfedők terminológiája. In: Birtalan-Rákos (2005), pp. 507–515.
- Martin, Dan (1997): *Tibetan Histories. A Bibliography of Tibetan-Language Historical Works*. London, Serindia Publications.
- Mgon-po-dbang-rgyal (1988): *Chos-kyi rnam-grangs*. Si-khron Mi-rigs Dpe-skrun-khang.
- Mörön, Man. (2007): Мөрөн, Ман.: Монгол хэлний харь гаралтай үгсийн ирэл гарлын тухай. In: Bold (2007), pp. 172–178.
- Müller, Claudius (Hrsg.) (2006a): *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen*. Schallaburg.
- Müller, Claudius (2006b): China unter mongolischer Herrschaft: die Yuan-Dynastie (1272–1368). In: Müller (2006a), pp. 294–297.
- Natsagdorj, Sh. (1968): The Introduction of Buddhism into Mongolia. *Mongolia Society Bulletin* 7, pp. 1–12. (Translated by Krueger, John R.)
- Norbu, Thubten Jigme-Takeuchi, Tsuguhiro (1991): Mongolian Loan-words in Tibetan and their Socio-cultural Implications. In: Steinkellner, Ernst (Hrsg.): *Tibetan History and Language. Studies Dedicated to Uray Géza on his Seventieth Birthday*. Wien, Arbeitskreis für Tibetische und Buddhistische Studien Universität Wien, pp. 383–386.
- Pellegrini, Andrés Montano (ed.) (2006): *The Tibetan to English Translation Tool*. Version 3.3.0 compiled on 4-May-2006 11:46 PM. 2000–2006 by Andrés Montano Pellegrini. Offline: AllInOne-Offline-TranslationTool-WithFreeBundle.exe (2006.10.20.); Online: <http://www.thdl.org/tibetan/servlet/org.thdl.tib.scanner.OnLineScannerFilter?thdlBanner=on> (The Tibetan to English Translation Tool, version 3.3.0 compiled on 17-December-2006 01:02 PM).
- Petech, Luciano (1950): China and Tibet in the Early 18th Century. History of the Establishment of Chinese Protectorat in Tibet. Leiden, Brill. (F'oung Pao Monographs, Vol. 1.)
- Petech, Luciano (1990): *Central Tibet and the Mongols: The Yuan Sa-Skya period of Tibetan history*. Rome, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente. (Serie Orientale Roma, Vol. 65.)
- Pubaev, R. Ye. (1981): Пубаев, Рerги Ешневич: «Пагсам чжонсан» – памятник тибетской историографии XVIII. века. Новосибирск, Наука.
- Pubaev, R. E. (1991): Пубаев, Рerги Ешневич: *Пагсам-джонсан: История и хронология Тибета. Перевод с тибетского языка, предисловие, комментарий доктора исторических наук Р. Е. Пубаева*. Новосибирск, Наука, Сибирское отделение.
- Pürewjaw, S. (1978): Пүрэвжав, С.: *Монгол дахь шарын шишны хураангуй түүх*.
- Ragchaa, B. (2004): Рагчаагийн Бямбаа: *Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл. The Bibliographical Guide of Mongolian Writers in the Tibetan Language and the Mongolian Translators*. I–III. Ulaanbaatar. (Mongol Bilig. Series for Studying Tibetan Language Works Written by Mongols.)
- Rangjung Yeshe Tibetan–English Dharma Dictionary*. ru-03.txt (2004.11.23.) <http://www.rangjung.com/ty-dictionary2003/>
- Reid, Robert W. (2002): *A Brief Political and Military Chronology of the Mediaeval Mongols, from the Birth of Chinggis Qan to the Death of Qubilai Qaghan*. Bloomington, Indiana, The Mongolia Society. (Publications of The Mongolia Society, ed. by Christopher P. Atwood, Occasional Papers, No. 24.)
- Rerih, Ju. N. (1958): Рерих, Юрий Николаевич: Монголо-тибетские отношения в XIII–XIV вв. In: *Филология и история монгольских народов. Памяти Бориса Яковлевича Владимирцова*. Москва, Издательство восточной литературы, pp. 333–346.
- Rerih, Ju. N. (1959): Рерих, Юрий Николаевич: Монголо-тибетские отношения в XVI и начало XVII в. In: *Монгольский сборник. Экономика, история, археология*. Москва.

- Rerih, Ju. N. (2002): Рерих, Юрий Николаевич: Тибетские заимствованные слова в монгольском языке. In: Рерих, Ю. Н. (2002): *Буддизм и культурное единство Азии*. Москва, Международный Центр Рерихов.
- Rerih, Ju. N. (2007): Рерих, Юрий Николаевич: Монгол хэлэнд орсон төвд үг. In: Bold (2007), pp. 135–142.
- Richardson, Hugh (1999a): *High Peaks, Pure Earth. Collected Writings on Tibetan History and Culture*. London, Serindia Publications.
- Richardson, Hugh (1999b): The Karma-pa Sect. A Historical Note. In: Richardson (1999a), pp. 337–378.
- Richardson, Hugh (1999c): The Dalai Lamas. In: Richardson (1999a), pp. 383–398.
- Richardson, Hugh (1999d): The Political Role of the Four Sects in Tibetan History. In: Richardson (1999a), pp. 420–430.
- Richardson, Hugh (1999e): Chos-dbyings rdo-rje, the Tenth Black Hat Karma-pa. In: Richardson (1999a), pp. 499–515.
- Rinchen, Y. (1972): Books and Traditions (From the History of Mongol Culture). In: Hangin–Onon (1972), pp. 63–76.
- Rinchen, Y. (2007a): Sanskrit in Mongolia. In: Bold (2007), pp. 7–22.
- Rinchen, Y. (2007b): Unknown Indian Translator of Vikramaditya Tales into Mongolian in the 17th Century. In: Bold (2007), pp. 23–27.
- Rockhill, William Woodville (1910): *The Dalai Lamas of Lhasa and their Relations with the Manchu Emperors of China (1644–1908)*. Leiden, Brill (T'oung Pao, Vol. 10)
- Roerich, George N. (1946): The Author of the *Hor chos lbyun*. *JRAS* p. 194.
- Roerich, George N. (1949): *The Blue Annals*. Calcutta, Royal Asiatic Society of Bengal. (Reprint: Delhi, Motilal Banarsidass 1995.)
- Roerich, George N. (1957): Tibetan Loan-words in Mongolian. *Sino-Tibetan Studies (Liebenthal Festschrift)* Vol. V, Nos. 3–4, pp. 247–254.
- Róna-Tas, András (1966): *Tibeto-Mongolica: The Tibetan Loanwords of Monguor and the Development of the Archaic Tibetan Dialects*. The Hague, Mouton & Co. (Indo-Iranian Monographs, 7.)
- Ruegg, D. Seyfort (1973): On Translating the Buddhist Canon (A Dictionary of Indo-Tibetan Terminology in Tibetan and Mongolian: The *Dag-yig mkhas-pa'i byung-gnas* of Rol-pa'i rdo-rje). (Paper read at the XXIXth International Congress of Orientalists in Paris in July 1973.) In: Ratnam, P. (ed.) (1973): *Studies in Indo-Asian Art and Culture*. Vol. 3. *Commemoration Volume on the 71st Birthday of Acharya Raghuvira*. Delhi, International Academy of Indian Culture. (Śatapiṭaka Series, Vol. 209.) pp. 243–261.
- Rupen, Robert A. (1957): The City of Urga in the Manchu Period. In: Heissig (1957), pp. 157–169.
- Sagaster, Klaus (1963): Zum tibetisch-mongolischen Buch- und Bibliothekswesen (Diskussionsmaterial). In: Sinor (1963), pp. 123–136.
- Sagaster, Klaus (1996): The Tibetan Glosses in the Manuscript of the Mongolian Chronicle *Erdeniyin tobči* by Sayang Sečen from Kentei Ayimay. In: Chiodo (1996), pp. 35–93.
- Sagaster, Klaus (2006a): Heldenepos und Geheime Geschichte – Die mongolische Literatur. In: Müller (2006a), pp. 108–111.
- Sagaster, Klaus (2006b): Der mongolische Buddhismus: Lehre. In: Müller (2006a), pp. 340–347.
- Sárközi, Alice (ed.) (1995): *A Buddhist Terminological Dictionary – The Mongolian Mahāvīyutpatti*. Budapest, Akadémiai Kiadó–Wiesbaden, Harrassowitz Verlag. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, vol. XLII. = Asiatische Forschungen, Vol. 130.)
- Sárközi, Alice (2005): Proper Names in the First Chapter of the Mongolian *Suvarṇaprabhāsottama-sūtra*. In: Grivelet–Meserve–Birtalan–Stary (2005), pp. 121–135.
- Schuh, Dieter (1976): Wie ist die Einladung des fünften Karma-pa an den chinesischen Kaiserhof als Fortführung der Tibet-Politik der Mongolen-Khane zu verstehen? In: Heissig, Walther

- (Hrsg.): *Altaica Collecta. Berichte und Vorträge der XVII. Permanent International Altaistic Conference 3.–8. Juni 1974 in Bonn/Bad Honnef*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. (Wiener Studien zur Tibetologie und Buddhismuskunde, Heft 26.) pp. 209–244.
- Serjée, J. (2007): Сэржээ, Ж.: Монгол хүний санскрит нэр. In: Bold (2007), pp. 83–91.
- Serruys, Henry (1963): Early Lamaism in Mongolia. *Oriens Extremus* 10, pp. 181–216.
- Serruys, Henry (1966): Additional Note on the Origin of Lamaism in Mongolia. *Oriens Extremus* 13, pp. 165–173.
- Serruys, Henry (1972): A Manuscript Version of the Legend of the Mongol Ancestry of the Yung-lo Emperor. In: Hangin–Onon (1972), pp. 19–61.
- Serruys, Henry (1980): On some ‘Editorial’ Terms in the Mongol Ganjur. *BSOAS* 43, Part 3, pp. 520–531.
- Shakabpa, Tsepon W. D. (2000): *Tibet története*. Budapest, Osiris–Bódhiszattva.
- Sinor, Denis (ed.) (1963): *Aspects of Altaic Civilization. Proceedings of the Fifth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held at Indiana University, June 4–9, 1962*. Westport, Connecticut, Greenwood Press, Publishers. (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 23.)
- Sinor, Denis (1969): *Inner Asia. History – Civilization – Languages. A Syllabus*. Bloomington, Indiana, Indiana University.
- Smith, Ellis Gene (2001): *Among Tibetan Texts. History and Literature of the Himalayan Plateau. (Studies in Indian and Tibetan Buddhism.)* Boston, Wisdom Publications.
- Sperling, Eliot (1987): Lama to the King of Hsia. *Journal of the Tibet Society* 7, pp. 31–50.
- Sperling, Eliot (1990): Hüleḡu and Tibet. *Acta Orientalia* 44, No. 1, pp. 145–158.
- Sperling, Eliot (1994): Rtsa-mi Lo-tsa-ba Sangs-rgyas grags-pa and the Tangut Background to Early Mongol–Tibetan Relations. In: Kvaerne, Per (ed.): *Tibetan Studies. Proceedings of the 6th Seminar of the International Association for Tibetan Studies, Fagernes 1992*. Oslo, The Institute for Comparative Research in Human Culture, vol. 2, pp. 801–824.
- Stobdan, P. (2007): Sanskrit Names in Mongolia. In: Bold (2007), pp. 96–105.
- Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. (Ural-Altäische Bibliothek, Band 5.)
- Sumatiratna (1959): *Bod-Hor-kyi brda’ ming-cig don-gsum gsal-bar byed-pa Mun-sel skron-me*. Ed. by Rintchen. Ulanbaatar.
- Süxbaatar, O. (1997): Сүхбаатар, О.: *Монгол хэлний харь үгийн толь*. Улаанбаатар, Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Академи Хэл Зохиолын Хүрээлэн.
- Süxbaatar, O. (2007a): Сүхбаатар, О.: Монголжсон санскрит үг. In: Bold (2007), pp. 54–62.
- Süxbaatar, O. (2007b): Сүхбаатар, О.: Монгол бичгийн хэлэнд орсон санскрит үгсийн уйгар уламжлал. In: Bold (2007), pp. 63–73.
- Süxbaatar, O. (2007c): Сүхбаатар, О.: Монгол хэлнээ орсон зарим санскрит үгийн утга зүйн хувьсал. In: Bold (2007), pp. 74–82.
- Szilágyi Zsolt (2001): Társadalmi változások a teokratikus állam időszakában. Birtalan–Yamaji (2001), 202–209.
- Szilágyi Zsolt (2002): A mongol buddhista egyház politikai szerepvállalása a mongol autonómia idején. In: Birtalan–Yamaji (2002), pp. 141–155.
- Szilágyi Zsolt (2005): A modern mongol állam kezdete. Budapest, ELTE BTK. PhD értekezés.
- Teleki Krisztina (2005): Mongólia kolostorai az Arany Krónika jegyzékei alapján. In: Birtalan–Rákos (2005), pp. 773–790.
- Terjék József (2004): *Tibet története. Kronológiai táblázat*. <http://www.terjek.hu>
- Tóth Erzsébet (2003a): A mongóliai buddhizmus történetének tibeti nyelvű forrásai. In: Birtalan–Yamaji (2003), pp. 146–154.

- Tóth, Erzsébet (2003b): Contribution of Professor Louis Ligeti to the Investigation of the History of Buddhism in Mongolia. In: Sárközi Alice–Rákos Attila (eds.): *Proceedings of the 45th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Budapest June 22–27, 2002*. Research Group for Altaic Studies, Hungarian Academy of Sciences–Department of Inner Asian Studies, Eötvös Loránd University, Budapest, pp. 353–357.
- Tóth Erzsébet (2005): Dzsingisz kán származásának leírása tibeti nyelvű történeti művekben. In: Birtalan–Rákos (2005), pp. 791–806.
- Tömörtогоо, Д. (2007): Төмөртогоо, Д.: XIII–XIV зууны үеийн монгол бичгийн дурсгал дахь самгарди үгсийн бичлэгийн онцлог. In: Bold (2007), pp. 36–45.
- Tserendorj, Tsegmediin (ed.) (2003): *History of the Yuan Dynasty (Dandaa's Original Manuscript)*. Ulan-Bator, Mongolian Academy of Sciences, Institute of History, National Library of Mongolia.
- Tshe-tan-zhabs-drung–Krang-dbyi-sun (1985): *Bod-rgya tshig-mdzod chen-mo*. I–III. Pe-cin, Mirigs dpe-skrun-khang.
- Tucci, Giuseppe (1971): *Deb t'er dmar po gsar ma: Tibetan Chronicles by bSod nams grags pa*. Vol. I. Tibetan Text, Emendations to the Text, English Translation and an Appendix Containing Two Minor Chronicles. Roma, Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente. (Serie Orientale Roma, Vol. 24.)
- Tucci, Giuseppe–Heissig, Walther (1997): *Die Religionen Tibets und der Mongolei*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, Verlag W. Kohlhammer. (Die Religionen der Menschheit, Band 20.)
- Vásáry István (2003): *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest, Balassi Kiadó. (Magyar Östörténeti Könyvtár, 19.)
- Vladimircov, B. Ja. (1919): *Влавимирцов, Б. Я.: Буддизм в Тибете и Монголии*. Петербург.
- Vostrikov, A. I. (1962): *Востриков, Андрей Иванович: Тибетская историческая литература*. Москва, Издательство Восточной Литературы. (Bibliotheca Buddhica, Vol. 32.)
- Vostrikov, A. I. (1970): *Tibetan Historical Literature*. Calcutta, Indian Studies: Past & Present. (Soviet Indology Series, Vol. 4.)
- Xürelbaatar, L. (2007a): Хүрэлбаатар, Л.: Монгол хэлэнд орсон санскрит үг. In: Bold (2007), pp. 46–53.
- Xürelbaatar, L. (2007b): Хүрэлбаатар, Л.: Зарим эмийн ургамлын нэр томъёо. In: Bold (2007), pp. 149–163.

6. Függelék

1. Hiányos, illetve pontatlan adatok

- ана мана** – *an-man*: [?] || klm: *an-a man-a*; **Вав** p. 20: *ана мана*: the same, to a draw, without either winning, *ана мана тулалдах*: to fight to a draw; **KGy** Ø; **Süx** p. 18: *ана мана*: tib: an-man, klm: an-a man-a: 1. хүч тэнцүү байдал, 2. бараг адил, яв цав
- ангир** – *ang-gir*: [?] || klm: *anggir*; **Вав** p. 21: *ангир*: Ruddy Shelduck, Tadoma ferruginea (*also* Лам шувуу), *ангир шар*: reddish yellow, *ангир шар уураг*: mother's first milk; p. 587: *ангир*: Халзан ангир: Mandarin Duck, Aix galericulata; **KGy** p. 25: *ангир*: *állat sárga réce* (= ангир нугас), <tabu> *sárga, ангир шар*: (élénk) *sárga, ангирын хөл*: *növ édesburgonya, batáta* (Pomeoa batata v Convolvulus batatus); klm: *anggir*; **Süx** p. 18: *ангир*: tib: ang gir, klm: *anggir*: Задгай ус бүхий газар цаг цагаар сэлгэн нүүж, нутаглах шувуу. Цагаан толгойтой, гал шар өнгөтэй, усанд шумбах хөвөх нь чадамгай. Лам шувуу ч гэдэг; Ангир шар уураг (эхийн хөхний сүү).
- бадан** – *ba-dang*: [?] || klm: *badang*; **Вав** Ø; **KGy** p. 43: *бадаана, бадан*: *növ <kötöröfélé virágos évelő>* *Bergenia crassifolia*; klm: *badang, vö or* бадан (<http://vidahl.agava.ru/> on-line értelmező szótár: *бадан*: м. растение, употребляемое за Байкалом вместо чая, чагирский, монгольский чай, чагир, *Saxifraga crassifolia*); **Süx** p. 26: *бадан II*: tib: ba dang, klm: *ba-dang*: Монгол цайд ордог нэг зүйл өвс буюу цайны ургамал.
- байван** – *bas-ban, big-bang*: [?] || klm: *bayibang*; **Вав** p. 37: *байван*: vitriol, sulphate, *зэсийн байван*: copper sulphate, *төмрийн байван*: iron sulphate, *цагаан байван*: white vitriol, zinc sulphate; **KGy** p. 44: *байван(э)*: *vegy gálic, rézgálic, хөх байван*: *kékkő, rézgálic, цагаан байван*: *cinksulfát*; klm: *bayibang < kin baifan 'timsó'*; **Süx** p. 28: *байван*: tib: bas ban, big bang, *kinai*: *baifán*, klm: *bayibang*: Хар, ногоон, шар хүхэр хүчлийн давсан талст. Мөнгө гууль өнгөлдөг, алт шардаг, гууль зэсийг дуутай болгоход найрлагад нь орно; байвандах (мөнгийг байвантай усанд буцалгаж өнгө оруулах)
- барам** – *'par-ma*: [?] || klm: *baram*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 34: *барам III*: tib: `par ma, klm: *baram*: 1. гүрэм хийхэд хар гурилаар барьдаг нэг зүйлийн ад чөтгөрийн дүрс, 2. хараал үг
- баранзад** – *bar-mdzod*: [?] || klm: *baranjad*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 34: *баранзад*: tib: bar mdzod, klm: *baranjad*: “дунад сангийн” хадаг
- бозол** – *'bo-tsa-li*: [?] || klm: *bojali*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 42: *бозол*: tib: `bo tsa li, klm: *bojali* (Ков.): Шилдэг сайн тутарга.
- гомшир** – *kong-po*: ТТТ: *kong*: 3. cup, bowl, crucible, breach, gap, inkstand || klm: [?]; **Вав** p. 96: *гомшир*: crucible (*Tib. kong-po*); **KGy** Ø; **Süx** Ø
- гонз** – *mgon-ja*: [?] || klm: *yonji*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 67: *гонз*: tib: *mgon ja*, klm: *yonji*: “тахилын цай”
- гүртэн** – *msgur-then*: [?]; [?] || klm: *gürten*; **Вав** p. 106: *гүртэн*: *gurtum* (a lama able to enter into an ecstatic trance) (*Tib.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 72: *гүртэн*: tib: *msgur then* [sic!]; Аюул зовлон, ад зэтгэрийг үлдэн хөөх гэж чойжин (үз) оршин буух шарын шашны зан үйл
- гүртэнбэ** – *msgur-then-pa, skur-bshan-pa*: [?]; [?] || klm: *gürtenbe*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 72: *гүртэнбэ*: tib: *msgur-then-pa, skur-bshan-pa*, klm: *gürtenbe*: Таван талтай, тал бүр дээрээ атаа, мунхаг, омог, тачаангуй, хилэнт сэтгэлийн таван хорыг дарагч таван бурхны хөрөгтэй титэм малгайтай, хоёр шанаа руугаа унжлагатай, таван өнгийн даржин ар луугаа унжуулж, цээж бөгсөн биедээ тусгай өмсгөлтэй, хар сэлэмтэй, догшид буюу номын сахиулсан болох бурхдын тахилга ёслолыг гүйцэтгэгч хүн. Бас хүний биеийн 84 мянган нүгэл хилэнцийг арилгагч догшдын ном уншигч.
- дамжиг** – *dam-tshigs*: [?]; ТТТ: *samaya*, commitment, vow, integrity, union, pledge, secret link, loyalty, word of honor, sacred or solemn vow, engagement made solemnly, obligations ||

- Вав** p. 121: *дамжиг*: doubt; **KGy** p. 136: *дамжиг*: kétely, kétség; klm: damjiy; **Süx** p. 79: *дамжиг*: tib: dam tshigs, klm: damjiy: “андгайлал”; Сэжиг, эргэлзээ, магад.
- дамшиг** – *dam-bshig*: [?] || klm: *damsiy*; **Вав** p. 122: *дамшиг*: 1. villain, rogue, 2. hang it!; *дамшиглал*: tricks, trickery; *дамшиглах*: to bluff, to bamboozle, to have on, to tease; **KGy** Ø; **Süx** p. 79: *дамшиг*: tib: dam bshig, klm: damsiy: “үг (тангарар) эвдэх”; 1. бат нутгыг үзүүлэн ам алдсан үг хийгээд сахилыг зөрчих, 2. *шилж.* дүрсгүй, томоогүй, зүггүй, бүтэлгүй амьтан; дамшиглах (*шилж.* доог тохуу хийх, зүггүйтэх).
- дэвтэр** – *deb-ther*: **ТТТ**: annal, chronicle, records, documents, catalogues, registers, lists, books || klm: *debter*; **Вав** p. 142: *дэвтэр*: 1. note-book, book, *өврийн дэвтэр*: pocket book, 2. volume; **KGy** pp. 163–164: *дэвтэр*: füzet, füzött könyv kötet, *өврийн дэвтэр*: zsebkönyv; notesz, *хичээлийн дэвтэр*: iskolai füzet; klm: debter < *ujg/perzsa/ gör*; **Süx** p. 93: *дэвтэр*: tib: deb ther, perzsa: daftār, mandzsu: debtelin, klm: debter: цаас давхарлан үдээслэн товхисон бичигтэй буюу бичиггүй цаас.
- дэмч** – *dem-chi*: [?] || klm: *demčē*; **Вав** p. 145: *дэмч*: an official in a шавь дараа; **KGy** Ø; **Süx** p. 94: *дэмч*: tib: dem chi, klm: demči: 1. сүм жасыг хамаарах шанзавын отого орох зэрэг дэв, тушаал, 2. *хууч.* хошууны сангийн хэрэг ажлыг эрхлэх хүний тушаал.
- дүндан** – *gdung-steng*: [?] || klm: *düng dang*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 91: *дүндан*: tib: gdung steng, klm: düng dang: “дээд нуруу(мод)”; Дам нуруу, хөндлөн гулдан, хөндлөвч дүнь; хавирга нурууг тоссон их мод.
- жаврай** – [?] || klm: *jabarai, jibarai*; **Вав** Ø; **KGy** p. 176: *жаврай*: forró vajban sütött tésztaétel; klm: jabarai, jibarai < ? *tib*; **Süx** Ø
- жуган** – *cu-gang*: [?] || klm: *juyang*; **Вав** p. 160: *жуган*: magnesium; **KGy** Ø; **Süx** p. 105: *жуган*: tib: cu gang, klm: juyang: Газар дороос гарах цагаан өнгийн нунтаг шороо, сэрүүн чанартай, амтгүй. Шороон гиваантай газраас олдоно. Бас мөсөн дээрх гурил мэт бөөгнөрсөн цагаан шороог усны жуган гэнэ. Дашин ч гэдэг. Вб. **дашин** – *sta-sing*: [?] || klm: *dasin*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 82: *дашин*: tib: sta sing, klm: dasin: Жугангийн өөр нэр.
- жугар** – [?] || klm: *jiyur*; **Вав** Ø; **KGy** p. 184: *жугар*: nõv cirok; klm: jiyur, *tib*: **Süx** Ø
- жудаг** – [?] || klm: *juday*; **Вав** p. 160: *жудаг*: character; *жудазгүй*: 1. dishonest, treacherous, 2. cold, unsympathetic; **KGy** p. 184: *жудаг*: viselkedés, jellem; klm: juday, *tib*; **Süx** Ø
- замаа** – [?] || klm: *jama*; **Вав** Ø; **KGy** p. 195: *замаа*: baldachin <ágy mennyezete, függönye>; klm: jama < ? *tib*; **Süx** Ø
- зоо** – *lho*: **ТТТ**: south; *lho 'Dzam-bu-gling*: Jambudvipa in the south, the southern Jambu continent || klm: *jo*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 113: *зоо, зоо замбуулин*: tib: lho, klm: jo: “өмнөд”; угтаа лхо замбуулин гэсэн үгийн халтирсан хэлбэр; шашны ёсоор замбуулинг дөрөв хуваадгийн нэг нь
- зүрэм** – *bsur-ma*: [?] || **ТТТ** Ø; вб. *bsrum-pa*: to be broken into pieces || klm: *jürm-e*; **Вав** Ø; **KGy** p. 217: *зүрэм*: apró darab/szelet <hús, papír, fa> aprított, vagdalt <töltelék>; klm: jürme; **Süx** p. 114: *зүрэм*: tib: bsur ma, mandzsu: culmen, klm: jürm-e (Ков.): нарийхан жижиглэн зүссэн юм
- иман бор** – *iman-shing*: [?] || klm: *iman boru*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 116: *иман бор*: tib: iman shing, klm: iman boru: Нэг зүйл мод.
- лагар** – *gla-sgar*: [?] || klm: *lagar*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 120: *лагар*: tib: gla sgar, klm: lagar: хөнгөн чанартай, үндсэрхэг ширхэгтэй нэг зүйл мод
- лазан** – *bla-btsong*: [?] || klm: *lajang*; **Вав** p. 202: *лазан*: lazy, slothful; **KGy** p. 238: *лазан(э)*: kín napló; klm: lajang; *лазагнах*: lustálkodik, *biz* lazsál, lorja a napot; klm: lajangna-; **Süx** p. 120: *лазан*: tib: bla btsong, klm: lajang: “чалчих”; Аливаа үйл ажилд ямагт хошүүн хойрго; лазагнах (залхуурах).
- лоолой** – [?] || klm: *looloi*; **Вав** Ø; **KGy** p. 240: *лоолой*²: ledér nõ, kõz szajha; klm: looloi < *tib*; **Süx** Ø
- мандаа** – *manda*: [?] || klm: *manday-a*; **Вав** p. 209: *мандаа*: name of a vessel used in religious ceremonies; **KGy** Ø; **Süx** p. 132: *мандаа*: tib: manda [sic!], klm: manday-a: Шашны ёсны тахил тавигийн дугуй суурь.

- марз** – *ma-ru-tshwa*: [?] || klm: *marja*; **Baw** p. 210: *марз*: salt-marsh; *марзлаг*: salty, saline, *марзлаг хотгор*: a saline depression; **KGy** p. 249: *марз*: *föld szikes* (talaj); klm: *marja*; **Süx** p. 134: *марз*: tib: ma ru tshwa, klm: *marja*: Мал гөрөөсний идэж долоох мараа, хужиртай газар; марзад суух (буга гөрөөс хужир мараанд ирэхийг отон суух).
- маруз** – *ma-ru-tsi*: [?] || klm: *maruč*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 135: *маруз*: tib: ma ru tsi, klm: *maruč* (Ков.): Эмийн нэр, марз.
- миража** – *me-ra'dza*: [?] || klm: *miraĵa*, *miranĵa*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 138: *миража*: tib: me ra'dza, klm: *miraĵa*, *miranĵa*: Мрянз; галайхан.
- мис** – *mi-se'u*: [?] || klm: *mise*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 138: *мис*: tib: mi se'u, klm: *mise*: Бөөрөнхий хэлбэртэй, нарийвтархан, гашуун амтат нэг зүйл жимс.
- мулуй** – *mu-la*: [?] || klm: *mului*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 139: *мулуй*: tib: mu la (< *kinai*), klm: *mului*: Нэг зүйл жимс.
- мунаг** – *mun-nag*: TTT: dark, gloomy, dim, somber, dismal; darkness, dark place || klm: *munay*; **Baw** p. 219: *мунаг*: stupid; **KGy** p. 263: *мунаг*: *meggárgyult*, *agyalágyult*; *legyengült*, *le-érült*; klm: *munay*; **Süx** p. 139: *мунаг*: tib: mun nag, klm: *munay*: “хав харанхуй”; 1. зөнөг; зөнөг мунаг, 2. буруу гажуу өтөлсөн нь; мунаглах (а. зөнөглөх; б. буруу өтлөх; мунах (зөнөх, нас доройтох); мунагтах (зөнөг байдал гаргах).
- пожур** – *po-cu-ra*: [?] || klm: *pojur*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 156: *пожур*: tib: po cu ra, klm: *pojur*: аятайхан амттай, цөмийг ховхлон иддэг нэг зүйлийн жимс
- саван** – *sa-bon*: **BL** № 315: (West Tibet) soap. *Hindustāni sābūn*, *sābun*, *saban*; *Gujarāṭī sabu*, *sābū*; *Bengālī sābān*; *Singalese saban*, *sabān*; *Telugu sabbu*; *Siamese sa-bu*; *Malayan sabon*, *sabun*; *Chinese sa-pūn*, *sa-būn* (Watters, *Essays*, p. 346); *Japanese sabon*, *šabon*. The word was spread over Asia by the Portuguese (Portuguese *sabão*, Spanish *jabon*, from Latin *sapo*). The Arabic word *šabon*, *šabun* is derived from Latin; and in view of the fact that the Arabs made little use of soap, it is not probable that they introduced the term into Malaysia (S. R. Dalgado, *Influência do vocabulário português em línguas asiáticas*, Coimbra, 1913, pp. 138–139). The Latin word in all likelihood is of Celtic origin, sicne Pliny (XXVIII, 51, § 191) ascribes the invention of soap to the Galls (prodest et sapo, Galliarum hoc inventum rutilandis capillis). || klm: *sabung*; **Baw** p. 289: *саван*: soap, аж ахуйн саван (*барааны саван*, *эдийн саван*): laundry soap, household doap, *ариутгалын саван*: antiseptic soap, *гар хүүрийн саван* (*нүүр гарын саван*): toilet soap, *сахлын саван*: shaving-soap; *савандах*: to soap, *савандан угаах*: to wash with soap; **KGy** p. 370: *саван(з)*: *szappan*; klm: *sabung*, *võ tib nyj sa-bon*; *савангийн сав*: *szappantartó* (doboz); *барааны саванг*: *mosószappan*; *гар нүүрийн саванг*: *mosdó* - *v pipereszappan*; **Süx** p. 161: *саван*: *francia: sabon*; klm: *sabung*: Юм угаахад зориулсан өөх тос, шүлтээр хийсэн усанд уусдаг хатуу буюу нялцгай зүйл; савандах (саван түрхэх, савангаар угаах).
- сүл** – *su-lu*: [?] || klm: *sülü*; **Baw** Ø; **KGy** p. 402: *сүл* = *сөл*: *összel sem hervadó fű*; klm: *sülü*; **Süx** p. 173: *сүл*: tib: su-lu, klm: *sülü*: Хурц үнэртэй, шулуун иштэй, шар цэцэгтэй өдлөг навчтай олон наст өвслөг ургамал. Харбор ч гэдэг. || **RTA-M** № 603: *suru* in *χara suru* (M): ‘black henbane’ * p. 89, note 79: Laufer: *Loan-words*, p. 514 *su-ru-phan*, *sur-phan* ‘red pepper’.
- сэрш** – [?] || klm: *sersi*; **Baw** Ø; **KGy** p. 411: *сэрш*²: *egy szertartási (xadag) selyemféle*; klm: *sersi*, *tib*; **Süx** Ø
- тог** – *thog*: TTT: lightning, thunder, thunderbolt || klm: *toy*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 183: *мог*: tib: thog, orosz: ток [!], klm: *toy*: 1. гэрэл гаргах, машин хөдөлгөх зэрэгт ашиглах эрчим хүчний нэг үүсгүүр, 2. аянга, цахилгаан. || **RTA-M** № 703: *тог* (M, VMI 44: 212): ‘lightening, thunder-bolt’; JāD: ‘thunder-bolt’
- тотгор** – *thod-dgar*: [?] || klm: *todqar*; **Baw** p. 349: *момгор*: hindrance, obstacle; **KGy** Ø; **Süx** p. 184: *момгор*: tib: thod dgar, klm: *todqar*: саад, хөнөөл, уршиг, саатуулах юм; *хорлу*. саад тотгор; тотгор болох (саад болох); тотгордох (тотгор хийх); тотгорлох (тотгор саад болох).
- Тохар** – *Tho-kar*: [?] || klm: *toqar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 184: *Тохар*: tib: tho kar, klm: *toqar*: Хотон улс.

- үр** – *'bru*: ТТГ: 1. seed, grain, kernel, crops, 2. seed syllable, letter || klm: *ür-e*; **Baw** p. 406: *үр*: 1. seed, fruit, grain, semen; **KGy** p. 527: *үр*: mag; termés, gyümölcs; magzat; kisded, gyermek; utód, eredmény, következmény; klm: *ür-e*, *rég* hüre; **Süx** p. 192: *үр*: tib: 'bru, klm: *ür-e*: “ямар нэг юмны үр”; 1. уурагт бодисоос үүсэн гарч цаашид залгамжлах хөрөнгө болох юм; *хори*. үр хөрөнгө, үр үндэс, 2. хүүхэд; *хори*. үр ач, 3. үйл ажлын дүн; *хори*. үр ашиг.
- хотон** – *ho-thon*: [?] || klm: *qotan, qotong*; **Baw** Ø; **KGy** p. 592: *хотон шувуу*: *állat gödény*; klm: *qotan si-bayun*; **Süx** p. 199: *хотон*: tib: ho thon, klm: *qotan, qotong*: Хунтай адил үнсэн өнгөтэй, загас барьж иддэг сүргээр явдаг шувуу.
- хүнцэл, хүнж** – [?] || klm: *künčel, künji*; **Baw** p. 480: *хүнцэл*: arsenic; **KGy** p. 627: *хүнцэл* = *хүнж*: *vegy sztrichnin*; klm: *künčel < tib*; *хүнж* = *хүнцэл*: *vegy sztrichin*; klm: *künji < tib*; **Süx** Ø
- хясаа** – *nyu-phis*: ТТГ: mother-of-pearl; oyster shell/ oyster || klm: *kisuy-a*; **Baw** p. 497: *хясаа II*: (*хясаа хорхой*) Oyster; **KGy** p. 648: *хясаан*¹: *állat kagylo*; klm: *kisuya*; **Süx** p. 205: *хясаа*: tib: *nyu physis*, klm: *kisuy-a*: Далай мөрөн, гол нуурт төрөх амьтан, том жижиг олон янз. Заримынх нь ясны өнгө гилгэр гоёмсог
- цамц** – *phyam-tsha*: [?] || klm: *čamča*; **Baw** p. 503: *цамц*: 1. shirt, blouse, jacket, *дотуур цамц*: vest, *ноосон цамц*: pullover, jersey, *савхин цамц*: leather jacket, 2. jacket (*tech*), *усны цамц*: water-jacket, *уурын цамц*: steam-jacket; **KGy** p. 654: *цамц(ан)*: ing, blúz; ingkabát; klm: *čamča*; **Süx** p. 207: *цамц*: tib: *phyam tsha [sic!]*, klm: *čamča*: Цээжээр өмсдөг богино хувцас; цамцлах (цамцтай болгох).
- чидун** – *chi-tun*: [?] || klm: *čidun*; **Baw** Ø; **KGy** p. 683: *чидун жимс*: *növ olajbogyó, az olajfa (Olea) termése*; klm: *čidun jimis, kin qi'dun*; **Süx** p. 213: *чидун*: tib: *chi tun*, *perzsa: zeitun*, klm: *čidun*: Гавирын язгуурын мөнх ногоон бут мод. Цэцэг цагаан, анхилмал үнэртэй, чагтан навчтай, үрээс нь тос авна. Жимсийг бас чидун гэнэ.
- шангууна** – *sa-ku-ni*: [?] || klm: *šanggun-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 220: *шангууна*: tib: *sa ku ni*, klm: *šanggun-a*: Тахиа шувууны өөр нэр.
- шарлах** – *šar*: ТТГ: (a)rise, appear, go quickly forward (directly, without obstacles), manifest as, manifest in || klm: *šarlaqu*; **Baw** p. 537: *шарлах I*: 1. to yellow ..., 2. to have jaundice, *шарлах II*: to be run down, to be worn out; **KGy** p. 703: *шарлах*: *sárgállik, el(meg)sárgul; pitymallik; átv kinlódik, gyöttrődik; orv sárgaságot kap, besárgul, шарлах өвчин: sárgaság, hepatitis*; klm: *sirala-*; **Süx** p. 222: *шарлах*: tib: *šar ba*, klm: *šarlaqu*: “ургах, санагдах”; Урьд цагт эрдэмт хүний толгойд гэнэт номын ухаан, шинэ санаа орж ирэхийг ном шарлах гэж хэлж байжээ.
- явагчар** – *ya-bag-shara* [?]: [?] || klm: *yabayčar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 231: *явагчар*: tib: *ya bag shara [sic!]*, klm: *yabayčar*: Имрэхэд чахарсан дуу гардаг, хадны хөндий, газрын хөрсөн дор тогтсон нэг зүйл хужир. Түлсэн тарианы үнс ч гэдэг. Эмнэлэгт хэрэглэнэ.
- яшил** – *ya-sel*: [?] || klm: *yašil*; **Baw** p. 586: *яшил*: Buckthorn, Rhamnus, R. erythroxylo, *Улаан-модлог Яшил*: R. erythroxylo; **KGy** p. 758: *яшил*: *növ benge (Rhamnus)*; **Süx** p. 233: *яшил*: tib: *ya sel*, klm: *yašil*: 1. навч цуваа, жимс бөмбөлөг арьстай нэг зүйл тураг мод, 2. хангай говьд хад асанд ургах сөөг ургамал. Мод нь хатуулаг, өнгө хүрэн, 3. ингоор, нохойн жимс

2. Szanszkrit eredetű szavak – bizonytalan tibeti közvetítés

- аврай, амбарай** – *a-'bras*: [?] || klm: *angbarai !*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 11: *аврай*: tib: a 'bras (< szkt: *abhra, amraphala*), klm: *abrai*: Тогтеа *nucitera*; Ratan Valamus Rotang; Их бие том биш, навч гишүүнийх лүгээ адил, шүхэр хэлбэрийн цэнхэр цэцэгтэй модонд ургадаг, зууван урт, бугын засаатай төсөөтэй, исгэлэн амттай жимсний гонзгой бөөрөнхийдүү, бор хүрвэрт хальстай үр, эмнэлэгт хэрэглэнэ; **Süx** p. 18: *амбарай, аврай*: tib: a 'bras, klm: *angbarai*: төвдөөр a 'bras гэх ба үүний шанган а (')-ийг хамаршуулан дуудсанаас ингэж бичих болсон бололтой.
- ажина** – *a-dzi-na*: [?] || klm: *ajin-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 15: *ажина*: tib: a dzi na (< szkt: *ajina*), klm: *ajin-a*: Хар гөрөөсний сахлаг үстэй арьс. Шашны сургуулийн шавь хуврагуд ор сандлаа бүгээдэг.

- анги** – *ang-ga*: ТТТ: figure, number, cipher || klm: *anggi*; **Вав** p. 20: *анги*: 1. i. class (in general), ii. class (*polit*), iii. class (in shool), iv. class (*nat. hist.*), 2. (*цэргийн анги*) unit (*mil.*), 3. movement (*mus.*), 4. clause (of an article), 5. (*анги хэсэг*) part, component (*mech.*), 6. separate; **KGy** p. 25: *анги*: <iskolai v társadalmi> osztály, csoport; rész; részleg; fejezet, kat csapat(egység), alakulat; klm: *anggi* < *ujg < *ind* *anga*; **Süx** p. 18: *анги*: tib: ang ge, klm: *anggi*: 1. сургуулийн хичээл хийх өрөө, 2. бүлэг хэсэг, салаа салбар, 3. *шилжэ*. тусгай, онцгой; этгээд өөр; анги дамба (тө. *ang ge dan po* [sic!], “тэргүүн зэрэг”, суралцаж буй зиндаандаа ном хаялцаад шалгарсан хүнийг хэлнэ.
- аранжин, аранжин ээс** – *rang-byung-zangs*: [?] || klm: *aranjin*; **Вав** p. 23–24: *аранжин*: pure, native (metal), *аранжин ээс*: native copper; **KGy** Ø; **Süx** p. 19: *аранжин, аранжин ээс*: tib: rang-byung-zangs, szk: rañjana, klm: aranjin: “өөрөө гарсан ээс”; “улаан, улаан шаргал”; цэвэр улаан шаргал ээс, улаан хүнцэл ч гэнэ
- арим** – *a-re-ma*: [?] || klm: *arim*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 20: *арим*: tib: a-re-ma, szk: ari, klm: arim: “ад, зэтгэр, муу сүнс; чөтгөр” 1. түүхий гурилаар хийсэн эрлэгийн есөн яргачингийн сүг дүрс. Хүний сүнсийг дуудах үед саванд хийж битүүмжлээд, эргэн тойронд нь есөн хувраг зогсож, тусгай уншлага үйлдсэний хойно гадагш гаргаж хаяад алх сүхээр бяц дохин устгадаг; 2. хачин амьтан, хар мангас гэсэн утгатай муу хараал үг; 3. *шилжэ*. үл бүтэх этгээд; хуумгай хүн.
- архад** – *arhad*: [?] || klm: *arqad*; **Вав** p. 27: *архад* I: 1. Arhat, Buddhist saint, enlightened one, 2. apostle (Christian); **KGy** Ø; **Süx** p. 21: *архад*: tib: arhad (< szk: arahanta < arahana), klm: arqad: “дайныг дарсан”, 1. нисванисыг тэвчигсэд. Бага хөлгөний дөрвөн богдалийн нэг, нисванисын хорыг дарж, амрилуулан бага хөлгөний үзүүр ёс архадын үрийг олжээ. Архадад шарвааг, братигбуд хоёр орно. Хүний үйл, нисванис, үл мэдэхүй зэрэг сэтгэхүйн хөгжилд саад болдог аливаа зүйлийг гэтлэн давснаар “дайныг дарагч” буюу архад болдог гэж Бурхны шашны гүн ухаанд өгүүлдэг; 2. бурхан багшийн эрдэмт мэргэн шавь нар.
- Аюуш** – *A-yu-shi*: [?] || klm: *ayuši*; **Вав** p. 32: *Аюуш бурхан*: the Buddha Ayushi (the “god of long life”); **KGy** Ø; **Süx** p. 23: *аюуш* II: tib: a-yu-shi (< szk: āyushman), klm: ayuši: Насан төгөлдөр буюу Амин гавьяат; Насны тэнгэр буюу бурхан; Аюуш хадаг (Аюуш бурхны хөрөг бүхий хадаг, энэг эх, ахмад настан, эрхэм хүндтэй хүнд голцлон барина).
- бадар** – *tra sic!*, *pa-tra* [?] || klm: *badur*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 26: *бадар* I, *бадар цэцэг*: tib: tra [sic!], szk: patra, klm: badur: Модны ишийг түшин ургадаг салхины цахирмаа цэцэгтэй адил шаргалдуу цагаан өнгөтэй цэцэг.
- бадар** – *pa-dra*: [?] || klm: *badar-a*; **Вав** p. 36: *бадар* (*бадар аяга*) mendicant’s begging bowl, *бадар барих*: to go begging for alms, to beg, *бадар баригч*: mendicant, beggar (*Skr.*); **KGy** p. 43: *бадар*: szerzetesi alamizsnás szilke, ételkolduló csésze = *бадар аяга*; *бадар барих*: < szerzetes> ételt, alamizsnát koldul; klm: badir << *ind* *pâtra*; **Süx** p. 26: *бадар* II (*бадар хээ*): tib: pa-dra < szk: patra, klm: badar-a: Угтаа янз бүрийн хээ угалзын зураг дүрс. Уул хаданд ургах бадар цэцэгтэй төстэй нэгэн зүйл хээ угалз.
- балига** – *baleka*: [?] || klm: *baliy-a*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 30: *балига*: tib: baleka < szk: ballika, klm: baliy-a: Akebia quinata; Халуун оронд ургах цэцэг навчгүй, ороонго ургамал. Зузаан хар саарал холтостой, тэр нь гашуундуу амттай.
- банацан** – *pa-na-se*: [?] || klm: *banačan*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 31: *банацан*: tib: pa na se, szk: rapana, klm: banačan: “Хөлдөхдөө навч нь зулгарахгүй нэг зүйлийн тослог жимст ургамал, мод.”
- банд** – *ban-da*’ [?] – || klm: *band*; **Вав** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 31: *банд* I: tib: ban-da’ [sic!] < szk: vandā, vandakā, klm: band (Ков.): Харш хорт ургамлын нэр.
- Банзал, банзал** – *panycali*: ТТТ Ø || klm: *banjal*; **Вав** p. 42: *банзал*: skirt, *мини банзал*: mini-skirt, *банзал эм*: a bit of skirt, tart (*Skr.*); **KGy** p. 49: *банзал*: szoknya; lámakötény; *durv könnyen megszerzhető nő, nőcske*; klm: banjal < *tib* *panycali* < *ind*; **Süx** p. 32: *банзал*: szk: pañcāla, klm: banjal, banjal: 1. Хималайн бэлээс чамбал голын хооронд, одоогийн Дели хотоос баруун хойт зүгт орших газар орны нэр. Хожуу үед өмнөд, умард Банзал гэж хоёр хуваагдсан. Энэ хоёр улс Ганга мөрнөөр зааглагдаж байв. Панчал өрөн ч

- гэдэг, 2. Банзал орон бөс даавуугаар ихэд алдаршсанаас бөс даавууг нь панчалика (банзал орны хувцас) гэж нэрлэх болсон нь монгол, төвд хэлнээ банзал болж орсон. Тэр нь лам нарын бөгсөн биеэ ороох хувцас, эмэгтэй хүний бэлхүүснээс дооших (урт, богино) хувцас зэргийг заах болжээ, 3. *шилж.* садар самуун хүн
- басу** – *ba'-su* [ʔ: [ʔ] || klm: *basu*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 36: *басу*: szkt: vasu, tib: ba'-su [sic!], klm: basu (Ков.): 1. эд бараа, баялаг; 2. агуу их
- башига** – *ba-sha-ka*: [ʔ] || klm: *basaka, basiy*; **Baw** p. 48: *башига*: *Odontites* (*bot.*); **KGy** p. 55: *башига*: *növ fogfü* (*Odontites*); klm: *basiy-a*; **Süx** p. 36: *башига*: tib: ba sha ka < szkt: *vašikā*, klm: *basaka, basiy*: *Adhatoda vasica, Jasticia ganderussa*; 1. өвсөн иштэй, цэцэгт таван зүйл өнгө бий. Хэлтэс дан буюу давхраар тохиолдоно. Шовгор нарийн навчтай; 2. 20 гаруй метр өндөр, навч зулгарагч тураг мод, түүний жимсийн нэр. Жимс нь гашуун, сэрүүн чанартай, Хушга ч гэнэ.
- биван** – *pi-wam*: [ʔ] || klm: *bivang*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 36: *биван*: tib: pi wam (< szkt), klm: *bivang*: биваан (Я.Ц.); нэг зүйл нугас.
- бидар** – *be-dha-ra*: [ʔ] || klm: *bidar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 37: *бидар*: szkt: *bedhara*, tib: be dha ra, klm: *bidar* (Ков.): “хүүр босох, боссон хүүр” = ороолон (үз)
- бишази** – *bi-sa-rtsi*: [ʔ] || klm: *bisaji*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 39: *бишази*: tib: bi sa rtsi, szkt: *pišasa*, klm: *bisaji*: 1. эртний энэтхэг домогт гардаг нэг зүйл ад буюу махчин; 2. гарын хурууны ажиллагаа (адаас болж) муудах өвчин
- бодиз** – *’bo-de-tsi*: [ʔ] || klm: *bodija*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 40–41: *бодиз*: *apabramsha*: *bodeji* < szkt: *pūtrajīva*, tib: ’bo de tsi, klm: *bodija*: *Putranjiva Roxburghii*; “хөвгүүний тэжээл”; Өчүүхэн навчтай, боргоцой бүхий бүдүүн мод. Нэг боргоцойдоо 108 үртэй, түүгээр эрих хийнэ. Эрт цагт Энэтхэгт хүүхдийг өвчнөөс сэргийлж хүүүүнд нь зүүдэг байжээ.
- Будлан** – *Po-ta-la-ling*: [ʔ] || klm: [ʔ]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 45: *будлан*: tib: po ta la ling [sic!], < szkt: *potala*: “онгоц баригч уул”; 1. Инд мөрний аманд байх хот, боомт хийгээд уулын нэр; 2. Лхаст байдаг Далай ламын ордон; Лхасын дүүргийн баруун хойнох гурван үзүүрт оргилд байрласан барилгууд; Поталинг (“Будал хийд”) гэсэн төвд хэлбэр нь монгол хэлэнд гаплогийн хуулиар хураангуйлагдан Будалинг болохдоо аман зохиолын зүйлтэ зөвхөн уулыг нэрлэх үүрэгтэй болжээ; 3. Хэнтийн нурууны нэг оргилын нэр болон монгол аман зохиолд гардаг уулын нэр.
- бутани** – *pu'-ta-ni*: [ʔ] || klm: *butani*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 47: *бутани*: szkt: *bhūṭani*, tib: pu' ta ni, klm: *butani*: Бодинар
- бэдэс** – *be-ta-sa*: [ʔ] || klm: *bedasa, bedese*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 49: *бэдэс*: szkt: *vetasa*, tib: be ta sa, klm: *bedasa, bedese*: Энэтхэгт ургадаг хулс, зэгс.
- бялба** – *bil-ba*: [ʔ] || klm: *bilba*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 50: *бялба*: tib: bil ba < szkt: *vilva*, klm: *bilba*: *Aegle marmelos*; Өндөглөг хэлбэртэй, тун амтлаг, эмийн найрлагад ордог жимс. Навчийг Шива шүтлэгийн зан үйлд хэрэглэдэг. Нас барагсдын цогцсыг чандарлах үест энэ жимсний модыг шатаадаг. Гадир жимс ч гэдэг.
- гавишар** – *ka-pi-sha-ra*: [ʔ] || klm: *yabisar*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 56: *гавишар*: tib: ka pi sha ra (< szkt), klm: *yabisar*, *ujg*: *kabusara*: Бурхны номд гургуулыг нэрлэх нэр
- гагал** – *ka-ko-la*: [ʔ] || klm: *γayul*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 56: *гагал*: tib: ka ko la < szkt: *kakola*, klm: *γayul*: *Amonum medium lour*; Арургай төстэй, нимгэн боровтор хальстай, үнэр амтаар гавартай адилдуу тослог үр. Дөрвөн сайхан үнэртний нэг || **RTA-M** № 167: *GaGula* (Sch 45, 49) ‘a plant «Mergel»’; JāD: ‘a plant bearing a berry the inner part of which is a waxlike and aromatic substance’
- гадар**, **гадуур** – *ka-to-ra, ga-to-ra*: [ʔ] || klm: *γadur-a*; **Baw** p. 84: *гадар* I: metal bowl, metal basin, *мөнгөн гадар*: silver bowl, *гадартай ус*: a basin of water (Tib. *ka-to-ra*); *гадуур* II: washing-basing (hist.) (Tib. *ka-to-ra*); **KGy** p. 96: *гадар*¹: (fēm)tāl, *mosdótāl*, *lavör; *mosogató*tāl, -medence, *vājdling; klm: *γadura*; **Süx** p. 56 *гадар*: tib: ga to ra < szkt: *katora*, klm: *γadur-a*: Нимгэн төмөрлөгөөр хийсэн ялбагар гүехэн төмпөн сав, таваг
- гадиль**, **гадил** – [ʔ] || klm: *γadali, gadali*; **Baw** p. 84: *гадиль*: *banana*; **KGy** p. 96: *гадиль* = *гадил*: *banān*; klm: *γadali, gadali, uig tib ind*; **Süx** p. 56: *гадил*: szkt: *kadali*, klm: *γadil*: *Banana, Musa Sapientum*; Халуун оронд ургадаг олон наст бутархаг мод. Өргөн далбагар

- навчтай, шилбэ нь ишээ давхарлан ороодог, жимс нь гонзгой махир хэлбэртэй, шүүслэг, амт сайтай. Шилбэ нь амархан гутаж гэмтдэг тул мөнх бусын билэг тэмдэг болгон үздэг.
- гадир** – [ʔ] || klm: *γadir*; **Baw** p. 84: *zadur*: quince; **KGy** p. 96: *zadur*: *növ* birsalma, birskörte (Cydonia); klm: *γadir*, *tib ind*; *zadirын мод*: birsalmafa, birs; **Süx** pp. 56–57: *zadur*: szkt: khādīra, klm: kadir-a, γadir-a: Навч зулгарах бут мод буюу багахан тураг мод. Сарьслаг навчтай, улаан, ягаан цэцэгтэй, үрийн тосыг саван хийхэд хэрэглэнэ. Сэндэн (үз) ч гэдэг.
- гараг** – *ka-rigs*: [ʔ] || klm: *γaray*; **Baw** p. 90: *zapaг саа*: see *zarug саа*) – p. 91: *zaruz*: 1. planet; 2. day of the week (*Skt*); *zaruz саа*: paralysis, *zaruz мусгах*: to get struck with paralysis; **KGy** p. 103: *zapaг*, *zaruz*: bolygó, planéta; a hét *vmely* napja; klm: *γaray* < *gray* < *ujg* < *ind*; **Süx** p. 63: *zapaг II*: *tib*: ka rigs, klm: *γaray*: Биеийн мөч, эрхтэний мэдрэл алдагдах өвчин, гараг өвчин, *хориу. гараг саа*
- гаранз** – *ka-ranydza*: [ʔ] || klm: *γaranja*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 63: *zapaгнз*: *tib*: ka ranydza, szkt: karanja, klm: *γaranja*: Pongamia glabra, Verbesina scandens, Мод болон түүнд ургас могойн өндөг шиг бөөрөнхий, өнгөлөг гадаргуутай, хүрэн голдуу хар хүрэн өнгөтэй, дотор халууныг хэвийн болгох эмт жимс, жимсгэнэ
- гамар** – *ku-ma-ru*: [ʔ] || klm: *gamaru*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 59: **гамар**: szkt: gamaru (*tib*: ku ma ru), klm: *gamaru*: Болсон гөлтгөнө чулуу (Kow), цагаан хас хийгээд цагаан гантиг (Ц,Ц)
- гол** – *go-la*: [ʔ] || klm: *gool-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 66: *гол*: *tib*: go la, szkt: gola, klm: *gool-a*, *γola*: “хүрээ, төгрөг”; Бөмбөрцгийн эргэдэг хийн зам.
- гүнд** – *kunda*: [ʔ] || klm: *günda*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 71: *гүнд*: *tib*: kunda (< szkt), klm: *günda*: “гүмүда ч гэнэ. Гүмдааг үз”
- гүш** – *ku-sha*: [ʔ] || klm: *kusa*, *gusa*, *güsi*; **Baw** p. 106: *гүш*: kusha-grass, sacred grass (*Buddh.*) (*Skr.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 73: *гүш*: *tib*: ku sha < szkt: kusa, klm: kusa, gusa, güsi: “муур арилгач”, Poa cynosuroides, Бярманы болон бурхны шашинд бузар түйтгэрийг арилгах зан үйл гүйцэтгэхэд хэрэглэдэг дурваагийн төрлийн олон үзүүрт навчтай, нарийхан ширхэгтэй, урт шүтэй ариун өвс. Мөнх өвс, өлзийт өвс ч гэнэ || **RTA-M** № 203: *Guśia* (T, Sch 870): ‘a kind of Tibetan reed’; JäD: ‘Poa cynosuroides, a sort of grass often used in sacred ceremonies’
- гэсэр** – *ke-shar*: [ʔ] || klm: *geser*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 74: *гэсэр I*: *tib*: ke shar < szkt: keśara, klm: geser: Rosa Laevigata, 1. (цэцгийн) туурцаг, цэцгийн доторхи үсэцэр буюу үслэг зүйл, 2. их төлөв энэтхэгт ургадаг их бие нь хушганы модтой адил өргөслөг, цэцгийн дотор морины сүүдний хялгас шиг үсэцэртэй, сэрүүн чанарт ургамал. Мод, үр, цэцгийн цөмийг гэсэр гэнэ. Үрийг эмнэлэгт хэрэглэнэ. Нага гэсэр, бүсба гэсэр, бадам гэсэр, гэс гурван зүйл бий. Майдар бурхны зүүн мутарт байдаг цэцэг нь гэсэр цэцэг мөн. Бас сайхан бүсгүй амандаа дарс балгаж сүрчин цацахад гэсэр мод цэцэглэдэг гэсэн домог бий. Цэцэг нь дөрвөн сайхан үнэртний нэгд ордог
- гэсэр** – *ke-sha-ri*: [ʔ] || klm: *gesari*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 75: *гэсэр II*: szkt: keśari, (*tib*: ke sha ri), klm: gesari: “дэлт, зогдорг”, Арслан зэрэг дэлт амьтныг нэрлэх нэр
- даль** – *da-li*: **TTT**: Rhododendron anthopogonoides maxim., flowers of ba lu plant || klm: *dali*; **Baw** p. 121: *даль I*: Rhododendron dahuricum (*bot.*) (see Тэрэлж) (*Tib*. da-li); **KGy** p. 135: *даль*: *növ* havasszépe (Rhododendron-fajok neve); klm: dali; **Süx** p. 78: *даль*: *tib*: da-lis [sic!] < szkt: talis, klm: dali: Rhododendron adamsii Rehd; Балуу модны цэцэг. Навчис нь тансаг үнэртэй, асаг хад, уулын орой хяраар ургадаг, гол төлөв ягаан цэцэгтэй, анхилам үнэртэй, шөвгөр урт навчтай, мөнх ногоон жижиг мод, эмийн найрлага, үнэртний зүйлд орно. Үнэрт өвс, *Corypha Rox* (Ков.).
- дандар** – *stan-dar*: [ʔ] || klm: *dandar*; **Baw** p. 122: *дандар*: tantra (*Buddh.*) (*Skr.*); **KGy** Ø; **Süx** p. 79: *дандар*: *tib*: stan-dar < szkt: tantra, klm: dandar: “шашин дэлгэрэх”, Бурхны шашны номлол дахь их хөлгөний аймгийн тарнийн ёс; жүдийг үз.
- дугула** – *du-gu-la*: [ʔ] || klm: *dugula*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 88: *дугула*: *tib*: du gu la < szkt: dogulagam, klm: dugula: Нэгэн зүйл өвс, эл өвсөөр нэхсэн бөсийг монголчууд шаа торго гэнэ.

- ёг, нога** – *yo-ga*: ТГТ: systematic religious mediation || klm: *yoga*; **Baw** p. 151: *ёг*: *yoga*, *ёсын даггал*: *yoga exercises, yoga*; **KGy Ø**; **Süx** p. 117: *уога*: tib: *yo-ga* < szkt: *yoga*, klm: *yoga*: “лав учирсан”; Эртний энэтхэгийн гүн ухааны тууштай 6 системийн нэг дандрын ёсны бясалгалын ном. Энэ ёсны үүднээс сэтгэл зүй, бие махбодоо залуурдан захирах практик хичээлийн систем; Ламын иога (бурхан багшийн адилар лам нарын бясалгал үйлдэх арга хэлбэр).
- жаданга** – *byi-tang-ga*: [?] || klm: *jidangy-a*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 97: *жаданга*: tib: *byi tang ga* < szkt: *vidḍāṅga*, klm: *jidangy-a*: *Erycibe paniculata*; *Vitex trifolia*; Амт исгэлэн, халуун хурц, буурцагны дайтай үр. Нимгэн, жижиг, цайвар навчтай модонд ургана.
- замбаа** – *cam-pa*: [?] || klm: *jamba*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 109: *замба I*: tib: *cam pa*, klm: *jamba*: Бут богино, навч зузаан, зоосон цэцэгтэй, гилтгэнэсэн хээтэй, улаан, цайвар улаан, цайвар хүрэн гурван янзын өнгөтэй ургамал.
- зидрагаа** – *tsi-tra-ka*: [?] || klm: *zidray-a*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 112: *зидрагаа*: tib: *tsi-tra ka* < szkt: *citraka*, klm: *zidray-a*: *Capsicum annuum* L.; Олон төрлийн ургамлын нэрд явдаг боловч гол төлөв чинжүүг нэрлэдэг. Поваари ч гэдэг.
- зудаа** – *tsu-ta*: [?] || klm: *zuda*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 113: *зудаа*: tib: *tsu ta* < szkt: *cuta*, klm: *zuda*: Ганц хөлт хүмүн бусыг хэлнэ. Мөн тэдний суудаг орны нэр. Тэнд хоёр хөлтэй хүн очвоос зудаа нар тэднийг эрэмдэг амьтас хэмээн шоолдог домог бий.
- исганди** – *skandhi*: [?] || klm: *isgandi, isyandi*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 117: *исганди*: tib: *skandhi* < szkt: *skandhi*, klm: *isgandi, isyandi* (МГО): Нэгэн зүйл адын нэр
- ладуу** – *la-du*: [?] || klm: *ladu*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 120: *ладуу*: tib: *la du* < szkt: *laḍḍu*, klm: *ladu*: Элдэв амт хольсон боорцог буюу эрс буурцаг няцлан, тогтуус, бор шарилжийг исгэлэн усанд найруулж хийсэн холимог идээ.
- магүр** – *ma-ku-ra*: [?] || klm: *magur-a*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 130: *магүр*: tib: *ma-ku-ra* < szkt: *mukura*, klm: *magur-a*: толь (Ков.)
- мангаалам** – *mang-ga-lam*: [?] || klm: *mangyalama*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 131: *мангаалам*: tib: *mang ga lam* < szkt: *maṅgala*, klm: *mangyalama*: “өлзий хутаг”; Их төлөв ном судрыг төгсгөхөд бичдэг өлзий билэгдлийн үг.
- манжир** – *manujir*: [?] || klm: *manjir*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 132: *манжир*: tib: *manujir* < szkt: *manjira*, klm: *manjir*: “өлмийн бэлзэг”; Хэлбэр нь элэг зүрхний адил агиралдсан, цацарсан гэрэлтэй, элдэв олон өнгөтэй хатуу чулуу. Ясны халууныг дарна гэж эмийн сударт гардаг.
- махи** – *ma-he*: [?] || klm: *maki*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 136: *махи*: tib: *ma-he* < szkt: *mahiṣa*, klm: *maki*: *Bulalus amex*; Үхрийн язгуурын амьтан, усны үхэр ч гэнэ. Толгой хайнагийн толгойтой адил, бие үнсэн саарал өнгөтэй.
- махораги** – *ma-ho-ra-ge*: [?] || klm: *maqoragi*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 136: *махораги*: tib: *ma ho ra ge* < szkt: *mahorage*, klm: *maqoragi* (МГО): Хэвлээр явагч газар орны эзэд, лусын нэр.
- махранз** – [?] || klm: *maqara(n)ja*; **Baw** p. 211: *махранз*: (дөрвөн махранз) the Four Great Guardian Kings of the Quarters (acting as guardians of a lamasery, and often depicted at the end of a xylograph) (*Skr.*); **KGy** p. 251: *махранз*: *mahārādza*; klm: *maqara(n)ja, uḡ/tib ind; дөрвөн махранз*: *vall a Négy Mahárádzsa, az égtájak négy szellemkirálya*; **Süx** p. 136: *махранз, махаранз, махаражса*: szkt: *mahārāja*, klm: *maqaranja*: “их хаан”; Тэнгэрийн дөрвөн хаалга буюу ертөнцийн дөрвөн зүгийг сахигч сахиулсныг дөрвөн махранз гэдэг. Шашны ёсны үйл сахигч их хаад болох Вирудхака нь өмнө зүгийг, Вирупакаша нь өрнө зүгийг, Вайшрааван нь умар зүгийг, Дхритараштра нь дорно зүгийг тус тус сахигч гэнэ. Дандрын мөргөл ёслолд урьдаас зориулсан мандлын төвд, язгуурын таван бурхны нэг-Баруузана буюу түүнийг төлөөлөх бурхныг байрлуулж түүний дөрвөн зүгийн сахиул болгож Амгаасэд (умар), Раднаасамбхав (өмнө), Акшобхья (дорно), Аминдаваа (өрнө) бурхныг бас залсныг хэлнэ.
- михир** – *mi-ki-ri*: [?] || klm: *mikiri*; **Baw Ø**; **KGy Ø**; **Süx** p. 138: *михир, михир сар*: tib: *mi ki ri* (< szkt), klm: *mikiri*: Энэтхэгийн есдүгээр сарын нэр. Ашууваний сар.

- ом** – *om*: [ʔ] || klm: *om*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 151: *ом*: szkt: aum (< tib: om) [sic!], klm: *om*: Ариун хандлага ба ерөөлийн үг. Мөргөл уншлага хийгээд шашны зан үйлийн эхлэлд хэлнэ. Ом нь а, у, м гурван үсгээс бүтэх бөгөөд эдгээр нь гурван вээд (Ригвээд, Саамавээд, Яжүрвээд)-ийн билэгдэл гэнэ; Ом свастид сиддам (aum svasti siddham) эх болсон хамаг амьтан энх амгалан болтугай гэсэн утгатай. Бурхны шашин монголд нэвтэрэнээс эхлээд, монгол бичиг, судрын эхэнд энэ хэллэг буюу үүний орчуулга (“ом сайн амгалан болтугай”) бичигдэх болжээ.
- рүрү** – *ru-ru*: [ʔ] || klm: *ruru*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 160: *рүрү*: tib: ru ru (< szkt), klm: *ruru*: буга; элт гөрөөс (Ков.)
- сага** – *sa-ga*: [ʔ] || klm: *say-a*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 162: *сага*: tib: sa ga < szkt: vaisāka, klm: *say-a*: 1. сарны зурхайн ёсны хорин найман одны нэг; 2. нэг зүйл ад.
- там** – *tha-ma*: ТТТ: 1. finally, least, last, 2. the inferior man; lower beings, last vile, inferior, poor, humble || klm: *tamu*; **Baw** p. 330: 1. hell, 2. pit; **KGy** p. 422: *там*: *vall pokol, тамаа үзэх/цайх*: *gyötrödik, kinlödik, тамын зовлон*: a pokol kinjai; *тамын амьтан тамдаа жараалтай*: “pokollakó a poklában boldog”; klm: *tamu, uig*; **Süx** p. 179: *там*: tib: *tha-ma* < szkt: *tāmas, klm*: *tamu*: 1. шашны ёсны гурван муу заяаны нэг. Нүгэлт амьтны сүнсийг цээрлүүлэн зовлонгоор тарчилгах аюулт орон. Тэр орны эзэн нь Эрлэг номун хаан болно; Найман халуун там (басхүү эдгээгч там, хар шугамт там, хураан эвдэгч там, эмгэнэгч там, ихэд эмгэнэгч там, гаслагч там, маш гаслагч там, чөлөөгүй там); 2. *шилж.* зовлон, бэрхшээл; зовлонт орон; 3. маш гүн нүх.
- увши** – *u-pa-si*: [ʔ] || klm: *ubasi*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 189: *увши*: tib: u pa si, szkt: *upāsaka, szogd*: ’wp’sy, klm: *ubasi*: “буянд ойртсон”; Буян нь амирласан нирваан гэсэн утгатай. Угтаа амь үл таслагч, эс өгснийг үл авагч, буруу тачаал үл хурьгагч, худал үл өгүүлэгч, дарс үл уугч, таван үест шагшаабадыг сахигч, гурван эрдэнийг бишрэгч, гэрээс гаралгүйгээр санваар авсан эрэгтэй гэнэн (үз) санваартан.
- хундар** – *hundhara*: [ʔ] || klm: [ʔ]; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 202: *хундар*: tib: *hundhara* < szkt: *hundhara*: “хумыг баригч”; Сүхбаатар аймгийн Сүхбаатар сумын нутагт байдаг тахилгат уул.
- шагт** – *shag-ti*: ТТТ: spear, lance, pike, sword, trident || klm: *šagdi*; **Baw** Ø; **KGy** p. 696: *шагт*: *életerő, tetterő; ritk kard*; klm: *šagdi* < *tib ind*; **Süx** Ø
- шалмали** – *shal-ma-li*: [ʔ] || klm: *šalmali*; **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 218–219: *шалмали*: tib: *shal ma li* < szkt: *sālamali*; klm: *šalmali*: Бурхны шашны онолоор орчин тойрны тамд байх нэг зүйл модны нэр. Навч нь илд хутга мэт.
- шарига** – *sa-li-ka*: [ʔ] || klm: [ʔ] || **Baw** Ø; **KGy** Ø; **Süx** p. 221: *шарига*: tib: sa ri ka < szkt: *śarika, śārikā, klm*: *šariγ-a*: *Turdus salica*; Гилгэр хөх өдтэй, цагаан бидэртэй, жижигхэн шар хушуутай, номхон дөлгөөн, сүргээр амьдардаг нэг зүйл шувуу
- шиваантиг** – [ʔ] || klm: *šiwantig*; **Baw** p. 539: *шиваантиг*: 1. *Chrysanthemum*, 2. *Pyrethrum*, *Хангайн шиваантиг*: P. *changaicum*; **KGy** p. 705: *шиваантиг, шива(а)нтиг, шиваитх, шивээнхэ*: *növ krizantém; margitvirág*; klm: *šiwantig* < *tib ind*; *шиваантиг цэцэг*: *krizantém* (*Chrysanthemum hortorum*); *hangáji margitvirág* (*Pyrethrum changaicum*); **Süx** Ø
- шүлэг** – [ʔ] || klm: *silüg*; **Baw** 552: *шүлэг* (*шүлэг найраг, шүлэг найраглал*): poem, verse, poetry, *арван дөрвөн мөрт шүлэг*: sonnet, *задгай шүлэг*: free verse, *цагаан шүлэг*: blank verse, unrhymed or unalliterated verse, *шоглоом шүлэг*: epigram, *шүлэг холбоо* = *холбоо шүлэг* (p. 445): poem in couplets or stanzas (Skr); **KGy** p. 719: *шүлэг*: vers; *verssor*, *шүлэг бичих*: *ver-set/kölményyt ír, шүлэг зохиох*: *verset/kölménynt szerez, шүлэг тогтоох*: *verset* (meg)tanul, *шүлэг унших*: *verset* (el)olvas, *verset felolvas*; klm: *silüg, rég šlok* < *ujg ind*; **Süx** p. 226: *шүлэг*: tib: ? < szkt: *śloka*, klm: *silüg*: Үгийг айзамд тохируулж, бадаглан бичсэн уран зохиолын нэг хэлбэр.

3. Csak RTA-M-ban található

- ka-rgyan** – № 152: *ĠarĠġiän* (M): ‘wooden rim, curved on the upper part of a pillar’; JäD: *ka-ba*: ‘pillar, post’, *rgyan*: ‘ornament, decoration’
- ka-ra** – № 173: *Gāra* (M), *Ġarā* (Sch 68), *Ġara* (VMI 92: 31, 110: 258, 279): ‘sugar’; *GāradĠ*: ‘sugared’; JäD: ‘sugar’
- kag** – № 161: *ĠuaĠ* (Sch 866): ‘danger, harm’; JäD: *kag-ma*: ‘mischief, harm, injury’
- kag-gtor** – № 162: *Ġuaux ŧdor* (Sch 329), *ĠuaĠdor* (Sch 866): ‘*gtorma* preventing danger’
- dka’-mo** – № 640: *ŧgamu* (VMI 178: 9): ‘difficult’; *ŧgamuwa* (VMI 42: 187, 189, 58: 449): ‘difficult (predicative)’; JäD: *dka* rarely *dka’-mo*: ‘difficult’
- dku-ba** – № 467: *rġk’ua* (VMI 179: 10, 182: 28): ‘knowledge, lesson, wisdom, craft’; JäD: *dku-lto*: ‘craft, cunning, trick, stratagem, esp. if under specious pretence one person induces another to do a thing that proves hurtful to him’
- dkyil** – № 645: *ŧġzi* [sic!] (M), *ŧġzi* [sic!] (VMI 42: 161, 48: 272, 138: 37): ‘the middle, the midst’; JäD: ‘the middle, the midst’
- rkang** – № 641: *ŧĠāŋ* (M): ‘marrow’; JäD: ‘marrow’, *rkang-pa*: ‘foot’
- rkyal-bu** – № 129: *ĠġiärŧġiāĠ* (rkyal + Mgr suff. -ŧġiāĠ) (M): ‘little purse ornamented with embroidery which is worn by women and in which they put needles and other smaller objects; JäD: ‘small bag’
- lkog** – № 258: *lak’uĠDa* (VMI 94: 49): ‘separate, alone’; JäD: ‘secrecy’
- skad** – № 562: *sĠar*, *sĠad* (M): ‘voice’; *sĠarDu* (M): ‘loud’; JäD: ‘voice’
- skad-cha** – № 565: *sĠeĠġiä*, *sĠeĠġiä*, *ĠaĠġä* (M): ‘talking, language’; JäD: ‘discourse, conversation’
- skam** – № 561: *sĠäm*, *sĠāŋgün* (M): ‘meagre, fatless’; **RTA-M** № 560: *sĠala-* (M, VMI 120: 4–5): ‘lose weight, to be meagre’; JäD: *skam-pa*: ‘dry’, *skem*, *bskams*: ‘to make dry, lean, meagre’
- skar-chen** – № 563: *sĠarĠġiän* (M): ‘evening and morning star’; JäD: ‘evening and morning star’
- skar-ma** – № 564: *sĠarma* (M): ‘star’; JäD: ‘star’
- skal** – № 559: *sĠā* (M): ‘portion, share’; JäD: ‘portion, share’
- sku** – № 566: *sĠu* (M): ‘image of a deity, statue of Buddha’; JäD: ‘id.’
- sku-shogs** – № 577: *sĠuŧioĠ* (M): ‘a honorific title’ * p. 87, note 77: According to Roerich (*Textbook*, p. 190, *Le parler*, p. 108) the literary form is *sku-zhabs*. We can find the correct etymology in Csoma’s *Dictionary*: *sku-gshogs*: ‘side (honorific)’, to which pertains a *sku-bshogs form, and with this can be connected the RA item. *Sku-zhabs* ‘foot (honorific)’ shows a similar formation. JäD: ‘a honorific title’
- ske-gser**, **ske-ser** – № 643: *ŧĠsär* (VMI 160: 20, 162: 32, p. 165): ‘the *huang-li* bird, bullfinch, oriole (?)’; JäD: *ske*: ‘neck, throat’, *gser*: ‘gold’, *ser-po*: ‘yellow’
- skor** – № 569: *sĠuor*, *yäsĠuor* (M): ‘circle, ring’; *sĠuorlo-*, *sĠuorla-* (M): ‘to ride round, to circle’; *rĠuombani sĠuorlo-* (dgon-pa, Mgr -ni, skor-): ‘to circumambulate a monastery’; JäD: ‘circle, ring’
- skya-rangs**, **skye-rangs** – № 652: *ŧĠziärön* (VMI 58: 444, p. 68): ‘East’; **RTA-M** № 656: *ŧĠzierän* (M): ‘morning’; JäD: *skya-rengs*: ‘morning twilight, dawn’, *nyin-rangs*: ‘day-break, morning twilight’
- skyabs-mgon** – № 650: *ŧĠziänĠuo* (M) in *ŧĠziänĠuo rämbut’s’ie* (M) (*skyabs-mgon rin-po-che*): ‘title of the Dalai Lama’; JäD: ‘title of the Dalai Lama’
- skyid** – № 659: *ŧĠzir* (M): ‘happiness, peace, good health; prosperous, peaceful’; JäD: *skyid-pa*: ‘happiness, peace, good health; prosperous, peaceful’
- skyid-po** – № 661: *ŧĠzirbu* (M), *ŧĠzidbu* (VMI 112: 291, p. 118): ‘happy, fortunate’
- skye-ba** – № 653: *ŧĠziäwä* (M), *ŧĠziäwa*, *ŧĠziäwa* (VMI 112: 304, 124: 98, 127): ‘rebirth’; JäD: ‘rebirth’
- kha**, **kha-ba** – № 227: *k’ä* (M): ‘quadrangular piece of cloth’; JäD: *kha*: ‘mouth’, *kha-gang*: ‘quadrangle, square’, *kha-gang-ma*: ‘id., e.g. pieces of cloth so shaped’
- kha-grangs** – № 231: *k’äĠziän* (M): ‘number’; JäD: *grangs*: ‘number’, *Das*: ‘enumeration’
- kha-gtogs** – № 230: *k’äDoĠla* (M): ‘to mediate in a affair’

- kha-dam** – № 229: *k'adam*, *k'adan* (M, VMI 122: 33): 'wolf' * p. 57, note 35: The *-n* of *k'adan* is secondary and due to an initial dental *t-* of the word which followed it in the text: *k'adan t'ieni*. JäD: kha: 'mouth', dam-pa: 'strong'
- kha-mur** – № 235: *k'amur* (M): 'rings on the bit of bridle with which it is fastened to the halter' * p. 58, note 37: The original meaning of the Monguor word must be 'bit of the bridle' cf. *kha* 'mouth *mur-* 'to gnaw'. JäD: 'bit (bridle)'
- kha-yang** – № 242: *k'ayāḡ* (M): 'wish'; JäD: kha: 'mouth', yag: 'good'
- kha-ra** – № 239: *k'arā* (M): 'trough, manger'; JäD: 'trough, manger'
- kham-pa** – № 233: *k'amBa* (M), *k'ünBa* (Sch 45, 46, 867, VMI 44: 198, 124: 87, p. 65): 'an aromatic plant'; JäD: 'Tanacetum tomentosum, a very aromatic plant, frequent in high mountains'
- khal-rta** – № 240: *k'ārDa* (M): 'pack-animal'; JäD: khal: 'burden', rta: 'horse'
- khu-ba** – № 244: *k'uā* (M): 'soup, liquid, drinkable drug'; *sman k'uā* (sman khu-ba) (M): 'drinkable drug'; JäD: 'fluid, liquid'
- khog** – № 246: *k'uoḡ* (M): 'cavity dip'; JäD: 'the interior, the inside', khog-pa: 'the trunk of the body'
- kyags** – № 720: *t's'iaḡla-* (M, VMI 32: 2, pp. 24, 60): 'to create, to form (M); to curdle (milk), to come into being' * p. 100, note 92: The two meanings 'to create' and 'to coagulate' are connected by the metaphor of the coagulating milk-ocean conceived as the way of the formation of the world. JäD: 'kyag, 'kyags: 'to freeze, to coagulate; to feel cold'
- kyad-pa** – № 718: *t's'iadBa* (VMI 56: 429, p. 68): 'difference' * p. 99, note 91: Schröder translates this word as 'Überraschungen', but he gives the correct etymology on p. 68. JäD: 'difference'
- kyi-lha** – № 728: *t's'ila* (Sch 67): 'Mother-dog (in the Monguor myth)'; JäD: khyi: 'dog', lha: 'god'
- khyim-tshang** – № 729: *t's'imsāḡ* (M), *t's'indZāḡ* (VMI 114: 12): 'family, household, the goods of a household (M), clan (Sch)'; JäD: 'family of the house, household'
- khyim-mtshes** – № 730: *t's'imsḡ* (M): 'neighbour, neighbouring household'; JäD: 'neighbour, neighbouring household'
- mkha'-mkhyen** – № 236: *k'ānt's'iān*, *k'aḡt's'iān* (M): 'omniscient, omnipotent' * p. 58, note 38: Or mkhan-chen (JäD). *K'aḡt's'ien* – if not a mistake – is irregular. JäD: mkha: 'heaven', mkhyen: 'to know'
- mkhar-lung** – № 241: *k'arlōḡ* (M): 'name given by the Tibetans to the Mongols'; Roerich, *Le parler*, p. 111: mkhar-lung-pa: 'Mongols of the region of Kumbum-Hsining'
- 'khol** – № 416: *ḡk'uorlo-* (M): 'to be useful, adapt, to serve' JäD: 'to use as servant'
- ga-chen** – № 175: *ḡat's'ien* (VMI 114: II 9): 'many, a good deal'; JäD: 'many, a good deal'
- gu-ru** – № 201: *Guru* (M): 'teacher'; JäD: 'teacher'
- gugs** – № 183: *ḡoḡla-* (VMI 102: 66, p. 116): 'to bend, to bend a bow'; JäD: 'gugs: 'to bend, to bend a bow'
- gur** – № 199: *Gur* (M): 'tent'; JäD: 'tent'
- gong-gi** – № 197: *ḡuōḡGuo* (M): 'in former, ancient times'; JäD: 'in former, ancient times'
- gon-rgyu(s)** – № 195: *ḡuodZi* (M): 'dress, clothes' * p. 54, note 25: The absence of *-n-* and the second syllable seem to be irregular. One would expect *ḡuodZü. It is also interesting that *DZ* is not palatalised! A Chinese word? JäD: gon: 'coat, clothes' (SchD), gos: 'garment', rgyu: 'material, stuff for weaving'
- gro** – № 116: *ḡZō* (T, Sch 870): 'wheat'; JäD: 'wheat'
- grog-mo** – № 139: *ḡZioḡmu* (M): 'ravine'; JäD: *grog-po*: 'ravine'
- gla, gla-ba** – № 156: *ḡla* (VMI 36: 85, 87 etc., p. 61), *alā*, *lāwa* (M): 'musk-deer'; JäD: 'musk-deer'
- glang-po-che** – № 5: *alāḡwut's'iē* (M): 'elephant'
- glang-ma** – № 269: *lāḡma* (M): 'a kind of willow'; JäD: 'a large kind of alpine willow'
- glag-pa** – № 254: *laḡBa* (M): 'cup made of skull'; Das: glag-pa: (from the old language) = Itag-pa: 'upper or back part or side': mḡo'I Itag-pa: 'the crown or upper part of the head'

- glen** – № 263: *län* (M): ‘lasy, idle’; JäD: *glen-pa*: ‘lasy, idle’
- glen-pa** – № 282: *liümbā* (M): ‘stupid, imbecile’; JäD: ‘stupid, imbecile’
- glo-rgyag** – № 296: *lorḏziaḡ* (M): ‘suddenly, instantaneously’; JäD: *glo-bur*: ‘suddenly, instantaneously’
- dgang-gzar** – № 470: *rgāñ zār* (T, Sch 869), *Gōñsār* (Sch 867): ‘spoon used at libation’; JäD: ‘spoon used at libation’
- dgum** – № 474: *rgunla-* (M): ‘to bend, to curve’; *rgunlaḡa-*: caus.; JäD: ‘gum, bkum, dkum, khums: ‘to bend, to curve’
- dgong-song** – № 187: *gōñsōñ* (Sch 634-5): ‘to go in solitude’; JäD: *dgong*: ‘thinking, meditating’, ‘gro, song: ‘to go’
- dgon** – № 479: *rguon* (M): ‘solitary place, hermitage’; JäD: ‘solitary place, hermitage’
- dgos** – № 211: *ḡḡelie-* (VMI 38:119-120): ‘to wish’; JäD: ‘to be necessary’; **RTA-M** № 472: *rgölie* (M): ‘to be necessary’; **RTA-M** № 476: *rguō, rguōm* (M): ‘to be necessary’
- mgo-rgyan** – № 198: *Guorḏziān* (M): ‘head-ornament worn by shamans’; JäD: ‘head-ornament’
- gar-ru, ’ga-ru *** – № 410: *ḡGari* (M): ‘cross-breed of a musu and a common bull’; JäD: ‘gar-ba, masc. ‘gar-po: ‘a mixed breed of cattle, of a *mḏzo* and a common cow or a bull and a *mḏzo-mo*’
- gram-pa** – № 373: *nḏziāmba* (VMI 124: 88), *nḏziēmba* (VMI 44: 201, p. 65, 138: 58): ‘river-shore, bank’; JäD: ‘gram: ‘river-shore, bank’
- grig** – № 367: *nḏzeḡla-* (M): ‘to suit, to be adequate’; JäD: ‘to suit, to be adequate’
- gru-ba** – № 370: *nḏzuwa* (M): ‘guest, visitor’; *nḏzuwat’s’i* (M): ‘id.’
- gru-bo** – № 369: *nḏzuo* (VMI 114 II: 9, p. 121): ‘guest, companion’
- grung, ’khrung** – № 320: *mḏzila-* (VMI 140: 77, 79): ‘to grow, to come up (lotus-flower from the fire, duck-pair from the lotus)’; JäD: ‘khrung: ‘to be born; to come up, shoot, sprout, grow of seeds and plants’; *skrun* (!): ‘to produce fruits etc.’
- grub, grub** – № 110: *ḏzeḡbla-* (M): ‘to make, to perform’; *länt’s’iag ḏzeḡbla-* (lan-chags ‘grub) (M): ‘to commit sin’; JäD: ‘to be made’
- rgad-po** – № 639: *ḡGadbō* VMI 40: 134): ‘old man’; JäD: ‘old man’
- rgas, rgan** – № 471: *rGe* in *dolō rGe* (M): ‘the Great Bear’; JäD: ‘old’
- rgun-’brum** – № 193: *Gundzüm, Gundzün* (M): ‘grapes’; JäD: ‘grapes’
- rgod** – № 480: *rguor* (M): ‘vulture, bird of prey’; JäD: ‘vulture, bird of prey’
- rgod-ma** – № 481: *rguorma, rguodma* (M): ‘mare’; JäD: ‘mare’
- rgya-mi** – № 451: *rḏziāmu* (M): ‘Chinese (man)’; JäD: ‘Chinese (man)’
- rgyags, brgyags** – № 130: *ḏziäsGe* (rgyags + Mgr -sGe) (M): ‘what is necessary, what is needed to everyday life: provisions, victuals’; JäD: ‘what is necessary, what is needed to everyday life: provisions, victuals’
- rgyang** – № 453: *rḏziāḡpa-* (M): ‘to elevate, to break out, to project with force (basic meaning: move away)’; JäD: ‘distance, far’
- rgyab** – № 131: *ḏziaw* (VMI 154: 20, p. 158): ‘ridge of a hill’; JäD: ‘the back part of anything’
- rgyu-rkyen** – № 662: *ḡḏziān* (M): ‘cause, reason, motive, circumstance, the motive of fear’; JäD: *rgyu*: ‘cause, reason, motive’, *rgyu dang rkyen*: ‘cause and effect’, *rgyu-rkyen*: ‘connection, meaning, signification’
- sgul** – № 574: *sGurDa-* (M): ‘to swing a stick and cast with force’; JäD: ‘to move, agitate, put in motion’
- sgrel** – № 654: *ḡḏziēlie-* (M): ‘to multiply, to be numerous, to prosper, to extend’; JäD: *sgre / sgril*: ‘to multiply’
- nga-ro** – № 780: *yāruo, yūruo, yuro* (VMI 182: 27), *yoro* (M): ‘sound, voice’; *yoroDu* (M): ‘loud’; *yorola-* (M): ‘to cry’; JäD: ‘loud voice, a cry’
- ngag-dbang** – № 776: *yārgōñ* (M): ‘eloquent’ * p. 104, note 101: The word is very common in names of the 17th–18th centuries. Its Mongolian form is Agvan or Agvang with the disappearance of the initial *ng-*. JäD: ‘eloquent’
- ngan-pa** – № 409: *ḡGanā* (M): ‘ferocious, wild, violent’; JäD: ‘bad, wicked, noisome, pernicious’
- ngar-po** – № 779: *yāruo* (VMI 90: 49, p. 92): ‘hoarse’; JäD: *ngar-ngar-po*: ‘hoarse’

- ngur-ba** – № 393: *nirwa* (VMI 140: 79, 80, p. 142): ‘duck’; JäD: ‘duck, esp. the red wild duck, *Anas casarca*’
- ngom-pa** – № 417: *omBa* in *omBa fuDZu* (M): ‘holy water used in consecration, purifying’; JäD: ‘to satisfy one’s desire by drinking, fig: *chos-kyi bdud-rtsis*: ‘to fill one’s self with nectar of doctrine’
- ngul** – № 785: *yū* (M): ‘a round metal disk, part of women’s headdressing’; JäD: ‘silver’
- sngags-gter** – № 554: *sənoĠ, sənoĠ Der* (Sch 59, 858): ‘magic urn, Earth-god urn’
- gcad-gi** – № 651: *sBZiärĠ* (M): ‘broken, split’; JäD: *atcud*, *bcad*, *gcad*: ‘to cut, to break’ and the gen. suffix *-gi*, which serves as suffix forming attributives
- gcig-na** – № 648: *sDZiaĠnā* (M): ‘the only one’; JäD: *gcig*: ‘one’
- cha-ru, cha-re** – № 723: *t’s’iari, t’s’iarə* (VMI 136: 18, p. 140): ‘we two’; JäD: *cha*: ‘a pair (SchD)’
- chags-sdang** – № 609: *šarDān* (M): ‘jealousy’; *šarDānla* (M): ‘to be jealous’; JäD: ‘jealousy’
- chab** – № 717: *t’s’iab, t’s’iaw* (Sch 48): ‘libation, originally water-l.’; JäD: ‘resp. for *chu* water’
- chu-dkol, chu-skol** – № 739: *t’s’ürGao* (M): ‘boiling water’; JäD: *chu*: ‘water’, *skol*: ‘to boil’
- chu-dug** – № 736: *t’s’üDoĠ* (M): ‘cascade, torrent’; *t’s’üDoĠla*: ‘to run down’; JäD: ‘the stupifying power ascribed to certain rivers, current’
- chur-ba** – № 738: *t’s’ürā* (M, Sch 40): ‘a kind of cheese prepared from butter-milk’; JäD: ‘a kind of cheese prepared from butter-milk’
- mchis** – № 403: *nt’s’ŋla* (M): ‘to be present somewhere (of deity in an idol, soul in man)’; *nt’s’ŋlaĠa* (M): *caus.*; JäD: ‘to be there, to exist’
- mchod** – № 404: *nt’s’iodluo-, nt’s’iodla* (VMI 104: 93, p. 117): ‘to cast high as offering, to offer (liquids)’; *RTA-M* № 406: *nt’s’üerla* (M): ‘to make libation’; JäD: ‘to honour, offer; offering, libation’
- ’chi-chog** – № 735: *t’s’ŋs’ioĠ* (M): ‘prayer for the deceased’; JäD: ‘*chi*: ‘to die, death’, *chog* for *cho-ga*: ‘the way of method of doing a thing esp. used of magic performances’
- ja** – № 714: *t’s’iā* (M): ‘tea’; JäD: ‘tea’
- mjal** – № 372: *nDZiāla* (M), *nDZiāla* (Sch 634): ‘to go on pilgrimage, to worship a deity, to carry an idol, to invite a lama for this purpose’; *rGuomBadu nDZiāla* (M) (*dgon-pa* + *Mgr -Du*, *mjal*): ‘to go on pilgrimage to a monastery’; JäD: ‘to meet, to pay one’s respects to, to go on pilgrimage’
- ’jag, jag** – № 121: *DZiaĠla-, DZiĠla* (VMI 179: 10): ‘to spread, to grow’; JäD: ‘to establish, to fix, found, settle (SchD)’
- ’jig-rten** – № 375: *nDZiĠDien* (Sch 58, 71): ‘world’; JäD: ‘world’
- rje** – № 456: *rDZiĠie* (M): ‘overmaster, conquer, usurp, rob’
- rje-bo** – № 455: *rDZiewu* (M): ‘lord, ruler’; JäD: ‘lord, ruler’, *rje’u*: ‘id.’
- rjes** – № 454: *rDZiē* (M): ‘trace, track; border’; *rDZiēni špaĠ* (M) (*rjes* + *Mgr -ni* + *rtags*): ‘landmark’; JäD: ‘trace, track, mark left; the hind part of a thing (SchD?)’
- ljang-sngon** – № 128: *DZiāĠĠōn* (Sch 858): ‘Tibetan grass, Chin. *Tsang ts’ao*’ (18. lj: The compound *ljang-sngon* is well known in Old Tibetan); JäD: *ljang-khu*: ‘green’, *sngon*: ‘green, plant, herb’
- nyab-reg, nyab-rtseg** – № 381: *nia-rēx, niāw-rsĠĠ* (T, Sch 869): ‘tree, the wood of which is used in the white fire-ceremonies, Chin. *liu* (willow)’
- nyams-chung** – № 382: *niānt’s’ioĠn* (M), *nānt’s’i* (VMI 180: 18): ‘poor, faint’; *niānt’s’ioĠra* (M): ‘to become poor’; JäD: ‘faint, weak’
- nyal-khebs, myal-khebs** – № 345: *nāxū* (M): ‘bed-cover, bed-cloth’; JäD: *nyal*: ‘to lie down to sleep’, *mal*: ‘site; couch, bed’
- gnys-pa** – № 394: *niwa* (Sch 40, 634): ‘second’; *GDZō niwa* (*gzo* ~): ‘the second invitation’
- gtig** – № 68: *DiaĠla* (M): ‘to fall in drops’; JäD: ‘to fall in drops’
- gtum-pa** – № 79: *DomBa* (M) in *DomBa sBZiBZi uGuā* (M): ‘(the lama) does not devote himself to praying, does not live according to the religious laws’; *DomBat’s’i* (~ + *Mgr -t’s’i*) (M): *DomBawa* (*gtum-pa-ba*) (M): ‘a lama, who knows the prayers’; JäD: *gtum-po*: ‘(hot) in a more devoted mysticism the power which meditating saints by dint of long continued practice may acquire’

- gter-bum** – № 208: *χDër-wēm* (Sch 859): ‘urn’; JäD: gter: ‘treasure’, bum: ‘bottle, flask’
- gtag** – № 78: *Doġla-* (M), *Doġluo-* (VMI 44: 198, 200), *Doġlo-* (M, VMI 124: 87): ‘to pluck off, to tear out with nails, pick’; *DoġolbZi-* (VMI 98: 44) ‘to seize’; JäD: ‘to pluck off, gather, crop, tear out (one’s hair)’
- rta** – № 610: *šDa* (Sch 68): ‘horse’; JäD: ‘horse’
- rtags** – № 611: *šDaĠ* (M, VMI 100: 15): ‘sign, token, omen’; *šDaġla-* (M): ‘to sign’; JäD: ‘sign, token, omen’
- rten** – № 613: *šDiän* (M), *šDien* (Sch 31): ‘red or yellow piece of cloth put on the idol as a sign of veneration, or placed on men or animals consecrating them to spirits or to guard their life (M), consecrated spear decorated with ribbons, the ribbons themselves, but only after the sacrifice and after they are taken off from the spear (Sch)’; JäD: ‘receptacle; gift; symbol, seat of deity’
- rten-khang** – № 620: *šDienk’än* (Sch 22): ‘chapel, church’
- rten-mdung** – № 614: *šDiänDöh* (M), *šDienDöh* (Sch 23): ‘a stick with a red piece of cloth fastened to it, and which is used in magic (M), magic spear (Sch)’
- rten’dzin** – № 619: *šDienDZën* (Sch 22, 24): ‘spear-fortune-teller’
- rtol** – № 441: *rdü* (M): ‘breed of a *musu*-cow and a yak-bull’; JäD: ‘breed of a *musu*-cow and a yak-bull’
- lta, ltas** – № 537: *sDeLa* (M): ‘to look like, to be similar’; *sDeLaĠa-* (M): caus.; JäD: lta, ltas: ‘to look’
- ltar** – № 536: *sDär* (M): ‘following something, corresponding, after, like’; JäD: ‘following something, corresponding, after, like, order to see, postp. c.a. like, as, after the manner of’
- steg** – № 538: *sDieGlie-* (M): ‘to insult, offend’; *sDieGlieGa-*: caus.
- stod** – № 542: *sDor* (M), *šDoD*, *šDuoD* (VMI 34: 37, p. 61, 156: 62): ‘the upper part, the higher part, roof, uplands’; *sDorlo-*, *sDorla-* (M), *šDoDlo-*, *šDuoDluo-* (Sch 68, VMI 114: 16, 160: 8): ‘to praise, glorify (M), to cast offerings, to cast towards the sky (Sch)’; JäD: ‘the upper part, the higher part, roof, uplands’
- stod-dbyangs** – № 625: *šDot’s’ia* (VMI pp. 114, 119): ‘laudatory song’ * p. 91, note 83: We would expect a form like *šDoDya. From *-Dy-* an affricate has developed secondarily, the voiceless pronunciation is secondary. JäD: ‘laudatory song’
- ston** – № 541: *sDon* (M): ‘autumn’; JäD: ‘autumn’
- bstan-pa** – № 533: *sDamba* (M): ‘doctrine, religious teaching’; *sänrbZi sDamba* (M) (sangs-rgyas bstan-pa): ‘the Buddhist religion’; JäD: ‘doctrine, religious teaching’
- thag-gcod** – № 692: *t’aġšDZiör* (M): ‘sure, determined, fix; certain’; *t’aġšDZiörla-* (M): ‘to become sure’; JäD: ‘to decide, resolve; to be sure, certain’
- thang** – № 694: *t’än* (M, VMI 44: 199, 122: 25, 136: 2): ‘plain’; JäD: ‘plain’
- thang-rag** – № 696: *t’añGiraĠ* (M), *t’añGëraĠ* (Sch 67, VMI 50: 311): ‘pine’; *t’añGëraĠ aralag* (Sch): (thang-rag ral-ga): ‘pine-branch’; JäD: ‘cedar’
- than-pa** – № 693: *t’amBa* (M): ‘dry’; JäD: ‘dry weather, heat, drought’
- thab** – № 691: *t’ab*, *t’aw* (Sch 650, 866): ‘fireplace; place for cremating a corpse’; JäD: ‘fire-place, hearth’
- thar** – № 699: *t’arla-* (M): ‘to survive a danger, an epidemic etc.’; *t’armar* (M): ‘who have survived (man or animal)’; JäD: ‘to become free, to go through’
- thal-skya** – № 698, RTA-M № 700: *t’ärbZiaĠ* (M), *t’ašbZia* (VMI 112: 300): ‘the ashes of a burnt corpse’; JäD: thal: ‘dust, ashes’, thal-chen: ‘ashes of the dead’
- thud** – № 708: *t’ur* (M): ‘cakes made of dried milk, sugar, grapes etc.’; JäD: ‘cheese made of buttermilk or fo butter and milk’
- thur-ldan** – № 709: *t’urDän* (M): ‘that which goes down, slope, side’; *t’urDänbZiöZi* (M) ‘uphill on a declivity’; JäD: thur: ‘a declivity; prob. only adverbially: down’
- theb** – № 702: *t’ieBlie-* (M): ‘to eat one’s fill, to drink one’s fill’; JäD: ‘theb: ‘to have too much (?SchD)’, theb, them: ‘full; to be full, to be sufficient’
- thob** – № 707: *t’orla-*, *t’orlo-* (M): ‘to get, to obtain’; JäD: ‘to get, to obtain’

- thom-pa** – № 704: *t'omBā* (M): 'foolish, idiotic'; *t'omBarā* (M): 'to be or to become stupid'; JäD: thom, thoms, 'thom, 'thoms: 'to be dim, dull'
- thom-bu** – № 705: *t'omBō* (T, Sch 869): 'spoon (for liquid butter)'; JäD: 'a large spoon, a ladle'
- da-ra** – № 56: *Dāra* in *Dāra fuDzu* (M): 'liquid taken from churned milk'; JäD: 'buttermilk'
- ḍa-ru** – № 359: *nDāri* (M), *nDārē* (Sch 34, 35): 'a small drum used by the lamas' (M), «sand-glass» drum (of two turned up hemisphere) (Sch) * p. 69, note 55: The *nd-* correspondance of the Tibetan (< Sanskrit) apical *ḍ-* seems to be interesting; JäD: 'a small drum used by the lamas'
- da-rung** – № 59: *Darōḥ* (M, VMI 56: 430, p. 68, 172: 36): 'still, again, steadily'; JäD: 'still, still more'
- dag-mo** – № 46: *DaḠmu* (M, VMI 42: 192, 50: 315, 56: 432): 'distinct, clear, straight'; *DaḠmu DaḠmudē* (VMI 42: 192, 50: 315, 56: 432): 'very determined, very precise', *DaḠmuGe* (M): 'distinctly, correctly'; JäD: *dag-pa*: 'clear, pure'
- dang-po** – № 54: *Dāḥwu* (M, Sch 634): 'the first, the former, earlier, in the past'; *GuḍḥGuo Dāḥwu* (gong-gi dang-po) (M): 'in olden times, before'; *Dāḥwuni Duī* (~ + Mgr gen -ni, dus): 'the olden times'; *GDZo Dāḥwu* (gzo dang-po) (Sch p. 634): 'the first invitation'; JäD: 'the first, the former, earlier, in the past'
- dad-pa** – № 60: *DasBa* (M): 'religious law, worship'; *DasBaDu* (M): 'devout', *DasBala-*: 'to be devoted'; JäD: 'faith, devotedness'
- dad-bul** – № 42: *DāBāla* (M): 'to worship with ceremonies, to offer'; JäD: *dad-*: 'to believe', *'bul-*: 'to give'
- dam-can** – № 51: *Dānts'än*, *Dānt'ts'ien saḥ* (Sch 829): 'Tempest-god, black-smith god'; JäD: 'bound by an oath', *Das*: 'Rdo-rje legs-pa a Tantric deity'
- dam-pa'i chos** – № 50, № 712: *Dānbē t's'i* (VMI 146: 12, 150: 67, p. 151): 'the holy Law, the Buddhist religion' * p. 99, note 91: The *-i* is presumably long, cf. No 50.; JäD: 'the holy Law, the Buddhist religion'
- dar-nag** – № 58: *DarnaḠ* (Sch 829–30): 'black silk kerchief'; JäD: *dar*: 'silk', *nag*: 'black'
- dug** – № 74: *DoḠ* (M): 'poison'; *DoḠDē* (M): 'poisonous'; JäD: 'poison'
- dung-ru** – № 86: *Dōḥri* (M): 'white, spotless', in *Dōḥri ḥoni*: 'spotless sheep'; JäD: 'snow-white horns (tortoise shell white)'
- dus** – № 66: *Dī* (VMI 112: 308): 'time'; **RTA-M** № 90: *Duī* (M): 'period, world'; *Dāḥwuni Duī* (M): 'old times' (dang-po + gen. -ni, dus); JäD: 'time'
- dus gsum** – № 70: *DīēsDzum* (M), *Dierḡsem* (Sch 623): 'the three periods: past, present and future (in metempsychosis)'; JäD: 'the three periods: past, present and future (in metempsychosis)'
- de** – № 61: *Dē* (M): 'yet, still (frequently used in tales at the beginning of sentences)'; JäD: 'that, that one, such, thus; in the context of a narrative, *de* is usually employed'
- de-ka-ba** – № 62: *DēGawa* (VMI 102: 77, p. 117): 'together, in common with'; JäD: *de-ka/kha*: 'the very same'
- dong** – № 85: *Dōḥla-* in *sGurDien DōḥlaḌZia* (Sch 26): 'the shaman is ready (expression denoting the end of the trance)'; JäD: *'dong-*: 'to go'
- don-dag** – № 80: *DonDoḠ* (M), *DuāndoḠ* (VMI 42: 170, 50: 323, 145: 3): 'affair, case, cause; feast, birthday'; JäD: 'business affairs'
- dra-ma** – № 124: *DZiāma* (M) 'window, window-post'; JäD: *dra-ba*: 'grate, lattice; net, net-work'
- drin-chen** – № 114: *DZent's'ien* (VMI 148: 40, 47, p. 153): 'benevolent'; JäD: drin-can, drin-che: 'benevolent'
- dril-bu** – № 136: *DZilū*, *DZirbu* (M), *DZiliu* (Sch 34): 'bell, little bell'; JäD: 'bell, little bell'
- bde-skyid** – № 71: *DiešDZir* (M): 'happy, healthy'; JäD: 'happiness, felicity'
- mdang**, **'dang** – № 358: *nDāḥ* (M): 'quiet, peaceful, solid, docile'; *nDāḥla-* (M): 'to be calm, to become quiet, to calm down'; *nDāḥlaḠa-* caus., *urōḥ t nDāḥlani* 'the country is not quiet'; *ḠuešDZi sōšZi nDāḥla aDām* (VMI 177: 3): 'the beggar cannot live in peace'; *nDāḥlalḠaḌZia* (Sch 649): 'man hat ihn in den Hockersitz gebracht, er ist ins Gleichgewicht gebracht worden' * p. 68, note 54: ... The Monguor word has conserved the original meaning of the Tibetan word, hence *mdang-(du) gtong-(ba)*: 'to put to rest, to bury'. That the Monguor

- word has also the meaning 'to bury' can be seen from the item of Schröder (Sch 649). JäD: 'dad, 'dang: 'funeral repast (SchD)
- mdang-sang, dang-sang** – № 53: *Dāṅsāṅ* (M): 'before, in ancient times'; JäD: *dang*: 'the first, the former, earlier', *chang-, sang*: 'to be full', *mdang-sang*: 'yesterday and(?) to morrow'
- mdog** – № 360: *nDoḠ* (M): 'colour'; JäD: 'colour'
- 'dam** – № 357: *nDamlā* (M): 'to sink, to go under'; JäD: 'mud, mire, swamp'
- 'di, de** – № 65: *dī* (VMI 88: 14, 96: 27, 104: 118), *Die* (VMI 96: 20): 'this, that'; JäD: '*dī*: 'this', *de*: 'that'
- 'dod** – № 362: *nDorla* (M): 'to wish, to want; to agree'; JäD: 'to wish, to want; to agree'
- 'dra-ba ni** – № 366: *nDžāni* (M): 'similar'; JäD: 'dra-ba: 'similar'
- rdo-rje** – № 93: *DuorḠži* (M), *DorḠži* (Sch 40): 'ritual sceptre of the lamas, thunderbolt-sceptre'; *DuorḠžila* (M): 'to hold a sceptre'; JäD: 'ritual sceptre of the lamas, thunderbolt-sceptre'
- rdo-'bum** – № 459: *rēDuomBen, rēDuomBeṅ* (Sch 78, VMI 84: 143, p. 87): 'heap of stones put on a tomb, pyramid-shaped stone-heap which keeps off the demons'; JäD: 'a sacred heap of stones, a maṅi'
- rdog** – № 21: *arDoḠ* (M): 'wild radish'; JäD: 'root'
- rdong-rgan** – № 440: *rdōṅrgān in rdōṅrgān śḠžīḡDḠe* (M): 'old, great tree which is worshipped, holy tree'; JäD: *sdong-po*: 'trunk, stem, tree'
- rdor-or** – № 624: *šDormu* (VMI 114: 322, p. 119): 'feast, banquet'; JäD: *sdor, rdor*: 'that which gives relish to food, seasoning, meat, spice'
- ldong-ser, ldong-gser** – № 92: *Dunsar, Dōṅsār, Dēṅsār* (M, Sch 40, 76, VMI 156: 65, p. 159): 'a little copper cup, in which water is poured and which is put as sacrifice before the idols, little cup for children'; JäD: *gser*: 'gold', *gser-gzang*: 'gilt copper'
- sdang** – № 535: *sDāṅḡla* (M): 'to be malicious, to hurt sy'; JäD: 'to be angry, wrathful, to hate, to be inimically disposed'
- sdug** – № 540: *sDoḠ* (M): 'affection, grief, pain, trouble'; *sDoḠla* (M): 'to be sorrowful about'; JäD: 'misery, affection, distress'
- sde-pa** – № 539: *sDiewā* (M): 'head of a village or clan, officer'; *sDiewā nDzoḠla* (M) (~ 'jog-: 'to collect the officers of the vicinity'; JäD: 'chief or governor of a district'
- na-cha** – № 354: *nasa* (M): 'disease, pestilence'; JäD: 'disease and pain'
- na-zla, na-ldan** – № 353: *nārsDzan* (M): 'being of the same age' * p. 67, note 51: ... The first syllable of the Monguor word is *na* 'age'. The initial *zl-* is regularly connected with *ld-* through **dl-*. The *-rs-* seems to reflect a spirant *-r-*, or an uvular *-r-*, cf. 70. *Dierysem*. We have to suppose a development: *lz-* > *rz-* > *rdz-*, cf. 495 *-rsDzan* and p. 129. Perhaps the final *-n* is of Monguor origin. JäD: *na-zla, ne'u-ldan*: 'of the same age'
- nang-za** – № 351: *nāṅsā* (M): 'breakfast'; *nāṅsā sarDu* (M) (~ ~ char + Mgr -Du): 'in breakfast time'; JäD: *nang-mo*: 'the morning', *za*: 'food, meat, victuals'
- nad** – № 352: *nar, nAD* (M), *nar* (VMI 181: 22): 'sickness'; *narla* (M): 'to be ill'; JäD: 'sickness'
- nad-pa** – № 355: *nasBa* (M): 'sick; sick person'; *nasBarā-* (M): 'to become ill'; *nasBat's'i* (M): 'ill person'; JäD: 'sick; sick person'
- nam-gang** – № 349: *nāṅGāṅ* (M): 'the 30th day of the month'; JäD: 'the last day of the lunar month on which there is no moon-shine at all (SchD)'
- nas** – № 385: *nie* (T, Sch 870): 'wheat'; JäD: 'wheat'
- nub-za** – № 407: *nursā* (M): 'supper, evening meal'; JäD: *nub*: 'the west, evening', *za*: 'food'
- gnang** – № 350: *naṅḡla* (M): 'to give in grace'; JäD: 'to give in grace'
- gnas-rtswa** – № 392: *nirdZā, nierDZā* (M): 'grassy place, pasture'; JäD: *gnas*: 'place', *rtswa*: 'grass'
- gnod** – № 395: *nor* (M): 'hurt, damage, harm'; *norla* (M): 'to cause harm'; JäD: 'to hurt, damage, harm'
- mnam-pa** – № 346: *namBa* (M): 'dirt, stinking'; JäD: 'dirt, stinking'
- pad-ma-skyabs** – № 752: *wadmaśḡžia* (Sch 622): 'offered to the Lotus (name)'
- dpa-'bo** – № 216: *ḡuāwu* (M), *ḡuawu* (VMI 146: 19, 179: 10): 'military exercises, military knowledge'; *ḡuāwut's'i* (M): 'soldier'; JäD: *dpa'(-ba)*: 'bravery, strength, courage', *dpa'-bo*: 'hero'

- dpe** – № 217: *hug* (Sch 68, VMI 177:1): ‘parabole, comparison, story’; *huęla* (VMI 177: 1): ‘to speak in parabole’; JäD: dpe: ‘pattern, model’, dpe-sgra: ‘speech’
- dpe-cha** – № 220: *χuǝǝZiǝ* (M): ‘prayer-book of lamas’; JäD: ‘book’
- dpyid** – № 633: *šęD, šęR* (M): ‘spring’; JäD: ‘spring’
- spang** – № 531: *sBa* (M): ‘board, slab, slice, piece’; JäD: ‘board, slank, slab, slate’
- pha-ming** – № 206: *χaniņ* (M), *p’aniņ* (M): ‘the family of the wife’; JäD: ‘relations on the father’s side’, Kow s.v. *törkü*m = *pha-ming*: ‘parents of the wife’
- phar** – № 142: *far* (M): ‘worms developing on meat’; JäD: ‘**phar**: ‘to leap’
- phar-ba, ’phar-ba** – № 330: *mp’urǝ* (M), *mp’ara* (VMI 122: 37): ‘a kind of wild dog, which prefers to eat intestines’; JäD: ‘wild dog (barks and commits its ravages like the wolf, yet being afraid of man, Lad)’
- phul** – № 146: *fūla* (M), *fūla-* (VMI 156: 65) ‘to offer, to sacrifice, to donate (to a lama)’; *lamar fūla-* (lha-mar phul-) (M): ‘to burn a sacrificial wick’, *lamaDu sęR fūla-* (bla-ma + Mgr -Du, gser, phul-) (M): ‘to present money to a lama’; JäD: ‘**phul**: ‘to offer, to sacrifice, to donate (to a lama)’
- phon, dpon** – № 221: *χuon* (Sch 22): ‘silk kerchief (in religious ceremonies)’; JäD: ‘bunch, wisp, cluster, umbel, tuft, tassel’, dar-phon: ‘a bunch of fring of silk’
- phyar-dar** – № 669: *šiiǝDar* (M): ‘flag, banner’; JäD: ‘flag, banner’
- phyi-dro / phyi-ro** – № 684: *širǝ, šürǝ* (M, VMI 40: 129): ‘the middle of the afternoon’; JäD: phyi-dro: ‘the later part of the afternoon’, phyi-ro: ‘evening’
- phye-long** – № 634: *šęǝǝ* (Sch 628): ‘chopped paste’; JäD: phye: ‘flour, dust’, long-long: ‘being in pieces, in fragments’
- phyem-pa lab-tse** – № 607: *šambǝ lafǝzi* (VMI 178: 5): ‘butterfly’; JäD: phye-ma-lab: ‘butterfly’
- ’phags-pa** – № 26: *BaǝBa* (M): ‘name given to Tibetans’; JäD: ‘excellent’
- ’phar** – № 328: *mp’arla-* (M): ‘to be raised’; JäD: ‘to be raised’
- ’phul** – № 331: *mp’urla-* (M): ‘to push, drive’; JäD: ‘to push, drive’
- ’phel** – № 329: *mp’ielie-* (M): ‘to increase, multiply’; JäD: ‘to increase, to multiply’
- ’phrug, ’phrugs** – № 399: *nęš’uoǝG* (M): ‘cotton cloth from Tibet’; *nęš’uoǝG laršǝZiǝņ* (’phrug bla-rgyang) (M): ‘a long robe of n.’; *nęš’uoǝGla* (’phrug-lwa) ‘id.’; JäD: ‘fine cloth or woollen stuffs’ = phrug, dbus-phrug: ‘woollen goods from Ü’
- ba-glang** – № 754: *walǝņ* (M): ‘domestic cattle’; JäD: ‘ox, bull’
- ba-dan** – № 751: *wadǝm* (Sch 33): ‘double-edged sword, shamans’ sword’; JäD: ‘also *šes-rab ral-gri*, cf. Schiefner: *spa-dam*’ * p. 102, note 94: Jäschke writes, JäD p. 363a: ... ‘stated to be a kind of dagger, set upright, a semblance of which often attends apparitions of the gods; thus the signification of ‘sword’ given by Sch(midt) seems to be justified, and also Schiefner refers to it under *spa-dam*; I never met with it in B(ook language) in that sense’
- ban-che, ban-chen** – № 759: *wǝt’s’iǝnǝDa* (M) (ban-chen + Mgr -Da): ‘in abundance’; JäD: ‘im-moderate quantity, tolerably many’
- bar** – № 756: *war* (VMI 34: 48, p. 61, 160: 4): ‘the middle, the country of the middle’; *χuoli warlandę* (VMI 160: 4, 13, 22 etc.) (Mgr gol + Mgr -i, bar-la, Mgr nǝę): ‘in the direction of the middle course of the river’; JäD: ‘intermediate space’
- bu-mo** – № 761: *womu* (M): ‘girl, young girl, maiden’; JäD: ‘girl, young girl, maiden’
- bu-lo** – № 41: *Bulę* (M): ‘child’
- bubs-lwa** – № 36: *Bǝwla* (Sch 649): ‘funeral clothes (shoulder shawl) from white material’; JäD: *bubs*: ‘an entire piece of cloth rolled up’, *gos-bubs*: ‘cotton cloth’, *lwa-ba*: ‘a woolen blanket or cloth’
- bod-mo** – № 758: *warmu* (M): ‘Tibetan woman’
- bla-rgan** – № 271: *larǝǝn* (M): ‘old lama’
- bla-ma-mkhyen** – № 260: *lamǝnt’s’ięn* (M): ‘very good, perfect, excellent’; JäD (p. 25a): bla-ma khyed mkhyen-mkhyen: ‘it is gen. added without any connecting word, like our pray or please’
- blo** – № 744: *ulǝ* (M): ‘ability, disposition, craft; an imagined scheme for performing an affair’; JäD: ‘mind, the intellectual power in man, disposition’

- dbang-bskur** – № 149: *GāṅsGur* (Sch 635): ‘a kind of prayer, which is performed during the initiation of the youth, the ceremony of taking over the power, while the youth gets a new name’; JäD: ‘consecration, inauguration, initiation’
- dbang-can** – № 150: *Gāṅt’s’iän* (M): ‘powerful, noble’
- dbang-med** – № 148: *Gāṅmier* (M): ‘weak, one who does not use his energy’; JäD: *sdod dbang-med-par*: ‘having no strength, not being able to wait’, *dbang-med-du ’chol-ba*: ‘to make a person powerless’
- dbyar** – № 775: *yär* (M, VMI 180: 17): ‘summer’; JäD: ‘summer’
- dbyol** – № 783: *yöla-* (M): ‘to stop, cease, interrupt, to finish’ JäD: ’byol / dbyol, byol: ‘to give or make way’
- ’bad** – № 311: *mBarla-, mBaGla-* (M): ‘to conduct affairs, to be able to set himself in order’; JäD: ‘to endeavour, to exert one’s self, apply one’s self’
- ’bogs** – № 314: *mbō* (M, Sch 40, 649): ‘honorarium, wheat and money given to lamas for their prayers’; JäD: ‘fee, donation’
- ’brong** – № 319: *mDziöṅ* (VMI 166: 10): ‘yak, wild yak’; JäD: ‘yak, wild yak’
- rbog, dbog** – № 435: *rBOG* (M), *rĒBUOG* (Sch 838): ‘brass cymbal’; JäD: ’bog-chol, sbug-chol: ‘brass cymbal’
- lba** – № 434: *rbā* (M): ‘wound, scar’ * p. 75, note 64: The length of the vowel can be due to the monosyllabism or can be the result of a form *lba-ba*. The vowel is also long in Kalmuck cf. *bā* ‘geschwollene wunde Stelle’ (Ramstedt: *KalmWb.*, 1935, p. 37a). Ramstedt connects his word with Jakut *bāš*. This latter word is also long in Turkmen, cf. L. Ligeti: *JA* 1938, p. 187, but the Kalmuck word is a Tibetan loanword and has nothing to do with the Turkish word. JäD: ‘wen, goitre; knots, excrescences on trees’
- sbal** – № 532: *sBāwaG* (M), *šBawoG* (Sch 849–50, VMI 80: 21, 28, 182: 28): ‘frog, toad’; JäD: sbal-pa, sbal-ba: ‘frog’
- sbrang-ma** – № 104: *Dzōṅma* (M): ‘bee’; JäD: ‘bee’
- ma-’grig** – № 302: *mānDZēGla-* (M): ‘to disagree, not correspond’; JäD: ma: ‘not’, ’grig-pa: ‘to suit, agree, correspond’
- ma-mo 2** – № 300: *mamu* (M): ‘sheep’ JäD: ‘ewe, sheep that has lambed’
- mar-khu** – № 309: *marGu* (M), *mark’u* (T, Sch 869): ‘butter’; JäD: ‘melted liquid butter’
- mi-kha** – № 390: *nik’ā* (M): ‘reputation, renown’; JäD: ‘(idle) talk of the people, commn talk’
- mi-dgos** – № 338: *murGuō* (M, VMI 80: 29): ‘to be unnecessary’; JäD: ‘useless, noxious’
- mun-po** – № 336: *muonuo, mōnuo* (VMI 80: 19, 31, p. 86): ‘in the evening, when it grows dark, at night’; JäD: ‘obscurity, darkness’
- me-khang** – № 386: *nierGāṅ* (M): ‘kitchen’ * p. 71, note 59: On the parasitic *-r-* see 324. *mierlōṅ*. The *-G-* correspondance of OT *-kh-* is secondary.
- me-tog** – № 299: *māDoG* (Sch 76, 858): ‘flower, as metaphor: precious stone, shell’; JäD: ‘flower’
- me-long** – № 324: *mierlōṅ* (M), *mälōṅ* (Sch 22, 31): ‘metal-mirror, mirror worn on the chest, metal-plate hung on the girdle for attaching things to it’; *xDZĒr mälōṅ* (Sch) (gser me-long): ‘golden mirror’ * p. 65, note 44: The original meaning of the word is ‘metal-mirror’. The glass mirror is *shel-sgo* and has replaced the former. To the parasitic *-r-* cf. 386. *nierGāṅ*. JäD: ‘mirror, looking glass’
- mer-kong** – № 387: *nierGuōṅ* (M): ‘concave’; JäD: mer-mer-po: ‘oblong, oval’, kong: ‘concave, excavated’
- dmar-nag** – № 310: *marnaG* (M): ‘cloth with branches like ornaments’; *marnaG ṅt’s’uoGla* (M) (dmar-nag ’phrug-lva): ‘cloth with branches like ornament from Tibet’; JäD: ‘two threads, one black, the other red used in magic’
- dmyal-ba** – № 388: *nierwa* (M): ‘hell’; JäD: ‘hell’
- smad** – № 578: *smad* (VMI 34: 59, 156: 52): ‘low-land’; JäD: ‘low-land’
- sman** – № 580: *sman* (M), *sēmān, smān* (Sch 45, 49, 76): ‘medicine, gun-powder’; JäD: ‘medicine, remedy’
- smug-po** – № 552: *sēmuk’uo* (VMI 160: 23, 162: 35), *sumuk’uo* (M): ‘fog, vapour, dust’; JäD: smug-pa for rmugs-pa: ‘fog (SchD)’

- gtsag** – № 443: *rdZaGla-*, *rdZarla-* (M): ‘to destroy, to put out of use’; JäD: ‘tshag, gtsag: ‘to cause to trickle, squeeze, press out’
- gtsig-ka** – № 214: *χsiGCa* (T, Sch 869): ‘fire-wood’; JäD: ‘tshig-, tshig: ‘to burn’
- rtswa-pad-ma** – № 545: *sdZawarma* (M): ‘the flower peoonia albiflora’; JäD: pad-rtsa: ‘a medicinal herb’
- rtsad**, **rtsar** – № 522: *sār* (M), *sar* (VMI 42: 182, 52: 334): ‘the lower end, foundation, basis (M), root (Sch)’; JäD: rtsa-ba, rtsad, rtsar: ‘the lower end, foundation, basis, root’
- rtsad-pa**, **rtsar-pa** – № 524: *sarBa* (M): ‘root, trunk, origin’
- rtsig** – № 546: *sdZəGla-*, **RTA-M** № 631: *šdZəGla-* (VMI 84: 143, p. 88, 112: 303, 114: 14): ‘to build up, to heap’; JäD: ‘to build up, to heap’
- rtse-ja** – № 133: *DZieDZiü* (M): ‘tea-feast offered to a lama’; JäD: ‘the best of teas’
- rtseg** – № 444: *rdZeGlie-* (M): ‘to pile up, to gather, collect’; JäD: ‘to pile up, to gather, collect’
- rtsen**, **rdzen** – № 445: *rdZen* (M): ‘heap of combustible’; JäD: rdze: ‘to tuck up, truss up’, rtseg: ‘to pile up’, rtseng: ‘to tuck up, truss up’
- tsha-mo** – № 508: *samu* (VMI 180: 21): ‘niece’; JäD: ‘niece’
- tshad** – № 520: *sar* (M): ‘measure, capacity, quantity, full measure’; *sarla-* (M): ‘to measure, to contest, to fight’; *χüwü sarla-* (M) (dpa’-bo tshad): ‘to fight in battle’; JäD: ‘measure, the full measure, the right measure’
- tshad-pa** – № 525: *sarBā* (M): ‘fever, typhoid fever’; JäD: ‘heat, fever’
- tshan-pa** – № 506: *sambā* (M, VMI 38: 108, p. 62, 181: 22): ‘kind, class, way, form’; *sambayamba* (M): ‘id.’; *sambadu*: ‘who has a form, a way’; JäD: tshan: ‘series, order, class’
- tshar** – № 519: *sar* (M), *sār* (VMI 98: 40): ‘time, double-hour’; JäD: tshar, tsher: ‘time’
- tshigs** – № 550: *sgG* (M): ‘joint, knuckles’; JäD: ‘joint, knuckles’
- tshe-ring** – № 556: *serāñ* in: *tayin serāñ* (Sch 622): ‘boy’s name indicating that somebody was fifty years (*tayin*) old when he was born’; JäD: tshe-ring-ba: ‘long life; also a very common name given to both men and women’
- tshem-ber** – № 551: *sgmber* (M): ‘long cloak’; JäD: ‘a cloak patched up of many pieces’
- tshogs** – № 587: *soG* (M, VMI 162: 44): ‘prayers recited together, religious ceremony (M); praying assembly (Sch)’; *soGla-* (M): ‘to come together for religious ceremony’; JäD: ‘an assemblage’
- tshogs-tshogs** – № 591: *soGsoG* (M): ‘group, crowd, herd’; *soGsoGla-* (M): ‘to flock together’
- tshong** – № 593: *sōñ* (M) ‘trade, market’; *sōñt’si* (M): ‘businessman’; JäD: ‘trade, market, zong: ‘trade, traffic’
- tshong-pa** – № 596: *sōñwā* (M): ‘merchant’; *sōñwat’si* (M): ‘tradesman’; JäD: ‘merchant’
- tshong-ra** – № 595: *sōñrā* (M): ‘market-place’
- tshod** – № 597: *sor* in *sor uGuā* (M) (tshod + Mgr uGuā [privative suff.]): ‘measureless, abundant, vigorous’; JäD: tshod-med: ‘intemperate, immoderate, impudent’
- tshor** – № 521: *sar* (M), *sār* (VMI 181: 23): ‘information, what one hears’; JäD: ‘to perceive, to hear’
- mtshon-cha** – № 398: *nts’uomDZia* in *lawDZə sDoblDZän nts’uomDZia* (Sch 67): ‘votive objects on the obo, weapons put on the obo’; JäD: ‘any pointed or cutting instrument, weapon, arms’
- tsham** – № 397: *nts’ün* (M): ‘meditation’; JäD: sem, bsams: ‘to meditate’
- dza-ti** – № 99: *Dzat’i* (read Dzati? DzaDi?) (Sch 54) ‘nutmeg’; JäD: ‘nutmeg’
- mdzo** – № 339: *musu* (M): ‘a cross-breed of a cow and a yak’ * p. 66, note 48: The Monguor word seems not be a direct loan from Tibetan ...; JäD: ‘mongrel-breed of the yak-bull and common cow’
- dzin-khang**, **dzin-khang** – № 101: *Dzeñk’añ* (M): ‘room for assembly, little chapel in lama-monasteries’; JäD: *gzung-khang*: ‘room for assembly, little chapel in lama-monasteries’
- dzog** – № 364: *ndZoGlo-*, *ndZoGla-* (M): ‘to assemble, to gather’; *lama ndZoGlaDZia* (M): ‘the lamas are assembling’; *soGdu ndZoGloDZia* (M) (chog + Mgr -Du -): ‘to assemble for praying’; JäD: ‘to heap to gather’
- dzom** – № 365: *ndZuomla-* (Sch 858): ‘to be complete’; JäD: ‘to be plentiful, to come together’
- rdzong**, **sdzong** – № 547: *sdZōñ* (M), *χDZōñ* (VMI 177: 2): ‘order, dispatch, calling of the attention’; *sdZōñso-*: ‘id.’; *sāñrəDZini xDZōñ*, *lamani uGuo* (sangs-rgyas, Mgr -ni, bla-ma, Mgr -ni uGuo) (VMI 177: 2): ‘the order of the living Buddha – word of the lama’; *sdZōñlo-*, *sdZōñla-* (M): ‘to prescribe, to commend, to inform’; JäD: rdzong: ‘to send, to dispatch’

- zhal** – № 606: *šāla-* (M): ‘to lay down on the earth, to plaster floor, to arrange a place’ * p. 89, note 81: It is difficult to decide whether the word is of Mongolian or Tibetan origin. The original meaning of the word is ‘clay, the floor or wall plastered with clay’. The word has in literary Mongolian only the form *šala* which seems to indicate that it is a loanword. This is also corroborated by the dialects: Burl. *šal* ‘floor, place where the hearth stands’, KhU *šal* ‘floor, also wooden floor of the yurt’, Dariganga *šal* ‘the place plastered with clay around the hearth, floor’, Ord. *šala* ‘wall’. JäD: zhal-ba, zhal, zha-la: ‘clay, lime-floor, cement of a floor, plastering, rough cast’, shal-ba: ‘stone-pavement’
- zhu, zhus** – № 688: *sūla-* (M), *šila-* (Sch 22): ‘to address sy of a higher rank, to request’; JäD: ‘to address sy of higher rank, to request’
- bzheng** – № 637: *šenlie-* (M), *šēnlie-* (Sch 68): ‘to consecrate, to offer’; JäD: ‘to raise, erect, set up an image, temple, to found, endow, give books to monasteries etc.’
- za-ma** – № 94: *Dzama* (M): ‘food, nourishment’; JäD: ‘food, nourishment’
- zangs-dmar** – № 98: *Dzāṃmar* (M): ‘copper’; JäD: *zangs*: ‘copper’, *dmar*: ‘red’
- zogs** – № 112: *Dzēg* (M): ‘impurity (moral), dirt’; JäD: *zogs-ma*: ‘impurity (moral), dirt’
- zer** – № 687: *šüerla-*, *šüerlo-* (M): ‘to say, to tell’; *sceBziä šüerla-* (M) (skad-chas zer): ‘to talk’; JäD: ‘to say’; RTA-M № 686: *šüerbu* (M) (zer-po): ‘one who speaks openly and frankly’
- gzan** – № 155: *ḡēdzän* (Sch 634–635), *rēdzan* (VMI 162: 41, 50, p. 165): ‘lama-toga, shoulder-dress’; JäD: ‘plaid (esp. W.)’
- gza’-ba** – № 108: *Dzawa*, *ḡDzawa* (VMI 136: 28, 31, 32, p. 141): ‘(married, loving) couple’; JäD: *bza’-ba* rarely *gza’*: ‘the members of a family, they being conceived as eaters or fellow-boarders, wife, spouse’
- gzig** – № 111: *Dzēg* (M): ‘leopard’; JäD: ‘leopard’
- gzo** – № 177: *ḡDzō* in *ḡDzō Dāṃwu* etc. (Sch 40, 634): ‘the first invitation of a lama’; JäD: ‘to remember, to keep in mind, to be grateful’
- ’od** – № 164: *ḡuor* (M): ‘light’; *ḡuorDu* (M): ‘bright’ (19. lj.: “This etymology was proposed by Professor Ligeti, *Trois notes*, p. 227.”) JäD: ‘light’
- ’om-bu** – № 212: *ḡombu* (M): ‘tamarisk’; JäD: ‘tamarisk’
- yang** – № 769: *yāṅ* (M): ‘again’; JäD: ‘again’
- yang-rgan** – № 772: *yāṅḡān* (M): ‘honest, unimpeachable’; JäD: yang: ‘again, formative of exaggeration’, rgan: ‘old’
- yam-shing** – № 768: *yāṃšēṅ*, *yiewšīṅ*, *ziewšīṅ* (T, Sch 869): ‘holy wood, which is put into fire’
- yul** – № 787: *yūr* (VMI 54: 370): ‘country’ * p. 105, note 102: The final *-r* is unexpected in the material of Schröder, but he was so kind as to check this item and wrote in a letter of 27th July 1961 that it was not a misprint. The word occurs only in oblique forms: *yürdē*, *yürni* etc. It is not without interest, to observe that this word crops up in CT with a palatalized final *-l’*. JäD: ‘country’
- g.yang-rgya** – № 774: *yāṅšōzia* (Sch 52): ‘blessed arrow’; JäD: g.yang: ‘happiness, blessing’, rgya: ‘sign, token’
- g.yar** – № 777: *yārta-* (M): ‘to lend, to borrow’; *yārtaḡa-* (M): caus. JäD: ‘to lend, to borrow’
- ra-rkyang** – № 11: *arāšziāṅ* (M, Sch 829): ‘pole on which is suspended the head and skin of a goat (M), a «stretched goat» (Sch)’; JäD: *ra*: ‘goat’, *rkyang*: ‘to stretch’
- ra-bo** – № 20: *arāwu*, *rāwu* (M): ‘he-goat’; JäD: *ra-pho*: ‘a gelded he-goat’
- ra-ro** – № 18: *arāru*, *rāru* (M): ‘fierce, terrible, raging’; JäD: ‘intoxicated, drunk’
- rang** – № 16: *arāṅ* (M) ‘for nothing, without motivation, vain’; *arāṅGe* (M): ‘for nothing, vainly’; JäD: ‘self, spontaneously, barely’
- rang-kha** – № 17: *arāṅḡa*, *raṅḡa* (M, Sch 867, VMI 58:462): ‘common’; JäD: *rang-ga-ba*: ‘coarseness, meanness’
- ral-ga** – № 12: *araḡa*: , *raḡa* (M), *aralaḡ* (VMI 182: 28): ‘branch’; JäD: ‘branch’
- ral-pa** – № 19: *arāwa*, *rāwa* (M) ‘hair’; JäD: ‘long hair, curl, mane’
- ri-dwags** – № 9: *aradaḡ*: ‘game’; *aradaḡt’š’i* (M): ‘hunter’; JäD: ‘game’
- ri-mo** – № 14: *aramu* (M): ‘line, notch’; JäD: ‘drawing, markings’

- Ri-rab** – № 485: *Rira* (M), *Rira* (Sch 829, VMI 56: 408, 420, p. 67): ‘Sumeru mountain, the centre of the Buddhist cosmogonical system (M, Sch), mandala, mountain-torma’; JäD: ‘Sumeru’
- rigs** – № 463: *rgG* (M): ‘family, lineage, extraction, nature, material’; JäD: ‘family, lineage, extraction, birth, descent’
- ro, bro** – № 747: *urö* (M), *uruo* (VMI 84: 141, 98: 63, 112: 295): ‘dead body, corpse’; JäD: ro: ‘dead body, corpse’
- rlan** – № 22: *arlan* (M): ‘humidity’; JäD: ‘humidity’
- rlung-g-yab** – № 486: *rldönyäg* (Sch 867): ‘kerchief, ventilating fan’; JäD: ‘kerchief, ventilating fan’
- brla-byin** – № 264: *länDZin* (M): ‘the thigh’; JäD: brla: ‘the thigh’, byin: ‘the calf of the leg’
- la-rtse tshe-ring** – № 276: *lašDZe sērāñ* (Sch 622): ‘a name (pass-top-castle (?) Sch)’; JäD: la-rtse: ‘top of a mountain pass’, tshe-ring: cf. ...
- lag-skor** – № 274: *lasGur* (M): ‘little mill (hand-mill, prayer-mill)’; JäD: ‘handmill’
- lag-phyis** – № 256: *laçšī* (M): ‘towel’; *laçšīna χā-* (M): ‘to cover the head with a towel’; JäD: ‘towel’
- lag-zha** – № 255: *laçšā* (M): ‘lame hand, paralysis’; *laçšāDa-* (M): ‘to be lame, to become lame (of hand)’; JäD: lag-zha-can: ‘having a lame hand’
- lab-tse** – № 252: *labSę* (M), *lawDzē* (Sch 68, VMI 114: I: 2, p. 119): ‘heap of stones in which a pole with little flags and papers are fastened’; *labSę sDorlo-* (M) (lab-tse stod-): ‘to place stone or superstitious objects on a hap of stones’, *lawDzē šda rēDZiöñ* (Sch) (lab-tse rta gzhon): ‘horse race around the obo’; JäD: ‘heap of stones in which a pole with little flags and papers are fastened, especially on mountain passes’
- las-dka**’ – № 285: *lisGa* (M, VMI 120: 6, 14, 146: 26), *līsḡā* (VMI 58: 458), *lisGā* (M): ‘work (M, Sch), deed, custom (Sch, M)’; *lisGala-* (M): ‘to work’, *lisGat’si* (M): ‘worker’; JäD: las-ka: ‘action, act, deed, work’, dka’-las: ‘a troublesome work’
- lugs** – № 287: *loç* (M, VMI 34: 39, 44: 194, 110: 232): ‘the way of action, method, sort’; *loçDē* (M): ‘who has a method, a way’; *loçla-* (M): ‘to come back to his first way of living’; JäD: ‘way, manner, fashion, mode, method’
- lus** – № 284: *līla-*: ‘to be in surplus, to be too many, to remain’; *līlaGa-* (M): caus., *lisGa līlana* (las-dka’ lus- + Mgr -la, -na) ‘the work remained’; JäD: ‘to be remaining or left’
- lo-rgyus** – № 295: *lorDzi* (M): ‘narrative, story’; *lorDziwā* (M) (lo-rgyus-pa): ‘an actor in the marriage ceremonies’; JäD: ‘narrative, story’
- lo-lang** – № 289: *lolöñ* (M): ‘young, adult’; *lolöñDi-* (M): ‘to become young again’; JäD: lo: ‘year’, lang-tsho: ‘youth’
- log-log** – № 288: *loçloç* (M): ‘corpulent thin and small, squat, assembled in a dense and closed group’; *loçloçDa-*: ‘to crouch, to assemble in a close group’ || RTA-M № 489: *roçroç* (M): ‘pill, little globule’; *roçroç sman* (~ sman): ‘drug, pill’
- logs** – № 488: *roç* (M, VMI 44: 105): ‘direction, side’; *rö rōçDē*: ‘in every direction’; JäD: ‘direction, side’
- sha-stag** – № 668: *šiüBaçla-* (M): ‘to attach to the saddle with the help of the š.’; JäD: ‘ropes fastened to the saddle, with the help of which mat or cloth is held’, (rta’i) sham-(la) btags-pa: ‘a pack, a bundle fastened to the saddle behind the rider (Lad)’
- sha-ba, shwa-ba** – № 665: *šiü* (M): ‘stag’; JäD: ‘stag’
- sha-ma** – № 636: *şemā* (M, VMI 100: 7): ‘afterbirth, placenta’; JäD: ‘afterbirth, placenta’
- shag** – № 605: *şaq* (M): ‘little pieces, small fragments (of broken seeds given to animals)’; *şaqla-* (M): ‘to cut in pieces, to break’; JäD: chag: ‘dry fodder for horses and other animals, as hay, barley etc.’
- shags, shags-pa** – № 666: *šiü* (M): ‘joker, jester, elffish’; JäD: shags: ‘joke, jest’
- Sham-ba-gling** – № 608: *şambalāñ* (M): ‘paradise, where the souls attain in the course of their metempsychosis’; *şamba sGu* (M): ‘a large image of Buddha painted on silk and kept in the monasteries to be put out for veneration on the 6th day of the 6th month’; JäD: Sham-ba-la: ‘a fabulous country in the northwest of Tibet, fancied to be the paradise’
- shar-ma** – № 674: *şürma* (M): ‘row, line’; *şürmala-* (M): ‘to put in row’; JäD: ‘a strip (SchD)’
- shing-sna** – № 681: *şin şena* (Sch 76): ‘wood, various woods’; JäD: shing: ‘tree, wood’, sna: ‘diverse’

- shis-dar** – № 675: *šidār* (Sch 40): ‘a sort of silk scarf (“Redehada”); JäD: shis: ‘good luck, fortune’, dar: ‘silk’
- gshags** – № 670: *šiačla-* (Sch 649): ‘to die (of a lama)’; JäD: gshags: ‘to go away, to die (of saints, kings)’
- bshes-pa** – № 678: *šiewa* (M): ‘the parents of the husband or wife’; JäD: gnyen-bshes: ‘a relation, relative’
- sa-skyong** – № 529: *sat’s’iöŋ* (Sch 829–30): ‘storm-driving’; JäD: ‘protector of the earth’
- sa-cha** – № 528: *sat’s’ia* (VMI 84: 138, p. 87): ‘country’; JäD: ‘country’
- sa-sna** – № 527: *sa-sena* (Sch 76): ‘various mountain-earth (in the chorten)’; JäD: sa: ‘earth’, sna: ‘sort, kind, species’
- sa-las** – № 504: *salē* (M): ‘work, occupation, building’; *salēt’s’i* (M): ‘worker’
- sangs** – № 512: *sat’s’ia* (M, VMI 50: 320, 325, Sch 40): ‘who became purified by meditation, honorific title given to a great-lama (M), hutuktu, the enlightened (Sch)’; *k’ačt’s’iän säh* (M) (mkha’-mkhyen ~): ‘title given to certain living Buddhas’; JäD: sang: ‘to remove (impurities), to make clean’
- sings** – № 137: *šZintie-* (Sch 628): ‘to distill’; JäD: *sing-bu*: ‘liquor, made of mare’s milk, tartar arrack’
- seng-ge** – № 555: *seŋGi* (M): ‘lion’; JäD: ‘lion’
- seng-gdong maŋi** – № 509: *sänDöŋmani* (Sch 867–70): ‘lion-god’
- sems-chung-ba** – № 511: *sänt’s’iöŋ* (M): ‘attention, care’; *sänt’s’ioŋDu* (M): ‘attentive’; *nie lisGat’s’i sänt’s’iöŋDuwa* (Mgr nie, las-dka’, Mgr -t’s’i, sems-chung, Mgr -Du + wa): ‘this worker is attentive’; *sänt’s’iöŋla-*: ‘to be attentive’; JäD: ‘timid mind’
- ser-ma, zer-ma** – № 134: *šZierma* (VMI 44: 209, 210): ‘hail, rain’; JäD: *ser-ba*: ‘hail, rain’, cf.: *bser, gser, ser-bu*: ‘a fresh, cold breeze’, *bser-mo*: ‘cold’
- so** – № 586: *š* (T, Sch 870): ‘barley’; JäD: so-ba: ‘coarse, thick-shelled barley’
- so-so** – № 599: *soso* (M): ‘little tight, loose, full of holes’; *sosodi-* (M): ‘to be loose, to become loose’; *sosorō-* (M): ‘to become loose’; JäD: ‘distinct, separate; singly’
- sog-rdo** – № 589: *sočDōn* (M), *sočDō* in *tašē sočDō* (Sch 67): ‘heap, obo (M); stone-heap (Sch)’; JäD: sog: ‘to gather, to heap up’, rdo: ‘stone’
- sog-mo** – № 590: *sočmu* (M): ‘Mongol woman’; JäD: ‘Mongol woman’
- som-pa** – № 600: *sumBa* (M): ‘pine-tree’; JäD: som: ‘pine-tree’
- srab-mda** – № 15: *aranda* (M): ‘reins’; JäD: ‘reins’
- srin-bu nyal’gro** – № 601: *sumBunačri* (M): ‘earth-worm’; JäD: srin-bu: ‘insect, worm’, nyal’gro: ‘a worm’
- gsum-pa** – № 176: *čDZümBa* (Sch 40): ‘third’; JäD: ‘third’
- gser** – № 557: *šēr* (M, VMI 92: 11, 40: 140) ‘coin (M), money (Sch)’; JäD: ‘gold’
- gser-me-long** – № 209: *čDzēr mälōŋ* (Sch 22): ‘golden mirror’; JäD: gser: ‘gold’, me-long: ‘mirror’
- gsol-kha** – № 598: *sork’a* (M), *čsolk’ā, solk’ā* (Sch 23): ‘prayer’; JäD: ‘prayer’
- bsangs’bum** – № 144: *fšähben* (VMI 44: 202): ‘sacrificial smoke; hundred thousand times great sacrifice’; JäD: ‘*bum*: ‘one hundred thousand’
- bsam-mno** – № 507: *samō* (M): ‘meditating’; JäD: ‘thinking, wishing’
- bsam-shes** – № 510: *sänsü* (M): ‘tidy, careful’; *sänsüGa-*, *sänsüDača-* (M): ‘to put in order’; JäD: ‘consciousness’
- ha-ni** – № 205a: *čana* (M), *čāna* (VMI 102: 35): ‘all’; JäD: ‘all’
- lha-khang** – № 257: *lačäh* (M): ‘pagode, church for worshipping lamaistic deities’; *lačäh sčurā Gi-* (M) (lha-khang skor-ba + Mgr Gi-): ‘circumambulate a pagoda’; Das: ‘shrine, temple, sanctuary’
- lha-mar** – № 261: *lamar* (M, Sch 38): ‘lamp burnt before an idol’; JäD: lha: ‘god; the image of the god’, mar: ‘butter, oil, lamp’
- lham** – № 204: *čam* (M): ‘boots (Tibetan)’; JäD: ‘id.’
- a-ne** – № 8: *ānie* (M): ‘grandmother, honorific for elderly women’; JäD: ‘father’s sister, aunt, grand aunt’
- a-bo** – № 23: *awu* (M, VMI 136: 1, 50): ‘brother, a polite address of elder men’; JäD: *a-jo*: ‘an elder brother of a male person’